

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Filologie – Románské jazyky – Španělský jazyk

Zuzana Krinková

**Vzájemné ovlivňování romštiny, španělštiny a dalších
jazyků Pyrenejského poloostrova**

The mutual influence of Romani, Spanish and the other languages of the
Iberian Peninsula

Disertační práce

Vedoucí práce – Doc. PhDr. Petr Čermák, Ph.D.

2013

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Zuzana Krinková

V Praze dne 12. ledna 2013

Na tomto místě bych chtěla poděkovat osobám, bez nichž by tato práce nevznikla či neměla stávající podobu. Na prvním místě bych ráda zmínila svého školitele, doc. PhDr. Petra Čermáka, Ph.D., a konzultanta, prof. PhDr. Bohumila Zavadila, CSc., a to nejen za cenné rady a připomínky k této práci, ale i za plnou podporu během celého studia. Dále chci poděkovat Mgr. Viktoru Elšíkovi, Ph.D. za konzultace a doporučení romistické literatury a Mgr. Ivu Buzkovi, Ph.D. za poskytnutí řady pramenů ke caló. Můj velký vděk si zaslouží i manžel Ing. Ondřej Krinke, Ph.D., a to nejen za pomoc se statistickým zpracováním dotazníkového výzkumu, ale i za trpělivost, kterou vynakládal po celou dobu, kdy vznikala tato práce. Zároveň chci poděkovat i svým rodičům za podporu a pomoc s hlídáním syna. A konečně patří můj dík i všem ochotným respondentům dotazníkového výzkumu.

Zuzana Krinková

ABSTRAKT

Jazykový kontakt flexivní romštiny a španělštiny, katalánštiny a dalších jazyků Pyrenejského poloostrova začal již v první polovině 15. století. Dlouhodobý a těsný kontakt romštiny s jazykem majority měl na několika místech v Evropě za následek vznik tzv. pararomštiny, smíšeného jazykového útvaru, jehož lexikum je převážně romské, zatímco gramatika zpravidla pochází z okolního jazyka. Na Pyrenejském poloostrově se vyvinulo hned několik variant iberských pararomštin, jejichž fonologický, morfologický a lexikální vývoj z iberské romštiny popisujeme v první části práce. Původní podoba iberské romštiny 15. století se dle našeho názoru příliš nelišila od tzv. rané romštiny byzantského období, která se předpokládá ještě ve 14. století až do doby, kdy se romština začala šířit po Evropě. Vliv španělštiny a dalších jazyků Pyrenejského poloostrova na iberskou romštinu je zásadní nejen kvůli přijetí morfologie a syntaxe těchto jazyků, ale také v oblasti fonologie a sémantiky. Na druhou stranu lze konstatovat, že iberské (para)romštiny vykazují mnoho romských archaismů, jakož i společné inovace, z nichž alespoň některé nelze připsat jazykovému kontaktu. Práce vychází z rozsáhlého jazykového materiálu datovaného mezi 17. – 21. století a upozorňuje se v ní i na jevy, které dosud nebyly v těchto variantách popsány. Opačným fenoménem – vlivem španělské pararomštiny (caló) na španělštinu, se zabývá druhá část práce. Tento vliv je zastoupen v podstatně menší míře, až na vzácné výjimky je omezen na lexikum a začal se objevovat v nestandardních variantách španělštiny zejména v 19. století, přičemž mnohé romismy dnes již vyšly z užívání. Znalost vybraných romismů byla předmětem našeho sociolingvistického dotazníkového výzkumu vedeného mezi téměř 1500 respondenty. Zároveň jsme se snažili vysledovat možné tendence týkající se znalosti jednotlivých romismů ze strany respondentů ve vztahu k jejich věku, pohlaví, vzdělání a regionu. Jedním z našich cílů bylo také ověřit, zda je terénní výzkum formou papírového a elektronického dotazníku vhodný pro tento typ bádání.

Klíčová slova: romština, pararomština, španělština, katalánština, baskičtina, jazykový kontakt, diachronie, caló, romismy, dotazníkový výzkum, sociolingvistika

ABSTRACT

The language contact of the inflectional Romani and Spanish, Catalan and other languages of the Iberian Peninsula began in the first half of the 15th century. A long-term and immediate contact between Romani and a language of the majority in several places of Europe resulted in emergence of so called Para-Romani varieties, mixed languages which predominantly make use of the grammar of the surrounding language, whereas the Romani-derived vocabulary is at least partly retained. In the Iberian Peninsula several Para-Romani varieties emerged. The process of their phonological, morphological and lexical evolution from the inflectional Iberian Romani is described in the first part of this thesis. The original form of the Iberian Romani of the 15th century was - according to our opinion - similar to so called early Romani of the Byzantine period that is supposed to end by the 14th century when the Romani language started to disperse throughout Europe. The influence of Spanish (and other languages of the Iberian Peninsula) is evident not only in the morphology and syntax, but also in phonology and semantics of the Iberian Para-Romani varieties. On the other hand, the Romani elements conserved in these varieties show archaic features as well as specific innovations and many of them can hardly be assigned to the language contact. Our description of the Iberian Para-Romani varieties is based on an extensive language material dated between the 17th and 21st century and it also draws attention to some language phenomena which till now have not been described in these varieties. The second part of the thesis deals with the complementary impact of the language contact: the Romani influence on Spanish. This influence is much lower and it is limited - with some rare exceptions - only to the vocabulary of non-standard variants of the language. The Romani-derived terms started to appear in Spanish mainly in the 19th century and nowadays many of them are considered to be obsolete. The knowledge of the selected words of *Caló* (Spanish Para-Romani) origin became the subject of our sociolinguistic questionnaire-based research carried out among almost 1500 respondents. We tried to identify possible tendencies regarding the knowledge of these words with relation to the age, sex, education and place of origin of the respondents. One of the aims of our thesis was also to verify if the paper and electronic questionnaire-based surveys are suitable for this type of research.

Key words: Romani, Para-Romani, Spanish, Catalan, Basque, language evolution, language contact, Caló, romisms, questionnaire-based research, sociolinguistics

OBSAH

Úvod.....	15
IBERSKÉ (PARA)ROMŠTINY	19
1 Několic poznámek k romštině	21
1.1 Etnická diferenciacie Romů a jejich pojmenování	21
1.2 Hypotézy o původu Romů.....	22
1.3 Problémy jazykového zařazení romštiny.....	26
1.4 Protoromština, raná romština a obecná romština.....	28
1.5 Klasifikace romských dialektů.....	30
1.6 Pararomštiny.....	36
1.6.1 Vymezení pararomštin.....	36
1.6.2 Jazyková struktura pararomštin.....	37
1.6.3 Teorie vzniku pararomštin.....	38
1.6.4 Příklady pararomštin.....	40
2 Romové a romština na Pyrenejském poloostrově.....	41
2.1 Jazykové dějiny Romů na Pyrenejském poloostrově.....	41
2.2 Zařazení dialektu iberské romštiny a rozrůznění iberských variant	48
2.3 Současný stav iberských pararomštin.....	52
2.3.1 Caló.....	52
2.3.2 Baskická pararomština.....	54
2.3.3 Katalánská pararomština	54
3 Charakteristika iberských (para)romštin.....	55
3.1 Prameny ke studiu caló a dalších iberských (para)romštin	55
3.1.1 Úvod do problematiky	55
3.1.2 Přehled primárních pramenů	57
3.2 Několic poznámek k pravopisu a fonetické transkripci.....	68
3.2.1 Ortografické zvláštnosti španělského caló	69
3.2.2 Ortografické zvláštnosti katalánské (para)romštiny	71
3.2.3 Ortografické zvláštnosti baskické (para)romštiny.....	74
3.3 Vývoj hlásek.....	75
3.3.1 Vývoj vokálů	75
3.3.2 Glidy a diftongy	76
3.3.3 Vývoj konsonantů.....	77
3.3.4 Vývoj sonor	97

3.3.5	Vývoj konsonantických skupin	100
3.3.6	Chronologický přehled vývoje vybraných fonologických jevů.....	103
3.4	Sporadické hláskové změny.....	103
3.4.1	Hláskové změny rozšiřující a redukční	104
3.4.2	Hláskové změny kvalitativní a variační.....	114
3.5	Odraz romské morfologie v iberských (para)romštinách.....	122
3.5.1	Jmenná morfologie	123
3.5.2	Slovesná morfologie.....	163
3.6	Několik poznámek k syntaxi.....	186
3.6.1	Syntagma nominální	187
3.6.2	Syntagma verbální.....	189
3.6.3	Posesivní konstrukce.....	190
3.6.4	Negace	190
3.7	Slovní zásoba	191
3.7.1	Obecná problematika romského lexika.....	191
3.7.2	Problematika lexika iberských (para)romštin	193
3.7.3	Sémantické okruhy původní slovní zásoby a jejich zastoupení v iberských (para)romštinách	194
3.7.4	Dochované přejímky v iberských (para)romštinách	202
4	Závěr prvního dílu.....	214
	VLIV CALÓ NA ŠPANĚLŠTINU	221
5	Romismy v nestandardních variantách španělštiny a dalších evropských jazyků	222
5.1	Vymezení pojmu romismus	225
5.2	Obecná charakteristika romismů.....	226
5.3	Sémantické aspekty romismů	228
5.3.1	Nejčastější sémantické okruhy	228
5.3.2	Sémantický posun a modifikace významu	230
6	Charakteristika výzkumu	232
6.1	Cíle výzkumu.....	232
6.2	Fáze výzkumu.....	234
6.3	Výběr zkoumaných slov.....	237
6.4	Metoda sběru a zpracování dat.....	238
6.4.1	Stručná obecná charakteristika průzkumu formou dotazníku	238
6.4.2	Poznámka k internetovému sběru dat.....	239

6.4.3	Postup dotazníkového průzkumu.....	242
6.4.4	Popis dotazníků. Problematické otázky.....	245
6.4.5	Postup statistické analýzy dat získaných pomocí dotazníků	249
7	Charakteristika získaného populačního vzorku a interpretace získaných dat	251
7.1.1	Dotazník 1 (elektronický)	253
7.1.2	Dotazník 2 (elektronický)	257
7.1.3	Dotazník 3 (terénní)	261
7.1.4	Dotazník 4 (elektronický)	266
7.1.5	Slova zkoumaná ve více dotaznících.....	272
8	Závěr druhého dílu	281
8.1	Závěry metodologické.....	282
8.2	Závěry kvantitativního výzkumu.....	283
8.2.1	Závěry z hlediska věku	283
8.2.2	Závěry z hlediska pohlaví.....	284
8.2.3	Závěry z hlediska vzdělání.....	284
8.2.4	Závěry z hlediska regionů	285
	Závěr práce.....	286
	Resumen.....	289
	Bibliografie	301
	PŘÍLOHY.....	315
	Příloha č. 1 – Slovní zásoba (vybrané starší slovníky)	317
	Příloha č. 2 – Použité dotazníky	363
	První dotazník.....	365
	Druhý dotazník	371
	Třetí dotazník.....	375
	Čtvrtý dotazník	377
	Příloha č. 3 – Abecední přehled zkoumaných slov.....	381
	Příloha č. 4 – Výsledky statistických analýz pro jednotlivá slova	477
	První dotazník.....	479
	Výsledky jednotlivých slov podle věku (grafy)	479
	Výsledky jednotlivých slov podle pohlaví (grafy)	488
	Výsledky jednotlivých slov podle regionů (grafy).....	497
	Statisticky významná znalost slov ve španělských regionech (mapy).....	509
	Druhý dotazník	516

Výsledky jednotlivých slov podle věku (grafy)	516
Výsledky jednotlivých slov podle pohlaví (grafy)	522
Výsledky jednotlivých slov podle regionů (grafy)	528
Statisticky významná znalost slov ve španělských regionech (mapy)	535
Třetí dotazník.....	540
Výsledky jednotlivých slov podle věku (grafy)	540
Výsledky jednotlivých slov podle pohlaví (grafy).....	546
Výsledky jednotlivých slov podle vzdělání (grafy)	552
Výsledky jednotlivých slov podle regionů (grafy)	558
Statisticky významná znalost slov ve španělských regionech (mapy)	566
Čtvrtý dotazník.....	570
Výsledky jednotlivých slov podle věku (grafy)	570
Výsledky jednotlivých slov podle pohlaví (grafy).....	578
Výsledky jednotlivých slov podle vzdělání (grafy).....	586
Výsledky jednotlivých slov podle regionů (grafy)	594
Statisticky významná znalost slov ve španělských regionech (mapy)	605

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1. Příklady lexikálních shod a rozdílů v romštině a příbuzných jazycích	28
Tabulka 2. Modely klasifikace romských dialektů.....	31
Tabulka 3. Přehled vybraných hlásek.....	69
Tabulka 4. Grafický zápis vybraných fonému – srovnání.....	69
Tabulka 5. Grafický zápis problematických konsonantů v katalánské (para)romštině....	74
Tabulka 6. Grafický zápis problematických konsonantů v baskické pararomštině	75
Tabulka 7. Fonémy v rané romštině.....	77
Tabulka 8. Fonémy v moderní španělštině.....	77
Tabulka 9. Fonémy ve staré španělštině (poč. 14. stol.).....	78
Tabulka 10. Fonémy v katalánštině.....	78
Tabulka 11. Fonémy v baskičtině	79
Tabulka 12. Chronologický přehled vývoje vybraných fonologických jevů dokumentovaný v pramenech.....	103
Tabulka 13. Jmenné kmeny	124
Tabulka 14. Aglutinační pádové sufixy	129
Tabulka 15. Adjektivní flexe	135
Tabulka 16. Rekonstruované tvary určitého členu v rané romštině	137
Tabulka 17. Deiktické a anaforické výrazy v rané romštině	139
Tabulka 18. Zájmena osobní a přivlastňovací v rané romštině.....	141
Tabulka 19. Tvary osobních a přivlastňovacích zájmen v obecné romštině	142
Tabulka 20. Interrogativní tvary (tázací zájmena a příslovce) v rané romštině.....	148
Tabulka 21. Rekonstrukce neurčitých zájmen v rané romštině.....	149
Tabulka 22. Dochované tvary číslovek v iberských pararomštinách.....	150
Tabulka 23. Typy kmenů a jejich perfektivní sufixy	165
Tabulka 24. Paradigma romské spony	168
Tabulka 25. Slovesné sufixy osoby v rané romštině	170
Tabulka 26. Rekonstruovaná adaptace slovesných přejímek v rané romštině.....	183
Tabulka 27. Srovnání španělské skutečné a internetové populace podle věku	240
Tabulka 28. Srovnání španělské skutečné a internetové populace podle vzdělání.....	240
Tabulka 29. Plán statistické analýzy	253
Tabulka 30. Dotazník 1: přehled populace respondentů podle regionu, věku a pohlaví.	254

Tabulka 31. Dotazník 1: srovnání výsledků podle věku	255
Tabulka 32. Dotazník 1: srovnání výsledků podle pohlaví	255
Tabulka 33. Dotazník 1: srovnání výsledků podle regionů.....	256
Tabulka 34. Dotazník 2: přehled populace respondentů podle regionu, věku a pohlaví.	258
Tabulka 35. Dotazník 2: srovnání výsledků podle věku	259
Tabulka 36. Dotazník 2: srovnání výsledků podle pohlaví	260
Tabulka 37. Dotazník 2: srovnání výsledků podle regionů.....	260
Tabulka 38. Dotazník 3: přehled populace respondentů podle regionu, věku a pohlaví.	261
Tabulka 39. Dotazník 3: srovnání výsledků podle věku	262
Tabulka 40. Dotazník 3: srovnání výsledků podle vzdělání	264
Tabulka 41. Dotazník 3: srovnání výsledků podle pohlaví	265
Tabulka 42. Dotazník 3: srovnání výsledků podle regionů.....	265
Tabulka 43. Dotazník 4: přehled populace respondentů podle regionu, věku a pohlaví	266
Tabulka 44. Dotazník 4: srovnání výsledků podle věku	267
Tabulka 45. Dotazník 4: srovnání výsledků podle vzdělání	270
Tabulka 46. Dotazník 4: srovnání výsledků podle pohlaví	270
Tabulka 47. Dotazník 4: srovnání výsledků podle regionů.....	271

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1. Severo-jihní jazykový předěl v romských dialektch.....	35
Obrázek 2. Severozápadní a severovýchodní izoglosa v romských dialektch (1).....	35
Obrázek 3. Severozápadní a severovýchodní izoglosa v romských dialektch (2).....	36
Obrázek 4. Archaické tvary demonstrativ v romských dialektch.....	36
Obrázek 5. Dotazník 1: srovnání skutečné a dotazníkové populace.....	254
Obrázek 6. Dotazník 2: srovnání skutečné a dotazníkové populace.....	259
Obrázek 7. Dotazník 3: srovnání skutečné a dotazníkové populace.....	262
Obrázek 8. Dotazník 3: srovnání skutečné a dotazníkové populace podle vzdělání	263
Obrázek 9. Dotazník 4: srovnání skutečné a dotazníkové populace.....	267
Obrázek 10. Dotazník 4: srovnání skutečné a dotazníkové populace podle vzdělání	268

SEZNAM ZKRATEK

ABL	ablativ
ADJ	adjektivum
AKUZ	akuzativ
arab.	arabsky, arabština
aSG	singulár
bask	baskická (para)romština
bask.	baskický, baskičtina
bělorus.	bělorusky
bulh.	bulharsky
C	souhláska
čes.	česky, čeština
DAT	dativ
domar.	domarský, domarština
F	femininum
franc.	francouzsky, francouzština
GEN	genitiv
hind.	hinský, hindština
chorv.	chorvatsky
ind.	indický
INSTR	instrumentál
kat	katalánská (para)romština
katal.	katalánský, katalánština
LOK	lokativ
lom.	lomavren
M	maskulinum
maď.	maďarsky, maďarština
maked.	makedonsky
něm.	německý, němčina
NOM	nominativ
OBL	obliquus
PART	participium
per.	persky, perština

PL	plurál
pol.	polsky
port.	portugalský
rom.	romsky, romština
rum.	rumunsky, rumunština
rus.	rusky
řec.	řecky, řečtina
sint.	sintština
slovan.	slovanský (jazykový původ)
sloven.	slovensky
slovin.	slovinsky
srb.	srbsky
stind.	staroindický
SUBST	substantivum
špan.	španělský, španělština
tur.	turecky, turečtina
ukr.	ukrajinsky
V	samohláska
velš.	velšský

Majarados sinareis, pur sangue aborrecieren os manuces, y sangue buchararen de junos, y sangue curararen, y chibaren abrí o nao de sangue, como choro, por o Chaboro e manu.

Embeo e Majaro Lucas, 6:22

Blaze vám, když vás lidé budou nenávidět a když vás vyloučí, potupí a vymaží vaše jméno jako proklaté pro Syna člověka.

Evangelium podle Lukáše, 6:22

Úvod

Podnět k napsání této práce vznikl zcela náhodou již před několika lety ve Valencii při listování jedním slovníkem španělského argotu, v němž se několik slov nápadně podobalo hovorovým výrazům objevujícím se i v maďarštině. Tato podobnost nás tehdy zaujala a o dva roky později vznikla sociolingvisticky orientovaná diplomová práce zabývající se srovnáním výskytu slov romského původu v současné hovorové španělštině a maďarštině. Práci ovšem předcházela nutnost obeznámit se alespoň formou samostudia se základy romských dějin a jazyka. Daná problematika nás posléze natolik zaujala, že jsme se rozhodli pokračovat v započaté myšlence a věnovat se hlubšímu studiu iberské romštiny, mj. španělskému *caló* a jeho vlivu na španělštinu.

Jsme si vědomi toho, že náš zájem o iberskou romštinu, *caló* a jeho vliv na španělštinu není zdaleka průkopnický. Ve své práci navazujeme na řadu vědeckých publikací, a to jednak španělských (C. Clavería, v současnosti I.-X. Adiego a další), ale i od současných renomovaných evropských lingvistů - romistů jako N. Boretzky či P. Bakker. V České republice se problematikou *gitanismů* a slovníků *caló* zabývá I. Buzek (např. *La imagen del gitano en la lexicografía española*, 2010), opomenout nechceme ani nevydanou diplomovou práci Pavly Čevelové (*Španělština a caló - jazyky v kontaktu*, 2005). Přehledu dostupných pramenů k iberským (para)romštinám věnujeme v naší práci samostatnou kapitolu.

Naše práce se však od prací předchozích liší zejména ve dvou bodech: 1) Svým rozsahem a šíří zpracování tématu je monografickou publikací, zatímco práce, na něž navazujeme, jsou převážně články či dílčí studie věnující pouze vybrané problematice daného tématu. Práce pojednávající o iberských (para)romštinách tohoto rozsahu, pokud je nám známo, dosud neexistuje. 2) Kromě detailní lingvistické analýzy dat získaných ze starších i nových pramenů k iberským (para)romštinám a romismům vyskytujícím se ve španělštině jsme provedli i poměrně obsáhlý dotazníkový výzkum, který přináší jednak informace sociolingvistického charakteru, jednak postřehy z oblasti metodologie dotazníkového výzkumu a jeho statistického zpracování.

Práce má, jak již bylo naznačeno, dvě relativně nezávislé části. V prvním dílu se zabýváme variantami romštiny, které se vyvinuly na Pyrenejském poloostrově po příchodu Romů v 15. století. Při popisu těchto variant vycházíme z rozsáhlého jazykového materiálu (mj. slovníků a sekundárních pramenů k iberským

pararomštinám), z něhož se nám podařilo extrahovat velké množství romských etymologií. V centru naší pozornosti stojí z pochopitelných důvodů zejména španělská pararomština - caló, věnujeme se však i dalším variantám, hlavně katalánské a baskické (para)romštině. Okrajově zmiňujeme na několika místech i brazilskou pararomštinu, podrobněji se jí však v této práci nezabýváme a zájemce odkazujeme na další literaturu. Pozornost naopak věnujeme variantě, která je dokumentována v Portugalsku a pochází prokazatelně z jihošpanělského caló. Zcela stranou našeho zájmu stojí flexivní romské dialekty, které se na území Španělska dostaly až s novodobými migračními vlnami Romů během 19. a 20. století. Druhý díl práce je věnován problematice romismů (gitanismů), které se objevují v současných nestandardních variantách španělštiny. Některé z těchto romismů byly předmětem našeho sociolingvistického výzkumu, který tvoří základ druhého dílu naší práce.

Úvodní kapitola prvního dílu si klade za cíl uvést čtenáře (mj. ne-romisty) do problematiky romského jazyka a romské lingvistiky. Vycházíme tu, není-li uvedeno jinak, zejména z úvodu do romské lingvistiky od Matrase (2002). Objasňujeme některé pojmy, s nimiž posléze pracujeme (např. pararomština), a vytyčujeme základní okruhy problémů současné romistiky (např. rekonstrukce rané romštiny, klasifikace romských dialektů), které jsou klíčové i pro naši práci.

V prvním dílu dále stanovujeme výchozí hypotézu, že Romové přinesli na Pyrenejský poloostrov v 15. století archaický dialekt romštiny, který se v mnoha ohledech příliš neliší od rekonstruované fáze tzv. rané romštiny. Tuto rekonstruovanou ranou romštinu jsme tudíž zvolili za východisko při popisu vývoje jednotlivých jazykových subsystémů iberských (para)romštin. Pasáže o rané romštině čerpáme mj. z Matrase (2002), není-li uvedeno jinak. Podrobně se pak zabýváme mj. fonologickým, morfologickým a lexikálním vývojem v iberských (para)romštinách, několik stran pak věnujeme syntaxi. V kapitole o fonologii charakterizujeme hláskový vývoj všech tří iberských (para)romštin. Zaměřujeme se mj. i na některé dosud nepopsané či jen částečně popsané jevy (např. na vývoj sibilant a nazalizaci). Ke kapitole o fonologii jsme zařadili i problematiku pravopisu iberských (para)romštin, jehož zvláštnosti mohou mnohdy vést k mylné interpretaci dat obsažených v pramenech. Kromě rané romštiny jako východiska klademe důraz i na jazykový kontakt se španělštinou a dalšími jazyky či jazykovými variantami Pyrenejského poloostrova. Tento jazykový kontakt nastal již v 15. století, v úvahu tudíž bereme nejen současný stav kontaktních jazyků, ale i jejich diachronní vývoj, který je zásadní zejména pro fonologický subsystém iberských

(para)romštin. Kapitola věnující se popisu pozůstatků romského morfologického subsystému je oproti jiným kapitolám rozsáhlejší, a to zejména z toho důvodu, že romská morfologie bývá v pracích o iberských (para)romštinách popisována jen velmi okrajově či vůbec, neboť z větší části již není produktivní. Dle našeho názoru však i lexikalizované pozůstatky mnohdy archaické romské morfologie přinášejí velmi cenné poznatky, a to nejen pro rekonstrukci flexivního iberského dialektu, ale i pro rekonstrukci vývoje romštiny jako celku. V kapitole o lexiku se zabýváme indickou slovní zásobou i předevropskými výpůjčkami, velkou pozornost věnujeme i výpůjčkám řeckým a mj. výpůjčkám slovanským, které jsou dochovány v iberských (para)romštinách. Některé z výpůjček, na něž poukazujeme, nebyly v iberských (para)romštinách dosud popsány. Zároveň navrhuje i několik nových etymologií. V kapitole o syntaxi se věnujeme vybraným jevům romské syntaxe, které lze pozorovat či předpokládat v iberských (para)romštinách.

Ve druhém dílu se zaměříme na problematiku romismů ve španělštině. Po zasazení do evropského kontextu a obecné charakteristice romismů přistupujeme k vlastnímu kvalitativně-kvantitativnímu sociolingvistickému výzkumu. Na základě slovníků (mj. argotu) jsme vybrali vzorek slov-romismů, jejichž výskyt v současném jazyce jsme ověřili nejprve na Internetu (internetových diskuzích, blozích apod.) a posléze jsme pomocí dotazníkového výzkumu ověřovali znalost těchto romismů (a jejich sémantického významu) mezi respondenty. Naší snahou bylo jednak ověřit metodologii tohoto druhu zkoumání, jednak zachytit možné sémantické modifikace romismů a dále případné tendence týkající se znalosti jednotlivých romismů ze strany respondentů ve vztahu k jejich věku, pohlaví, vzdělání a regionu. Informace o zkoumaných romismech spolu s detailním popisem metodologie sběru dat a následné analýzy výsledků včetně statistického zpracování uvádíme v příslušných kapitolách a v přílohách.

Část první

IBERSKÉ (PARA)ROMŠTINY

1 Několik poznámek k romštině

1.1 Etnická diferenciac Romů a jejich pojmenování

Příslušníci etnické skupiny Romů žili po celou dobu rozptýleně či ve větších koncentracích mezi majoritní společnostmi, od níž se lišili antropologicky, jazykově i sociokulturně. Vlastní jména tohoto etnika se vyskytují ve dvojí podobě. Jinak pojmenovávají příslušné etnické podskupiny samy sebe (autetnonyma či endonyma), jiná a někdy hanlivá jména jim dával okolní svět (aletnonyma či exonyma).

Endonyma romských podskupin jsou značně diferenciovaná. Podskupiny jazykově velmi blízké mohou používat různá endonyma a naopak. Příslušníci mnoha romských podskupin označují sami sebe vlastním jménem Rom (Roma PL), v doslovném překladu ‚muž‘ (lidé), které pochází ze sanskrtského *dom*, jímž se původně označoval příslušník určité etnické kasty. Po opuštění pravlasti byla pak indická cerebrální souhláska *ḍ* vlivem okolních jazyků nahrazována jinými, například předopatrovým *d*, laterálním *l* nebo kmitovým *r*: původní vlastní jméno *Dom* se pak změnilo v arabském kontextu na *Dom*, v arménském na *Lom* a v evropském většinou na *Rom*.

Ke konzervativnímu způsobu označení etnické příslušnosti patří také vlastní etnická označení, která používají některé skupiny. Tato pojmenování jsou rozšířená zejména v západní a severní části Evropy. Patří sem označení *Sinti* (cf. hindsky *sant* ‚spojení‘, ‚spolek‘) v německých jazykových oblastech, ale také v severní Itálii, v Belgii, Nizozemí, Polsku a Rusku, dále *Manuš* (rom. *manuš* ‚člověk‘), např. *manouches* ve Francii, *Kale* (z rom. *kaló* ‚černý‘, *kalé* PL), např. *calé* ve Španělsku¹ a *kaale* ve Finsku, *Romaničel* (nejasná etymologie), např. *Romany Chal* ve Velké Británii a *erromintxela/errumantxela* v Baskicku².

Z exonym je nejhojněji zastoupeno pojmenování *Cikán*. Podle některých lingvistů vzniklo z přezdívky *athinganoi* (*atsínganoi*), kterou byli v Byzanci 11. století označováni

---

¹ V naší práci označujeme romské skupiny žijící na území Pyrenejského poloostrova názvem Romové.

² Na Balkáně a ve střední a východní části Evropy převažují označení založená na tradičním způsobu obživy jednotlivých skupin. Sama tato označení jsou často přejata z okolních jazyků, např. *Kelderara/Kelderasha* ‚kotláři‘ (z rumun. *caldarar*, *kotel*), *Sepeči* ‚košíkáři‘ (z turec. *sepetci*), *Lovari* ‚koňari‘ (z maďar. *ló/lov-* ‚kůň‘+ rumun. sufix *-ari*). V některých pojmenováních je zřetelné rozlišení mezi usedlými a kočovnými Romy. Např. v jižní části Balkánu se označení *Erli/Arli* (z turec. *yerli* ‚usedlý‘) vztahuje hlavně k muslimským, usedle žijícím skupinám. Další skupiny se označují podle regionu, kde žijí, případně dříve žily: *Polska Roma* (‚Polští Romové‘), *Bergitska Roma* (‚Horští Romové‘), *Slovenska Roma* (‚Slovenští Romové‘) apod.

heretici, zabývající se věštěním a magií. Stejně dovednosti prezentovali vzápětí po nich neznámí romští příchozí, na něž mohlo být toto označení přeneseno a stalo se jejich téměř všeobecným pojmenováním. Jméno převzala jak středověká latina, tak i jazyky jednotlivých národů, které se postupně setkávali s Romy při jejich pouti kontinentem. Z tohoto označení pochází například německý výraz *Zigeuner*, francouzský *tsiganes*, italský *zingari*, maďarský *cigányok*, portugalský *cigano*.

K četným exonymům patří také další vlastní jméno, odvozené od mylné představy o egyptském původu romských poutníků. Jejich průchod a zřejmě i zastávka v Malém Egyptě na řeckém Peloponésu vedla k záměně této oblasti se severoafrickou zemí, podle čehož pak křesťanský svět pokládal Romy za Egyptany a také je tak nazýval. Romové přispívali k této domněnce šířením pověsti, v níž se stavěli do role křesťanských kajících poutníků z Egypta. Tohoto původu je anglické označení *Gypsies*, španělské *gitanos*, ale i maďarské spojení *faraó népe* ‚faraonův lid‘ či slovenská přezdívka pro Roma – *farahún*.

S pojmem *Cikán* či *Gypsy* bývají někdy spojovány marginalizované skupiny, které k nim etnicky nepatří, sdílejí však některé společné sociokulturní charakteristiky jako kočování a sepětí se svým klanem. V západní Evropě jsou tyto skupiny nazývány slovy *travellers*, *gens de voyage*, *woonwagenbewoners*, *reizigers*, *tinkers*, *quinquis* apod.

1.2 Hypotézy o původu Romů

Dnes již nikdo nepochybuje o tom, že původ romského etnika i jazyka je třeba hledat v Indii.³ Lingvistické důkazy hovoří pro indický původ a následnou ranou migraci po území Indie i mimo ně. Neznámé zůstávají důvody romské migrace, stejně jako etnický původ a sociální status předků Romů.⁴

K diskusi o původu Romů přispívá významným dílem i fakt, že přítomnost různých populací indického původu mimo Indii, především na Blízkém východě a ve Střední Asii, se začíná datovat již ve středověku. Stejně jako Romové mají tyto skupiny tendenci kočovat a poskytovat různé služby, především zpracování kovů a zábavu.

---

³ V mnoha publikacích o Romech se cituje historka o maďarském studentu teologie Stefanu Vályim, který se v Holandsku na Leydenské univerzitě setkal se třemi Indy z Malabáru a fascinován tím, jak jsou podobní Romům, které znal ze svého města Győru, začal srovnávat romštinu s jejich jazykem.

⁴ Jak uvádí Matras (2002, s. 14), diskuse o společenském statusu a důvodech k migraci měla již od počátků emotivní náboj: Rüdiger (1782), jenž sympatizoval s Romy a nahlížel na ně jako na oběti společenského útlaku a předsudků, tvrdil, že jejich předci se cítili být ohroženi dobyvateli a byli nuceni opustit svou starou vlast v časech sociálních a politických nepokojů. Naopak Grellmann (1783), přívrženec násilné sedentarizační politiky v Evropě, zdůvodňoval bídne postavení Romů jejich odmítavým postojem k integraci a hledal jejich původ v populaci indických společenských vyděděnců nebo šúdrů. Oba názorové proudy se v různých variacích objevují až do současnosti.

Obecně se pohybují na okraji společnosti a jejich kontakty s většinovým obyvatelstvem jsou zpravidla omezeny na ekonomické transakce. Některé z těchto skupin si uchovaly své indické jazyky: domarštinu (domari) používají skupiny Domů, Karačiů a Kurbatiů na Blízkém východě (Sýrie, Palestina, Jordánsko, dříve též Irák, Írán, Azerbajdžán), Páriové v Tádžikistánu hovoří formou radžastání, skupiny Inku a Džát v Afghánistánu také hovoří centrálním indickým jazykem, stejně jako Domové v severním Pákistánu hovoří jazykem *ḍumāki*. Další skupiny kočujících obchodníků rozptýlených od Kavkazu po Súdán používají tajné slovníky, které jsou zcela či částečně složeny z indické slovní zásoby⁵. Tento fenomén je buď důsledkem ztráty indického jazyka a částečného udržení slovní zásoby, nebo blízkých kontaktů daných populací s mluvčími indických jazyků, které posloužily jako zdroj pro tajný slovník. Souvislost mezi indickými jazyky a skupinami kočujících obchodníků mimo Indii je však nepochybná.

Pokusy zrekonstruovat motivaci pro migraci směrem na západ se opírají o nahodilé popisy událostí, které mohly určité skupiny obyvatel mluvící indickým jazykem povzbudit k odchodu z Indie a zároveň si zachovat během své dlouhé cesty do Evropy etnické i jazykové charakteristiky.

V polovině 19. století (Pott, 1844) se začalo uvažovat o možnosti přímé spojitosti mezi Romy a kastami obchodujících kočovníků v Indii. Slovo *ḍombā* se objevuje ve středověkých textech z Kašmíru jako označení pro členy nízké kasty kočujících hudebníků a tanečníků. Termín *ḍom* stále označuje kastovní příslušnost v dnešní Indii a označuje populace rozličných regionů specializující se na poskytování různých služeb: kovářství, košíkářství, úklidu všeho druhu včetně zametání, zábavy (hudba a tanec) a dalších. Slovo *ḍom* je také příbuzné s názvy indických skupin žijících v diaspoře: Domů v severním Pákistánu, Domů na Blízkém východě, Lomů v Arménii a Romů v Evropě. Mnohé z těchto skupin spolu navíc sdílejí výraz, který označuje osoby nepatřící do jejich etnika: romské slovo *gadžo* („ne-Rom“) je spřízněné s domarským *kažža* a *kača* (lomavren), označení se objevuje i v Indii, často s významem „usedlý“ nebo „zemědělec“, což umocňuje dojem historické sebeidentifikace jako kočovné skupiny. Na základě profesního zařazení, sociálního statusu, a toho, že usedlé obyvatelstvo vnímá tmavou pleť těchto skupin, byla vyslovena hypotéza, že Domové mohou být předky drávidských kmenů z jižní Indie. Tyto kmeny pak byly včleněny do hinduistického kastovního

---

⁵ Patří sem skupiny Mitrip a Karači v Kurdistánu, Karači, Luti a Kauli v Íránu, Ghagarové a Nawarové v Egyptě, Bahlawānové v Súdánu, skupina Poša/Boša nebo Lom v Arménii, jejíž řeč je označována jako lomavren (lomština). Cf. Matras (2002, s. 14-15). Více informací o kočovných skupinách indického původu udává např. Kenrick (2003).

systému na nízké a stigmatizované úrovni.

Ḍomská hypotéza nám umožňuje připsat společné socioetnické charakteristiky skupin Romů, Lomů, Domů, Lutiů, Kurbatiů a Ḍomů v Indii starým tradicím a nenahlížet na ně jako na náhodné podobnosti nebo rysy získané nezávisle na různých místech a v různých dobách. Dle hypotézy tyto skupiny opakovaně putovaly na západ a hledaly možnosti obživy ve specializovaných službách. Toto vedlo některé lingvisty k závěru, že mají i společný jazykový původ. Jiní to ovšem na základě jazykových rozdílů naopak odmítají. Ḍomská hypotéza umožňuje vysvětlit podobnosti ve společenské organizaci a etnické identitě a zároveň nevyklučuje jazykovou různorodost. Kastovní původ se totiž nutně nepřekrývá s geografickým nebo jazykovým původem. Všechny skupiny však pocházely z Indie a mluvily indickými jazyky. Předky Domů, Romů, Lomů a dalších skupin tak mohly tvořit jazykově rozličné populace různého geografického původu, které však sdílely socioetnickou identitu.

Mnoho pozornosti v romistických kruzích získal epos *Šáhnáme* z 11. století. Jeho autor, perský básník Firdausí, do něj zahrnul historku o perském králi Bahrámovi V. zvaném Gúr, který okolo roku 420 pozval do Persie skupinu asi 10 tisíc hudebníků jména Luri, aby sloužili jako oficiální baviči⁶. Historka je potvrzena v různých arabských a perských kronikách, z nichž nejméně v jednom případě předchází eposu Firdausího. Příchod různých severoindických populací do Perského zálivu během vlády krále Bahráma V. Gúra je poměrně dobře popsán i byzantskými historiky. Hudebníci Luriové byli často spojováni s předky Romů, ačkoli přímá spojitost se nedá dokázat. Na území Íránu se však dodnes pohybují kočovné skupiny, které se jménem Luri (také Luli a Luti) samy označují. Tajný slovník některých z těchto skupin obsahuje výrazy indického původu.

S kočujícími obchodníky na Blízkém východě se pojí také výraz Džát⁷ a jeho arabská forma Zott⁸. Těmito jmény se v různých dobách označují populace indického původu v arabském světě. Patří sem indické migrační skupiny, které se objevovaly v Persii, Mezopotámii a Sýrii již od 5. století, stejně jako otroci zajatí během arabských nájezdů v provincii Sindh v severozápadní Indii a deportovaní na území Iráku během 8. a

---

⁶ Dle eposu dostali po svém příchodu tito hráči na loutnu k vlastní obživě zásoby obilí, dobytek a osly. Místo aby hudebníci obilí zaseli, všechno spotřebovali a záhy chtěli další. Na to jim král poradil, aby putovali dále. Arabský historik Hamza z Isfáhánu popisuje podobný příběh, k označení hudebníků však používá termínu Zott, což je poarabštělá verze indického kmenového označení Džát (viz dále). Cf. Fraser (1998).

⁷ *Jat*, cf. Matras (2002).

⁸ *Zuṭṭ*, cf. Matras (2002).

9. století. Džát je i endonymem několika skupin kočujících obchodníků v Afghánistánu, Zott dnes používají Arabové vedle termínu Nawar jako hanlivé označení Domů ze Sýrie, Jordánska a Palestiny. Tento termín se objevuje i v arabských historických pramenech a označuje nomádské populace indického původu. Hamza z Isfahánu⁹ použil v 11. století tento termín v již zmíněné historice o perském králi Bahrámovi V. a jeho lurských hudebnících. Často se pak nahlíželo na Džáty jako na kočovné hudebníky a na Romy jako na jejich potomky.

V jiné variantě této hypotézy se upozorňuje na arabského historika Ṭabariho (12. století), který popisuje usazení asi 30 tisíc Zottů blízko byzantské hranice ve městě Ain Zarba, kde byli zajati během byzantského nájezdu v roce 855. Datum této události i množství lidí by mohlo odpovídat příchodu Romů do Byzance, pro nějž svědčí jazykové důkazy.

V další hypotéze, která se zakládá na souvislosti mezi ranou migrací indického obyvatelstva a politickými nepokoji ve středověké Indii v důsledku islámských tažení, se hovoří o tom, že předci Romů mohli být válečníci nebo Rádžputové, kteří odolávali islámským nájezdům. Migrace předků Romů směrem na západ totiž spadá do doby porážky Rádžputů v bitvách s muslimy Gaznávidy v Afghánistánu ve 12. století. Rishi (1981) dokonce spojuje slovo *gadžo* (které interpretuje jako ‚cizinec‘ a ‚nepřítel‘) se jménem Mahmúda z Gazny. Tato hypotéza je však problematická z chronologického hlediska: historické záznamy i jazykové důkazy (silný řecký element ve všech romských dialektech) svědčí o tom, že přítomnost Romů v Byzanci se datuje nejpozději od 11. století a musela trvat delší dobu, než se Romové rozptýlili po Evropě (od 13. nebo 14. století). Perská a arménská složka v romské slovní zásobě dále svědčí pro delší pobyt Romů na Blízkém východě před příchodem do Byzance, absence významnějšího arabského elementu naopak může ukazovat na migraci z Indie okolo 8. či 9. století.¹⁰

Otázky ohledně původu Romů a jejich rané migrace, hledající možnou souvislost mezi jazykem a socioetnickými charakteristikami (tradiční profese, etnonyma) indických kočujících skupin, zůstávají do značné míry stále nezodpovězeny. V každém případě je však na Blízkém východě doložena nejpozději v 11. století přítomnost různých skupin indického původu. Tyto skupiny se specializují na určitý druh obchodu,

---

⁹ Ḥamza Iṣfahānī, cf. Matras (2002)

¹⁰ Někteří zastánci rádžputské hypotézy dále upravili chronologické nesrovnalosti a navrhovali, že migrace z Indie proběhla v několika vlnách a v Byzanci splynuly tyto vlny do jedné populace, nebo že rádžputští válečníci byli při své cestě do Persie provázeni příslušníky nedotknutelných nebo nízkých kast, přičemž během cesty se kastovní rozdíly smazaly a zůstalo povědomí o společném indickém původu.

zachovávají kočovný způsob života a mají odlišnou etnickou identitu a jazyk.

1.3 Problémy jazykového zařazení romštiny

Romština vykazuje ve fonologii a morfologii řadu konzervativních rysů. Mnoho z nich se objevuje také v severozápadních novoindických jazycích a v dardštině. První romisté (např. Miklošič) proto situovali pravlast romštiny do severozápadní Indie nebo do regionu Hindúkuš. Protože romština se podílí na řadě morfologických inovací, které jsou charakteristické pro všechny novoindické jazyky, předpokládalo se, že předkové Romů opustili Indii během přechodu k novoindickým jazykům, který se datuje do středověku mezi 8. a 10. století. Geografický původ na severozápadě Indie však neodpovídá raným inovacím, které romština sdílí s jazyky centrální skupiny.

Příslušnost k podskupině jazyků v rámci jazykové rodiny se nejpřesněji určuje na základě přítomnosti společných inovací, které jazyky dané podskupiny sdílejí. Naopak společné konzervativní prvky neposkytují nutně důkaz bližší příbuznosti. Jazyk může zůstat konzervativní z mnoha důvodů a často i geograficky vzdálené jazyky mohou zachovávat stejné konzervativní prvky. Kromě geografické izolace může být důvodem, jak zdůraňuje Matras (2002), i izolace společenská. Právě ta mohla být pojítkem mezi předky Romů a sociálně izolovanými kočovnými kastami indických Domů.

Romština se podílí na sérii změn, které obecně charakterizují přechod od jazyků staroindických k jazykům středního období. Přítomnost starších fonologických inovací, které sdílí s centrálními jazyky, vedla lingvisty k zařazení romštiny do centrální skupiny indických jazyků (do této skupiny se řadí i hindština). Mezi tyto změny patří např. ztráta staroindického slabikotvorného /r̥/, které bylo v romštině a dalších centrálních jazycích nahrazeno samohláskou /u/ nebo /i/: stind. *mṛta*, rom. *mulo* ‚mrtvý‘ (cf. středoind. *muda*, hind. *muā*)¹¹.

Romština vykazuje i řadu fonologických inovací, z nichž některé jsou pouze romské¹², jiné se objevují i v některých dalších indických jazycích v diaspoře, např. v domarštině¹³ nebo v lomavren.

Většina staré romské produktivní morfologie, která je přímým pokračováním ze staro-/stredoindických jazyků, je přítomna i v jiných novoindických jazycích, romština je

---

¹¹ Další, vzdálenější příbuznost byla nalezena s východoindickými jazyky (např. bengálštinou), od nichž se ale romština odlišuje výsledkem některých fonologických změn.

¹² Patří sem např. gramatikalizace slovesa *ov-* ‚stát se‘, který se stává pasivním sufixem (*ker-dj-ov-el* ‚je dělán‘) a mnohé další.

¹³ Romština sdílí s domarštinou mimo jiné ztrátu rodové shody v plurálu a aglutinační časové sufixy, které se připojují za osobní sufixy: rom. *ker-av-as* ‚dělal jsem‘.

však konzervativnější ve verbální a nominální flexi. S ostatními jazyky sdílí dva jmenné rody (maskulinum a femininum) oproti třem rodům ve staroindickém období.

Přechod od pozdních středoindických jazyků k novoinickým je dále charakteristický zánikem historického flexivního minulého času, který chybí i v romštině. Základem pro nové minulé časy se stávají tvary minulého participia¹⁴. Tento proces je spojen se vznikem ergativity a ustálením obliqua jako pádu tranzitivních subjektů¹⁵. V důsledku zániku historických nominálních pádů pak vznikly v novoinických jazycích (zvl. centrální a východní skupiny) tzv. pádové sufixy úrovně II¹⁶, které se v neměnném tvaru připojují k nominálnímu tvaru v pádu obliquu. Tyto sufixy pocházejí ze starých předložek a dalších slov. Ve stejné době vznikla i série adpozic (tzv. pádové markery úrovně III)¹⁷, které pocházejí ze starých adverbíí.

Za pozornost stojí Turnerova analýza relativní chronologie raných změn v romštině (1926)¹⁸. Romština sdílí s novoinickými jazyky centrální skupiny a s domarštinou a lomavren rozsáhlý inventář raných inovací. Je tedy pravděpodobné, že všechny tři jazyky v diaspoře pocházejí ze skupiny centrálních jazyků. Mnoho konzervativních rysů romštiny sdílí i domarština a lomavren. Tyto tři jazyky se dle Turnerova názoru vydělily z centrální skupiny před několika pozdějšími fonologickými inovacemi a před definitivním rozpadem staré morfologie. Vytvořily pak samostatnou podskupinu, která se dostala do izolace od centrální skupiny kolem 4. století n. l. Turner dále navrhuje následnou migraci na severozápad, kde se jazyky dále mohly podílet na raných morfologických inovacích při přechodu k novoinickým jazykům, a cituje i několik možných lexikálních výpůjček ze severozápadních jazyků. Nicméně všechny tři jazyky postrádají fonologické inovace, které by sdílely se severozápadními jazyky. Raná emigrace Romů datovaná do 4. století navíc neodpovídá inovacím z přechodného období od středoindických k novoinickým jazykům, na nichž se také romština podílela.

Asi nejznámější rozdělení, objevující se často i v populárně-naučné literatuře o Romech, stanovil Sampson (1923).¹⁹ Spočívá na základě vývoje skupiny /bh/ a rozděluje

---

¹⁴ Dnešní romské dialekty v jihovýchodní Evropě stále vykazují adjektivní shodu minulých participií ve 3SG s podmíněm u intranzitivních sloves (*gelo* ‚šel‘, *geli* ‚šla‘). Tato struktura byla u nebalkánských dialektů nahrazena personálním sufixem *-a(s)*, který se také používá jako obecná koncovka 3SG minulého času. Domarština zachovává adjektivní shodu i u sloves tranzitivních: *gara* ‚šel‘, *gari* ‚šla‘, *karda* ‚dělal‘, *kardi* ‚dělala‘.

¹⁵ V romštině se stejně jako v dalších novoinických jazycích užívá tvar osobního zájmena 1SG *me*, který pochází z pádu obliqua a prosadil se oproti starému nominativnímu tvaru (v sanskrtu *aham*).

¹⁶ *Layer II case markers*, cf. Matras 2002, s. 87-91, Elšík 2006, s. 71-73. Viz též kapitola Morfologie a syntax.

¹⁷ *Layer III case markers*, cf. Matras 2002, s. 91-92.

¹⁸ Cit. in Matras (2002, s. 46).

¹⁹ Cit. in: Matras (2002, s. 47).

jazyky na větev *phen* (romština a lomavren) a *ben* (domarština). Sampson se domníval, že k rozdělení mezi skupinami došlo na íránský mluvčím území. Kromě této jedné fonologické inovace však sdílejí oba jazyky nejméně další dva distinktivní rysy: ze starých dentál ve středové pozici se stává /l/ nebo /r/ a vývoj historické skupiny /bhr/. Všechny tři zmíněné rysy jsou reflektovány ve slově *bhrātr-* ‚bratr‘: rom. *phral*, lom. *phal*, domar. *bar*.

Hancock (1995) navrhuje na základě velmi malého počtu společných íránských výpůjček, které se vyskytují ve všech třech jazycích, že skupiny prošly íránským územím nezávisle na sobě, což by napovídalo tomu, že k rozdělení na tři větve došlo již na indickém území.

Ačkoli všechny tři jazyky sdílejí mnoho konzervativních rysů, nemusí to znamenat, že jejich mluvčí společně migrovali po území Indie. Některé inovace mají sice společné, v jiných se však liší. Ilustrační příklady v následující tabulce ukazují některé lexikální shody a rozdíly romštiny, domarštiny, lomavren a hindštiny.

Tabulka 1. Příklady lexikálních shod a rozdílů v romštině a příbuzných jazycích

Význam	romština	lomavrenština	hindština	domarština
velký	baro	voro-	barā	tilla
dům	kher	kar	ghar	kuri
uvnitř	andre	anraj, mandž	andar	mandža
práce	buti	kam	kām	kam
co	so	kē	kyā	kē
vesnice	gav	lehi	gāv	dē(h)
krev	rat	nhul	rat	nhīr

Míra společné historie všech tří jazyků zůstává neznámá, je však patrné, že všechny tři jazyky mají společný původ v centrálních jazycích, vydělily se z nich ve stejnou dobu a následně měly alespoň podobnou geografickou a sociální historii.

1.4 Protoromština, raná romština a obecná romština

Dnešní romské dialekty se vyznačují sérií konzervativních a inovativních rysů, kterými se romština vyděluje od jiných novoindických jazyků (včetně indických jazyků v diaspoře). Souhrn těchto vývojových rysů se odráží v první vývojové fázi romštiny jako samostatného jazyka, v tzv. protoromštině.²⁰ Protoromština se datuje od doby, kdy se zřetelně odlišila od ostatních příbuzných jazyků. Je však obtížné stanovit, kdy a kde

²⁰ *Proto-Romani*, cf. Matras (2002), Elšík (2006).

přesně k tomu došlo, protože nebyla nalezena žádná písemná dokumentace této fáze. Při její rekonstrukci je třeba vycházet ze srovnávání příbuzných slov starých indických jazyků a jejich novindických pokračovatelů na území Indie i v diaspoře s dnešními romskými dialekty. Část jazykových změn sdílí protoromština s ostatními novindickými jazyky na území Indie, některé změny má společné s indickými jazyky v diaspoře (např. s domarštinou nebo lomavren), jiné změny jsou charakteristické pouze pro romštinu.

Příkladem rekonstrukce protoromského tvaru je pád obliquus demonstrativa SG.M **otas* > *oles*, SG.F **ota* > *ola*, ačkoli tvary *oles* a *ola* se zachovaly jen v několika málo romských dialektech. Rekonstruované tvary lze však podepřít dalšími důvody: 1) objevují se v novější podobě jako *od-oles*, *od-ola*, 2) přežívají ve stažené formě *les*, *la* v obliquu zájmena 3. osoby, 3) odpovídají domarským demonstrativům SG.M *oras*, SG.F *ora* a 4) staroindický demonstrativní kmen *t-* je dobře doložen a změna staroindického /t/ > /l/ (v domarštině /t/ > /r/) je pravidelná.

Další a lépe dokumentovatelnou fází je raná romština.²¹ Je charakteristická přijetím produktivní řecké morfologie uplatňované posléze především ve výpůjčkách (tzv. atematická morfologie) a dalšími strukturními inovacemi vycházejícími z kontaktu s řečtinou, jako vznik preponovaného členu určitého.²² Ani raná romština není písemně zaznamenaná, její vznik však spadá do byzantského období a datuje se do 10. či 11. století. Období rané romštiny končí vznikem předchůdců dnešních dialektů a jejich rozptylem po Evropě a datuje se na základě zmínek v historických pramenech do 14. století. Tvary rané romštiny jsou archaické struktury, které přežívají do dnešních dnů pouze v některých dialektech.

Vhodným příkladem tvaru rané romštiny dvojice demonstrativ *adava/akava*. Tyto tvary jsou doloženy jak v nejzápadnějším romském dialektu ve Walesu, tak v jednom z nejvýchodnějších dialektů, jihobalkánském arli (a jak dále uvidíme, tak i v iberských variantách romštiny). V jiných dnešních dialektech nacházíme zjednodušené a redukované tvary jako *dava/kava* nebo *ada/aka*, případně inovativní tvary jako *kado/kako*.

Ve fonologii můžeme v rané romštině předpokládat foném /ř/ (např. ve slově *řom* ‚Rom‘), jehož fonetická kvalita je neznámá. Mohlo to být uvulární /R/, které je

²¹ *Early Romani*, cf. Matras (2002), Elšík (2006).

²² Fraser (1998) uvádí, že na řecky mluvícím území proběhly významné fonetické změny: z kořenového *m* se stalo *v* (sanskrt. *nāman* > *nav*), počáteční i kořenové *h* dalo *j* nebo *v* (sanskrt. *hásta* > *vast*). Romština se obohatila o foném *f* v řeckých výpůjčkách (např. *karfin*).

dodnes např. v kelderašské romštině, nebo protoromský retroflex /d > *l, *r/ (cf. ind. *dom*). V mnoha dialektech pak toto /ř/ splynulo s /r/.

Jedním z nejvýznamnějších úkolů, jimž čelí současná romská srovnávací dialektologie, je určit, které prvky z dnešních romských dialektů se mohou datovat do období rané romštiny, případně již do protoromštiny. Na druhé straně se zdá, že mnoho tvarů a struktur rané romštiny bylo do dnešních dialektů přeneseno v téměř nezměněné formě, neboť je většina dialektů sdílí. Tyto sdílené tvary se nazývají obecná romština.²³ Příkladem tvaru obecné romštiny je číslovka *oxto* ‚osm‘ (z řec. *oxtó*), která se jen v několika málo dialektech mění na *ofto*.

1.5 Klasifikace romských dialektů

Problematika klasifikace romských dialektů je značně komplexní. Příslušníci romského etnika žijí na území Evropy, ale i na Blízkém Východě, ve střední Asii, v Americe apod. Osídlení Evropy romským obyvatelstvem je nerovnoměrné a netvoří jazykové kontinuum v pravém slova smyslu.²⁴ Zatímco v některých oblastech je velká hustota romského obyvatelstva a na území jednoho státu nalézáme i velké množství romských skupin, které se liší jazykově i kulturně (např. na Balkáně nebo ve střední Evropě), jiné oblasti jsou relativně homogenní a koncentrace romského etnika je zde nižší (např. západní Evropa). Některé romské podskupiny navíc romsky nehovoří.

Při klasifikaci romských dialektů je třeba brát zvláštní zřetel na romskou migraci, dále na kontakt s majoritními jazyky a též kontakt mezi jednotlivými romskými podskupinami. Romská migrace v Evropě začala z Balkánu ve 14. či 15. století a trvá ve větší či menší míře dodnes. Romské obyvatelstvo se vždy dostávalo do kontaktu s jazykem majoritního obyvatelstva území, na kterém žilo. Právě jazykový kontakt s většinovým obyvatelstvem byl pak zdrojem lexikálních přejímek a strukturálních inovací ve všech jazykových rovinách.

Jako první klasifikaci romských dialektů provedl slovinský lingvista Franz Miklošič mezi roky 1872-1880²⁵. Miklošič stanovil migrační cesty Romů na základě lexikálních přejímek z kontaktních jazyků. Například v italských dialektech romštiny jsou obsaženy řecké a jihoslovanské výpůjčky, nikoli však rumunské, je tudíž zřejmé, že tato skupina nepobývala na rumunském území. V severoruských romských dialektech

---

²³ *Common Romani*, cf. Matras (2002).

²⁴ O jazykovém kontinuu romských dialektů však uvažujeme, viz níže.

²⁵ Cf. Matras (2005, s. 9).

jsou výpůjčky z polštiny, němčiny, maďarštiny, rumunštiny, jihoslovanštiny a řečtiny, migrační trasa této skupiny tudíž vedla přes uvedená území.

Další klasifikace se často orientovaly na určité území²⁶, příp. na určitou strukturní změnu²⁷. Nutno podotknout, že mnozí romisté nezahrnovali do své klasifikace iberskou větev romštiny (případně ani další romské dialekty periferních oblastí). Iberské romštiny řadí Boretzky a Iгла (1991), Bakker a Matras (1997) do severní větve (viz dále), všichni však zároveň upozorňují na její značnou diversifikaci.

Pro větší přehlednost jsme zařadili tabulku geografického rozdělení romských dialektů²⁸ a stručně charakterizujeme hlavní větve.

Tabulka 2. Modely klasifikace romských dialektů

NADSKUPINA	SKUPINA	PODSKUPINA	LOKALIZACE A NOMENKLATURA	
severní	britská (BR)		Wales (<i>Kåle</i>), †Anglie & Skotsko (<i>Romaničela</i>)	
	severozápadní (SZ)	skandinávská sintská	Finsko, Švédsko (<i>Kaale</i>); †Estonsko, †Dánsko, †Norsko, †Švédsko Německo, Rakousko, Česko, Itálie atd. (<i>Cinti, Sintí</i>); Francie (<i>Manuš</i>)	
	severovýchodní (SV)	západní východní	Polsko Litva, Lotyšsko, Estonsko, Ukrajina: Podolí, Rusko	
	iberská		†Španělsko, †Portugalsko, †Brazílie (<i>Kale</i>); Baskicko (<i>Errumančela</i>)	
centrální	severocentrální (SC)	západní východní	†Česko, záp. Slovensko stř. a vých. Slovensko, již. Polsko, záp. Ukrajina, Sedmihradsko	
	jihocentrální (JC)	severní vendská	již. Slovensko, sev. Maďarsko jz. Maďarsko, vých. Rakousko, sv. Slovinsko	
balkánská	slovinská (SL)		Slovinsko, sv. Itálie	
	apeninská (AP)		již. Itálie	
	jihobalkánská (JB)	severo-arlijská		Srbsko, Kosovo: Prizren, sev. Makedonie: Skopje, Kumanovo (<i>Arlija</i>)
		jiho-arlijská		již. Makedonie: Prilep, sev. Řecko: Florina, Kardica (<i>Arlija</i>)
		sepečidská		Řecko: Volos, Turecko: Izmir (<i>Sepečides</i>)
		epiroská		Řecko: Epiros (<i>Romacila</i>)
erlijská			Bulharsko: Cerovo (<i>Cocomaňa</i>), Sofia (<i>Erlides</i>), Velingrad (<i>Yerlides</i>), Varna (<i>Bugurdžides</i>) atd.	
pontická		Rumunsko, Moldávie (<i>Ursara</i>), Krym, již. Rusko, Gruzie (<i>Kirimitika</i>)		
íránská		sev. Írán (<i>Zargari</i>)		
severobalkánská (SB)	západní kalajdžijská centrální drindárská xoraxanská		Kosovo (<i>Bugurdžides</i>), Makedonie (<i>Kovača</i>) Bulharsko: Vidin, Montana, Pazardžik (<i>Kalajdžides</i>), Rumunsko (<i>Spoitori</i>) Bulharsko: Sliven (<i>Nange</i>) Bulharsko: Sliven (<i>Muzikantska</i>), Šumen (<i>Drindara</i>) Bulharsko: Kaspíčan (<i>Xoraxane</i>), Varna (<i>Gadžikane</i>)	

²⁶ Např. Gilliat-Smith (1915): vlašské x ne-vlašské dialekty v Bulharsku, později Kochanowski (1963) jeho rozdělení teritoriálně rozšířil a propojil s Miklošičovou klasifikací.

²⁷ Např. Kenrick: s-dialekty vs. h-dialekty.

²⁸ Tabulka pochází z handoutu ke kurzu V. Elšíka Romské dialekty: dialektologie. Dostupné z http://ling.ff.cuni.cz/lingvistika/elsik/ho/DR02_Handout.pdf.

NADSKUPINA	SKUPINA	PODSKUPINA	LOKALIZACE A NOMENKLATURA
vlašská	severovlašská (SVL)	lovárská	Sedmíhradsko, Maďarsko (<i>Lovara</i>), Slovensko, Česko, Rakousko, Polsko, Norsko atd. (<i>Čurara, Kherara</i> atd.)
		kalderašská	Rumunsko, Srbsko, Bulharsko, Rusko, Švédsko, Francie, Amerika atd.
	jihovlašská (JVL)	severní	Rumunsko (<i>Rakarengé</i>), Vojvodina (<i>Rabešte</i>)
		gurbetská	Jugoslávie: Srem, Bačka, Bosna, Srbsko, Kosovo (<i>Gurbeti</i>), Černá Hora (<i>Dasikane</i>), Itálie (<i>Xoraxane</i>), Makedonie (<i>Džambaza</i>), Albánie
		jižní	Bulharsko: Velingrad (<i>Rešitare</i>), Řecko (<i>Filibidžija, Kalpazea</i> atd.)
	východní	Bulharsko: Lom, Vidin (<i>Cocomaňa</i>), Sindel (<i>Kalburdžudes</i>), Varna (<i>Kalajdžides</i>), Turecko (<i>Laxi</i>) atd.	
	ukrajinská (UK)		vých. Ukrajina (<i>Servi</i> atd.)
	cerhářská (CE)		Sedmíhradsko, Maďarsko (<i>Cerhara, Gurvara</i>)

Pro dialekty balkánské větve je charakteristické silné ovlivnění řečtinou, které přetrvává déle než u dialektů opustivších balkánský prostor v minulosti, a dále vliv turečtiny. Mnoho mluvčích balkánských dialektů jsou muslimové a mnozí turečtinu aktivně ovládají. Dialekty se nacházejí mj. na území Řecka, Srbska, Makedonie, Albánie, Kosova, Bulharska. Mluvčí dialektů balkánské větve, zejména *arli*, nacházíme též v západní Evropě, kam emigrovali mezi 60. a 90. lety.

Vlašská (olašská) větev je asi nejvýznamnější z romských dialektů, bereme-li v úvahu počet mluvčích, geografické rozšíření a rozsáhlou dokumentaci. Tato skupina vznikla pravděpodobně na území rumunsky mluvícího území. Vlašské dialekty spolu sdílejí silný rumunský vliv na slovní zásobu, fonologii a přejatou morfologii a řadu interních inovací. Během historie bylo několik migračních vln Olašských Romů z rumunských knížectví, nejsilnější vlna souvisí se zrušením nevolnictví v Rumunsku a trvala do 2. poloviny 19. století. Některé dialekty vlašské větve jsou silně ovlivněny maďarštinou (*lovara*). Vlašské dialekty se nacházejí na mnoha místech Evropy, zejména na území Rumunska, Maďarska, Bulharska, bývalé Jugoslávie, Turecka. Severovlašská skupina je rozšířena i v západní Evropě a u nás.

Do centrální větve patří dialekty nacházející se na území střední Evropy. Mezi severocentrální dialekty patří východoslovenská romština, v současnosti nejvíce rozšířený romský dialekt na našem území. Jihocentrální dialekty vykazují silný vliv maďarštiny.

Ostatní dialekty bývají řazeny do tzv. severní větve. Do severozápadní větve patří dialekty sintsco-manušské, vzniklé pravděpodobně na německy mluvícím území, vykazující silný vliv němčiny a sdílející spolu řadu inovací. Těmto dialektům jsou příbuzné dialekty na území Skandinávie. Do severovýchodní větve se řadí dialekty na území Polska, Pobaltí a severního Ruska, které též tvoří koherentní dialektální skupinu. Relativně izolované jsou dialekty britské a iberské skupiny, které z velké části již zanikly

a jejich zbytky přežívají ve formě speciálního lexika.

V severní větvi se nacházejí mnohé archaismy, jako neurčitá zájmena či ‚nic‘, *čimoni* ‚něco‘, *kuti* ‚málo‘, deiktická příslovce místa *adaj/odoj/akaj*, komparativ adjektiv -*edér*, dlouhé tvary genitivů a posesivů, lexikální archaismy či interní inovace jako *kalikó* ‚zítra, včera‘, *beró* ‚lod‘, *štaribén* ‚vězení‘ (< *,chycení‘), *bolipén* ‚obloha‘ (< *‘otáčení‘), společné lexikální výpůjčky z řečtiny a slovanských jazyků (např. *vodros* ‚postel‘, *stanja* ‚stáj‘, *škorni* ‚boty‘ ze slovanských jazyků, *filicin* ‚zámek‘ z řečtiny)²⁹, z nichž mnohé najdeme i v iberských variantách romštiny. Pro severní větev jsou dále charakteristické určité sociolingvistické strategie. Patří sem nahrazení etnického označení Rom jiným etnonymem (*kale*, *manuš*, *sinti*, *romaničal*), utváření vlastních romských místních jmen, používání nominalizovaných genitivů při vytváření nových slov (jako alternativa k výpůjčkám) a také fakt, že dialekty této větve jsou často nahrazovány pararomštinami. Tyto rysy mohou být vysvětlovány sociální a geografickou izolací skupin a jejich závislosti na romštině jako tajném jazyku.

V této práci se přikláníme k relativně nedávné klasifikaci dialektů z geograficko-historické perspektivy, jak ji popisuje Matras (2005). Klasifikace vychází z předpokladu, že hranice mezi jednotlivými dialekty nejsou absolutní, založeny striktně na genetických kritériích v podobě historické migrace jednotlivých podskupin, nýbrž relativní. Některé dialekty spolu sdílejí více společných rysů a jsou si tak bližší než jiné. Strukturní rysy, které oddělují dialekty, jsou i výsledkem procesu změn a inovací, které se šíří z jedné komunity do druhé. Výsledky těchto změn se dají vyznačit na mapě formou izoglos. Klasifikace tak bere v úvahu kromě migrace i vzájemný kontakt s okolními romskými skupinami. Romské dialekty tak přece tvoří určité jazykové kontinuum, které odráží historické šíření strukturních inovací na jedné straně a uchovávání archaismů v čase a prostoru na druhé straně.

Problematika stanovení romských inovací a archaismů je složitá. Romisté sice disponují množstvím doložených jazykových tvarů datovaných do starého a středního indického období, podobu rané romštiny je však kvůli absenci písemných záznamů možné pouze rekonstruovat na základě pečlivého srovnávání romských dialektů. Uvedme si následující příklad: v rané romštině předpokládáme tvary **andřo* ‚vejce‘ (< stind. **āṇḍa-*) a **ařo* ‚mouka‘ (< stind. **atṭa*). V jednotlivých dialektech se tato dvě slova objevují v různých podobách. Z historické skupiny /ṇḍ/ předpokládáme v rané romštině

---

²⁹ Cf. Bakker (1999), cit. in Matras (2002, s. 222)

vývoj v /ndř/, který se v dialektch objevuje jako /ndř/, /ndr/, /nd/, /nř/, /nl/, /rn/, /ř/ apod., foném /ř/ se v dialektch někdy střídá s /r/. V některých dialektch na území Balkánu a v některých periferních dialektch (např. v Baskicku) zůstala zachována skupina /ndř/ nebo /ndr/, jedná se tedy o archaismus. Před počátečním *a-* se může v některých dialektch objevit protetické *j*-³⁰. Centrem šíření této inovace byla pravděpodobně střední Evropa, protože se objevuje především v dialektch v západní a severní části Evropy.) nebo *v*-³¹.

Pokud klasifikujeme dialekty na základě strukturních inovací, je třeba si stanovit, které jevy do klasifikace zařadíme. Současná romistika se při klasifikaci přiklání nejčastěji k výběru následujících jevů:

- 1) vkládání protetických konsonantů: *j-aver*, *v-aver* ‚jiný, druhý‘, *j-ařo*, *v-ařo* ‚mouka‘
- 2) jotace a palatalizace: *kerdjom* > *kerd'om* > *kerdžom* ‚udělal jsem‘
- 3) substituce /s/ > /h/: *kerasa* > *keraha* ‚děláme‘, *lesa* > *leha* ‚s ním‘
- 4) ztráta koncového -s: *dives* > *dive* ‚den‘, *kerdas* > *kerda* ‚dělal‘
- 5) palatalizace konsonantu před *i*: *dives* > *džive(s)*, *džes*, *zis* ‚den‘, *tikno* > *cikno* ‚malý‘
- 6) palatalizace konsonantu před *e*: *kher* > *čer* ‚dům‘
- 7) přítomnost protetického vokálu: *bijav* > *abijav* ‚svatba‘, *nav* > *anav* ‚jméno‘
- 8) simplifikace skupiny /ndř/: *mandro* > *manro* > *maro* ‚chléb‘
- 9) simplifikace/modifikace tvaru demonstrativ: *akava* > *kava* > *ka-kava* > *kako*, *adava* > *ada*, *dava* > *ka-dava* > *kada* > *kado*

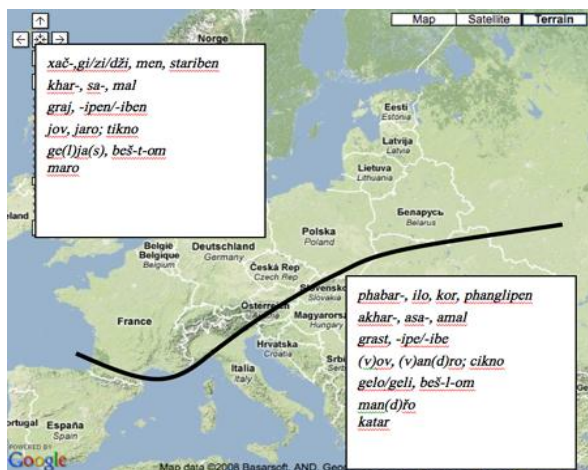
Je pravděpodobné, že jazyk jednotlivých romských klanů odcházejících od konce 14. či počátku 15. století z Balkánu byl víceméně jednotný (někteří předpokládají, že k jisté diferenciaci došlo už na Balkáně). Dokumentace romštiny z období do 17. století je velice sporadická. Romština dokumentovaná v pramenech 18. století však již vykazuje v podstatné míře dialektální charakteristiky odpovídající dnešnímu stavu. Předpokládá se tudíž, že k hlavní diferenciaci dialektů došlo během 16. a 17. století. Kočující Romové migrovali již převážně v rámci určitého vymezeného území a nepodnikali dlouhé a daleké cesty. Byli tak velmi ovlivňováni okolním většinovým obyvatelstvem kulturně, nábožensky i jazykově. Zdá se, že během tohoto historického období došlo k úplnému

³⁰ Protetické *j-* je výsledkem jotace, která je jazykovou inovací stejně jako zjednodušení skupiny /ndř/.

³¹ Protetické *v-* pravděpodobně vzniklo již v rané romštině jako výslovnostní varianta při spojení substantiva s určitým členem: **ov-ařo*.

přerušení kontaktu mezi romskými skupinami na území Habsburské monarchie a Otomanského impéria, čemuž odpovídá tzv. severo-j jižní jazykový předěl³² zachycující více jevů, jak ukazuje následující mapa³³.

Obrázek 1. Severo-j jižní jazykový předěl v romských dialektech

V Evropě lze dále lokalizovat několik center jazykových inovací, které se vlivem migrace a kontaktu mezi jednotlivými romskými skupinami rozšířily. Severo-j jižní izoglosa doplňuje dále tzv. severozápadní a severovýchodní izoglosa s dalšími jevy zobrazenými na následujících dvou mapách (obrázek 2, 3).

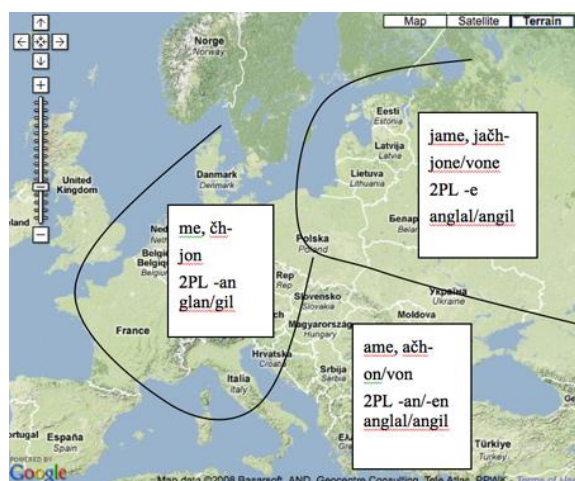
Obrázek 2. Severozápadní a severovýchodní izoglosa v romských dialektech (1)

³² North-south division, cf. Romani Project Manchester, též Great Divide, cf. Matras (2005, s. 13).

³³ Mapy v této kapitole pocházejí z Romani Project Manchester, dostupné z: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/status/diversity.shtml>.

Obrázek 3. Severozápadní a severovýchodní izoglosa v romských dialektech (2)

Periferní dialekty obecně vykazují spíše archaické rysy a je tudíž pravděpodobné, že tamní romské obyvatelstvo žilo v izolaci od ostatních romských skupin. Dokumentuje to následující mapa zobrazující uchování archaických forem demonstrativ (*akava*, *adava*) v periferních oblastech.

Obrázek 4. Archaické tvary demonstrativ v romských dialektech

1.6 Pararomštiny

1.6.1 Vymezení pararomštin

Kromě romských dialektů existují také jazykové varianty, v nichž je do gramatiky majoritních jazyků vloženo poměrně obsáhlé romské lexikum (s relikty romské flexe). Současná romistika se přiklání při definici těchto variant k termínu pararomštiny.

Pod termínem pararomština se tedy rozumí smíšený jazyk³⁴, jehož slovní zásoba

³⁴ Je třeba upozornit na fakt, že „čistý“ jazyk neexistuje a každý jazyk vykazuje určitou míru ovlivnění jinými jazyky. Přesnou definici smíšeného jazyka je obtížné stanovit. Obvykle se uvádí, že smíšené jazyky vykazují odlišnosti od jiných případů vlivu jazykového kontaktu a jazyky jsou smíšené do té míry, že je

je převážně romská, zatímco gramatika (fonologie, morfologie a syntax) pocházejí z většinového jazyka.³⁵

1.6.2 Jazyková struktura pararomštin

Jak uvádějí P. Bakker a Hein van der Voort³⁶, u všech pararomštin lze pozorovat striktní předěl mezi gramatikou a lexikem. Zatímco vázané morfémy pocházejí vždy z jazyka kontaktního, volné gramatické morfémy mohou být z kontaktního jazyka i z romštiny a volné lexikální morfémy poskytuje romština, např.: *no camel-o* ‚nechci‘, ale i *nasti camel-o*. Slova s gramatickým i lexikálním významem (např. zájmena) mohou být z romštiny i z kontaktního jazyka.³⁷

Nejedná se tedy o případ směšování kódů v rámci výpovědi (*code-switching*) nebo v rámci věty (*code-mixing*), neboť hranice mezi dvěma jazyky je v samotném slovu. Kromě toho míšení jazykových kódů předpokládá znalost obou jazykových systémů, které jsou ve výpovědi prostřídávány. Mluvčí užívající pararomštinu však většinou znají pouze gramatický systém hostitelského jazyka a i znalost romského lexika je omezená. Společným rysem pararomštin je také výskyt nestandardních tvarů, který nepřipouští ani jeden z gramatických systémů: např. v anglické pararomštině *they pen-s* ‚oni říkají‘, *I dick-s* ‚já vidím‘ a *he kerav-0 it* ‚on to dělá‘, cf. Boretzky - Igla (1994).

Jazykové subsystémy pararomštin se řídí určitými obecnými pravidly. Fonologický subsystém se adaptoval na okolní jazyk, nicméně distribuce fonémů a jejich

---

obtížné určit jejich zařazení z genealogického hlediska. Mnozí romisté proto pararomštinu do klasifikace romských dialektů nezahrnují. Na druhou stranu, jak se pokusíme dokázat v této práci, pararomštinu mohou někdy poskytnout velké množství cenného jazykového materiálu, nejen lexikálního, a umožnit tak vzhled do již zaniklých romských dialektů, jako v případě iberské romštiny.

³⁵ Pararomština caló stejně jako argot je speciální slovní zásoba, zasazená do gramatického vzorce španělštiny, o čemž svědčí i jejich společný vývoj. Toto lexikum lze běžně nahradit španělskými slovy. S argotem caló spojuje také fakt, že je s ním obeznámena jen vymezená část mluvčích, zatímco většine zůstává obsah výpovědi skryt. Navíc řada evropských argotů čerpala z romštiny, jejich lexikony se tedy mohou do určité míry překrývat. Pararomština caló se pak od argotu liší tím, že byla po dlouhou dobu výsadou *gitanos*, kteří ji užívali jako k utajené komunikaci, ale i jako znak své identity. Tato situace se zásadně změnila během XVIII. a XIX. století, kdy se o caló začíná zajímat vlivem módního hnutí *flamenquismo* (viz dále) také neromské obyvatelstvo. Někteří nadšenci pro *flamenco* tvoří slovníky, překládají kvůli větší autentičnosti texty *flamenca* ze španělštiny do caló atd., čímž caló vstupuje ve všeobecnou známost a definitivně přestává být doménou španělských Romů, což může být argumentem pro to, aby byla pararomština caló považována za součást španělštiny.

³⁶ In: Bakker & Cortiade (1991).

³⁷ Matras (2011) uvádí ve své souhrnné studii o jazykovém kontaktu následující tvrzení týkající se smíšených jazyků: (1) společenské faktory mají na jazykový kontakt větší vliv než faktory strukturní, (2) pravděpodobnější je gramatický přenos mezi jazyky typologicky podobnými, (3) pořadí gramatické přenosnosti od nejpravděpodobnějšího přenosu k nejméně pravděpodobnému je následující: volný morfém (nejméně přenosný) > klitikum > aglutinační složka > flexivní složka (nejméně snadno přenosná).

proporce v textu se podobá spíše romštině.

Gramatický subsystém pochází převážně z majoritního jazyka, ačkoli okrajově se objevují i pozůstatky funkčních slov a romské flexe. Osobní zájmena jsou zpravidla směsí osobních zájmen v různých pádech nebo demonstrativ. Jednotlivé pararomštiny se liší v tendenci výběru pádů, např. anglická pararomština dává přednost lokativu (*mandi* ‚já‘, *tuti* ‚ty‘), v *caló* se objevují tvary dativu či instrumentálu (*mange*, *mansa* ‚já‘, *tuke*, *tusa* ‚ty‘), skandinávská pararomština vybírá posesivní tvary (*miro* ‚já‘, *diro* ‚ty‘). Z dalších kategorií se v pararomštinách uplatňuje romská deixe místa, neurčitá zájmena aj. Mluvíci pararomštině mají obvykle alespoň zčásti povědomí o romské nominální flexi (M, F, PL), jejíž pozůstatky jsou uchovány. Částečně produktivní bývá i jmenný sufix *-ipén*. Tvary sloves bývají nejčastěji odvozeny z lexikálního kmene nebo ze 3SG (někdy též 1SG). Suffixy označující přejatá slovesa bývají zachovány jako součást kmene, např. finská pararomština: *psonisereljazo* ‚kupují‘ (*pson-is-er-* ‚kupovat‘).

V lexikálním subsystému pozorujeme kromě přítomnosti elementu romského a kontaktního tendenci využívat termíny pocházející z argotu a dalších okrajových sociolektů³⁸. Slovníky pararomštin zahrnují obvykle asi 600 romských etymologií obsahujících základní slovní zásobu. Typické je pro pararomštiny vytváření nových slov z romských etymologií: např. *sasti-čerikl* ‚letadlo‘, dosl. ‚železný pták‘. Toto se objevuje i v *caló*. Dále je zde také půjčování slov z místních tajných jazyků nebo z jazyků jiných menšin. Z tohoto půjčování je také patrné jisté funkční překrývání pararomštiny s okrajovými sociolekty.

1.6.3 Teorie vzniku pararomštin

Pararomštiny vznikly nezávisle na sobě na různých místech. Geneze smíšených jazyků není dosud jednoznačně stanovena. Nejdůležitější roli hrají následující faktory: sociální (společenský statut mluvčích smíšeného jazyka, míšení populace aj.), bilingvismus, diglosie, zapomínání jednoho z jazyků, gramatické a lexikální vypůjčování, komunikační funkce smíšeného jazyka (např. tajný jazyk).³⁹

³⁸ Pararomštiny, *caló* nevyjímaje, byly v minulosti často považovány za zločineckou hantýrku, o čemž svědčí nejedna definice pojmů *caló* nebo *germanía* ‚žargon, zlodějská hantýrka‘. V portugalštině se dokonce ‚argot‘ označuje slovem *calão*, jehož etymologie je evidentní. Ve Slovníku Královské akademie španělského jazyka (DRAE) byl výraz *germanía* ještě koncem XIX. století vysvětlován jako „jerga o manera de hablar de los gitanos, ladrones y rufianes“. Až v XVIII. vydání DRAE (1956) došlo k úpravě ve smyslu *caló* (‚dialekt cikánů‘) a *germanía* (‚zlodějský žargon‘).

³⁹ V romistických kruzích proběhla o jejich genezi rozsáhlá debata (*mixed language debate*). Jedna z teorií předpokládá, že pararomština vznikla následkem populačního míšení Romů s místními okrajovými skupinami. Smíšené komunity pak vyvinuly vlastní emblematický kód. Tato smíšená varianta pak

Podle nejvíce citovaných teorií o vzniku pararomštin⁴⁰ mohou být tyto smíšené jazyky výsledkem

(1) regramatikalizace, která je založena na masivním přejímání gramatiky majoritního jazyka⁴¹;

(2) relexifikace, která se zakládá na masivním vypůjčování lexika z romštiny do majoritního jazyka, ke ztrátě kompetence v romské gramatice dochází až později;

(3) pidginizace⁴² a následná regramatikalizace (romština v pozici zakázaného jazyka nemohla plnit veškeré komunikační funkce a postupně se zredukovala do té míry, že bylo nutné k vyjadřování začít užívat gramatiku kontaktního jazyka)⁴³;

(4) záměrné vytvoření nového jazyka (*intertwining*), které předpokládá vědomé propojování romského lexika s gramatikou majoritního jazyka s referencí na funkci romštiny jako tajného jazyka (v situaci, kdy je zakázáno užívat ke komunikaci romštinu, vytvářejí Romové hybridní jazyk, jehož významová slova budou romská, a tudíž majoritnímu obyvatelstvu nepřístupná, avšak který bude na první dojem připomínat neznámý dialekt kontaktního jazyka. Pro tuto hypotézu svědčí zejména tajný charakter těchto smíšených dialektů. Jejich mluvčí se velmi brání tomu, aby jejich řeč byla vyzrazena komukoli, kdo stojí mimo danou skupinu. V případě anglické pararomštiny se

---

nahradila flexivní romštinu jako symbol identity a romština byla opuštěna. Tento proces by se podobal genezi smíšených jazyků v komunitách se smíšenými domácnostmi (jako je např. michif), který je spíše rychlý než pozvolný (Bakker 1998). Boretzky (1983) zdůraznil, že udržení romského lexika se neslučuje s procesem jazykového zániku (language attrition, Kenrick 1979) a navrhl vznik jako důsledek jazykového posunu k majoritnímu jazyku. Matras (2002, 2011) se přiklání ke vzniku pararomštin v důsledku jazykového posunu, přičemž udržení romské slovní zásoby připisuje romštině jako symbolu identity a tajného jazyka. Debata o vzniku a charakteru pararomštin je zajímavá nejen pro romistiku, ale její teoretická implikace se dá uplatnit i v jiných lingvistických doménách, jako je např. pragmatika komunikace, jazykový kontakt, zánik jazyka, přejímání jazykových prostředků apod.

⁴⁰ Cf. Matras (2011) a Bakker – Van der Voort (1991).

⁴¹ Cf. Thomason and Kaufman (1988).

⁴² Matras (2011) naopak uvádí, že v jejich genezi nejsou přítomny simplifikační procesy, což je odděluje od pidžinu a kreolštin.

⁴³ Hancock (1970) považoval smíšené romské dialekty za specifický typ kreolských jazyků, s nimiž sdílí určité rysy, především sloučení dvou nesourodých elementů. Na druhou stranu se však kreolštiny v mnohém liší. Vznikly v důsledku evropské expanze, jsou mateřským jazykem, mívají nezávisle na místě svého výskytu řadu společných rysů, např. že spojují lexikum evropského jazyka s gramatikou jazyka domorodého, tedy přesně naopak než u smíšených jazyků na základě romštiny, atd. Cortiade (1991) proto navrhuje podle názvu anglického smíšeného dialektu na základě romštiny termín *pogadi čhib* (zlomený jazyk) a proces vzniku, označovaný dříve jako kreolizace, nahrazuje výrazem *pogadizace*. Ve španělské romistické literatuře se někdy používá termín *pogadolecto* (Cf. např. Jiménez González, 2009.). Toto označení však evokuje představu úpadku jazyka, ne-li přímo nevyhnutelnost jeho zániku, což nemusí vždy odpovídat skutečnosti. I v případě *caló* hovoří Borrow v polovině XIX. století o definitivním rozpadu systému, který povede k blízké jazykové smrti, avšak i dnes, po téměř dvou stoletích, se stále můžeme setkat se zbytky *caló* a podle určitých svědectví se lze dokonce domnívat, že je *caló* alespoň v některých komunitách do jisté míry nástrojem komunikace. Smíšený jazyk se navíc někdy vyskytuje vedle flektivní romštiny i v rámci jedné komunity, a tudíž nemusí být důsledkem jazykového úpadku. Z těchto důvodů začal být užíván k označení smíšených jazyků s romským lexikem termín pararomština, který je dnes obecně uznáván.

dokonce zdá, že není mateřským jazykem, ale že jsou do ní starší děti zasvěcovány teprve tehdy, když začínají doprovázet dospělé při práci ve styku s majoritním obyvatelstvem. Často také dochází k překladům i takových slov, které flektivní romština běžně přejímá z lokálních jazyků, např. výrazy jako televize, letadlo atd. Při změně teritoria může dojít k přepnutí na jinou gramatiku. Z vyprávění jedné skupiny katalánských Romů jasně vyplývá, že i pro ně samotné označuje *caló* především gádžům utajenou řeč, ať je jakéhokoli původu. Při svém pobytu mimo Španělsko záměrně používají své „*caló*“ – katalánštinu, aby jim cizojazyčné obyvatelstvo nerozumělo.) Kromě funkce tajného jazyka může být romština chápána jako symbol etnické identity⁴⁴;

(5) jazykový posun (*language shift*, též jazyková směna), který počítá se ztrátou jazykové kompetence v romštině u mladších generací, jež úplně přejaly kontaktní jazyk, a následná relexifikace, kdy pod vlivem starších generací (nebo tradičněji žijícího společenství Romů) došlo k včlenění některých výrazů z romštiny.

Podle současných názorů předních lingvistů zabývajících se romštinou se zdá být pravděpodobné, že pararomštiny byly vytvořeny více či méně vědomě se záměrem skrýt obsah výpovědi. Z perspektivy romštiny šlo o regramatikalizaci, z perspektivy kontaktního jazyka o relexikalizaci.

1.6.4 Příklady pararomštin

Pararomské varianty jsou zdokumentovány především v západoevropských periferních oblastech, kde zcela nahradily flexivní romštinu: tzv. anglická pararomština či *angloromani* (*romani jib*) v Británii, španělská pararomština (*caló*) ve Španělsku, baskická pararomština (*errumantxela*) v Baskicku, skandinávská pararomština (*romano*) ve Skandinávii. Jejich mluvčí obvykle nazývají tyto varianty kvůli romskému lexiku „romštinami“. Mezi další známé pararomštiny patří např. *dortika* v Řecku, dále tajný jazyk *geigelli yürüks* v Turecku, na němčině založený *romnisch* v Dánsku a další. V některých případech dochází k částečnému překrývání romského lexika s argotem, některé argoty obsahují silný romský komponent. Prameny zahrnují obvykle výčet slov a krátké věty. Nejstarší dokumentovanou pararomštinou je *caló* a z 1. pol. 18. století (či konce 17. st.). Nejvíce pramenů pochází z 19. století, příp. z 1. pol. 20. stol. Současná dokumentace pararomštin je spíše sporadická a svědčí o jejich ústupu.

Příklady (romský element kurzívou):

---

⁴⁴ Jak uvádí Matras (2002), pararomština se objevuje na webových stránkách nebo evangelizujících pamfletech, což potvrzuje tuto funkci vztahující se k identitě.

Anglická pararomština (*angloromani*)

Angloromani (1): *Mandi never dik'd a gaujo to roker Romanes.* (Matras et al., 2007, s. 14)

Anglický překlad: I have never seen a Gaujo (able) to talk Romanes.

Český překlad: Nikdy jsem neviděl gádža mluvit romsky.

Angloromani (2): *Maw be rokking in front of the mush and rakli!* (Matras et al., 2007, s. 29)

Anglický překlad: Don't be talking in front of the man and [the] girl!

Český překlad: Nemluv před tím mužem a dívkou.

Španělská pararomština (*caló, hispanorromani*)

Caló (1): *Ne chiá mangue con tusa* (Torrione, 1988)

Španělský překlad: No me voy contigo.

Český překlad: Nepůjdu s tebou.

Caló (2): *Las ducais me marelan.* (Bright, 1818)

Španělský překlad: Las penas me matan.

Český překlad: Starosti mě zabijí.

Baskická pararomština (*errumantxela, vascorromani*)

Errumantxela (1): *Mola pilautzen diat.* (Bakker, 1991, s. 68)

Baskický překlad: Arnoa edaten diat.

Český překlad: Piju víno.

Errumantxela (2): *Xaua, goli keauzak, mol buterago* akhinen duk.

Baskický překlad: Haurra, kantazak, arno gehiago ukanen duk.

Český překlad: Dítě, zpívej, budeš mít víc vína.

2 Romové a romština na Pyrenejském poloostrově

2.1 Jazykové dějiny Romů na Pyrenejském poloostrově⁴⁵

Příchod Romů na Pyrenejský poloostrov se obvykle datuje do 1. čtvrtiny 15. století.⁴⁶ Z roku 1425 pochází glejt, který je prvním jasným a bezesporným svědectvím o

---

⁴⁵ V této práci se záměrně nezabýváme podrobnou historií Romů v Evropě a na Pyrenejském poloostrově. O této problematice široce pojednává např. Fraser (1998), španělské problematice se věnuje Torrione (1988), Pym (2007), Gómez Alfaro (1999) a mnozí další, velmi dobře zpracované dějiny španělských Romů včetně kulturních souvislostí nabízí ve své diplomové práci i P. Čevelová (2005).

⁴⁶ Je nicméně možné, jak uvádí Fraser (1998), že se Romové ve výjimečných případech dostali na Pyrenejský poloostrov již dříve. Za vlády Andronika II. (1282-1328) vystoupili v Konstantinopoli egyptští akrobaté, jejichž dovednosti nápadně připomínají vystoupení Romů, jak je zachycují soudobé arabské

přítomnosti Romů na území Aragonska⁴⁷. Od tohoto data se objevují další glejty vydané různým romským skupinám, zpočátku pouze v Aragonsku a Katalánsku. Příchod Romů do Andalusie se datuje do roku 1462, o něco pozdější jsou zprávy z Murcie. Zprávy z 15. století hovoří o různých kočujících skupinách⁴⁸, koncem 15. století se objevuje nová vlna Romů, kteří nazývají sami sebe Řeky a tvrdí, že prchají před Turky. První zmínka o Romech na území Portugalska pochází z počátku 16. století, v témže století se Romové objevují v Navaře.

Příchodem Romů na Pyrenejský poloostrov došlo k setkání společenství se značně odlišnou kulturní identitou, jejíž významnou součástí byl nestejný jazyk. Romština se tak dostala do kontaktu s poloostrovními jazyky – španělštinou, katalánštinou, galicijštinou, portugalsštinou a baskičtinou. Romové si pravděpodobně velmi záhy po svém příchodu osvojili jazyk, který potřebovali ke komunikaci s okolním obyvatelstvem. Z kronik víme pouze, že už v době příchodu byli schopni vysvětlit vládcům důvod své cesty a získat od nich ochranu. Postupem času se pak v důsledku styku s majoritním obyvatelstvem, byť by se omezoval na nejzákladnější výměnu zboží, stali bilingvními.⁴⁹ Jejich rodným jazykem však byla zprvu nepochybně romština, kterou hovořili v rámci své rodiny a skupiny, velmi malé děti uměly nejspíše jen romsky a až s postupným osamostatňováním se naučily většinový jazyk.

Prvním stádiem vývoje iberské romštiny byla bezesporu flexivní romština. Předpokládá se, že již v rané fázi mohla iberská romština vykazovat určitá specifika a interní inovace, kterými se odlišovala od jiných romských dialektů (v literatuře se nejčastěji uvádí metatetický tvar rom. *rakló* ‚neromský chlapec‘ > iber. *lacro*.)

---

prameny. Autor textu, Nikeforos Gregoras, dále uvádí, že z Byzance putovali přes Thrácii a Makedonii až do Gadeiri (Cádiz) ve Španělsku. Další zmínka pochází z druhé poloviny XIII. století od Rogera Bacona, který ve svém *Opus Maius* upozorňuje na mimořádné schopnosti Ethiopanů (jak byli nazýváni ve středověku Romové) při krocení a lovu draků, kteří sužovali Itálii, Francii a Španělsko. Pokud připustíme, že autor měl na mysli hady větších rozměrů, lze to považovat za možné svědectví o přítomnosti Romů v západní Evropě již před XV. stoletím. V romistické literatuře nenacházíme o těchto událostech žádné zmínky. Pokud k nim skutečně došlo, měly pouze epizodní charakter a týkaly se jen malé skupiny.

⁴⁷ Území je v té době rozděleno na křesťanská království (portugalské, kastilské, aragonské, navarrské) a muslimské granadské království, která budou – vyjma Portugalska – na konci XV. století sloučena pod vládou Katolických králů v jednotný státní útvar: Španělsko.

⁴⁸ Až do poloviny XV. století, výjimečně až do jeho konce, byli Romové v Aragónu i Kastilii vítáni. Panovníci dále vydávali ochranné listy vévodům a hrabatům Martinovi, Miguelovi, Jakobovi, jemuž Jindřich IV. Kastilský udělil právo spravovat nezávisle záležitosti vlastní komunity. Zároveň upozorňuje na fakt, že mezi skupinami poutníků jsou spory, a svým poddaným stanovuje povinnost vévodovi Jakubu v případě potřeby pomoci. Většinou se skupiny nezdržovaly delší dobu na jednom místě. Je známo, že od prvopočátku udržovali Romové výborné vztahy s místní šlechtou, která jim poskytovala ochranu za protislužby v podobě obohacení panských stájí a zajišťováním zábavy.

⁴⁹ U katalánských Romů, kteří se pohybovali nejen po Španělsku, ale také v jižní Francii a středomořských ostrovech, bývá uváděn tri- až quadrilingvismus.

Dokumentace iberské romštiny, kterou se hovořilo na Pyrenejském poloostrově mezi 15. a 17. stoletím, je však velice málo.

Nejstarším dokladem romštiny na území dnešního Španělska je manuskript datovaný do poloviny 16. století, na který poprvé upozornil již Clavería (1951). Jedná se o *Aucto del finamiento de Jacob* (patrně sevillské provenience), v němž vystupuje dvojice cikánských postav hovořících flexivní romštinou (mezi sebou) a španělsky s občasným vkládáním romských slov (k pastýřům). Příkladem jejich flexivní romštiny je např. věta *Aducapena tereza vque pazolez dejala porque tu dori y quereza vque cabara catapala rrestare les querreguno*. Adiego (2006) nabízí následující možnou interpretaci: *A ducape(n) na tereza u que pazolez de jala porque tu dori quereza u que caba (a)racata pala rrestare lesquerre guno*, jejíž smysl volně překládá jako: „Nědělej si starost, jestli pastýři dají najíst nebo ne, protože ty jim budeš věštit osud a já jim seberu jejich pytel“. Doslovný překlad je však poněkud zmatený a Adiego předpokládá, že autor pravděpodobně do jisté omezené míry znal romštinu a sestavil větu na základě své znalosti tak, aby dávala přibližný smysl. V jiném verši se obrací cikánka k pastýři se slovy *pues no me days monron*. Poslední slovo je jasně romského původu (ran. rom. *mandřó ‚chléb‘). Uvedené věty by se daly považovat za důležité svědectví bilingvismu Romů v 16. století a fenoménu *code switching* a *code mixing*.

O bilingvismu Romů svědčí také pramen z roku 1686, v němž *Regidor de Campo* Kastilie tvrdí o skupině v blízkosti utábořených Romů že „hovořili jazykem, kterému jsme nerozuměli, a jindy mluvili kastilsky“⁵⁰.

Ve svém jazyce se Romové museli nutně vypořádat nejen s novými skutečnostmi, s nimiž se ve Španělsku setkali poprvé, ale i s tlakem většinového jazyka. Lze proto dle našeho názoru předpokládat, že již velmi záhy se v jejich romštině objevily tzv. kulturní výpůjčky⁵¹ z většinového jazyka. V nejstarších pramenech flexivní iberské romštiny jsou doloženy např. přejímky vztahující se k náboženským pojmům jako *cielos* ‚nebe‘ (špan. *cielo*)⁵² nebo fauně jako *caracolenge* ‚šnek DAT.PL‘ (špan. *caracol*)⁵³, vznikala nová

---

⁵⁰ „Hablaban un idioma que no podíamos entender y otras veces hablaban castellano“. Yantorno M.: *Del romanó al caló, a la luz de los testimonios escritos. Primeras noticias históricas del romanó*. Online dostupné z: http://www.tristeyazul.com/hinvestigacion/Del_Romano_al_Calo.html, cit. 20.7.2012.

⁵¹ *Cultural loans*, cf. Matras, 2011, s. 150.

⁵² Sentmenat (1. pol. 18. stol.), cit. in Adiego, 2002: *Bro baró dabel te de la mendi o cielos /bro baró debel te del améndi o thjélos/*. Doslova: ‚Můj velký bůh ať nám dá nebe‘. Lexikální výpůjčka ze španělštiny *cielos* je začleněna skrze atematickou flexi řeckého původu *-os*, zcela v souladu s pravidly inkorporace evropských výpůjček. *Angel tebel amensá /ánxel? te bel amensá/*. Doslova: ‚anděl ať je s námi‘. Výpůjčka *angel* (z katalánštiny nebo ze španělštiny) je tu začleněna bez jakékoli změny. Obě výpůjčky mohou být dle našeho názoru považovány za tzv. kulturní přejímky, vzhledem k tomu, že obě patří do okruhu náboženské terminologie.

pojmenování a docházelo k zapomínání pojmů značících realitu již neznámou. O tomto procesu svědčí dle našeho názoru i sémantická modifikace některých slov v caló: rom. *rukħ* ‚strom‘ > *oruque* ‚olivovník‘ (Conde), rom. *ve(r)verica* ‚veverka‘ (jihoslovanská výpůjčka) > *perberiche* ‚myš‘ (Conde), asi též *perpiche* ‚kočka‘ (Usoz, Borrow, Trujillo).

Romština samozřejmě neměla rovnocenné postavení vůči okolním jazykům. Naopak, byla jazykem menšinového, marginalizovaného a pronásledovaného obyvatelstva. První sedentarizační nařízení pochází z roku 1499 a pronásledování se dále stupňuje - stejně jako v jiných částech Evropy - během 16. a zejména pak 17. i 18. století.⁵⁴

Represivní opatření se týkají i jazyka Romů. Královská nařízení počínaje

---

⁵³ Cénac Moncaut, 1855 (cit. in Bakker, 1995): *Ustí, ustí, chajori mindre foucar moyorré samendé caracolenge*. Podle Bakker (1995) je interpretace v romštině následující: *Ustí, ustí, chajori minre, sukar muoiresa, amende caracolenge*. Překlad: ‚Zvedni, zvedni nám, má dívenko, hezkou pusinkou šneky‘. Španělská výpůjčka *caracol* je začleněna v souladu s pravidly: *caracol-en* (OBL.PL)-*ge* (DAT.PL). Věta je jedním z ojedinělých příkladů flexivní romštiny, které Cénac Moncaut uvádí. Ve stejném prameni se jinak převážně objevuje smíšený baskicko-romský jazyk.

⁵⁴ Po sjednocení koruny aragonské s kastilskou se Ferdinand a Isabela pokusili po letech občanské války o konsolidaci centrální moci. Platnost již vydaných ochranných listů nezrušili a sami dokonce několik glejtů vystavili, např. v roce 1491 hraběti Filipova z Malého Egypta. Jejich listy však měly omezenou platnost. Důraz na udílení almužen vymizel, naopak se zdůrazňovalo právo provozovat zákonné obchody, které zajistí živobytí. V roce 1499 pak stanovil dekret katolických panovníků možnosti, z nichž si Romové mohli vybrat: buď se usadí a stanou se řemeslníky, nebo budou po šedesáti dnech vyhoštěni. Karel I. tato opatření ještě doplnil. Ti, kteří byli třikrát chyceni při potulce, měli být podle nařízení do smrti nevolníky. Ti, kteří se neusadili nebo do šedesáti dnů neopustili území, měli být posláni na šestileté galeje. Represe se však stupňovala. V polovině 16. století si kastilské kortesy a parlament znovu stěžují na příliv darebných vagabundů. Filip II. přisnil zákony proti Romům a vztáhl je i na ženy, které se potulovaly oblečené „po cikánsku“. V roce 1588 uvalil Filip přísný dohled na práva Romů provozovat obchody. Dva členové kortesů vypracovali zprávu, jež napadala povahu a způsob života Romů a navrhovali, aby romské ženy byly odděleny od mužů a aby jim byly povoleny pouze sňatky s vesničany. Dále navrhovali přemístit děti z rodin a vychovávat je v sirotčincích. Návrh byl sice odložen, ale znovu se objevil v 18. století. Mezitím kortesy střídavě uplatňovaly politiku represivních zákazů a násilné sedentarizace. Když se Španělsko vypořádalo s morisky, věnovalo Romům znovu velkou pozornost. Romové byli obviňováni ze zrady, krádeží, nevázaného života, kacírství, krádeží dětí, ale i ze schopnosti mluvit tajnou řečí. Navrhovaná řešení se různila od poslání všech Romů na galeje kčastěji prosazovanému důslednému vyhoštění. V roce 1633 vydal pod tlakem kortesů a poradců Filip IV. pragmatickou sankci, podle které romský (cikánský) původ neexistoval a byl vymyšlen za účelem kriminality. Romové se nesměli scházet, oblékat se jinak než ostatní, používat vlastní jazyk nebo přebývat v uzavřených čtvrtích (*barrios*). Naopak se měli smísit s místními obyvateli. I slovo *gitano* mělo upadnout v zapomnění (bylo nahrazeno názvem „nový Kastilec“), bylo dokonce zakázáno Romy zobrazovat. Kdo zadržel potulného Roma, mohl si ho nechat jako nevolníka. Koncem 17. století byl proveden soupis všech Romů a bylo stanoveno, kde se mohou zdržovat. Došlo i k hromadnému odvozu několika tisíc Romů na nucené práce. Po zrušení galejí (1748) končili Romové v arzenálech námořnictva, na stavbách pevností v severní Africe nebo ve rtuťových dolech. Ve druhé polovině 18. století docházelo sice k propouštění vězňů, kteří prokázali, že žili bezúhonně, na druhou stranu však trvala snaha zcela zahladit povědomí o existenci Romů. Ti, kteří se přizpůsobili, mohli vykonávat jakoukoli práci kdekoli s výjimkou Madridu a královské rezidence. Na nepřizpůsobivé pak čekaly tvrdé tresty. V souvislosti s nástupem romantismu v literatuře se na Romy začalo nahlížet jako na divoké psance, kteří věštili nadpřirozené, tajemné a zločinné. V knihách se objevují jako vhodná zápletky k objasnění krádeží, podivných událostí a okultních praktik nebo (po vzoru Cervantesovy *Cikánky*) tajemných únosů dětí. Později mnozí obrátili pozornost k primitivním kulturám a exotickým a mystickým tématům, našli zálibu ve sběratelství folkloru, v zájmu o lidové balady, tanec a hudbu. Romové se stali bezednou studnicí pohádek, písní, zvyklostí a pověr.

osudovou Pragmatikou Katolických králů z Medina Sidonia (1499) výslovně zakazovala používání jazyka Egyptanů, čímž byla romštině vymezena doména tajné, rodinné komunikace. Jednalo se tedy o situaci extrémní diglosie. V pozdějších vyhláškách se přestává hovořit o jazyce Egyptanů a Egyptanech samotných. Místo nich tato nařízení penalizují skupiny tuláků, povalečů a banditů, kteří se s Egyptany údajně promísily, jakož i jejich hantýrku. Někteří (Matras, 2002) to považují za první doklad existence smíšeného romského dialektu neboli pararomštiny (*mixed romani dialect*). Faktem zůstává, že flexivní romština na Pyrenejském poloostrově zanikla⁵⁵ a byla nahrazena smíšenými jazyky - španělskou pararomštinou (*caló, hispanorromaní, gitano español*), používané především ve středních a jižních oblastech Španělska, katalánskou pararomštinou (*catalanorromaní, gitano catalán*), baskickou pararomštinou (*errumantxela, vascorromaní, gitano vasco*). Smíšený jazyk romštiny a portugalštiny se zachoval pouze na území Brazílie⁵⁶, v evropském Portugalsku používají Romové *calão*, které je odnoží španělského *caló*.

Jak uvádí Bakker (1995), již v roce 1608 vypovídá jeden z pramenů, že Romové hovoří jazykem, který si sami vytvořili, protože svůj původní jazyk zapomněli. V jiném prameni datovaném k roku 1600 se hovoří, že mluvili řecky. V literárních dílech Zlatého věku se občas objevují postavy cikánů, jejichž jediným specifickým jazykovým rysem je

---

⁵⁵ Poměrně dlouho však flexivní romština přetrvávala v Katalánsku v komunitě kočovných Romů. V posledních dvou desetiletích pronikla do Španělska i Portugalska nová migrační vlna především z oblasti Balkánu jako důsledek nové politické situace. Tito Romové sice dosud hovoří různými dialekty flektivní romštiny, nicméně nám není znám žádný případ kontaktu jazykově asimilovaných a do značné míry ve španělské společnosti integrovaných calé s těmito bezprizorními imigranty (cf. Jiménez González, 2009).

⁵⁶ Jak uvádí Čevelová (2005), Portugalsko uplatňovalo vůči Romům politiku vyhošťování a od XVI. do poloviny XX. století je posílalo do svých kolonií spolu s dalšími odsouzenými. Zákon z roku 1718 stanovuje zatčení portugalských cikánů a jejich následný rozptýl do portugalských kolonií, jejich přítomnost je doložena z Brazílie a Angoly. V Brazílii žili Romové již od XVI. století, kdy byla země Právého Kříže Portugalci objevena. Někteří z nich dosáhli velmi významného postavení díky obchodu s otroky nebo jako hudebníci, vystupující dokonce na královském dvoře, přesto byli v očích mnohých Brazilců potenciálním nebezpečím. Z jiných portugalských území není přítomnosti Romů doložena. Někteří autoři zastávají hypotézu, že se Romové díky portugalské politice vyhošťování po mnoha staletích vrátili do své pravlasti – Indie. Nepřímý odkaz nasvědčující této možnosti poskytuje zpráva lisabonských novin z roku 1718. Podle ní vypluly z portugalského vězení v Limoeiru, kam byla přivedena stovka v zemi pochytaných cikánů, dvě lodi do Indie a několik do Brazílie. Není však dále specifikováno, jak byli vězni na lodích rozmístěni. A tak jediným odsouzeným, kterému byl uložen trest vyhoštění do Indie pro svůj cikánský způsob života, je kuriózně brazilský mulat. Ze soudního protokolu víme, že Joaquim José sloužil u cikána Dioga Josého. O dalších osudech pána a sluhy však záznamy mlčí. Faktem zůstává, že vyhoštění bylo hlavním opatřením, jež Portugalsko vůči Romům uplatňovalo (velmi intenzivně v XVIII. století). Snad právě proto žije dnes v Portugalsku nesrovnatelně menší počet *calé* než v sousedním Španělsku. Také do španělských kolonií se Romové dostali, a to i přes oficiální zákaz vstupu. V XVI. století hlásí výskyt cikánů guvernér z oblasti dnešního Peru. Lze předpokládat, že do Ameriky pronikli přes portugalské či anglické území nebo využili úplatnosti španělských úředníků. Další významná migrační vlna zasáhla americký kontinent po zrušení nevolnictví na Balkáně v polovině XIX. století. Mnoho osvobozených Romů se vydalo na dlouhou cestu – někteří přes Atlantický oceán. Jejich potomci dnes žijí více či méně tradičně na jižním i severním kontinentě. V této práci se v zámoří žijícími Romy nebudeme zabývat.

ceceo. Bakker (1995, s. 141) konstatuje, že španělští Romové pravěpodobně velice brzy ztratili svůj jazyk a flexivní romština mohla být nahrazena smíšeným jazykem *caló* již asi 150 let po jejich příchodu na poloostrov, tedy kolem roku 1600. Na základě sporadické dokumentace flexivní romštiny z 18. století se však lze domnívat, že se jednalo o delší a složitější proces, který zcela jistě neprobíhal na celém území stejně rychle (relativně flexivní katalánská romština je doložena i v 19. století).

Roku 1785 bylo ve Španělsku asi 12 000 Romů, z nichž se více než dvě třetiny zdržovaly v Andalusii. (V té době se celkový počet obyvatel odhadoval na 10 miliónů). Více než 80% Romů ve Španělsku (vyjma Katalánska) žilo v té době již usedlým způsobem života.⁵⁷ V Katalánsku, které bylo do roku 1716 autonomní, uplatňovalo dlouho politiku vyhošťování a sedentarizace tu probíhala mnohem pomaleji.

Ačkoli nemůžeme vyloučit, že během prvních staletí mohla být romština občas „oživována“ s příchodem nových romsky hovořících skupin, s ohledem na geografickou polohu Pyrenejského poloostrova, izolovaného od zbytku Evropy horským masivem Pyrenejí, nelze předpokládat příliš častou migraci Romů na poloostrov a z poloostrova.⁵⁸ K větším kontaktům však mohlo docházet v hraničních oblastech Baskicka a zejména Katalánska, kde Romové žili kočovným způsobem života. Jak uvádí Escudero (2000), během 19. a 1. pol. 20. století docházelo k migraci katalánských Romů do Okcitánska. Prameny k baskické a katalánské romštině pocházejí jak ze španělské strany, tak z francouzské, přičemž doložené jazykové tvary z obou stran Pyrenejí vykazují podobné rysy, z nichž mnohé jsou charakteristické pro iberskou romštinu a nalézáme je i v *caló* (cf. Ackerley, 1929).

Od poloviny 19. století se ve Španělsku v souvislosti s módní vlnou *flamenquismu*⁵⁹ zvyšuje zájem i o romský jazyk. Dobové prameny dokonce hovoří o tom,

---

⁵⁷ Příčinu poklesu počtu kočovných Romů v jižním Španělsku najdeme především ve španělském zákonodárství, které vedlo k úspěšné sedentarizaci. Snahy, které směřovaly k zamezení koncentrací cikánských enkláv, však selhaly. S postupným usazováním si Romové v mnohých městech budovali vlastní kolonie. V Granadě se mnozí Romové zdržovali v jeskyních na úpatí *Sacro Monte*. Tato místa jsou nyní turistickou atrakcí. I přes vládní opatření, například výnos Filipa IV. a Karla II., se dochovalo velké množství *gitanerías* – zásadní příspěvek Romů ke kultuře Andalusie.

⁵⁸ V druhé polovině XIX. století Evropou proudí silná migrační vlna tzv. olašských Romů, jejichž dialekt byl výrazně ovlivněn rumunštinou. Takový je zřejmě původ španělských *húngaros* – Maďarů. Podle španělské romistické literatury se *calé* s těmito Romy nestýkají.

⁵⁹ *Flamenquismo* je též známo jako *afición de Sevilla*. Starší evropské prameny obecně sice jen zřídka spojily Romy s hudbou, ale svým hudebním nadáním se Romové proslavili v celé Evropě. Od konce 15. století interpretují Romové španělské písně a tance, do nichž vnesli cikánský půvab. Jejich písně a tance se staly běžnou součástí světských i církevních oslav, takže snaha Filipa IV. zamezit jejich vystoupením se nemohla setkat s valnou odezvou. U některých španělských písní se postupně změnil jak obsah, tak forma přednesu. Andaluská kultura 19. století plně pocítila vliv hudebního stylu *gitanos* s příchodem tance dnes známého jako *flamenco*. *Flamenco* přicházelo na svět v době krutých represí, pozvolna a tajemně. Hudební

že mnozí *payos* (ve Španělsku užívaný termín označující ne-romské obyvatelstvo) ovládají formálně čistší *caló* než Romové. V této době se také objevuje v souladu s poptávkou trhu řada slovníků *caló*, které však téměř nikdy neodrážejí skutečnou realitu tehdejšího jazyka Romů. Jejich autoři, zpravidla jedinci bez lingvistického vzdělání, se dopouštějí plagiátorství a lexikografických chyb, nerozlišují mezi *caló* a argotem (ač vzájemný vliv obou rejstříků beze sporu existoval) a vytvářejí řadu novotvarů, které existují pouze na stránkách těchto slovníků.⁶⁰

Díky popularizaci *caló* a *flamenca* proniklo do španělštiny mnoho romských výrazů, z nichž mnohé jsou stále živé. (Dalším zdrojem romských slov ve španělštině je argot.) Naopak v tajném jazyce španělských Romů mnohdy přestala být tato slova užívána.

Zaměňování *caló* a argotu, běžné ještě donedávna i ve slovníku DRAE, má své kořeny v již zmíněné marginalizaci romského etnika a jeho nerozlišováním - ať už záměrným nebo z neznalosti - od ostatních okrajových skupin společnosti. Kontakt mezi Romy a těmito skupinami je však jazykově doložen již v raných pramenech ke *caló*, kde se objevují relativně často výrazy z argotu. Ve starém španělském argotu (*germania*) však výrazy z romštiny nenacházíme (nebo jen zcela ojediněle, viz 2. oddíl této práce). Na základě tohoto asymetrického vzájemného vlivu se lze domýšlet, že Romové možná mezi sebe přijímali společenské vydědence a s nimi i jejich argot. Tato sociální strategie, pokud by k ní docházelo ve větším měřítku, mohla být také jednou z příčin desintegrace flexivní romštiny.

---

styl *cante jondo* (tzv. andaluský zpěv) – přesněji tři styly *tonás*, *siguiriyas* a *soleares* - vzešel z andaluských motivů, ale byl rovněž ovlivněn byzantskými liturgickými, arabskými a cikánskými prvky. Stroze vyjadřované vzdorné motivy tohoto stylu – láska, poslušnost, hrdost, žárlivost, pomsta, svoboda, pronásledování, smutek, smrt – byly plně dvojznačnosti. *Flamenco* však vystupuje z anonymity po vydání pragmatické sankce Karlem III. Dá se říci, že režim, který přinesl tolik utrpení, dal zároveň stylu *cante jondo* vzniknout. První jméno, se kterým se v souvislosti s *cante jondo* setkáváme, je Tío Luis el de la Juliana (nar. kolem roku 1750). V první polovině 19. století se hlavními centry *flamenca* stala města Cádiz, Jerez a Sevilla a všichni známí hudebníci, kteří v té době hráli *flamenco*, pocházeli z usedlých romských rodin v Andalusii. Jejich hudbě se ale ještě *flamenco* neříkalo (výrazem se začal nový styl označovat až od poloviny 19. století v městských *café cantantes*). Od roku 1847 bylo *café cantantes* stále více. Skladatelé *flamenca* opustili anonymitu a jednotliví autoři se proslavili pod nejrůznějšími přezdívkami. Andalusané se na jeho vzniku podíleli stejně jako Romové, jejich styly se navzájem ovlivňovaly a repertoár se upravoval podle vkusu publika. (V soukromí se pak u Romů *flamenco* hrálo na rodinných oslavách, kde se hudba řídila náladou a momentální inspirací.) Skladby profesionálních hudebníků byly náročnější, jejich styl propracovanější, ale i tak si cikánské písně a tance podržely původní základ. Z malých enkláv na jihu Španělska se *flamenco* rozšířilo po celém poloostrově a zasáhlo i madridský dvůr.

⁶⁰ Adiego (2004, s. 226) uvádí jako příklad uměle a chybně vytvořeného *caló* větu *manjarificao quejesa tute acnao* ‚posvěceno buď tvé jméno‘ (špan. *santificado sea tu nombre*) (Jimenez, 1846): *manjarificao* je uměle odvozený tvar ze slova *manjaró/majaró* ‚svatý‘, *quejesa* s původním významem ‚hedvábí‘ (špan. *seda*, vyslovováno v andalusském nářečí oslabeně jako [sea]) je špatně interpretováno jako subjuntiv *sea*, ani tvar *tute* jako posesivum se nezdá být autentický.

Ač okolnosti vzniku iberských pararomštin zůstávají nejasné, klíčovou úlohu dle našeho názoru sehrály - alespoň v případě caló - již zmíněné vzájemně působící faktory: dlouhodobý bilingvismus, geografická izolace iberských Romů od ostatních romských skupin v Evropě, marginalizace romského etnika a kontakt (včetně sporadického míšení) s dalšími okrajovými skupinami, násilná sedentarizace, asimilace a potírání romského jazyka v období 16. - 18. století a následná móda *flamenquismu* v 19. stol.

2.2 Zařazení dialektu iberské romštiny a rozrůznění iberských variant

Původní podoba iberské romštiny se v pramenech nezachovala. Nelze proto prokázat, zda se jednalo pouze o jeden dialekt či více příbuzných variant. Mnohé tvary iberské romštiny lze však na základě dochovaných pramenů rekonstruovat. Jisté je však to, že se jednalo - z dnešního pohledu - o konzervativní dialekt s četnými archaickými prvky, což však vzhledem k dataci příchodu Romů na Pyrenejský poloostrov není překvapivé: jak konstatuje Matras, k hlavnímu rozrůznění romských dialektů v Evropě došlo až v 16. - 17. století (cf. Matras, 2005). Pokud bychom se tedy přiklonili k domněnce nízké migrace mimo poloostrov (alespoň v případě španělských Romů), dá se předpokládat, že Romové obývající dnes Pyrenejský poloostrov jsou alespoň z větší části potomci Romů, kteří sem přišli v 15. století (z Evropy, nikoli ze severní Afriky, jak se uvádělo ve starší literatuře). V každém případě se jejich romština ocitla již poměrně záhy v izolaci, což vedlo dle našeho názoru na jedné straně k uchování některých archaismů, na straně druhé pak k jejímu rozkladu.

Zcela jiný, nelingvistický úhel pohledu na původ romské populace na Pyrenejském poloostrově poskytuje Gusmão et al. (2008) na základě analýzy DNA vzorku portugalských Romů, která potvrdila následující:

1) jasnou genetickou spřízněnost s ostatními Romy v Evropě, dokládající původ z Indie, dlouhodobější pobyt na Blízkém východě a na Balkáně a příchod na Pyrenejský poloostrov přes Evropu;

2) vysokou míru genetické spřízněnosti s obyvateli Pyrenejského poloostrova (Španěly a Portugalci), která by mohla dle našeho názoru potvrdit hypotézu o míšení s okrajovými skupinami obyvatelstva, kterou zastává Bakker.

Ohledně dialektologického zařazení iberských (para)romštin nepadají mezi lingvisty shoda. Smíšené pararomštiny často stojí z důvodů vysvětlených výše mimo klasifikaci romských dialektů. Naopak iberské romštiny bývají chápány jako součást

severních (či severozápadních) dialektů v rámci již zmíněného dialektologického členění na skupiny a) olašská b) balkánská c) centrální d) severní (Boretzky, 2004, Bakker, 1995).⁶¹ S ostatními dialekty severní skupiny sdílí iberské romštiny řadu shodných rysů (např. neurčitá zájmena *či* ‚nic‘, *čimoni* ‚něco‘, deiktická příslovce místa *adaj/odoj/akaj*, komparativ adjektiv *-edér*, dlouhé tvary genitivů a posesivů, lexikální archaismy či interní inovace jako *kalikó* ‚zítra, včera‘, *beró* ‚lod‘, *štaribén* ‚vězení‘ (< *‘chycení‘), společné lexikální výpůjčky ze slovanských jazyků (např. *vodros* ‚postel‘, *stanja* ‚stáj‘, *škorni* ‚boty‘) a z řečtiny (*filicin* ‚zámek‘ a mnoho dalších), člen určitý PL *ol*, palatalizace dentál⁶², ale podle Bakker (1998) také určité sociolingvistické strategie, např. nahrazení etnonymu *řom* (→ *kaló*, *manuš*, *sinti*, *romaničal*), vytváření kryptických toponym, využívání genitivu pro tvoření nových pojmenování, nahrazování flektivních romštin pararomštinami. Matras (2002) se však domnívá, že tyto postupy jsou výsledkem izolace skupin a nutnosti vytvořit tajný jazyk. Společné rysy iberských romštin a severních dialektů vysvětluje jako sdílení určitých archaismů, nikoli jako genetickou spřízněnost, a proto tyto periferní dialekty (nejen *iberorromaní*, ale také jihoitalskou nebo velšskou romštinu) považuje za izolované, do výše uvedených skupin nezařaditelné dialekty.

Lingvisté (cf. Bakker, 1995) se dnes již zpravidla shodují, že do iberských (para)romštin patří španělská, katalánská, baskická, příp. též brazilská varianta, a to především kvůli následujícím dvěma lexikálním inovacím, kterými se odlišují od ostatních romských dialektů:

1) romské slovo *rakló* ‚chlapec‘, *raklí* ‚dívka‘ se v iberských romštinách objevuje v metatetické podobě *lakró*, *lakrí*;

2) romský výraz *dad* ‚otec‘ se v iberských romštinách objevuje jako *bato* (viz kapitola o lexiku).

Dalšími uváděnými společnými rysy jsou fonologické inovace rom. /š/ > iber. /x/ v mnoha slovech a posílení znělých okluziv, oba tyto rysy však vznikly později pod vlivem jazykového kontaktu s jazyky Pyrenejského poloostrova, mj. se španělštinou, datují se tedy až do období po příchodu na Pyrenejský poloostrov a pojednáme o nich v kapitole Vývoj hlásek.

Jednotlivé iberské pararomštiny však nejsou jednotné: prameny vykazují kromě

⁶¹ Kenrick (1979) je klasifikuje mezi balkánské dialekty.

⁶² Cf. Matras (2002). Boretzky (1998) upozorňuje na mnoho shodných rysů se sintštinou, mj. v oblasti slovní zásoby, ale také na odlišnosti v palatalizaci dentál mezi *sinti* (*butí* ‚práce‘, *klidin* ‚klíč‘) a *caló* (*buchí*, *clichí*).

společných rysů i četné odlišnosti lexikální i strukturní. Bakker (1995) zastává názor, že iberské pararomštiny vznikly nezávisle na sobě. Liší se např. v preferenci pádu osobního zájmena, jehož tvar se následně ustálil jako základní, a výběrem slovesného základu (pouze kmen nebo kmen + sufix osoby, liší se i preferencí osoby). Výjimkou je varianta na území Portugalska, která zcela nepochybně pochází ze španělského *caló*, jak prokázal portugalský lingvista A. Coelho již v roce 1892.

Ackerley (1929) vyslovuje ve svém článku názor, že baskická varianta romštiny vznikla jako odnož ze španělské, zatímco konzervativní katalánskou romštinu považuje za nejbližší původní iberské romštině⁶³. Při této hypotéze se opírá jednak o fonologický vývoj všech tří pararomštin, jednak o jazykové výpůjčky ze španělštiny obsažené v baskické pararomštině, jako např. *bentana* ‚okno‘ (špan. *ventana*), *polvola* ‚střelný prach‘ (špan. *polvora*, bask. *bolbora*).

I přes relativně konzervativní charakter je však v katalánské romštině přítomen fonologický vývoj rom. /š/ > /x/, který má svůj původ ve španělštině (foném /x/ se v katalánštině nevyskytuje). Oddělit staré španělské a katalánské výpůjčky bývá někdy pro blízkost obou jazyků obtížné. Starou katalánskou výpůjčkou ve španělském *caló* je např. *matejo* ‚tentýž, samotný‘ (katal. *mateixo*, špan. *mismo*). Adiego se ve svém nejnovějším článku (2012) přiklání k názoru, že katalánská (para)romština není přímým pokračovatelem dialektu, jímž hovořili Romové, kteří se objevili v 15. století na území Katalánska, nýbrž pochází z flexivní varianty španělské romštiny, která byla do Katalánska zanesena ze španělsky mluvícího území nejspíše počátkem v 18. století, kdy již ve španělštině byla zcela dovršena velarizace /š/ > /x/. Svou hypotézu dokládá i historickými fakty, neboť Katalánsko uplatňovalo vůči Romům až do 18. století politiku vyhošťování, zatímco Kastilie spíše upřednostňovala násilnou asimilaci. Do 18. století tudíž předpokládá četnou migraci romského obyvatelstva z Katalánska a Aragonie na území Kastilie, jimiž vysvětluje přítomnost katalánských výpůjček např. v *caló* z Palencie či Logroña.

---

⁶³ "After soaking my mind in the Catalanian and Basque Romani vocabularies it seems to me abundantly clear that Basque Romani is an offshot from Spanish Romani, and that it separated from the mother-dialect before destructive phonetic changes had taken place, though after they had begun to develop. Catalanian Romani might very well represent Spanish Romani at the stage when Basque Romani separated off (...) hence I believe the Catalanian dialect indicates tolerably well the sort of Romani spoken by the 1447 band. The majority of this band spread rapidly over Spain. (...) I suggest that at a later period some of them took refuge in the Basque mountains, carrying with them a Romani infected and weakened by the influences from which Spanish Romani has suffered. The comparative isolation of the Basque Gypsies helped to keep their dialect out of the stream of utter degeneration which continued in Spain unchecked." (Ackerley, 1929, s. 68-69). Odvolává se také na Michela, který říká, že baskičtí Romové přišli ze Španělska, ale připojili se k nim ještě další Romové z Navarry.

Přítomnost Romů v Baskicku je doložena od 16. století. Stejně jako v jiných částech Evropy a Španělska tu docházelo k represím, záznamy hovoří o zatýkání, persekuci, proticikánským zákonům a deportacím. Během jedné z velkých deportací roku 1802 byli všichni Romové ze severních provincií zatčeni a částečně posláni do zámoří. Bakker (1991) proto zastává názor, že dochovaná baskická pararomština (nejstarší jazykové prameny pocházejí z r. 1833) se možná vztahuje k jiné romské populaci, která do Baskicka přišla později.⁶⁴

Dále lze předpokládat vývoj v čase, který však neprobíhal na všech místech rovnoměrně. Adiego (2004, s. 225) uvádí, že smíšený dialekt katalánské romštiny (dokumentovaný na počátku 20. století v díle Vallmitjany) mohl po určitou dobu koexistovat s flexivní katalánskou romštinou, která je doložena ještě v 19. století. Zároveň však upozorňuje, že již v této flexivní variantě byla romská pádová flexe nahrazena katalánskými předložkami, a konstatuje, že tedy nejde o „čistý“ (flexivní) dialekt romštiny, za jaký jej považují Bakker a Matras.

Nejstarším dokumentem, který představuje již smíšenou fázi romsko-španělského jazyka, je *Guirigay de Gitanos*, lépe známý jako manuskript č. 3929⁶⁵, napsaný pravděpodobně v polovině 18. století⁶⁶. Smíšený jazyk caló je pak dokumentován i po celé 19. století.

Zhruba ze stejné doby pochází slovník markýze ze Sentmenatu, jehož vznik datuje Adiego (2002) mezi roky 1728-1762. Data byla získána nejspíše na území Katalánska, překlad slov je však španělský a dokumentovaná flexivní varianta romštiny obsahuje španělské výpůjčky. Adiego (2002) dále konstatuje, že jazyk se svými konzervativními rysy více podobá katalánské romštině, přičemž podotýká, že informant mohl pocházet ze španělsky mluvící oblasti či ze smíšené rodiny nebo mohl být v kontaktu s mluvčími španělského caló. Dle novějšího názoru Adiega (2012b) však Sentmenatův slovník dobře reprezentuje nejstarší stádium katalánské romštiny, tedy

---

⁶⁴ "An important deportation took place in 1802, when all Gypsies from the Northern Provinces were arrested and partly deported overseas. Some of them may have managed to come back, but it is possible that the later Gypsy populations (such as those encountered by the authors of the early sources) were relatively recent newcomers to the Basque country. Unfortunately much historical information of any detail is lacking." Bakker (1991, s. 72).

⁶⁵ *Manuscrito* n° 3929, cf. Adiego (1998).

⁶⁶ Hill (1921) ho datuje do konce 17. století. Obsahuje 60 slov v kastilštině přeložených do caló. Výrazy přeložené do španělštiny jasně dokazují, že se již jedná o smíšený jazyk, např.: *Avelar mal muy* ‚mít špatnou náladu‘ (dosl. ‚ústa‘, špan. *tener mala cara*). *Najarse*. Odejít (šp. *irse*) Obecná romština nemá samostatný tvar pro infinitiv. Slovesná flexe je již plně španělská, objevují se kalky zvrtných sloves ze španělštiny. Ve slovníku se také objevují výrazy mající svůj původ ve starém argotu, jako *estiuar* ‚dát‘, *gumarras* ‚slepice‘, *lima* ‚košile‘. Navíc je tu dokumentován i španělský derivační sufix *-dor*: *gurravador* ‚holič‘.

dialekt zachycený nedlouho poté, co se dostal do Katalánska ze španělsky mluvícího území.

2.3 Současný stav iberských pararomštin

Španělsko patří k zemím s nejpočetnější romskou populací.⁶⁷

Dle dat organizace Secretariado General Gitano žije ve Španělsku asi 682 tis. Romů.⁶⁸ Rozmístění romského obyvatelstva v jednotlivých španělských regionech v současnosti uvádí *Secretariado Gitano* následující: Andalusie 350 tis., Aragonsko 21 tis., Asturie 10 tis., Kastilie-Mancha 20 tis., Kastilie-León 26,5 tis., Katalánsko 80 tis., Valencijská autonomní oblast 50 tis., Extremadura 15 tis., Galicie 9 tis., Madrid 60 tis., Murcie 20 tis., Navarra 7 tis., Baskicko 13 tis. Do Katalánska a Baskicka přicházejí Romové ve větší míře v průběhu 20. století jako součást silného migračního proudu z chudých jižních oblastí (Extremadura, Andalusie, Murcia) na průmyslový sever.

2.3.1 Caló

Ohledně životnosti caló v současné době lze předložit ty nejrozporuplnější údaje. Caló je nepochybně stále důležitým sebeidentifikačním znakem skupiny. *Gitanos* si velmi považují i sebeomezenější znalosti, která jim umožňuje sdělovat obsahy nesrozumitelné gádžům, bez ohledu na etymologii výrazů. Dostupné lingvistické studie však dokládají spíše úpadek jazyka, znalost je dle studií omezena na několik desítek výrazů začleněných do španělštiny. Již Clavería (1962) poznamenává, že caló se náchází ve stádiu úpadku, na pokraji jazykové smrti. Ke stejnému závěru dochází i Román (1995) při výzkumu caló v oblasti Valladolidu. Jak tvrdí, caló zatím není mrtvým jazykem, ale náchází se v posledním životním stadiu. Také studie provedená v sedmdesátých letech 20. století v jihošpanělském Guadixu (McLane, 1977) dokládá jen naprosté zbytky caló, a to u romské populace, ale i u majoritního obyvatelstva s nižším společenským

---

⁶⁷ Ve 20. století byli španělští Romové ušetřeni masové genocidy, která probíhala ve střední Evropě. Zůstali však vesměs na okraji společnosti. Převážná většina Romů žila již usedle, ovšem v chudinských slumech na předměstích. Podobně jako ve střední Evropě probíhalo ve snaze zlepšit situaci v chudinských čtvrtích jejich stěhování do panelákových sídlišť, která jsou však nadále okrajovou periferií svysokou kriminalitou. Ve Španělsku působí v současné době mnoho organizací zabývajících se vzdělávacími, sociálními i ekonomickými otázkami cikánského obyvatelstva. Mnoho z nich nabízí pro zájemce i kurzy caló a standardizované romštiny, která by umožnila dorozumění na mezinárodní úrovni. Nejdůležitější centrální organizací je Secretariado General Gitano (www.gitanos.org), který má pobočky ve všech španělských regionech, a Unión Romaní (www.unionromani.org).

⁶⁸ Odhadovat celkový počet Romů ve Španělsku je však velmi obtížné, neboť kritéria pro posuzování romské národnosti se liší v závislosti na subjektu, který výzkum provádí. Hodnoty se nejčastěji pohybují mezi 250 tis. až 700 tis. (Cf. Fraser, 1998, Bakker, 1995, s. 127).

postavením, kteří s nimi přichází do každodenního kontaktu. Adiego (2000) sice potvrzuje omezenou znalost *caló*, ale také dokládá zájem některých mluvčích na zachování svého jazyka.

Studie zřídka uvádějí příklady celých vět: *Acobá el quer de José* ‚toto je dům Josého‘ (špan. *ésta es la casa de José*), *mansa camelo tuque* ‚já tě miluji‘ (špan. *yo te quiero*) (Leigh, 1998).

Stav *caló* ve 20. a 21. století je nejspíše výsledkem jazykového posunu (*language shift*). Studie často dokládají tvrzení informantů, že generace jejich prarodičů zná nebo znala *caló* více. Znalost u jednotlivých mluvčích však také individuální záležitost, která by se neměla generalizovat, neboť současné rozsáhlejší sociolingvistické práce chybějí. Jedinou prací s touto ambicí je nedávný výzkum, který provedl antropolog J. Gamella se svým týmem ve spolupráci s Adiegem (Gamella 2011, 2012).

Podrobné zkoumání současného stavu *caló* (a dalších iberských variant) překračuje rámec této práce.⁶⁹

Sociolog Jiménez González (2009) navrhuje pro specifický jazyk španělských Romů termín *gitañol*, který dle jeho názoru dobře vystihuje charakter tohoto etnolektu. Nepopírá, že do jisté míry existuje stále smíšený jazyk romštiny a španělštiny, romský element je však dle jeho názoru již velmi redukován a nadále se vytrácí. Zůstávají však určité typické pragmaticko-komunikační strategie jako užívání archaismů, sémantická modifikace apod.⁷⁰

---

⁶⁹ Během našeho vlastního terénního výzkumu, provedeném v severních regionech Španělska v r. 2008, jsme zkoumali znalost vybraných výrazů romského původu u většinové populace (viz druhý díl této práce), získali jsme však i malý vzorek romské populace. U Romů a osob jsoucích s nimi v úzkém kontaktu jsme zaznamenali větší znalost výrazů než u ostatního obyvatelstva. Vzhledem k relativně malému vzorku romské populace však není tento rozdíl v naší studii statisticky prokazatelný.

⁷⁰ „El *gitañol* utiliza el léxico general español pero tiene sus propias peculiaridades: 1) Utilización de términos antiguos o en desuso: *mercar* por comprar, *malquisto* por mal considerado, *emplear* por adquirir mercancías para la venta, *quimera* por pelea...; 2) Uso de palabras generales pero en acepciones específicas: *ruina* como una disputa de graves consecuencias, *discusión* como disputa, *salir* como dedicarse a la venta ambulante, *estrenarse* como realización de la primera venta...; 3) Existencia de terminologías relativas a las actividades (económicas o culturales) propias de los *calós*: *un pidío* es una fiesta de petición de mano, *el culto* es la Iglesia Evangélica de Filadelfia, *echar un pañuelo* es participar en una colecta para ayudar a quien lo necesita, *tres deos más de la marca* es la talla de una caballería, una *bestia* es una mula, un *marchao* es un burro de poca calidad, un *empleo* es una mercancía para la venta, una *rencuentra* es una reunión de varias iglesias evangélicas, el *pasto* es el sacramento de recibir la eucaristía en la Iglesia Evangélica, un *pastor* es un sacerdote de esta confesión (y la *pastora* su señora), un *candidato* es un aspirante a ser *pastor*, una *vara* es un bastón, un *bastonero* es un hombre que en las bodas y *pidios* regula los bailes, *pegarse una pataita* es hacer un breve baile generalmente por bulerías, *bailar a la novia* es auparla en brazos durante la ceremonia de la boda mientras los asistentes cantan las *arboleás* y le echan almendras peladillas...; 4) Algunos cambios fonéticos son muy propios: *branco* por blanco, *borsa* por bolsa; 5) Uso frecuente de maldiciones, dichos y frases hechas propias y evitación de términos malsonantes o procaces tenidos por más habituales entre gachós; 6) Se utilizan algunas, cada vez menos, palabras de *caló* entremezcladas en la conversación.” Jiménez González (2009).

V posledních desetiletích byly také učiněny pokusy oživit *caló* jako každodenní nástroj komunikace španělských Romů. Španělská pobočka mezinárodní *Romani Union* (špan. *Unión Romani*), vedená Juanem de Dios Ramírezem Herediou, prvním španělským poslancem romského původu a později dokonce europoslancem za Španělsko, vydala řadu příruček, o nichž se někdy hovoří jako o *supercaló* či *romanó-caló*. Usilují totiž o přiblížení *caló* flektivní romštině, a to využitím romské gramatiky a slovní zásoby *caló*. (cf. Ramírez-Heredia). Řada společenských, zejména politických výrazů, je pak kalkována ze španělštiny. Tyto snahy *Unión Romani* přinesly místo očekávaného všeobecného zájmu o studium silnou vlnu kritiky. Ramírezovo *romanó-kaló* totiž ani nerevitalizuje španělské *caló*, které ještě někteří *gitanos* mohou mít v paměti a se kterým by se tudíž mohli identifikovat, ani neslouží ke komunikaci s Romy jiných skupin. V poslední době se z řad různých romských sdružení ve Španělsku ozývají hlasy volající po sblížení v panromském duchu, jehož hlavní překážkou je právě odlišný jazykový kód.

2.3.2 Baskická pararomština

Jak uvádí Bakker (1991, s. 72), baskickou pararomštinou se pravděpodobně původně hovořilo ve všech baskicky mluvících oblastech na španělské i francouzské straně. Kromě Romů jí hovořili i tzv. *kaskarotak*, potomci Basků a Romů žijící v několika rybářských vesnicích v severním Baskicku. Většina těchto mluvčích se však již jazykově asimilovala. Zbytky pararomštiny mohou být dle jeho názoru možná ještě slyšet v oblasti Gipuzkoa (pararomština je tu doložena ještě v roce 1988) a sporadicky snad i ve španělském Baskicku. Krutwig Sagredo (1986) však uvádí, že již ve čtyřicátých letech 20. století se tento smíšený jazyk nacházel ve svém posledním stádiu a možná již zcela zanikl.

2.3.3 Katalánská pararomština

Jak uvádí Escudero (2000), jedna jeho informantka narozená v r. 1901 ovládá plynně katalánštinu, okcitánštinu, francouzštinu i „*caló*“ (zde katalánskou pararomštinu), její děti však prý už „*caló*“ neznají a hovoří katalánsky. Na některých místech Katalánska se tato smíšená varianta romštiny a katalánštiny zdá být stále živá, ač na ústupu. Objevují se však i snahy o její obnovení.

3 Charakteristika iberských (para)romštin

3.1 Prameny ke studiu caló a dalších iberských (para)romštin

3.1.1 Úvod do problematiky

Tuto kapitolu veskrze přehledového a informativního charakteru zahrnujeme do naší práce především ze dvou důvodů. Prvním je, že souborná monografie věnovaná výlučně lingvistickému studiu iberských variant romštiny (nebo alespoň jedné z nich) dosud neexistuje (s výjimkou zcela nově vyšlé lexikograficky zaměřené práce o pramenech ke studiu caló (Buzek 2011), viz dále) a případného zájemce o studium těchto variant zaskočí nejen velmi obtížná dostupnost většiny pramenů (vyjma některých slovníků caló, které však neposkytují pravdivý obraz jazyka), ale i jejich různorodá kvalita. Studium iberských pararomštin (a především caló) má specifickou historii, jejíž rámcová znalost poskytne čtenáři lepší orientaci v pramenech. Druhým důvodem je, že na tuto kapitolu volně navazujeme v dalších částech naší práce věnované lingvistickému popisu. Popisované jazykové jevy totiž hojně dokumentujeme tvary doloženými ve vybraných slovnících, jejichž autory (příp. názvy) uvádíme v závorkách. Seznam pramenů uvádíme na konci této kapitoly.

Studium iberských variant romštiny, jak dále uvidíme, má samo o sobě poměrně dlouhou tradici. Na tomto místě je však třeba zdůraznit, že charakter i počet pramenů vztahujících se ke katalánské a baskické pararomštině se od základu velmi liší od pramenů pojednávajících o španělském (mj. jihošpanělském) caló. Zatímco svědectví o katalánské a baskické romštině (či její smíšené formě v podobě pararomštiny) jsou nečetná, o španělském caló pojednává takové množství slovníků a jiných publikací, že je velmi obtížné se v nich orientovat. Tato díla navíc, jak dále uvidíme, často nejsou ani původní, ani věrohodná.

Toto však neplatí o nejstarších svědectvích, která jsou sice ojedinělá, ale velmi cenná. Dá se říci, že do kategorie starých pramenů spadají všechna díla až do 40. let 19. století, kdy anglický dobrodruh, cestovatel a misionář George Borrow sepsal své dílo o španělských gitanos. Přestože byly Borrowovy postupy později kritizovány jako nevědecké, je třeba uznat jeho nebývalou horlivost, s níž se caló zabýval, a která ho vedla nejen ke studiu stávajících pramenů, ale také k terénnímu výzkumu a k Romům, mezi nimiž se těšil velké úctě a oblibě jako *don Jorgito el Inglés*. Jeho přínos je tedy – s

určitými dílčími výhradami – zcela zásadní.

Dílo G. Borrowa přispělo do značné míry k tomu, že se ve Španělsku objevilo velké nadšení pro některé aspekty cikánské kultury. V polovině 19. století se zrodila móda tzv. *flamenquismu*. Flamenco bylo jedním z nejvýraznějších rysů cikánské kultury a spolu s jeho vzestupem se také zvýšil zájem o jazyk španělských *gitanos*.⁷¹ Od poloviny 19. století se tak objevila záplava slovníků caló zpracovávaná vesměs nadšenci a příznivci flamenca bez filologického vzdělání. Slovníky ve své převážné většině vycházejí z Borrowova díla, nejsou založeny na terénním výzkumu a nepřinášejí nic nového. Navíc od sebe autoři často doslova opisují. Do slovníků jsou navíc čím dál častěji zařazována slova ze španělského argotu a slova uměle vytvořená. Neoriginální díla založená na kompilaci a opisování bohužel pokračují po celé 20. století až do současnosti.

Novodobý vědecký zájem o studium caló a dalších iberských (para)romštin začal paradoxně za hranicemi Španělska již v 19. století: díla od Paula Bataillarda se datují do 30. let 19. století, četná svědectví o baskické pararomštině 19. století pocházejí z per francouzských, článek o španělském caló se objevuje také v prvním čísle právě založeného prvního romistického časopisu *Journal of Gypsy Lore Society* v roce 1888, do kterého přispěl i Němec Rudolf von Sowa článkem o romštině v Brazílii, z roku 1892 pochází německy psaný článek o vlivu španělštiny na caló od A. Kellera, roku 1897 se objevuje další německý článek o katalánských Romech od Rudolfa von Sowy. Ve 20. století pokračuje v linii zájmu o iberskou romštinu např. německý filolog Max Leopold Wagner (1924) či anglikánský kněz a znalec romštiny Frederick George Ackerley (1915, 1929), v současnosti jsou to především uznávaní lingvisté Norbert Boretzky, romista působící na univerzitě v rakouském Grazu, a Peter Bakker, specialista na jazykový kontakt, působící v současnosti na univerzitě v dánském Aarhusu. Ve Španělsku se vědecký přístup ke studiu caló objevuje až počátkem 50. let 20. století v dnes již klasických studiích Carlose Claverí o španělských *gitanismech* a soudobém caló (*Estudios sobre los gitanismos del español*, 1951.) Ze současných španělských lingvistů se výzkumem španělské a katalánské pararomštiny zabývá především indoeuropeista Ignasi-Xavier Adiego Lajara z Barcelonské univerzity.

---

⁷¹ Kořeny *flamenquismu* sahají až do konce XVIII. století, kdy andaluská šlechta začíná nejen vyhledávat společnost *gitanů* a jejich specifický umělecký projev, ale imituje i životní styl lidových vrstev. Vzniká tzv. *majeza* (*majo* ‚fešák, frajer‘), módní vlna, která brzy zachvátí zbytek Španělska. Andaluský lidový prvek tak pronikl do mnoha sfér lidského života: do mluvy, gest, oblékání, zábavy. Především Madridané, královský dvůr nevyjímaje, docházeli oblečení do andaluských krojů na hudebně-taneční představení *flamenca* do *tablaa* nebo na oblíbené kostumbristické hry. Imitace andaluského dialektu a cikánské mluvy však nepatřila jen na jeviště, ale stala se společensky nezbytnou pózou, díky níž ještě dnes obsahuje hovorová i literární španělština – imitující *flamenquismo* či hovorový jazyk významný počet slov romského původu.

Jistou výpovědní hodnotu mají i díla pojednávající o argotech, ať již moderních, tak o starošpanělské *germaní*, s níž bylo caló často směřováno, na která odkážeme ve druhém dílu této práce.

3.1.2 Přehled primárních pramenů

V této kapitole si klademe za cíl stručně popsat a charakterizovat hlavní primární prameny ke studiu caló a dalších iberských (para)romštin. Omezíme se pouze na základní údaje. Během naší práce byla totiž vydána souhrnná španělsky psaná monografie *Historia crítica de la lexicografía gitano-española* (Buzek, 2011), která poskytuje vyčerpávající přehled dostupných slovníků caló, včetně odkazů na sekundární literaturu, mj. články zabývající se analýzou jednotlivých slovníků. Z této publikace vycházíme z velké části v této kapitole.⁷² Buzek rozděluje prameny ke caló následovně: 1) slovníky či soupisy slov napsané před vydáním díla G. Borrowa, 2) dílo G. Borrowa, které je obecně považováno za velký mezník v romsko-španělské lexikografii, 3) dílo po Borrowovi, často jím inspirované, 4) slovníky či soupisy caló z 20. a 21. století, 5) glosáře a slovníčky caló obsažené v jiných publikacích (didaktických příručkách, člancích apod.), 6) glosáře a slovníčky caló obsažené v literárních dílech, 7) slovníky dostupné online.⁷³

Informace o mnohem méně početných pramenech ke katalánské (para)romštině přejímáme z Ackerleyho (1915) a Adiega (2004, 2010), v oddílu o pramenech k baskické pararomštině vycházíme především z Ackerleyho (1929) a Bakkeru (1991).

Protože v centru pozornosti této části naší práce nestojí lexikografie, ale lingvistický popis iberských variant romštiny, zjednodušíme přehled v této kapitole pouze na chronologické řazení primárních děl (v některých případech dle data napsání, nikoli vydání) a zaměřujeme se především na jejich přínosnost a originalitu z hlediska představeného jazykového materiálu. Jedná se především o slovníky a glosáře, sporadicky však zmiňujeme i jiná díla. Určitou výpovědní hodnotu mají i práce pojednávající o argotech z různých období, s nimiž bylo caló dříve často směřováno. O těchto pramenech pojednáme ve druhé části této práce, která je věnována lexikálnímu vlivu romštiny na španělštinu. Přehled všech primárních i sekundárních pramenů

---

⁷² Monografie nabízí především lexikografické informace. Najdeme tu životopisné poznámky o autorech slovníků, případně zmínky o okolnostech jejich vzniku, popis struktury slovníků, jako je vnější vzhled, řazení a zpracování hesel. Autor se zaměřuje také na uživatelskou použitelnost jednotlivých slovníků, upozorňuje na jejich nedostatky apod. Ke každému slovníku připojuje stručný analytický komentář a závěrečné hodnocení daného slovníku.

⁷³ O slovnících online nebudeme v tomto dílu naší práce pojednávat. Jak konstatuje Buzek (211, s. 266), tyto slovníky nemají žádnou dokumentární hodnotu.

citovaných v této kapitole nalezne čtenář i v bibliografii.

3.1.2.1 Prameny ke studiu caló

3.1.2.1.1 Nejstarší díla

Již v nejstarších pramenech, které vypovídají o přítomnosti Romů ve Španělsku, tedy v kronikách a královských nařízeních, je bez bližších informací zmiňována existence zvláštní řeči „Egyptanů“. V literatuře zlatého věku se postavy cikánů vyjadřují plynule španělsky, z čehož bývá vyvozováno, že byli dokonale bilingvní a užívali romštinu pouze tajně v rámci své skupiny.

Za nejstarší dokumentaci romštiny na území Španělska by mohly být považovány výrazy objevující se v ústech dvou cikánských postav v krátké hře s biblickou tematikou *Aucto del finamiento de Jacob* obsažené v kodexu *Códice de Autos viejos* datovaného do 2. pol. 16. stol., na který poprvé letmo upozornil C. Clavería (1953, s. 76). Adiego (2006) určuje jeho nejpozdější dataci k roku 1575. Ve hře se objevuje scénka, v níž se cikánský pár snaží obelstít pastýře. Autor zde použil několik vět ve flektivní romštině v rozhovoru páru mezi sebou a posléze několik romských slov zasazených do španělských vět, když žena mluví s pastýřem. Romské věty se však dají jen obtížně interpretovat, Adiego se proto domnívá, že autor byl pravděpodobně spíše jen povrchně obeznámen s romštinou. Španělština v ústech cikánských postav zde vykazuje ceceo, fenomén typický pro mluvu cikánských postav v dobových literárních dílech. Hra pravděpodobně vznikla v Seville.

Za jeden z nejstarších iberských pramenů se často považuje romsko-latinský překlad 71 slov, publikovaný v roce 1597 v díle holandského učenice Buenaventury Vulcania *De litteris et lingua Getarum siue Gothorum*, známý jako *Léxico de Scaliger* nebo *Vocabulario de Vulcanius*. Není známo, zda tento slovník vznikl na území Španělska nebo jižní Francie, pravděpodobně však v prostředí taverny vzhledem k množství výrazů spojených s pitím. Slovník obsahuje informace o výslovnosti sibilant a afrikát, které autor přirovnává ke španělským: *Chor* ‚Barba, hic ch. pronuntiandum ut Hispanice‘ (Buzek 2011: 90). Očividné misinterpretace typu romského překladu slova ‚piješ‘ (fr. *tu bois*) jako *kascht* (rom. *kašt* ‚strom, dřevo‘, fr. *du bois*) však svědčí spíše pro Francii.

Dalším pramenem je skromný glosář nazvaný *Lengua egipciaca; y mas propio: Guirigay de Jitanos*, známější jako *Manuscrito n° 3929 de la Biblioteca Nacional de Madrid*, který obsahuje 61 slov a je bez datace. Byl objeven Hillem (1921, s. 614-615), který ho abecedně uspořádal podle cikánských hesel. Hill tvrdí, že manuscript pochází z konce 17. stol., jiní ho řadí do 1. pol. 18. stol. (Adiego). Text byl ještě jednou zredigován Adiegem

(1998). Adiego poukazuje nejen na chybné interpretace Hilla, nýbrž i na chybné interpretace samotného autora rukopisu, které dokládají, že jsou převzaty z ještě staršího zdroje. Adiego analyzuje interpretační chyby, kterých se dopustil jeho předchůdce, a dochází na rozdíl od něj k závěru, že většina uvedených hesel má ekvivalenty v jiných romských dialektech. Glosář vykazuje rysy španělštiny z jihu (neutralizace opozice r/l na konci slabiky, aspirace koncového s).

Chronologicky dle data vzniku následuje slovník, jenž je součástí manuscriptu 1185 Katalánské knihovny (Biblioteca de Catalunya) a byl poprvé publikován až r. 2002 (Adiego, 2002). Jedná se o španělsko-romský slovník, strukturovaný tematicky a obsahující asi 100 slov a krátkých vět. Adiego přisuzuje pravděpodobné autorství Francescu de Sentmenat-Torrelles i d'Agulló, markýzi ze Sentmenatu a datuje jeho vznik mezi roky 1728-1762. Data byla získána nejspíš na území Katalánska. Všimá si však, že popisovaný jazyk stojí na pomezí katalánské romštiny (*catalanorromaní*) a caló (*hispanorromaní*), z fonologického hlediska i konzervativním charakterem je bližší katalánské romštině. Zároveň však podotýká, že nemáme jiné dobové doklady o *caló* než z jihu Španělska, zatímco v jiných španělsky hovořících regionech mohlo být *hispanorromaní* podobně konzervativní jako *catalanorromaní*. (Adiego 2002, s. 96-97).

Další svědectví z 18. stol. jsou obsažena v podobě slovíčka nebo krátké fráze ve španělských kostumbristických textech, kterým mají dodávat lokální kolorit. Gitanismy se hojně objevují i v literatuře 19. a 20. století.⁷⁴

3.1.2.1.2 19. století

Dalším dnes už neopomenutelným dokumentem je slovník *Vocabulario de Lengua Ethigitana o de los Gitanos*, až do 80. let 20. století ukrytým v archivech Královské Akademie a objeveným Margaritou Torrione, která ho zveřejnila a interpretovala ve své doktorské práci (Torrione, 1988). Jeho vznik datuje do roku 1810. Slovník zaujímá celkem 60 stran z více než třísetstránkového svazku různých děl. Jeho autor, José Antonio Conde (1765-1820)⁷⁵, byl arabista a znalec dalších orientálních jazyků. Slovník má 32 tematicky uspořádaných kapitol obsahujících fráze a hesla s vysvětlením a překladem. Jak si všimá Torrione (1988, s. 331), již tento slovník obsahuje některé typické rysy objevující se i v další dokumentaci caló, jako překlad toponym a *ceceo*.

Originální slovník je obsažen v cestopise *Travels from Vienna to Lower Hungary*

---

⁷⁴ Podrobnější informace o literárních dílech a flamenquismu podává Clavería, 1951, s. 21-51.

⁷⁵ Torrione uvádí i jeho podrobnou biografii na str. 292-328.

(Bright, 1818). Autor cestopisu, Richard Bright, skotský lékař všestranných zájmů, říká, že slovník sesbíral jeho přítel během svého pobytu ve Španělsku (nejspíše v Andalusii) v letech 1816-1817. Slovník obsahuje asi 150 hesel. Jedná se o originální dílo, jehož vliv není u pozdějších španělských slovníků patrný.

Ve španělsko-cikánské lexikografii hraje mimořádně důležitou roli také postava anglického cestovatele George Borrowa, misionáře Londýnské biblické společnosti, který přijel kázat evangelium do Španělska r. 1836. O jeho životě a díle existuje rozsáhlá literatura. K poznání *caló* jsou zásadní jeho dvě díla: *The Zincali* (1841), rozsáhlá antologie textů, na jejímž konci najdeme *caló*-anglicko-španělský glosář obsahující asi 2000 hesel, a *Embéo e Majaró Lucas*, což je překlad evangelia sv. Lukáše do *caló* publikovaný v r. 1838.⁷⁶

Je pozoruhodné, že *caló* v díle G. Borrowa ovlivnilo zpětně i některé anglické romské rodiny, které svůj slovník obohatily o prvky z *caló* a španělštiny, jak zmiňuje D. Kenrick (1974).

V Borrowově korpusu *caló* je problematická jeho značná různorodost. Kromě cenných informací získaných přímo od romských informantů zde najdeme i slova uměle vytvořená španělskými *aficionados*, případně slova převzatá Borrowem z jiných romských dialektů či možná přímo ze sánškrty⁷⁷. Adiego (2008) nastiňuje etapy vzniku Borrowova díla a jeho lingvistickou věrohodnost následovně: v první fázi, roku 1836, se Borrow poprvé setkal s *gitanos* z Extremadury, naučil se jejich *caló* a provedl první překlady. Toto rané dílo je zcela autentické, dosud však nepublikované. Věrohodná je také sbírka cikánských písní *Rhymes of the Gitanos*, kterou sesbíral během prvních měsíců svého pobytu ve Španělsku, pravděpodobně v různých regionech. V překladu evangelia *Embéo* se již objevují první umělá slova, stále však spíše ojediněle. Borrow chtěl překlad evangelia doplnit slovníkem, od Londýnské biblické společnosti dostal však povolení jen k vydání překladu bez slovníku. Do díla *The Zincali* (1841) jsou již začleněny velmi různorodé texty z různých zdrojů. Je nesporné, že Borrow v tomto díle nepoužil jen materiál, který získal sám od svých informantů, ale čerpal i ze starších děl a slovníků. Možná inspirace Brightem je patrná v úseku popisujícím situaci Cikánů ve Španělsku, Brightův slovník je však mnohem skromnější a vykazuje četné odlišnosti.

---

⁷⁶ Jak uvádí Buzek (2010, s. 24), toto dílo bylo posléze zrevidováno a vydáno ještě v Londýně pod titulem *Criscote e Majaró Lucas*, tato edice pak sloužila pro moderní španělské vydání dvojjazyčného charakteru. Na tomto místě zmíníme ještě pozdější, obtížně datovatelnou upravenou verzi Borrowova překladu evangelia a slovníku, *El Evangelio de San Lucas en caló: Embeo e Majaró Lucas chibado andré caló-romanó*, jejímž autorem je Antonio González Caballero. Dílo vyšlo až v roce 1998.

⁷⁷ Adiego (2004, s. 228) v této souvislosti upozorňuje na výrazy *anda* ‚konec‘, *dugida* ‚dcera‘.

Díla, z nichž Borrow čerpal, tak zůstávají neznámá a nejspíše definitivně ztracená. Na Borrowově díle se také podíleli minimálně dva španělští badatelé, přestože je opomněl zmínit. Serafín Estébanez Calderón, zvaný El Solitario („samotář“), napomáhal jako znalec jihošpanělského caló nejen Borrowovi, ale také Prosperu Mérimée, který mu zaslal výtisk své *Carmen* s věnováním „svému učiteli *chipí callí*“.

V této souvislosti je třeba uvést ještě jeden významný slovník, rovněž objevený a publikovaný Margaritou Torrione a datovaný do stejné doby jako dílo G. Borrowa, tj. kol. 1837. Torrione (1987) vyslovila hypotézu, že autorem slovníku je Luis de Usoz y Río, Borrowův nejužší spolupracovník během jeho španělského pobytu. Slovník obsažený v díle *The Zincali* a Usozův slovník se značně podobají, ačkoli se úplně nepřekrývají. Torrione se domnívá, že Borrow využil Usozova díla. Odlišnou hypotézu nabízí ve Adiego (2006, 2008), který na základě analýzy obou slovníků dochází k závěru, že autorem byl sám Borrow, přičemž se jedná o slovník, který měl být původně součástí překladu *Embéa*. Buzek (2011, s. 113) poukazuje také na specifický pravopis, který má mnohem blíže k anglofonní tradici.

Prvním slovníkem caló vydaným ve Španělsku (Madrid, 1844) byl slovník nazvaný *Vocabulario de lengua gitana*, jehož editorem a nejspíš i autorem byl Enrique Trujillo. Slovník je narozdíl od pozdějších španělských lexikografických děl nezávislý na Borrowově slovníku obsaženém v *The Zincali*. Dle názoru starších autorů (P. Bataillard⁷⁸, C. Clavería) se jedná o originální dílo. Trujilloův slovník obsahuje asi o 400 hesel více než slovník obsažený v *The Zincali*, hesla navíc z větší části nejsou totožná. Adiego (2005) však dokládá, že slovník závisí nejméně na dvou zdrojích, z nichž jeden je Borrowův překlad *Embéa*, a možná i na třetím, z něhož vycházel i Borrow. Dále také upozorňuje, že tvary v Trujillově slovníku se podobají spíš tvarům ve slovníku připisovanému Luisovi de Usozovi, a oba slovníky nejspíš vycházejí ze stejného staršího zdroje či zdrojů. V Trujillově slovníku jsou navíc na první pohled patrné četné sémantické chyby, špatné překlady, kdy se autor nejspíš přehlédl o řádek při opisování nebo zdrojový překlad špatně interpretoval. Je tedy zřejmé, že autor při tvorbě slovníku nejenže nepracoval s informanty, ale ani neznal caló pasivně.

Dílo G. Borrowa přispělo do značné míry k tomu, že se ve Španělsku objevilo velké nadšení pro některé aspekty cikánské kultury. V polovině 19. století se zrodilo tzv. *flamenquismo*, neboť *flamenco* bylo jedním z nejvýraznějších rysů cikánské kultury.

---

⁷⁸ Paul Bataillard (1884, *Les gitanos d'Espagne et les ciganos de Portugal*) analyzoval slovníky 19. století a dospěl k názoru, jak zmiňuje Adiego (2005), že Trujillo je originální, neboť nezávisí na Borrowovi.

Spolu s ním se také zvýšil zájem o jazyk španělských *gitanos*. Od poloviny 19. století se tak objevila záplava slovníků *caló* zpracovávaných vesměs nadšenci bez filologického vzdělání. Slovníky ve své převážné většině vycházejí z Borrowova díla, nejsou založeny na terénním výzkumu a nepřinášejí nic nového. Navíc od sebe autoři často doslova opisují, což se někdy projevuje i v chybách různého druhu. Do slovníků jsou navíc čím dál častěji zařazována slova ze španělského argotu a slova uměle vytvořená. Tyto slovníky však bohužel patří k nejdostupnějším pramenům ve španělských knihovnách.

Příkladem takového neoriginálního slovníku je *Vocabulario del dialecto gitano*, vydaný v Seville r. 1846, jehož autor Augusto Jiménez použil Borrowův slovník v *The Zincali* a inspiroval se také Trujillovým slovníkem.

Pod slovníkem vydaném v roce 1848 a posléze ještě 1851 pod názvem *Orijen, uso y costumbres de los jitanos y diccionario de su dialecto. Con las voces equivalentes del castellano y sus definiciones* je podepsán Ramón Campuzano, člověk mnoha zájmů. Slovník velmi výstižně reprezentuje svou dobu. Je složen z asi 3800 hesel uspořádaných *caló*-španělsky. Jedná se o rekopilaci předchozích děl, autor vychází především z Borrowa. Jak uvádí Buzek (2010, s. 26), asi 80% tvoří materiál jeho předchůdců, zbytek jsou hesla přidaná z argotu Zlatého věku.

Dalším slovníkem v řadě je *Diccionario de dialecto gitano* (1851) od D. A. de C.⁷⁹, který evidentně vychází ze slovníku Campuzanova.

Autorem slovníku *El gitanismo. Historia, costumbres y dialecto de los gitanos* je Francisco Quindalé, vlastním jménem Francisco de Sales Mayo. Slovník byl vydán poprvé v 1867, v roce 1870 vyšla nová edice, do níž byl zařazen také *Epítome de gramática gitana*, čerpající z příslušné kapitoly díla *The Zincali*, a *Diccionario caló-español*, obsahující asi 3200 hesel. Ač je tento slovník objektivně nejlepší z celé 2. poloviny 19. století (Buzek 2011, s. 170-171), nejedná se o originální dílo. Autor hovoří v předmluvě o nešvarech objevujících se v lexicografii *caló*, jako je zařazování výrazů z argotu a dále výrazů utvořených uměle. Slovník, který předkládá, je sice očištěn od některých slov z argotu, mnohá však zůstávají, stejně jako uměle vytvořené výrazy, k nimž dokonce přidává několik dalších.

Je paradoxní, že F. Adolfo Coelho, autor knihy *Os Ciganos de Portugal - com um estudo sobre o calão* (Lisabon, 1892), zobrazuje věrněji a pravdivěji španělské *caló*, než soudobí španělští autoři (Cf. Adiego 2004, s. 230). Z jazykového materiálu obsaženého v

---

⁷⁹ Gómez Alfaro přisuzuje autorství donu Adolfovi de Castro. Cf. Buzek 2011, s. 153.

jeho slovníku je zřejmé, že se jedná o původně španělské, resp. andaluské caló zanesené do Portugalska.

Zcela jiného charakteru je slovníček, který vyšel pod názvem *A Spanish Gypsy Vocabulary* v prvním čísle časopisu *Journal of the Gypsy Lore Society* v r. 1888-1889, a je pod ním podepsán A. R. S. A. Jedná se autentický materiál sestávající z 59 hesel sesbíraných v Granadě r. 1876. Autor připojuje komentář o rotacismu a lambdacismu, který je typický pro nevzdělané vrstvy daného regionu.

3.1.2.1.3 20. století

Autorem dalšího slovníku z počátku 20. století je Tineo Rebolledo. Jedná se o první slovník, který obsahuje oboustranné řazení hesel. Jeho první vydání je z roku 1900 a nese název *A Chipi callí (La lengua gitana)*. Ve druhém vydání se upravilo uspořádání jednotlivých kapitol a název se změnil na *Gitanos y castellanos*. Dílo obsahuje kromě slovníku také kapitolu o časování sloves (*Conjugación de verbos en caló*), stručné dějiny Cikánů a sérii folklórních vyprávění. Každou část slovníku tvoří asi 4000 hesel. Autor čerpá ze slovníků svých předchůdců, část hesel je pak nejspíše utvořena uměle derivací ze základních tvarů. Výrazy ve slovníku odpovídají dalším slovníkům z 20. století.

Autorem díla *Historia y costumbres de los gitanos* z r. 1915 je F. M. Pabanó (vl. jm. Félix Manzano López). Jedná se o prvního autora, který explicitně uvádí prameny, z nichž čerpal. Přiznává, že do slovníku zařadil i výrazy z argotu (*germanía*) a *flamenco*, protože občas je obtížné odlišit je od caló. Jedná se bezpochyby o nejobsáhlejší slovník vydaný do té doby. Autor sice prohlašuje, že provedl terénní výzkum, originální přínos v jeho díle však bohužel není příliš patrný.

Autoři dalšího díla, *Apuntes del dialecto caló o gitano puro* (1943), Barsaly Dávila a Blas Pérez, nevybočili příliš z řady svých předchůdců, alespoň co se týče původnosti zahrnuté slovní zásoby. Inspirací jim byl Tineo Rebolledo a především pak Pabanó. Buzek (2012, s. 201) poznamenává, že však na rozdíl od nich do svého díla zařadili tematické ukázky běžné konverzace v caló a tematicky vybranou slovní zásobu, takže z hlediska didaktické stránky je tento slovník originální a dobře zpracovaný.

Další cikánsko-španělské a španělsko-cikánské slovníky jsou, jak uvádí Buzek (2011, s. 202-206) zahrnuty v *Diccionario Hispánico Manual* (1943?) a *Diccionario Hispánico Universal*, ale i ty bohužel představují caló v nepůvodní a nedůvěryhodné podobě.

Autor kostumbristicky laděné knihy *Gitanos de la Bética*, José Carlos de Luna

(1951) se snaží oddělit argot od andaluského caló, které zároveň považuje za odlišné od „španělské romštiny“ (*romaní español*). Jeho práce obsahuje tři slovníky. Protože autor podle svých slov provedl terénní výzkum (pracoval s informanty z Málagy), jeho slovník „andaluského caló“ má dokumentární hodnotu.

Trilingvní slovník caló-španělsko-německý byl vydán pod názvem *Wortliste des Dialekts der spanischen Zigeuner (Caló-Spanisch-Deutsch)* v r. 1972. Jeho autorem je Christof Jung. Jak uvádí Buzek (2011, s. 206-209), jedná se o další nepůvodní dílo inspirované Pabanóem.

Autorem článku *The Calo of Guadix: A surviving Romany Lexicon*, publikovaném v časopise *Anthropological Linguistics* v r. 1977, je Merrill D. McLane, který provedl terénní výzkum během svých letních pobytů v Andalusii v letech 1974-1976. Jeho autentický lexikon zahrnuje 206 hesel.

Jaime Prat Vallribera zahrnul do své do knihy *Los gitanos* (1978) i slovník caló. Kniha i slovník bohužel vycházejí opět ze starších španělských děl a nepřinášejí nové informace.

Autorem četných slovníků caló je také Miguel Roperó Núñez. Jeho prvním dílem je *El léxico caló en el lenguaje del cante flamenco* (1978), které pravděpodobně původně tvořilo část jeho disertační práce. Vychází z rozsáhlého korpusu antologií a zpěvníků a analyzuje mj. cikánské a andaluské prvky lexika typického pro flamenco. Všechny jeho pozdější práce pak vycházejí z této prvotiny (cf. Buzek, 2011, s. 250-252).

Slovník *Diccionario gitano* (1981), jehož autoři, Pablo Moreno Castro a Juan Carrillo Reyes, jsou poprvé v historii lexikografie caló španělští Romové, bohužel nepřináší očekávaný původní materiál (cit. in Buzek, 2011, s. 209-214).

Texty autentických písní španělského flamenca se sociální tematikou se ve své literární a sociologické studii *Sociedad y cante flamenco. El cante de las minas* zabývali José Gelardo a Francine Belade (1985), kteří ve svém slovníčku *Palabras de origen caló* uvádějí celkem 24 slov.

Jistou dokumentární hodnotu se zdá mít didaktická příručka *Chipí Calí. Curso de introducción a la lengua gitana* (1987), kterou sepsali Julián De los Reyes Serrano a Rafael Fernández Suárez. Představují v ní smíšený jazyk, ovšem očištěný od španělského argotu a uměle vytvořených slov z dob flamenquismu.

Kuriózním dílem je nevydané *Epítome de gramática gitana* od Josého Florese Lópeze, spadající svým vznikem do 80. let 20. století a nacházející se v knihovně Cikánsko-andaluského sociokulturního centra v Granadě (Centro Sociocultural Gitano-Andaluz).

Dílo obsahuje kromě neoriginálních textů také oddíl *Investigación de palabras*, který obsahuje 250 slov, ve své většině předtím nezdokumentovaných. Tento oddíl také na rozdíl od ostatních obsahuje četné gramatické chyby ve španělštině, které by mohly svědčit pro autentické dílo.

Jako doslova odstrašující příklad plagiátorství uvádí Buzek (2011, s. 219) relativně nedávný slovník *Diccionario gitano. Sus costumbres* z roku 1991, jehož autorka Mª José Llorens se nechala cele inspirovat glosářem caló obsaženým ve slovníku *Diccionario Hispánico Manual/Universal*, který rovněž vychází z Tinea Rebolleda a Luise Bessese. Úvodní kapitoly jsou bez nejmenší aktualizace přejaté z děl starých více než sto let.

Slovník *Diccionario caló-español* od José Luise Sáncheze Rodríguez (1993) vznikl v rámci školních aktivit v typografické dílně. Vychází plně ze slovníku Llorens, nejedná se tedy o originální či jazykově přínosné dílo, tuto ambici však jeho autor ani nikdy neměl (cf. Buzek, 2011, s. 219-222).

Ani didaktická příručka *Aproximación al Caló. Chipí Cayí* (1993), jejímž autorem je José Antonio Plantón García, nepřináší jiný než kompilovaný materiál z dob flamenquismu. Nadějně očekávání autentického caló nespĺňuje ani slovník v další didaktické příručce, *Comunidad Gitana: documento didáctico intercultural* (1998).

Zprávu o výsledcích terénního výzkumu provedeného s několika informanty v Seville podává ve svém článku Kate Leigh (1998).

V obsáhlém kolektivním svazku *Marginación e intervención social* (2000) zabývajícím se především sociální tematikou najdeme ‚Anexo de vocabulario‘, slovník však opět vychází z předchozích prací.

3.1.2.1.4 21. století

F. Roberto Gordaliza Aparicio (2002) podává výsledky svého terénního výzkumu provedeného v Palencii v práci *La lengua gitana en Palencia: restos y orígenes*. Autor však dne názoru Buzka (2011, s. 256) zahrnul do svého slovníku i některé výrazy z DRAE (1992) uvedené jako gitanismy, čímž trochu pokazil nesporný přínos autentického materiálu.

Již jednou zmiňovaný autor José Antonio Plantón García zahrnul do své další monograficko-didaktické příručky *Los gitanos. Su cultura y su lengua* (2003) dva slovníky španělsko-romské slovníky, přičemž první obsahuje obecnou romštinu, druhý pak caló. Autor se však opět nechává plně inspirovat předchozími díly (Campuzano,

Pabanó, etc.). Tentýž autor figuruje o rok později v kolektivním díle *Manual de Lengua Romani*, ve kterém se objevuje stejný slovník caló jako v příručce z roku 2003.

Autorem nízkonákladového slovníku *Penarró caloró / Diccionario gitano* (2003) je Domingo Duval, pravděpodobně romského původu, který v úvodu zmiňuje, že provedl terénní výzkum. Slovník obsahuje četné chyby typické spíše pro slovníky 19. století, např. zmatek v abecedním řazení, slova v jiném než základním tvaru. V některých ohledech se pak podobá slovníku *Diccionario gitano* z r. 1981. Buzek se však domnívá, že „Duvalův slovník je možná nejautentičtější dokumentací caló od dob Borrowova díla (...). Zdá se, že přerušuje staletou tradici plagiátorství a je možné, že je skutečně plodem dlouhého terénního výzkumu. Dokud však tato hypotéza nebude výslovně potvrzena, bude prozíravější zdržet se předčasné chvály, zvláště s ohledem na společné body nalezené mezi slovníkem Duvala a slovníkem Morena Castra a Carrilla Reyes (1981), dílem neoriginálním a málo důvěryhodným.“⁸⁰

Zprávu o výsledcích terénního výzkumu provedeného na území Katalánsky s informanty pocházejícími z oblastí jižního Španělska podává ve svém článku *The Vestiges of Caló Today* Adiego (2005).

3.1.2.2 Prameny ke studiu katalánské (para)romštiny

Nejstarším pramenem je již zmíněný slovník od markýze ze Sentmenatu (1728-1762) (Adiego, 2002), který představuje konzervativní romský dialekt stojící na pomezí španělské a katalánské romštiny, přičemž má blíže spíše ke katalánské romštině.

Další prameny pocházejí již z 19. století. Jejich přehled poskytuje Ackerley (1915) ve svém článku *The Romani Speech in Catalonia*, kterým reaguje na předchozí článek od Rudolfa von Sowy *Mundart der Catalonischen Zigeuner* (1897). Ackerley zmiňuje slovníčky sesbírané v první polovině 19. století Paulem Bataillardem, dalšími autory slovníčků z této doby jsou M. Tathe a M. de Riubany. Tito autoři byli mezi sebou v kontaktu a navzájem si posílali svá díla. Nejvýznamnějším autorem v té době je však Jaubert de Réart (1855), který publikoval sérii článků o katalánském caló v časopise *Le publicateur* v Perpignanu (1835, 1855). Jeho práci zahrnul do svého díla (kromě vlastního terénního výzkumu) Victor de Rochas (1876). Ackerley zmiňuje, že několik

---

⁸⁰ „Puede que le diccionario de Duval sea la documentación más auténtica del caló desde la obra de Borrow (...). Parece que rompe con la tradición centenaria de plagio y cabe la posibilidad de que sea de verdad fruto de una larga investigación de campo. Pero, hasta que la hipótesis no sea confirmada expresamente, sería prudente abstenernos de elogios prematuros, sobre todo si notamos puntos en común entre el diccionario de Duval y el de Moreno Castro y Carrillo Reyes 1981, obra nada original y poco fiable.“ Buzek, 2011, s. 228.

slovíček z katalánské romštiny pochází od skotského folkloristy Davida MacRitchieho a z literárního díla Vallmitjany.

Ve výzkumu současné katalánské pararomštiny pokračují mj. J. P. Escudero (2001, 2004) a I.-X. Adiego (2001, 2010), který zároveň analyzoval z jazykového hlediska i literární dílo Vallmitjany.⁸¹

3.1.2.3 Prameny ke studiu baskické pararomštiny

Přehled následujících starších pramenů ke studiu baskické pararomštiny podává Ackerley ve svém článku *Basque Romani* (1929). Cénac Moncaut zahrnul do svého díla *Histoire des Pyrénées* (Paříž, 1855) na několika stránkách i slovíčka a verše získané od informanta Sansberra z rybářské vesnice Cibouru. Ty zahrnul do své práce *Le Pays Basque* (kapitola *Les Bohémiens du Pays Basque*) i Francisque Michel (Paříž, 1857). Jednu Michelovu kapitolu (X, *Bohémiens, Mendians, Gueux, Cours des miracles*) věnovanou baskické pararomštině najdeme v díle P. Lacroixe (*Le moyen âge et la renaissance*, Paříž, 1848). A. Baudrimont publikoval v Bordeaux r. 1862 *Vocabulaire de la langue des Bohémiens* založený na nějakém starším článku. V časopise *Escalduna* (1910) vyšel článek J.-B. Daranatz *Les Bohémiens au Pays Basque*, revidovaná a rozšířená verze slovníku z předchozího článku vyšla v *Curiosités du Pays Basque* (Bayonne, 1927).

Další autory udává Peter Bakker v článku *Basque Romani - A preliminary grammatical sketch of a mixed language* (1991)⁸²: Lasa (1962), Walckenaer (1833), Lagrèze (1881), Webster (1889), Barbier (1920?), Berraondo (1921), Mirande (1952), Azpiroz (1980), Krutwig Sagredo (1986), Stürtze (1988), Ibargutxi (1990), Mendizabal (1990).

3.1.2.4 Prameny ke studiu brazilské pararomštiny

Brazilskou pararomštinou se v této práci zabýváme pouze velmi okrajově. Zájemce odkazujeme zejména na článek *The dialect of the Gypsies of Brazil*, jehož autorem je již výše zmíněný Rudolf von Sowa (1889), který navazuje na Moraese (1885, 1886). Adiego (2012b) upozorňuje ve svém článku na nedávnou disertační práci obhájenou na brazilské univerzitě, jejímž autorem je Dantas (2008).

---

⁸¹ Katalánský spisovatel a dramatik Juli Vallmitjana Colominas (1873-1937) psal mimo jiné i o sociálních problémech nízkých vrstev. Několik děl je i o katalánských Romech: *Sota Montjuïc* (1908), *Els zin-calós* (1911), *Entre gitanos* (1911), *La gitana verge. Quatro de costums gitanes* (1912), *Rují. Quadro de costums gitanes* (1917), *De la raça que s'perd* (1917?), *El barander (L'alcalde). Comèdia en tres actes* (1923), *Gitanos* (rukopis, 1928?).

⁸² Bakker ve svém článku cituje celkem 23 zdrojů, v abecedním i chronologickém řazení, přikládá také mapku s místy sběru dat.

3.2 Několik poznámek k pravopisu a fonetické transkripci

Současná romistika řeší také problematiku jazykového plánování a kodifikace romštiny, která se až donedávna (a někdy je dosud) vyskytovala výhradně v ústním jazykovém projevu. Mnozí autoři rozličných (mj. nelingvistických) romských textů stále používají pravopis běžný v majoritním jazyce dané lokality. Bylo také navrženo několik unifikačních modelů, které usilovaly o vytvoření nadnárodní varianty romštiny na bázi vybraného dialektu či dialektů. S těmito snahami souvisí také otázka ortografie. Ve Španělsku byla např. vytvořena umělá varianta romštiny, jejíž autor, Juan de Dios Ramírez-Heredia (1993), zvolil originální pravopis založený na latinské abecedě bez diakritiky.

Romistická deskriptivní lingvistika má však již poměrně dlouhou a ustálenou tradici ve způsobu transliterace romštiny a dá se tedy říci, že až na některé drobné odchylky je pravopis používaný v současné době k popisu jednotlivých dialektů zpravidla jednotný. Při transliteraci romštiny se používá latinská abeceda rozšířená o diakritické znaky. Pro českého čtenáře je lingvistický přepis romštiny obzvláště snadno srozumitelný, neboť využívá, stejně jako čeština, háčky (pro postalveoláry *č, š, ž*), dále byl ustanoven přepis aspirovaných hlásek s postponovaným *h* (*ph, th, kh, čh*) a užívání grafému *x* pro velární frikativu (české *ch*). Určité rozdíly lze pozorovat v přepisu palatál (např. *ť, tj, ć, čj*). Tato transliterace se v romistice běžně používá v popisu všech jazykových subsystémů včetně fonologického (cf. Matras, 2002; Elšík - Matras, 2006), přičemž pro hlásky v romštině netypické či výrazné dialektální odchylky se používá fonetická transkripce IPA (např. uvulární /R/ či velární frikativa /ɣ/, příklady cf. Matras, 2002, s. 51).

V naší práci se po důkladném zvážení přiklonili k této romistické tradici, přestože hispanistika využívá k přepisu hlásek mezinárodní transkripci IPA, případně španělskou variantu transkripce RFE. Palatální okluzivy a palatální nazálu přepisujeme podle českého pravopisu, jak je běžné v české romistice (cf. Hübschmanová - Šebková - Žigová, 2001). Hlásky, které fonologický subsystém romštiny neobsahuje, ale jsou obsaženy v jazycích Pyrenejského poloostrova, přepisujeme v souladu s romistickou tradicí pomocí transkripce IPA. Pro snazší rozlišení je navíc přepisujeme v hranatých závorkách, zatímco ostatní fonémy uvádíme v šikmých závorkách.

Tabulka 3. Přehled vybraných hlásek

Náš přepis	charakteristika	IPA
c	dentální neznělá afrikáta	ts̺
č	postalveolární neznělá afrikáta	tʃ
d'	palatální znělá okluziva	t̺
dz	dentální znělá afrikáta	d̺z
dž	postalveolární znělá afrikáta	dʒ
l' ⁸³	palatální laterální aproximanta	ʎ
ň ⁸⁴	palatální nazála	ɲ
ř	(pravděpodobně) retroflexní vibranta	ʀ
š	postalveolární neznělá frikativa	ʃ
t'	palatální neznělá okluziva	c
x	velární/uvulární neznělá frikativa	x
ž	postalveolární znělá frikativa	ʒ

Tabulka 4. Grafický přepis vybraných fonému – srovnání

Foném	/x/	/č/	/dž/	/š/	/ň/	/l'/	/c/
Romština	x	č	dž	š	nj	lj	c
Španělština	j, g	ch	-	-	ñ	ll	-
Katalánština	-	tx, ig, g	dj, tg, tj, g	x, ix	ny	ll	ds, ts
Baskičtina	j	tx	-	x	ñ, in		tz, ts

Grafický zápis romského přízvuku se v romistické literatuře zpravidla objevuje (např. Boretzky, 1994), není však konzistentně přítomen např. u Matrase (2002), zejména v kapitolách věnovaných diachronii. V naší práci se v případě iberských (para)romštin přidržujeme, co se zápisu přízvuku týče, vždy konkrétního pramene. Je však nutné upozornit na fakt, že starší prameny (ke caló) přízvuky někdy zcela opomíjejí. U výchozích romských tvarů zpravidla označujeme přízvuky, v některých případech (např. u jednoslabičných slov či u rekonstruovaných tvarů) uvádíme tvary bez přízvuků. V tomto ohledu jsme si vědomi určité nejednotnosti, kterou snad lze částečně omluvit tím, že problematiku přízvuku v iberských pararomštinách ponecháváme na případnou budoucí studii. K tomuto tématu lze prozatím obecně konstatovat, že pravděpodobný raně romský přízvuk je v iberských (para)romštinách poměrně dobře doložen, což dokládají např. četná adjektiva v caló končící přízvučnou samohláskou.

3.2.1 Ortografické zvláštnosti španělského caló

Obecně se dá říci, že až na malé výjimky nepůsobí interpretace přepisu fonémů španělského caló - na rozdíl od katalánské a baskické pararomštiny - problém. Většina

⁸³ Pouze v romských variantách. Ve španělštině a dalších jazycích uvádíme přepis pomocí IPA.

⁸⁴ Pouze v romských variantách. Ve španělštině a dalších jazycích uvádíme přepis pomocí IPA.

slovníků *caló* vznikla nebo byla vydána v 19. století a jejich autoři používali španělský pravopisný systém, který dobře vystihoval zvukovou podobu *caló*, která v podstatě odpovídala jihošpanělským variantám španělštiny. Přesto se setkáváme s velkou variabilitou tvarů téhož slova, někdy i v rámci jednoho slovníku. Ta je dána několika faktory:

1) Přepis cizího jazyka, jehož písemnou podobu autor nikdy neviděl, je obecně obtížný. *Caló* nikdy nemělo jednotnou normativní ani kodifikovanou podobu. I v rámci španělského pravopisu se tak ve slovnících pravidelně setkáváme s variantami typu *mui* i *muy* ,ústa' (< rom. *muj*), *jojoi* i *joyoy* ,králík, zajíc' (< rom. *šošoj*), *geró* i *jeró* ,hlava' (< rom. *šeró*), *ondevél* i *ondebel* (< rom. (*o*) *devél* ,(ten) *bùh'*).

2) *Caló* samo o sobě nebylo jednotné, obsahovalo mnoho lokálních odlišností, jak je patrné např. u tvarů *debel*, *deber*, *undebel*, *ondebel*, *oteber* (< rom. *devél* ,*bùh'*), *setallas* ,olivy', *chetallí* ,oliva' (< rom. *zetali/dzetali*). K tomu je třeba přičíst individuální výslovnostní zvláštnosti různých mluvčích - informantů. Příkladem takové specifické výslovnosti, jak uvádá Adiego (1998, s. 11), snad může být sloveso *gurravar* ,holit' (< rom. *moř(av)*- ,brousit') obsažené v manuskriptu *Guirigay de Jitanos* (asi 1. pol. 18. stol.), které se v jiných pramenech vyskytuje v podobě *monrabar* a *munrabar*.

3) Mezi lingvisty dosud nebyla věnována pozornost možné kontaminaci *caló* (doloženého ve slovnících 19. století) starým španělským pravopisem. Autoři do svých slovníků často zahrnovali necitovaná starší díla od jiných autorů, která opisovali bez úprav v původní podobě, i s mírně odlišným či archaičtějším pravopisem. Je třeba pamatovat na to, že ještě v 18. století, z něhož nejspíše pocházely nedochované prameny, ze kterých čerpali autoři slovníků *caló*, nebyl španělský pravopis zcela jednotný. Na počátku 18. století se stále ještě uplatňoval starý pravopis, který rozlišoval *b / v*, *c / ç / z*, *-ss-* / *-s-*, *x / g / j*. Tento pravopis již dávno neodpovídal skutečnému stavu tehdejší zvukové podoby jazyka. Pravopisné změny se začaly kodifikovat roku 1726 (*Diccionario de Autoridades*) a roku 1815 (*Ortografía*) se stanovují poslední změny: pro foném /x/ se kodifikují grafémy *j* a etymologické *g* (před *e* a *i*). Během 18. století se preferují grafémy *ph*, *th*, *ch* a *y* ve slovech řeckého původu (cf. Lapesa, 1997, s. 422-424). Některé tyto archaismy, stejně jako pravopis převzatý z jiných jazyků, jsme našli i ve slovnících *caló* z 19. století: grafém *sch* se objevuje ve slovech *daschmanuce* (Trujillo) (< rom. *dušmáno* ,nepřítel'), *carschta* ,strom' (Conde) (< rom. *kašt*), *puschca* (Usoz) (< rom. *puška*, slovan. pův.), pozůstatky grafému *ph* můžeme vidět ve slově *porescaro* ,starosta' (Usoz, Borrow) (< rom. *foroskero/foreskero* ,městský'), které se v jiném prameni objevuje se stejným

významem jako *foresquero* (Conde), grafém *x* se objevuje ve slově *xerallí* ‚pasačka‘ (Trujillo) (< rom. *xeralí* ‚selka‘).

4) Autoři slovníků se navíc velmi často dopouštěli chyb při opisu těchto starších rukopisných i tištěných pramenů. Pečlivým srovnáváním jednotlivých tvarů ve slovnících se dá do značné míry určit, které slovníky jsou více či méně originální. Mnohé slovníky obsahují stejné chyby. O evidentní chybu se jedná např. ve slovech *japuñé* (Usoz) a *sampuñi* (Usoz), přeloženém v prvním případě jako ‚ocas‘ (špan. *rabón*), ve druhém jako ‚šunka‘ (špan. *jamón*), přičemž se v obou případech nejspíše jedná o chybné čtení špan. slova *jabón* ‚mýdlo‘ (< rom. *sapuñis* ‚mýdlo‘). Obtížněji se takové chyby odhalují ve slovech v *caló*: původní a správná podoba slov *darchmanú* a *daschmarú* ‚nepřítel‘ (Usoz) je nejspíše *daschmanú* (< rom. *dušmáno*). Dle našeho názoru se jedná o interpretační chybu také ve slově *deblaeschinday* ‚Matka Boží‘ (Trujillo) a *chinday* ‚matka‘ (Borrow, Trujillo). První slovo se objevuje v jiném slovníku *caló* v přesnější variantě *debléscindai* (Conde) (< rom. *devleskeri daj*), druhé slovo je nejspíše zkrácený tvar již chybně interpretovaného prvního slova.

5) V mnoha případech je zřejmé, že autoři slovníků neměli lingvistické vzdělání. Mohli se tak dopouštět nejen chyb při opisu a při výzkumu, pokud nějaký prováděli (např. špatné interpretace vyslovovaných hlásek). Ještě častěji si tito nadšenci pro *flamenco* sami vymýšleli různé novotvary na základě chybně interpretovaných či nedbale opsaných slov. Četné případy najdeme např. v Trujillově slovníku: slovo *duca* (přeložené ve významu ‚sotva‘ - špan. *apenas*) pochází evidentně z rom. *dukh* ‚bolest, trápení‘ (špan. *pena*).

6) Je třeba vzít také v úvahu specifika jihošpanělské výslovnosti, jako oslabení některých hlásek, geminaci a nazalizaci. O těchto fenoménech pojednáváme v následujících kapitolách. Příkladem chybné interpretace geminované výslovnosti je dle našeho názoru tvar *ostebél* ‚bůh‘ (Usoz, Borrow) (< rom. *(o) devél* ‚(ten) bůh‘), vyskytující se také v podobách *otebér* (Bright) a *otebel* (Coelho). Desonorizace znělého /d/ je kvůli zachování okluzivního charakteru hlásky v iberských pararomštinách častým jevem (viz kapitola o vývoji hlásek). Neetymologické epentetické *s* je tu však nejspíše hyperkorektním zápisem výslovnosti geminované [otteβé]. Pro tento náš názor snad svědčí i fakt, že tvar se skupinou *-st-* není dokumentován v pozdějších pramenech.

3.2.2 Ortografické zvláštnosti katalánské (para)romštiny

Při studiu starších pramenů ke katalánské (para)romštině narážíme na četné

problémy při interpretaci mj. některých fonémů. Při přepisu slov se autoři opírají o různé pravopisné systémy, nejčastěji španělský a francouzský. Pro problematické hlásky (zejména sykavky a afrikáty, také velární /x/), které v daných jazycích nejsou přítomné nebo znějí jinak, používají často přepis z dalších jazyků (např. pro foném /š/ se kromě francouzského *ch* a katalánského *x* objevuje přepis *sch* z němčiny, *sc* z italštiny, *sh* z angličtiny) nebo zcela osobitý pravopis (/š/: *cs*, *chs*, *cxh*). Podobně jako v případě pramenů k ostatním iberským (para)romštinám se často přepis pro stejný foném různí i v rámci jednoho slovníku. Jak již bylo uvedeno, autoři do svých děl často zahrnovali i starší slovníky od jiných autorů, které opisovali bez úprav v původní podobě.

Uveďme si jako příklad jeden z nejstarších pramenů z území Katalánska, který je zároveň velmi komplexní z hlediska grafického zápisu. Jedná se o španělsko-cikánský slovník datovaný mezi roky 1728-1762, jehož autorem je markýz Francisc de Sentmenat-Torelles i d'Agulló (Cf. Adiego, 2002b). Dokument je sice napsán španělsky (v úvahu je třeba vzít i tehdejší v některých ohledech dosud ne zcela ustálený pravopis), ale autor používá místy pravopis katalánský a objevují se i formy pravopisně vzdálené oběma jazykům.

Příkladem tohoto nesoustavného zápisu je romské slovo *čhaj* ‚dívka‘ objevující se v dokumentu jako *(ro)chay* či jako *xay*. V dokumentu se dále objevuje homografie slov stejně znějících v katalánštině: *xich* (< rom. *čik* ‚země, půda‘) je homografem katalánského *xich* (v současnosti psáno *xic* ‚malý‘), *xay* (< rom. *čhaj* ‚dívka‘) je homografem katalánského *xay* (v současnosti psáno *xai* ‚jehně‘). Zmatek při interpretaci takového pravopisu lze částečně eliminovat tím, že vyjdeme z tvaru vyskytujícího se v obecné romštině a - pokud je to možné - přihlídneme k doloženým tvarům zaznamenaným v jiných pramenech k iberským (para)romštinám. Například grafém *ch* představuje bezpochyby afrikátu /č/ ve slově *(ro)chabó* ‚chlapec‘ (< rom. *čhavó*, ve špan. *caló chabó*), ve slově *orcherá* ‚nohy‘ se však jedná o veláru /x/ (< rom. *ol herá*). Dalším příkladem je grafém *j*, které již v tehdejší španělštině představovalo veláru/uvuláru /x/, zatímco v katalánštině vyjadřuje frikativu /ž/ a afrikátu /dž/. Toto vysvětluje kuriózní homografii slov *ja-* ‚jíst‘ (< rom. *xa-*, ve spojení *jas á mengli*) a *ja-* ‚jít‘ (< rom. *dža-*, ve spojení *moré jassa mistós*). V prvním případě se jedná o uvuláru /x/, zatímco ve druhém případě je pravděpodobná výslovnost afrikáty /dž/ (ve špan. *caló /č/*).

Ne vždy je však jednoduché odhalit zvukovou podobu grafému. Největší problém představuje romská postalveolární frikativa /š/, která se často v iberských (para)romštinách velarizovala na /x/, i když v katalánské romštině ji občas nahrazuje

/k/, což je dáno absencí veláry /x/ v katalánštině. Tato změna je však vzácně doložena i ve špan. caló, cf. *deque* (< rom. *deš* ‚deset‘). Dosud není zcela známo, za jakých okolností došlo k proměně /š/ na /x/ v každé z iberských variant.⁸⁵ K proměně také v některých případech nedošlo⁸⁶, zejména když romské /š/ sousedilo s jinou souhláskou. Ve španělštině 18. století grafém x představoval velární/uvulární frikativu /x/, zatímco v katalánštině palatální frikativu /š/. Sentmenat používá obě grafické konvence: např. *xer* (< rom. *xer* ‚osel‘), *extár* (< rom. *štar* ‚čtyři‘, špan. caló *estar*). Ve slovech *dech* (< rom. *deš* ‚deset‘) a *bich* ‚dvacet‘ (< rom. *biš* ‚dvacet‘) se podle Adiega (2002b) koncová hláska nejspíše vyslovuje jako /x/, je však možné, a dle našeho názoru i pravděpodobnější, že představuje hlásku /k/ (stejně jako v již zmíněném slově *xich* ‚země‘, cf. též špan. caló *deque* ‚deset‘).

3.2.2.1 Zápís vokálů v katalánštině

Grafický zápis (bez akcentů): foném

a: [a], [ə] (neutralizace v nepřízvučné pozici)

e: [e] (zavřené), [ɛ] (otevřené), [ə] (neutralizace v nepřízvučné pozici)

i: [i]

o: [o] (zavřené), [ɔ] (otevřené), [u] (neutralizace v nepřízvučné pozici)

u: [u]

K neutralizaci nepřízvučných fonémů dochází jen na části katalánsky mluvícího území.

Zápis vokálů nezpůsobuje v interpretaci pramenů ke katalánské romštině větší problémy. Poměrně běžný je v pramenech francouzský zápis *ou* pro samohlásku /u/, např.: rom. *čhonút* ‚měsíc‘ > *choumout* (Tathe), rom. *kurkó* ‚neděle‘ > *kourkou* (Riubanys), rom. *buke* ‚játra‘ > *bouko* (Riubanys).

Neutralizace v nepřízvučné pozici se v katalánské (para)romštině objevuje, patrné jsou četné záměny *a / e*, *o / u*.

Příklady záměny *a / e*: rom. *xerni* ‚oslice‘ (*xer* ‚osel‘, v některých romských dialektech i *xar* nebo *xir*) > *jerni* (Tathe), *yagarñi* (Tathe), *garña* PL (Tathe), rom. *šeró* ‚hlava‘ > *schro* (Tathe), *garó* (Réart), *jéro* (Rochas), rom. *šeló* ‚lano‘ > *jalo* (Riubanys), *khélo* (Réart), *jelo* (Rochas), rom. *devél* ‚bůh‘ > *debel* (Bataillard), *dabel* (Sentmenat), *rodebel* (Tathe), *rodebél* (Sentmenat).

⁸⁵ Jak udává Adiego (2012b), tato změna není dokumentována v brazilské pararomštině.

⁸⁶ Více viz kapitola Vývoj hlásek.

Příklady záměny *o / u*: rom. *čhonút* ‚měsíc‘ > *choumout*, *dchumud* (Tathe), rom. *zoraló* ‚silný‘ > *tgiuralo* (Rochas), rom. *buzní* ‚koza‘ > *bosni* (Tathe), *busní* (Réart), rom. *čořó* ‚ubohý‘ > *tchorro* (Tathe), *tchurro* (Réart), *churro* (Rochas), rom. *guruv* ‚dobytek‘ > *goruf* (Riubanys).

3.2.2.2 Grafický zápis konsonantů

Grafický zápis většiny hlásek nepůsobí při interpretaci problém. Různorodý pravopis se projevuje u afrikát a některých frikativ, zejména sibilant a velár. Následující tabulka zobrazuje přehled zápisu problematických konsonantů v různých pramenech ke katalánské (para)romštině:

Tabulka 5. Grafický zápis problematických konsonantů v katalánské (para)romštině

Foném	/x/	/č/	/dž/	/š/	/ň/	/l'/	/c/
Standard. katalánština	-	tx, ig, g	dj, tg, tj, g	x, ix	ny	ll	ds, ts
Standard. španělština	j, g	ch	-	-	ñ	ll	-
Standard. francouzština	-	tch	-	ch	gn	-	-
Bataillard (Perpignan)	x, kh, h	tch	dj, g	sch, ch			ts
Tathe (Roussillon)	hh, g, j	tch, dch, ch	dj	sch	ñ, gn	ll	ts, tz, tg
Tathe (Barcelona)	j, ch	tch, ch	dj, j	sch, x	ñy		ts, sz
Gimenes Coles (Barcelona)	g, j	ch				ll	
M. de Riubanys	g, j	tch, ch	dj, g, tgj	sc, cs, chs, cxh	ñ, gñ	ll	ts, tz, z, tcs
Jaubert de Réart (Rousillon)	g, c, kh	tch, ch	tg, tgi, tggi, gg, j	sch, chs	gni, ign	ill	tz, tc, zz
Victor de Rochas	j, x, c	tsch, tch, ch	tgi, tggi	sch	gn, sni	ll	dz, zz, tc, ch
MacRitchie		tch, ch	dj	sh, sch	ñ		
Greene (Valmitjana)	j, g	tx	tx, x		ny		
Sentmenat	ch, x, j, h	ch, x, tx, tj	j	ch, x, sch			tz

3.2.3 Ortografické zvláštnosti baskické (para)romštiny

Při studiu starších pramenů k baskické (para)romštině narážíme na stejné problémy jako v katalánské (para)romštině. Také zde se někteří autoři přiklánějí k pravopisu francouzskému či španělskému, nalezneme i stopy baskického pravopisu (nejedná se však o standardizovaný pravopis *euskara batúa* používaný od r. 1968). Také zde je problematická především interpretace sykavek, afrikát a velárního /x/, které se

objevuje jen v některých baskických dialektech), časté je přejímání zápisů z jiných jazyků, např. *sh* pro foném /š/, objevuje se i spřežka *ph* vyjadřující foném /f/: rom. *rašaj* ‚kněz‘ > *laphail* (Daranatz). Změna /š/ > /f/ je v baskické pararomštině častá. Vokál /u/ se velmi často objevuje přepsaný jako francouzské *ou*. I zde platí, že autoři do svých děl často zahrnovali i jiné starší prameny, pravopis v rámci jednoho pramene se tak často různí.

Následující tabulka uvádí přehled grafického zápisu problematických konsonantů:

Tabulka 6. Grafický zápis problematických konsonantů v baskické pararomštině

Foném	/x/	/č/	/s/	/š/	/ň/	/c/
Standard. baskičtina, Bakker	j	tx	s, z	x	ñ, in	tz, ts
Standard. španělština	j, g	ch	s	-	ñ	-
Standard. francouzština	-	tch	s, ç	ch	gn	-
P. Lacroix (F. Michel)	kh, g, h, k	ch, tch	s, ss, c			tç, c
Cénac Moncaut (Sansberro)	j	ch	s		in?	z, c, ç
Francisque Michel	k	ch, tch	s, ss	ch	in?	tc, tç, c, z
A. Baudrimont	j, x	tch, tsh	ç, s	sh	gn, ñ	tc, tç, z, c
J.-B. Daranatz	k, kh, j	tch	z, ss	ch	gn	tz, ts

3.3 Vývoj hlásek

3.3.1 Vývoj vokálů

Raná romština měla pět samohlásek: /a/, /e/, /i/, /o/, /u/. Další změny, například dlouhé vokály, vznikly pod vlivem dlouhodobějšího jazykového kontaktu. Pět samohlásek má i španělština a baskičtina, v katalánštině navíc zaznamenáváme fonologickou opozici zavřených a otevřených středových vokálů [e] a [ɛ], [o] a [ɔ] a neutrální vokál [ə].

Španělské *caló* a další iberské (para)romštiny disponují pěti samohláskami: /a/, /e/, /i/, /o/, /u/. Jestliže se příchod Romů na Pyrenejský poloostrov datuje do 15. století a předpokládá se, že k hlavní dialektální diferenciaci došlo během 16. a 17. století, je pravděpodobné, že zmíněný pětičlenný samohláskový inventář byl obdobný již u rané iberské romštiny a není výsledkem redukce či adaptace. Keller (1892) je toho názoru, že romský vokalismus byl v *caló* velmi dobře zachován. S tímto výrokiem můžeme do jisté

míry souhlasit. V mnoha případech totiž vokály odpovídají obecné romštině.⁸⁷ Na druhou stranu však sporadicky pozorujeme v iberských (para)romštinách i celou řadu vokalických změn, z nichž některé se objevují i v jiných dialektech. Protože se však nejedná o konzistentní hláskový vývoj, uvádíme je v kapitole Sporadické hláskové změny.

3.3.2 Glidy a diftongy

Glidy mají v romském fonologickém systému okrajové postavení. V rané romštině se /j/ vyskytovalo po samohláskách. Jinak je omezeno na fenomén jotace a na protetickou pozici v některých dialektech.

Diftongy v romštině obsahují polosamohlásku /j/. V historickém vývoji vznikly redukcí souhlásek: např. *mukha* > *muha* > *muja* > *muj* ‚ústa‘. Pokračování této tendence lze vypočítat i v některých romských dialektech, přičemž něčastěji dochází k redukci /n/, /l/, /v/: *bokoli* ‚koláč‘ > *bokoj*. Nejběžnějšími romskými diftongy jsou /oj/ (*šošoj* ‚králík‘, *heroj* ‚noha‘), /aj/ (*adaj* ‚tady‘), méně běžné je /uj/ (*duj* ‚dva‘). Vzácně se v některých dialektech objevují i jiné diftongy, např. /au/, /ej/, případně dochází k diftongizaci přízvučných samohlásek.

Romské diftongy bývají v iberských pararomštinách většinou zachovány: rom. *muj* ‚ústa‘ > *mui* (kat, bask, Conde, Bright, Borrow, Coelho), též *muy*⁸⁸ (kat, Hill, Trujillo), rom. *šošoj* ‚králík‘ > *jojói* (Conde), *jojoy* (Borrow, Trujillo, Coelho), *hajoujouí* [xuxuj]; rom. *heroj* ‚noha‘ > *jeroi* (Conde), *kharoi* [xaroi] (kat); rom. *akaj* ‚tady‘ > *acai* (Conde), *acoi* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *xulaj* ‚sedlák‘ > *julai* (Conde, Trujillo), *julay* (Usoz, Borrow, Coelho); rom. *daj* ‚matka‘ > *dai* (kat, bask, Conde, Bright, Borrow, Coelho), *day* (kat, Borrow, Trujillo); rom. *dui* ‚dva‘ > *dui* (kat, bask, Conde, Borrow, Trujillo).

V caló sporadicky pozorujeme tendenci vzniku nových diftongů, případně hiátů. Tato změna je nejspíše výsledkem jazykového kontaktu a objevuje se na místě, kde je v romském slově koncové /v/: rom. *guruv* ‚kráva, býk, dobytek‘ > *gurui* (Conde, Coelho), *goruy* (Borrow), *grui* (Trujillo); rom. *gav* ‚vesnice‘ > *gau* (Usoz, Trujillo, Conde), *gao* (Hill, Conde, Borrow); rom. *(a)lav* ‚slovo‘ > *alao* (Conde, Borrow), *lao* (Usoz, Borrow); rom. *as(j)av* ‚mlýn‘ > *asián* (Conde), *azía* (Usoz), *azia* (Borrow).

⁸⁷ Při srovnání lexika nám sloužil jako hlavní podklad Boretzkého slovník zachycující dialekty jihoevropské romštiny, dále *Romsko-český a česko-romský slovník* od Hübschmannové a databáze ROMLEX.

⁸⁸ Zdá se, že v caló splývá glida [j] (grafém *i*) se znělou palatální frikativou [j] (grafém *y*) a znělou lateropalatální frikativou [λ] (grafém *ll*), záměna je tu zcela běžná.

3.3.3 Vývoj konsonantů

Při pohledu na konsonantické subsystémy romštiny a jejích kontaktních jazyků (španělštiny, katalánštiny a baskičtiny) je zřejmá značná míra odlišnosti, a to především v uspořádání sibilant, afrikát a existencí aspirovaných hlásek v romštině. V této kapitole uvádíme přehled konsonantického vývoje v iberských (para)romštinách, ke kterému jsme dospěli na základě vlastního srovnání všech lingvistických pramenů, především slovníků, které jsme měli k dispozici při studiu iberských (para)romštin. Ve většině případů vycházíme z obecné, případně z rekonstruované rané romštiny.

Tabulka 7. Fonémy v rané romštině

	bilabiální	labiodentální	dentální	postalveolární	retroflexní	palatální	velární	uvulární	glotální
Okluzivy neznělé	p		t			(tʰ)	k		
Okluzivy neznělé aspirované	ph		th				kh		
Okluzivy znělé	b		d		(d)	(dʰ)	g		
Nazály	m		n		(ŋ)				
Afrikáty neznělé			c	č					
Afrikáty neznělé aspirované				čh					
Afrikáty znělé			(dz)	dž					
Frikativy neznělé		f	s	š			x	h	
Frikativy znělé		v	z	(ž)			R/ř		
Vibranty			r		(r)				
Laterály			l		(l)				
Aproximanty						j			

Tabulka 8. Fonémy v moderní španělštině

	bilabiální	labiodentální	dentální	interdentální	alveolární	palatální	velární	uvulární	laryngální
Okluzivy neznělé	p		t				k		
Okluzivy neznělé aspirované									
Okluzivy znělé	b		d				g		
Nazály	m				n	ɲ			
Afrikáty neznělé						ç			
Afrikáty neznělé aspirované									
Afrikáty znělé									
Frikativy neznělé		f	θ		s			x	h
Frikativy znělé	β		ð			(j)	ɣ		
Vibranty					r, rr				
Laterály					l	ʎ			
Aproximanty						j	(w)		

Tabulka 9. Fonémy ve staré španělštině (poč. 14. stol.)

	bilabiální	labiodentální	dentální	alveolární	palatální	velární	laryngální
Okluzivy neznělé	p		t			k	
Okluzivy znělé	b		d		d'	g	
Nazály	m			n	ɲ		
Afrikáty neznělé			c		č		
Afrikáty znělé			dz		dž		
Frikativy neznělé		f		s	š		
Frikativy znělé	β			z	ž		h
Vibranty				r, rr			
Laterály				l	ʎ		

Tabulka 10. Fonémy v katalánštině

	bilabiální	labiodentální	dentální	alveolární	palatální	velární	uvulární	glotální
Okluzivy neznělé	p		t			k		
Okluzivy neznělé aspirované								
Okluzivy znělé	b		d			g		
Nazály	m			n	ɲ			
Afrikáty neznělé					č			
Afrikáty neznělé aspirované								
Afrikáty znělé			dz		dž			
Frikativy neznělé		f		s	š			
Frikativy znělé	β	(v)	δ	z	ž	ɣ		
Vibranty				r, rr				
Laterály				l				
Aproximanty					j, ʎ	w		

Tabulka 11. Fonémy v baskičtině

	bilabiální	labiodentální	dentální	alveolární	palatální	velární	uvulární	glotální
Okluzivy neznělé	p		t		ʈ	k		
Okluzivy neznělé aspirované	(ph)					(kh)		
Okluzivy znělé	b		d		dʰ	g		
Nazály	m			n	ɲ			
Afrikáty neznělé				c, ʧ				
Afrikáty neznělé aspirované								
Afrikáty znělé								
Frikativy neznělé		f		s, ʃ			(x)	h
Frikativy znělé	β		ð		(j)	ɣ		
Vibranty				r, rr				
Laterály				l				
Aproximanty					j, ʎ	(w)		

3.3.3.1 Okluzivy

Ve všech dialektech romštiny se objevují tři základní okluzivy, které pokračují ze staroindických jazyků: bilabiální /p/, dentální /t/ a velární /k/. K těmto okluzivám se již v protoromštině objevují jejich znělé protějšky /b/, /d/, /g/ a jejich aspirovaná forma /kh/, /ph/, /th/.

Romské okluzivy mohou podléhat palatalizaci. Již v rané romštině se u některých slov v některých pozicích pravděpodobně objevují palatalizované dentály, které se mohou v některých dialektech dále palatalizovat na afrikáty: /d/ > /dʰ/ > /dž/ , /t/ > /tʰ/ > /č/, /c/, např. ran. rom. *divés* > *dʰives* ,den' > *džives*, *džes*. V některých dialektech se objevuje palatalizace i u velár: *kher* ,dům' > *čher*, *kin-* ,koupit' > *cin-*, *kangli* ,hřeben' > *kandži*. Palatalizované okluzivy se objevují pod vlivem kontaktu s jazyky, v nichž se tyto konsonanty vyskytují. Nepočítáme-li palatalizaci, dá se říci, že okluzivy jsou v romštině obecně velmi stabilní. Někdy se mohou asimilovat na nazály: *khabni* ,těhotná' > *khamni*, *lubni* ,prostitutka' > *lumni*.

3.3.3.1.1 Vývoj okluziv v iberských (para)romštinách

Výše uvedený inventář okluziv se dá předpokládat i v jazyce Romů v době jejich příchodu na Pyrenejský poloostrov. Pod vlivem jazykového kontaktu následně došlo ke ztrátě aspirovaných okluziv, které se (s výjimkou některých baskických dialektů) v jazycích Pyrenejského poloostrova nevyskytují. Sklon k palatalizaci okluziv v některých

pozicích a slovech se v jazyce Romů nejspíše objevoval v době příchodu na Pyrenejský poloostrov, není však zřejmé, zda měl podobu palatalizovaných dentál /d'/, /t'/ či afrikát. Na základě srovnání výsledků palatalizovaných skupin /di/ a /ti/ v iberských variantách se však přikláníme spíše k palatalizovaným dentálám:

di > *di*, *či*, *dži*, *zi(si)*: rom. *divés* ‚den‘ > špan. caló *chibé(s)/chivé(s)* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), ale též *zibo* (Trujillo), kat [džibes]: *djives*, *dzibes*, *dibés*, *tzivés*, *dives*, bask. *dibez*, *cigo*; rom. *klidi(n)* ‚klíč‘ > caló *clichí* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *crichí* (Román), bask. *glizini*.

ti > *či*, *ci*, *ti*, *ki*: rom. *tikno(řo)* ‚malý, maličký‘ (*tikni*, *tiknoři* F) > špan. caló *chinorró* (Conde, Hill), *chinoró* (Usoz, Borrow, Trujillo), kat [cino] *tzino*, *tcino*, bask. *tin*, *kino*.

3.3.3.1.2 Posílení okluzív

Znělé okluzívy /b/, /d/, /g/ v interní, mj. intervokalické pozici se v jazycích Pyrenejského poloostrova realizují povoleně jako frikativy [β], [δ], [ʒ] a často zcela zanikají, především v jihošpanělských dialektech. Španělština, katalánština ani baskičtina nepřipouštějí znělé okluzívy ani v koncových pozicích. Z tohoto důvodu dochází často při adaptaci romských slov, která tyto hlásky v intervokalickém postavení obsahují (nejen uprostřed slova, ale i na jeho počátku či konci v samohláskovém okolí), k jejich posílení, aby byl zachován okluzivní charakter. Toto posílení probíhá, jak uvádí Adiego (2002a), několika způsoby:

1) vkládáním homorganické nazály, např. rom. *adava* ‚tento‘ > *andoba* (Borrow, Trujillo); rom. *odoj* ‚tam‘ > *ondo* (Conde); *baredér* ‚větší‘ > *barander* ‚soudce‘ (Trujillo), *barendé* ‚starosta‘ (Conde); rom. *devél* ‚bůh‘ > *ondevél* (Conde), *ondebel* (Trujillo), *undebel* (Usoz, Borrow); rom. *sígo* ‚brzy‘ > *singó* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *balevas* ‚slanina‘ > *valembal* (Bright);

2) ztrátou znělosti, např. rom. *gadžikano* ‚sedlácký‘ > *cachicanó* (Conde); rom. *gonó* ‚pytel‘ > *coneles* (Usoz), *conel* (Trujillo); rom. *gilav-* ‚zpívat‘ > *kiliautu* (bask); rom. *devél* ‚bůh‘ > *otebel* (Coelho), *otebér* (Bright), *ostebel* (Usoz, Borrow); rom. *drakh* ‚hrozno‘ > *tracá* (Conde), *traquias* (Usoz, Borrow), *atracay* (Coelho), *trana* (kat); rom. *baš-* ‚hrát‘, *bašandi* ‚hudební nástroj‘ > *pajabar* (Trujillo), *pajandía* (Trujillo), *pajandí* (Borrow); rom. *sígo* ‚brzy‘ > *sicó* (Conde); rom. *gad* ‚košile‘ > *gat* (kat, bask), *gate* (bask, Conde, Borrow, Coelho), *gaté* (Trujillo); rom. *dud* ‚světlo‘ > *dut* (kat, Usoz, Borrow), *duta* (bask); rom. *čhib* ‚jazyk‘ > *tchip* [čip] (kat), *chipe* (Usoz, Borrow, Trujillo);

3) vkládáním likvidy. Adiego (2002a) zmiňuje pouze epentezi /r/, ve slovnících

jsme však našli ve stejné pozici též příklady epenteze /l/, které jsou však méně časté.), např. rom. *vudár* ‚dveře‘ > *burda* (Borrow, Trujillo, zde též metateze), *buldar* (bask); rom. *gulo/gudlo* ‚sladký‘ > *argulí* ‚sirup‘ (Trujillo), *argulé* (Sales Mayo);

4) geminací, např. rom. *miri devléskeri daj* ‚moje boží matka‘ > *reddeblésquerin-dai* (Sentmenat), rom. *sigidér* ‚rychlejší‘ > *siguetder* (Conde – autor zde chtěl pravděpodobně zachytit geminované /dd/). Tento prostředek je běžný hlavně v katalánské romštině.

Z tohoto stručného přehledu je patrné, že i u jednoho slova mohlo být použito několika způsobů posílení: rom. *devél* ‚bůh‘ > *ondevél*, *undebel* i *otebel*, *ostebel*.

U některých slov však tato tendence není zaznamenána: rom. *rógos* ‚roh‘ > *rogos* (Usoz), *rogo* (Trujillo); rom. *phabáj* ‚jablko‘ > *poba* (Borrow); rom. *bóbi* ‚boby‘ > *bobi* (bask, Trujillo), *bobes* (Usoz).

V některých případech dochází také pod vlivem jazykového kontaktu k zániku intervokalického /b/, /d/, /g/: rom. *love* ‚peníze‘ > [*loβe]⁸⁹) > *lua* (Trujillo), *luas* (Borrow), rom. *úga (také *úva/ova*) ‚ano‘ > [*úŋa] > *ua* (kat, bask, Coelho). Také některé španělské sufixy, především *-ado* a *-dor*, byly často do španělského *caló* přejímány v hovorovém, redukovaném tvaru, např. rom. *siv-* ‚šít‘ > *zibaora* ‚jehla‘ (Borrow); rom. *čhin-* ‚sekat‘ > *chinaora* ‚srp‘ (Usoz); rom. *phen-* ‚řící‘ > *penao* ‚řečeno‘ (participium).

Sporadicky se (mj. v *caló*) může tendence k epentezi nazály nebo likvidy objevit i vedle neznělých okluziv. Tato tendence nebyla dosud popsána. Epenteze nazály se místy vyskytuje i v sousedství některých dalších hlásek, viz Sporadické hláskové změny: rom. *šukár* ‚krásný‘ > *juncal* (Trujillo) i *jucál* (Conde); rom. *sapuňis* ‚mýdlo‘ > *sampuňí* (Borrow, Trujillo) i *sapuñé* (Conde); rom. *phir-* ‚jít‘ > *empirré* ‚chodec‘ (Trujillo), ale *pirar* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *jakh* ‚oko‘ > *ankhai* (bask); rom. *puška* (slovanského původu) > *prusca* (Trujillo); rom. *kaliko* ‚zítra‘ > *claricó* (Usoz, Borrow).

3.3.3.2 Vývoj aspirovaných hlásek

Aspirace v romštině se týká neznělých okluziv: /ph/, /th/, /kh/ a afrikáty /čh/, která je nejméně stabilní a v některých dialektech se nevyskytuje nebo bývá nahrazena jinými palatalizovanými afrikátami. Obecně je ztráta aspirace v romských dialektech vzácná.

V iberských (para)romštinách dochází u všech čtyř aspirovaných hlásek zpravidla k neutralizaci protikladu aspirace. Žádný z autorů prostudovaných děl nezmiňuje, že by aspirované hlásky byly zachovány. Ve výjimečných případech se však můžeme setkat s

⁸⁹ Ve španělštině se výslovnost psaného *b* a *v* realizuje jako [b] a frikativní [β].

grafémem *h* na pozici aspirované hlásky. Jelikož však autoři často používali osobitý pravopisný systém, nelze s jistotou říci, co tento grafém označuje. Př. rom. *phúv* ‚země‘ > caló *pu*, *phu* (Usoz). Podle dochovaných pramenů k baskické pararomštině se lze domnívat, že se aspirované hlásky alespoň částečně zachovaly. Zachování romských aspirovaných hlásek jistě podpořil fakt, že se v severobaskických dialektech vyskytují stejné aspirované hlásky (cf. Zavadil, 2010)

3.3.3.2.1 Vývoj aspirovaných hlásek ve španělském caló

Charakteristická je neutralizace protikladu aspirace, v ojedinělých případech dochází též k sonorizaci. Z hlásek /*th*/ a /*kh*/ mohou pokračovat afrikáty.

/*ph*/ > /*p*/: rom. *phuró* ‚starý‘ > *puro* (Conde, Borrow, Trujillo); rom. *phen-* ‚říci‘ > *penar* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *pher-* ‚plnit‘ > *perelar* (Conde, Trujillo); rom. *phabaj* ‚jablko‘ > *poba* (Borrow); *phir-* ‚jít‘ > *pirar* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *phus* ‚sláma‘ > *pus* (Conde, Borrow, Trujillo); rom. *phúv* ‚země‘ > caló *pu*, *phu*⁹⁰ (Usoz).

/*ph*/ > /*b*/ (vzácné): *phukav-* ‚žalovat‘, *phukavnó* ‚udavač‘ > *bucavelar* (Conde), *bocanó* (Conde, Trujillo), ale *pucanar* (Usoz, Borrow, Trujillo), *pucanó* (Usoz, Borrow).

/*kh*/ > /*k*/ (grafémy *qu* a *c*): rom. *kher* ‚dům‘ > *quer* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *khoró* ‚džbán‘ > *coró* (Conde, Usoz, Coelho); rom. *akhór* ‚ořech‘ > *acores* PL (Usoz, Borrow); rom. *dikhló* ‚šátek‘ > *dicló* (Conde, Borrow, Coelho); rom. *bokh* ‚hlad‘ > *boqui* (Conde, Borrow, Trujillo); rom. *arakh-* ‚chránit‘ > *arequertar* (Conde), *aracatear* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *likh* ‚hnida‘ > *liquia* (Usoz, Borrow, Trujillo).

/*kh*/ > /*g*/ (v intervokalickém postavení frikativní výslovnost [ɣ], hláska může i zaniknout): rom. *khuró* ‚hřebec‘ > *goró* (Trujillo), ale *curoró* (Usoz, Borrow); rom. *dukh* ‚bolest‘, *dukha* PL > *duga* (Usoz, Borrow), *dua* (Usoz, Borrow), ale *duca* (Conde, Trujillo).

/*kh*/ > /*č*/ (grafém *ch*): objevuje se výjimečně, především existuje-li i v jiných dialektech romštiny varianta daného slova s *čh*: rom. *arakh-* ‚najít‘ > *alachar* (Conde, Borrow, Trujillo).

Afrikáta je také výsledkem jotace dané aspirované hlásky: *dikhjov-* ‚jevit se‘ > *dichovelar* (Conde).

/*th*/ > /*č*/ (grafém *ch*): rom. *thuló* ‚tlustý‘ > *chuló* (Conde, Usoz), *chulló* (Borrow, Trujillo); rom. *thud* ‚mléko‘ > *chute* (Conde, Coelho), *chuti* (Borrow); rom. *them* ‚půda‘ > *chen* (Borrow), *chim* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *thualó* ‚doutník‘ > *chubaló* (Borrow,

---

⁹⁰ Ve výjimečných případech se můžeme v caló setkat s grafémem *h* na pozici aspirované hlásky. Protože však autoři často používali osobitý pravopisný systém, nelze s jistotou říci, co tento grafém označuje.

Trujillo).

th/ > /t/ (méně časté, pouze u některých slov): rom. *othe* ‚tam‘ > *oté* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *than* ‚místo‘ > *otan* ‚svět‘ (Usoz); rom. *ther-* ‚získat, mít‘ > *terelar* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho).

/čh/ > /č/ (grafém *ch*): rom. *čhuri* ‚nůž‘ > *churi* (Bright), *churí* (Conde, Trujillo, Coelho), *chury* (Hill), *chorí* (Usoz, Borrow, Coelho); rom. *čhib* ‚jazyk‘ > *chipe* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *učhardó* ‚přikrytý‘ > *ochardó* (Conde, Trujillo); rom. *baličhó* ‚selátko‘ > *balichó* (Bright, Borrow, Trujillo); rom. *ričh* ‚medvěd‘ > *eriche* ‚prase‘ (Conde, Usoz, Borrow).

3.3.3.2.2 Vývoj aspirovaných hlásek v katalánské (para)romštině⁹¹

Charakteristická je neutralizace protikladu aspirace. Hlásk */th/* pokračuje často jako afrikáta */c/*, případně sibilanta.

/ph/ > */p/*: rom. *phen* ‚sestra‘ > *pen*; rom. *phuro* ‚starý‘ > *puro*; rom. *phen-* ‚řící‘ > *penar*; rom. *phabai* ‚jablko‘ > *pobbaya*

/ph/ > */b/* (nejisté a ojedinělé): rom. *phral* ‚bratr‘ > *bral* (Ackerley předpokládá i zde výslovnost [pral]), častěji *pralé*, *pralo* apod.

/kh/ > */k/*: rom. *kham* ‚slunce‘ > *kham*, *cam*, *kam* [kam]; rom. *khangeri* ‚kostel‘ > *kengri*, *kingari*, *kingaria*; rom. *dikhló* ‚šátek‘ > *dicló* [dikló]; rom. *drakha* ‚hrozny‘ > *draká*, *drakha* [draka]; rom. *nakh* ‚nos‘ > *nak*, *nac*; rom. *dikh-* ‚dívat se‘ > *dicaba*, *dikele*, *dikela*, *dik*; rom. *arakhljom* ‚našel jsem‘ > *araquiomb* (je tu rozdíl oproti španělskému *caló*, kde se v tomto slově objevuje afrikáta: *alachar*, *rachelar*).

/th/ > */c/*: rom. *them* ‚půda‘ > *utzem* [ucem]; rom. *thuvalo* ‚doutník‘ > *tsouvoló*, *otzualó* (Sentmenat); rom. *thuló* ‚tlustý‘ > *tzuloló* ‚drobák (mince)‘, *zouloló*

/th/ > */s/*: rom. *thuvalo* ‚doutník‘ > *subalú*, *sûbalo*; rom. *thud* ‚mléko‘ > *sut*, *suth*

/th/ > */š/*: rom. *thuvalo* ‚doutník‘ > *shûvalo*

/čh/ > */č/*: rom. *čhaj* ‚dívka‘ > *tchai*, *dchai*, *chai* [čaj], rom. *čhib* ‚jazyk‘ > *tchip*, *chip*, *atxip* [čip], rom. *čhavó* ‚chlapec‘ > *chabo*, *chavo*, *tchabé*, *xabó* [čaβo], rom. *čhuri* ‚nůž‘ > *chury* [čuri]

3.3.3.2.3 Vývoj aspirovaných hlásek v baskické romštině⁹²

Charakteristická je neutralizace protikladu aspirace, v některých případech je aspirace zachována. Hlásk */th/* pokračuje jako afrikáta nebo sibilanta. (Slova, ve

⁹¹ Příklady pocházejí, není-li uvedeno jinak, z Ackerleyho (1915).

⁹² Příklady pocházejí, není-li uvedeno jinak, z Bakkerova (1991).

kterých v ostatních iberských pararomštinách dochází k neutralizaci protikladu aspirace /th/ > /t/ nejsou v baskické variantě zdokumentována, tento protiklad však nelze vyloučit.)

/ph/ > /p/: rom. *phuró* ‚starý‘ > *puro*; rom. *phus* ‚sláma‘ > *puz*; rom. *phabai* ‚jablko‘ > *paba-mola* ‚cider‘ (dosl. jablečné víno), *pao*, *pabaiobar* ‚brambora‘

/ph/ > /ph/ (v některých dialektech): rom. *phabai* ‚jablko‘ > *phabai(n)*

/kh/ > /k/: rom. *khangeri* ‚kostel‘ > *kangeri*; rom. *khas* ‚seno‘ > *kaz*; rom. *khilav* ‚švestka‘ > *kilaua*; rom. *khoro* ‚džbán‘ > *koron*; rom. *kher* ‚dům‘ > *kereko* (GEN); rom. *akhór* ‚orech‘ > *lakor*; rom. *nakh* ‚nos‘ > *nak*; rom. *bokhaló* ‚hladový‘ (*bokhalí* F) > *bokali*; rom. *dikh-* ‚dívat se‘ > *dikelatu*; rom. *jakh* ‚oko‘ > *ak*, *lak*

/kh/ > /kh/ (v některých dialektech): rom. *kher* ‚dům‘ > *kher*; rom. *drakh* ‚hrozno‘ > *drakh* ‚hrozno‘, *drakhai* ‚víno‘; rom. *jakh* ‚oko‘ > *ankhai*

Ojediněle se objevuje aspirované /kh/ z romského /k/: /k/ > /kh/: rom. *krčma (slovanského původu) > *khertxima*

Někdy se objevuje grafém *kh* jako výsledek romského /x/. V těchto případech však není zcela jisté, zda reprezentuje hlásku /kh/ nebo /x/ (Bakker se přiklání ke /kh/).

/x/ > /kh/: rom. *xirxil* ‚hrách‘ > *khirikil*; rom. *šax* ‚zelí‘ > *xakha* [šakha] nebo [šaxa]; rom. *raxámi ‚šaty, kabát‘ > *kharamiak*

/th/ > /c/ (grafém *ts*): rom. *thav* ‚nit‘ > *tsau*

/th/ > /č/ (grafém *tx*): rom. *thud* ‚mléko‘ > *txut*

/th/ > /s/ (grafém *s* nebo *z*): rom. *thud* ‚mléko‘ > *sut*, *zut*

Ojediněle se objevuje aspirované /th/ z romského /t/: /t/ > /th/: rom. *tasav-* ‚škrtit‘ > *thazautu*

/čh/ > /č/ (grafém *tx*): rom. *čhavó* ‚chlapec‘ > *txauo*; rom. *čhaj* ‚dívka‘ > *txai*; rom. *učhariben* ‚přikrývka‘ > *txariben*, *txaribel*; rom. *čhuri* ‚nůž‘ > *txuri*

/čh/ > /š/: rom. *čhaj* ‚dívka‘ > *xai*

3.3.3.3 Afrikáty

Inventář afrikát rané romštiny zahrnuje postalveolární /č/ a /dž/, neznělé aspirované postalveolární /čh/ a dentální /c/ v řeckých výpůjčkách. Nejasný je původ afrikáty /dz/, která se objevuje v několika slovech arménského nebo íránského původu (např. *dzet* ‚olej‘) a alternuje se /z/ (*zet*).

Afrikáty /c/, /dz/, /č/, /dž/ mohou také v některých slovech pokračovat z

palatalizovaných dentál nebo velár: *divés* ‚den‘ > *d'ivés* > *dzives*, *džives*; *tiknó* ‚malý‘ > *t'iknó* > *cikno*; *kin-* ‚koupit‘ > *cin-*.

Dentalizace postalveolárních afrikát se objevuje u dialektů pod vlivem kontaktu s řečtinou (/č/ > /c/, /dž/ > /dz/). Opačný vývoj je v dialektu sepeči pod vlivem turečtiny: z /c/ se stává /č/.

Pět afrikát, které můžeme předpokládat u rané iberské romštiny (/č/, /čh/, /dž/, /dz/ nebo /z/ a /c/), bylo pod vlivem kontaktu s majoritními jazyky dále zredukováno. Iberské pararomštiny se mezi sebou liší počtem dochovaných afrikát.

3.3.3.3.1 Vývoj afrikát v caló

Ve španělském caló se objevuje jediná afrikáta /č/ (grafém *ch*), která je ve většině případů pokračováním všech výše zmíněných raně romských afrikát.

/č/ > /č/: rom. *čirikló* ‚pták‘ > *chiricló* (Usoz);

/čh/ > /č/: rom. *čhaj* ‚dívka‘ > *chai* (Conde, Borrow);

/c/ > /č/: rom. *ulica* ‚ulice‘ > *ulicha* (Usoz, Trujillo), rom. *cóxa* ‚sukně‘ > *chojí* (Usoz);

/dz/ > /č/: rom. *dzet* ‚olej‘ > *cheti* (Conde);

/dž/ > /č/: rom. *džungaló* ‚ošklivý‘ > *chungaló* (Conde);

Afrikáty se objevují také ve většině případů u skupin /di/ a /ti/ u slov, kde dochází k palatalizaci či afrikaci i v jiných romských dialektech:

rom. *divés* ‚den‘ > *chibés/chivés* (Conde, Borrow, atd.);

rom. *tiknořó* ‚maličký‘ > *chinorró* (Conde, Hill); rom. *pativ* ‚čest‘ > *pachí* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo)

Afrikáta /č/ v caló často pokračuje z romské aspirované okluzivy /th/, v některých slovech také z /kh/:

rom. *thuló* ‚tlustý‘ > *chuló* (Conde, Usoz), *chulló* (Borrow, Trujillo); rom. *thud* ‚mléko‘ > *chute* (Conde, Coelho), *chuti* (Borrow);

rom. *arakh-* ‚najít‘ > *alachar* (Conde, Borrow, Trujillo).

V některých případech je však pokračováním afrikáty (i druhotné afrikáty nebo palatalizované dentály) sibilanta:

rom. *dzetali/zetali* ‚oliva‘ > *cetellá* PL (Conde), *setayas* (Trujillo), *satalha* (Coelho), ale *chetallí* (Borrow);

divés ‚den‘ > *zibo* (Trujillo) vedle běžnějšího *chibés*.

Afrikáty mohou v ojedinělých případech pokračovat z romských sibilant:

/š/ > /č/: rom. *šax* ‚zelí‘ > *chajis* (Conde), *chaja* (Borrow), ale *sogie* (Trujillo).

3.3.3.3.2 Vývoj afrikát v katalánské (para)romštině

V katalánské romštině je inventář bohatší, obsahuje afrikáty /č/, /c/, /dž/. Vývoj původních afrikát vykazuje odlišnosti od španělského caló.

/č/ > /č/: rom. *čor* ‚zloděj‘ > *chor* [čor];

/čh/ > /č/: rom. *čhaj* ‚dívka‘ > *tchai*, *dchai*, *chai* [čaj];

/c/ > /c/: rom. *ulica* ‚ulice‘ > *hioulitza* [ulica], rom. *cóxa* ‚sukně‘ > *tsohha* [coxa];

/dz/ > /c/: rom. *dzet* ‚olej‘ > *zet* [cet];

/dž/ > /dž/, někdy též /c/: rom. *džukel* ‚pes‘ > *djukel*, *tgiukel* [džukel], rom. *gadžo* ‚sedlák, ne-Rom‘ > *gadjó* [gadžó], ale rom. *gadží* ‚selka, ne-Romka‘ > *gatci*, *gadzi* [gaci].

Afrikáty pokračují i z palatalizovaných dentál:

d'ives ‚den‘ > *djives*, *dzibes*, *dibés*, *tzivés*, *dives*⁹³;

god'i ‚rozum‘ > *gutzi* [guci];

tikno ‚malý‘ > *tzino*, *tcino* [cino].

Afrikáta /c/ v katalánské romštině často pokračuje z romské aspirované okluzivy /th/:

rom. *them* ‚půda‘ > *utzem* [ucem].

Také v katalánské romštině mohou občas afrikáty pokračovat z romských sibilant:

/s/ > /c/: rom. *sano* ‚tenký‘ > *tsano* [cano], rom. *somnakaj/sumnakaj* ‚zlato‘ > *tsunakaj* [cunakaj], ale i *sonakai*, *sonnakaj*

/š/ > /č/: rom. *šax* ‚zelí‘ > *chaj* [čax]

3.3.3.3.3 Vývoj afrikát v baskické (para)romštině

V baskické pararomštině pozorujeme afrikáty /č/ a /c/. Také zde je vývoj původních afrikát svébytný:

/č/ > /č/: rom. *čor* ‚zloděj‘ > *txor* [čor];

/čh/ > /č/: rom. *čhaj* ‚dívka‘ > *txai* [čaj];

/c/ > /c/: rom. *košnica* ‚koš‘ > *konitza* [konica]; rom. *cerha* ‚plátno‘ > *tserkha* [cerkha nebo cerxa]

(/dz/ není dokumentováno)

/dž/ > /č/: rom. *džukel* ‚pes‘ > *txukel* [čukel].

Afrikáta /c/ v baskické pararomštině často pokračuje z romské aspirované

⁹³ Ackerley (1915) u všech těchto tvarů předpokládá výslovnost [džibes].

okluzivy /th/:

rom. *thav* ‚nit‘ > *tsau* [cau].

Také v baskické variantě se afrikáty někdy změnilly na sibilanty:

/čh/ > /š/: rom. *čhaj* ‚dívka‘ > *xai*; rom. *mačhó* ‚ryba‘ > *maxo*;

/dž/ > /š/: rom. *džuv* ‚veš‘ > *xu*; rom. *gadží* ‚selka, ne-Romka‘ > *gaxi*;

/dž/ > /s/: rom. *džungaló* ‚ošklivý‘ (*džungalí* F) > *zungali*.

3.3.3.4 Frikativy

Raná romšтина měla následující frikativy: labiální /f/, /v/, velární /x/, glotální /h/, dentální sibilanty /s/, /z/, postalveolární sibilanty /š/, /ž/. Oproti protoromštině proniklo do rané romštiny vlivem kontaktu /z/ (z perštiny) a /f/ (z řečtiny)⁹⁴. Rovněž velární /x/ vzniklo pravděpodobně pod vlivem kontaktu s řečtinou z původnější realizace neznělého uvulárního /x/ (dochováno v některých konzervativních dialektech). Také hlásky /h/ a /ž/ byly v předeuropecké romštině velmi okrajové. Uvulární /R/ dokumentované v některých dialektech může být považováno za pokračování retroflexního /ř/ (v balkánských dialektech), ale mohlo rovněž vzniknout v některých dialektech nezávisle, např. pod vlivem kontaktu. V severoruském dialektu se objevuje velární frikativa [x] místo /h/: *heroj* > [xeroj]. Pod vlivem kontaktu se také v různých dialektech střídá /x/ a /h/, ve velšské romštině je velární frikativa /x/ nahrazována /h/ nebo /k/.

Sibilanty v romštině se pod vlivem kontaktu mohou palatalizovat, může také docházet k posunu /s/ > /š/, /z/ > /ž/ (některé slovenské dialekty) nebo naopak v dialektech v kontaktu s řečtinou se z postalveolár stávají dentály: /š/ > /s/, /ž/ > /z/, /č/ > /c/, /čh/ > /ch/, /dž/ > /dz/. Ve finské romštině dochází k posunu /š/ > /h/.

3.3.3.4.1 Vývoj romského /f/, /x/ a /h/

Romské /f/ pokračuje v iberských (para)romštinách v nezměněné podobě: rom. *foros* ‚město‘ > *foros* (Usoz, Borrow), *foro* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), *forú* (kat); rom. *ful* (varianta *khul*) ‚výkal‘ > *ful* (bask, Conde, Borrow). Výjimečně zaznamenáváme ve slovnících změnu /f/ > /p/: rom. *ful* ‚výkal‘ > *pul* (kat); rom. *foreskero/foroskero* ‚městský‘ > *porescaro* (Usoz), domníváme se však, že v těchto ojedinělých případech jde možná pouze o chybnou interpretaci grafému *ph* používaného pro hlásku /f/ při opisu nějakého staršího pramene.

V baskické pararomštině někdy pokračuje /f/ ze sibilanty /š/: rom. *šukár* ‚krásný‘

⁹⁴ Jediné předeuropecké slovo obsahující /f/ je *fedér* ‚lepší‘.

> *fukar, fuker*.

Romské velární /x/ často přechází do iberských variant: rom. *xer* ‚oseľ‘ > [xer] *ger* (Conde), *jer* (bask), *jerí* (kat).

U starších pramenů někdy však bývá problém s interpretací této hlásky, neboť autoři slovníků používají různé grafémy: *j* (standardní přepis /x/ ve španělštině a v některých baskických dialektech), *g* (standardní přepis ve španělštině před vokály /e/, /i/, najdeme ho však i v pozicích, kde by mohl vyjadřovat /g/ nebo /ɣ/), *h* (v některých případech se může jednat o aspirované /h/ typické pro jihošpanělské či východobaskické dialekty), *kh* (místy v katalánských a baskických pramenech).

V pramenech k baskické pararomštině se někdy objevuje grafém *kh*, u něž není zcela jisté, zda představuje aspirovanou okluzívu /kh/ nebo veláru /x/: *xer* ‚oseľ‘ > *kher* (bask); rom. *xirxil* ‚hrách‘ > *khirikil* (bask); rom. *šax* ‚zelí‘ > *xakha* (bask); rom. *raxámi* ‚šaty, kabát‘ > *kharamiak*.

Katalánština nemá hlásku /x/, ve starších pramenech tudíž často nacházíme rozličné grafémy pro vyjádření tohoto fonému, např. *j*, *h*, *kh*, *g* apod.

V konsonantických skupinách obsahující hlásku /x/ dochází k asimilaci či k vypuštění hlásky: rom. *poxtán* ‚plátno‘ > *postan* (Borrow), *bostan* (Borrow, Trujillo); rom. *taxtáj* ‚sklenice‘ > *tastay* (Usoz); rom. *oxtó* ‚osm‘ > *ostor* (Borrow), *otor* (Usoz, Trujillo); rom. *kaxní* ‚slepice‘ > *cañi* (Sentmenat), *casní* (Conde), ale *cañi* (Usoz, Borrow), *cañai* (Trujillo), *kani* (bask), *cani* (kat).

Ve španělském caló a katalánské romštině došlo ve většině případů k vývoji /š/ > /x/, tuto tendenci zaznamenáváme sporadicky i v baskické pararomštině (viz oddíl Vývoj sibilant).

Fonologický subsystém jazyků Pyrenejského poloostrova neobsahuje hlásku /h/ (kromě aspirovaného /h/ ve východobaskických a jihošpanělských dialektech). Dochází tudíž ke změně /h/ > /x/: rom. *heroj* ‚noha‘ > *jeroi* (Conde), *kharoi* [xaroi] (kat). Sporadicky se objevuje písmeno *h* na místě, kde nejspíše vyjadřuje hlásku /x/: rom. *xoxav-* ‚lhát‘ > *hokkanar* (kat)⁹⁵; rom. *heroj* ‚noha‘ > *harou* (Coelho) (Vzhledem k patrnému jihošpanělskému vlivu na variantu, kterou popisuje Coelho, zde nemůžeme vyloučit ani aspirovanou výslovnost /h/.); rom. *xer* ‚oseľ‘ > *her* (Coelho); rom. *šax* ‚zelí‘ > *haka* (bask).

⁹⁵ Katalánština nemá hlásku /x/, ve fonologickém subsystému katalánské (para)romštiny je však /x/ přítomno.

3.3.3.4.2 Neutralizace /v/ a /b/

Labiodentální foném /v/ splynul v iberských (para)romštinách s bilabiálním /b/ (vyjádřené grafémy *b* i *v*), které se v intervokalické pozici realizuje jako frikativa [β]:

rom. *barvaló* ‚bohatý‘ > *barbaló* (Conde, Coelho, kat), *balbaló* (Usoz, Borrow, Trujillo), *barbalu* (bask); rom. *balevas* ‚slanina‘ > *balabas* (bask), *barabas* (bask), *balebál* (Conde), *balebá* (Trujillo, Coelho), *valevale* (Bright), *valembal* (Bright); rom. *odová* ‚onen‘ > *ondoba* (Borrow), *odova* (Conde), *otoba* (Usoz, Borrow); rom. *devél* ‚bůh‘ > *debel* (kat, bask, Borrow, Trujillo, Coelho), *ondevél* (Conde).

Finální *v* romských slov v *caló* často odpadá: rom. *giv* ‚pšenice‘ > *gi* (Usoz, Borrow), *gui* (Conde, Borrow), nebo se vokalizuje: rom. *nav* ‚jméno‘ > *caló nao* (Usoz, Borrow, Trujillo). Možností, jak tuto koncovou hlásku zachovat, je přidání vokálu: rom. *džuv* ‚veš‘ > *chube* (Usoz, Borrow). V katalánské romštině dochází k desonorizaci /v/ > /f/: rom. *nav* ‚jméno‘ > *naf* (kat).

Finální /b/ v koncové pozici se často desonorizuje: rom. *čhib* ‚jazyk‘ > *chip* (kat), *tchip* (kat), *brexít* (Sentmenat), *chipe* (Usoz, Borrow, Trujillo).

3.3.3.4.3 Vývoj sibilant

3.3.3.4.3.1 Vývoj sibilant ve španělštině

Romové přišli na kastilsky mluvící území v 15. století, tedy v době, kdy starokastilské sibilanty (viz tabulka) začínaly podléhat následujícím změnám⁹⁶:

1) procesu desonorizace: /dz/, /z/ a /ž/ splývaly s neznělými /c/, /s/ a /š/, grafický zápis kolísal mezi *z* a *c*, *ç*, mezi *s* a *ss*, dále také mezi *g*, *j*, a *x*.

2) frikativizace afrikát /dz/ a /c/. Výsledkem bylo nejspíše dentální /s/, přičemž v Seville a na atlantickém pobřeží Andalusie se výsledné frikativy začaly zaměňovat s apikoalveolárními frikativami /s/ a /z/.

Je nutné zdůraznit, že tyto dvě změny neprobíhaly všude stejně rychle.

Výsledkem byl následující inventář sykavek: neznělá predorsodentální frikativa /s/, neznělá apikoalveolární frikativa /s/ a neznělá prepalatální frikativa /š/.

Je pravděpodobné, že dentální /s/ (výsledek frikativizovaných afrikát) bylo podobné nebo stejné jako andaluská a americká sibilanta, která dnes převládá, tedy ta spojená s fenoménem *seseo*, dále apikoalveolární /s/ bylo stejné se španělskou sykavkou používanou v centrální a severní části Španělska, zatímco /š/ bylo podobné českému

⁹⁶ Cf. Penny, 2005, s. 603-606.

/š/.

Dá se předpokládat, že akustické rozdíly mezi těmito hláskami nebyly zcela stabilní, mohlo tudíž docházet k percepčním omylům a chybné interpretaci. Svědčí o tom relativně často doložená záměna grafémů: zejména v některých částech Andalusie docházelo často k záměně dentálního a apikoalveolárního /s/. Je dále pravděpodobné, že právě z potřeby odlišit od sebe obě hlásky začalo docházet ke změně artikulace z dentálního /s/ na interdentalní /θ/. První doklady této změny pocházejí z konce 15. století.

Doložena je rovněž záměna apikoalveolárního /s/ (také /z/ v oblastech, kde ještě nebyla dovršena desonorizace) s prepalatálním /š/ (případně /ž/), o čemž svědčí grafické záměny s a j - g v 15. a 16. století. I zde byl důsledkem posun artikulace prepalatálního /š/ na mediopalatální artikulaci, později pak na artikulaci velární či laryngální.

V 16. a 17. století došlo k definitivní ztrátě znělých sibilant, frikativizaci afrikát /c/ a /dz/, velarizaci /š/ (a starého /ž/), která začala snad již koncem 15. století, přičemž nepochybně doložena je v 16. století a definitivně se ustálila v 17. století. Palatální artikulace je ještě koncem 16. století vyjádřena grafémy *ch, sc, sh, ge, gi*. Velární artikulace je doložena záměnou *x, g, j* a *h*, doložené v 16. a 17. století (*habón - xabón* apod.).

3.3.3.4.3.2 Vývoj sibilant v caló

Dle našeho názoru lze předpokládat, že v caló došlo pod vlivem kontaktu k desonorizaci dentálního /z/ a postalveolárního /ž/, takže splynulo původní romské dentální /s/ a /z/ > /s/, jehož realizace byla pravděpodobně zpočátku dentální, později však nejspíše stále častěji docházelo k záměně se španělským apikoalveolárním /s/.

/s/, /z/ > /s/: rom. *simadi* ‚zástava‘ > *simache* (Usoz, Trujillo), *asimache* (Conde), rom. *stadi* ‚klobouk‘ > *estache* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), rom. *mas* ‚maso‘ > *mas* (Hill, Conde, Trujillo, Coelho), rom. *zumi* ‚polévka‘ > *sumi* (Borrow), rom. *zoraló* ‚silný‘ (*zoralé* PL) > *saraló* (Conde), *soralé* (Trujillo), rom. *buzno* ‚kozel‘ > *busnó* (Conde, Borrow, Trujillo)

Dále se domníváme, že ve většině případů splynulo /š/ a /ž/ > /š/, které pak prošlo v intervokalickém postavení stejným vývojem jako kastilské /š/ během XVI. století, tedy /š/ > /x/ (grafémy *j* a *g*).

/š/ a /ž/ > /x/: rom. *šošój* ‚zajíc‘ > caló *jojoi* (Conde), *joyoy* (Borrow, Trujillo,

Coelho); rom. *trušul* ‚kříž‘ > *trujul* (Conde); rom. *šukár* ‚krásný‘ > *jucar* (Conde), *jucal* (Conde, Bright, Borrow, Trujillo); rom. *manúš* ‚člověk, muž‘ > *manújea* (Conde); rom. *kež* ‚hedvábí‘ (*kežesa* INSTR) > *caló quejesa*; rom. *užar-* ‚čekat‘ > *ujarar* (Trujillo), *ugarar* (Conde)⁹⁷; rom. *doš* ‚vina‘ (*doša* PL) > *doja* (Conde, Trujillo), *doga* (Trujillo), *doji* (Usoz, Borrow), též *doj* (Usoz, Borrow); rom. *manúš* ‚člověk, muž‘ > *manújea* (Conde); rom. *berš* ‚rok‘ > *berji* (Usoz, Borrow), *breje* (Trujillo), *bregue* (Coelho).

V konsonantických skupinách (a v koncové pozici) došlo ke změně /š/ > /s/:

/ž/ a /š/ > /s/: rom. *bašnó* ‚kohout‘ > *basnó* (Conde, Borrow, Trujillo), *basñó* (Coelho); rom. *štar* ‚čtyři‘ > *estar* (Conde, Usoz, Borrow); rom. *puška* ‚puška‘ > *pusca* (Hill, Conde, Borrow, Coelho); rom. *kašt* ‚dřevo‘ > *cas* (Conde), *caste* (Borrow, Trujillo); rom. *kež* ‚hedvábí‘ > *ques* (Román); rom. *manúš* ‚člověk, muž‘ > *manús* (Conde), *manuce* (Trujillo).

Ke změně /š/ > /s/ však v některých případech došlo i na počátku slova nebo v intervokalickém postavení:

rom. *kiši* ‚pytlíček‘ > *quisi* (Usoz, Borrow), *quisía* (Trujillo); rom. *šing* ‚roh‘ > *singe* (Borrow) i *jingues* PL (Conde), *guingues* (Hill); rom. *šov* ‚šest‘ (možný vliv španělského *seis* ‚šest‘) > *zobi* [soβi] (Usoz), *zoi* (Trujillo) i *job* (Borrow).

Ve vzácných případech dochází k velarizaci /s/ > /x/, /š/ > /k/:

/s/ > /x/: rom. rom. *sapuňis* ‚mýdlo‘ > *japuñé* (Usoz), *japune* (Borrow), *ale sampuñí* (Borrow, Trujillo), *sapuñé* (Conde); rom. *sastó* ‚zdravý‘ > *jastó* (Conde) i *sasto* (Trujillo);

/š/ > /k/: rom. *deš* ‚deset‘ > *deque* (Usoz, Borrow, Trujillo).

Vývoj /š/ > /s/ a /s/ > /x/ může být dle našeho názoru považován za doklad staré záměny sibilant, která byla v určitém období ve španělštině poměrně běžná a mohlo k ní pod vlivem jazykového kontaktu docházet i v *caló*: dentální /s/ se mohlo snadno zaměňovat s alveolárním /s/ a /š/, realizovaném v rané romštině nejspíše postalveolárně a ve staré španělštině prepalatálně. Tomuto jevu nebyla při popisu iberských (para)romštin dosud věnována pozornost, domníváme se však, že jeho detailnější rozbor by mohl přinést zajímavé výsledky i v otázkách diverzifikace iberských (para)romštin.

Sibilanta může být v ojedinělých případech pokračováním afrikát (a palatalizovaných dentál): *divés* ‚den‘ > *d'ives* > *zibo* (Trujillo) vedle běžnějšího *chibés*;

---

⁹⁷ Na základě grafického tvaru by měla být výslovnost tohoto slova [ujarár], nelze však vyloučit ani [uxarár].

rom. *dzetali* či *zetali* ‚oliva‘⁹⁸ > *cetellá* PL (Conde), *setayas* (Trujillo), *satalha* (Coelho), ale i *chetallí* (Borrow).

V některých tvarech se naopak objevují afrikáty, které pokračují z romských sibilant:

/š/ > /č/: rom. *šax* ‚zelí‘ > *chajis* (Conde), *chaja* (Borrow), ale *sogie* (Trujillo). Za pozornost stojí, že výslednou afrikátu zaznamenáváme u tohoto slova ve španělském caló i v katalánské romštině (vedle jednoho případu sibilanty v caló a veláry v baskické pararomštině).

Ojedinele pak nacházíme ve španělských pramenech grafémy reprezentující zcela nepochybně hlásku /š/: rom. *kašt* ‚strom‘ > *carschta* (Usoz), rom. *dušmáno* ‚nepřítel‘ > *daschmanuce* (Trujillo), *daschmarú* (Usoz).

3.3.3.4.3.3 Ceceo

Ceceo (neutralizace fonémů /s/ a /θ/ ve prospěch interdentalního /θ/) se dostalo do obecného povědomí jako jeden z typických rysů mluvy španělských *gitanos*. Časté zmínky o něm nacházíme již od 16. století, především v divadelních hrách, v nichž se dokonce stalo charakterizujícím rysem postavy cikána.

Objevuje se např. ve hře *Auto de las gitanas* (*Auto das ciganas*) z roku 1521⁹⁹, jejímž autorem je Portugalec Gil Vicente:

*¡Mantenga, ciñuraz y rozas y ricas!
De Grecia zumuz, hidalgaz por Diuz!
Nuztra ventura, que fue cuntra nuz,
por tierras estrañas nuz tienen perdidaz.*¹⁰⁰

Další autor, Lope de Rueda (1510-1565), pocházející ze Sevilky, představuje ve hře *Medora* cikánku, jež ve své soukromé promluvě rozlišuje /s/ a /c/, uchyluje se však k *ceceu*, když se snaží obelstít okolí.

Na počátku 17. století říká Cervantes ve své hře *La Gitanilla* (1613, *Cikánečka*), že *ceceo* je v mluvě Cikánů nepřirozené, hrané:

¿Quiérenme dar barato, ceñores?- dijo Preciosa, que, como gitana, hablaba ceceoso,

⁹⁸ Na Pyrenejský poloostrov možná přišly obě varianty tohoto slova, protože hlásky /dz/ a /z/ mezi sebou v romštině často alternují.

⁹⁹ Portugalští historici uvádějí datum 1525.

¹⁰⁰ „Uchovej vás, dámy, krásné a bohaté!/Z Řecká přicházíme, šlechtičny z boží milostí!/ Osud postavil se proti nám/do dalekých zemí nás zatratil.“ (Vicente, 1984, s. 110).

*y esto es artificio en ellas, que no naturaleza.*¹⁰¹

Ceceo v ústech cikánů zaznamenáváme také ve hře *Aucto de Finamiento de Jacob* (nejpozději 1578), která obsahuje pravděpodobně nejstarší romskou větu ze španělsky mluvícího území: *Aducapena tereza vque paztorez dejala porque tu dori y quereza vque cabara catapala rrestare les querreguno. /A ducape(n) na tereza u que paztorez de jala porque tu dori quereza u que caba (a)racata pala rrestare lesquerre guno.*¹⁰²

Z lingvistických pramenů 18., 19. a 20. století je patrné, že v caló není přítomen fonologický protiklad /s/ - /θ/ jako v evropské španělštině. Interdentální [θ] (grafémy z, c - před e, i) se zdá být pouze jednou z možných realizací fonému /s/, danou patrně původem mluvčího: rom. *asjav* ‚mlýn‘ > *asián* (Conde), *azía* (Usoz, Borrow), *ancian* (Coelho). Grafém z se však vyskytuje ve slovnících caló spíše méně často.

Pocházel-li informant z oblasti *cecea*, vyslovoval interdentálně také /s/ a tento svůj návyk jistě přenášel i do caló. Adiego (2002a, s. 63) na tento jev upozorňuje v souvislosti s výzkumem dnešního caló v katalánské Badaloně. Jeho informanti pocházeli z Andalusie či z andaluských rodin usazených v Katalánsku a u jednoho bylo zaznamenáno *ceceo*: rom. *sovnakáj* ‚zlato‘ > *sonacai* [θonakái].

Alonso (1951) zmiňuje tři hypotézy ohledně původu cikánského *cecea*:

1) *Ceceo* nebylo přirozené, ale hrané za účelem získat sympatie. Pro tuto hypotézu svědčí kromě výše zmíněných děl (*Medora*, *La Gitanilla*) i Alonsova poznámka, že v tehdejší Španělsku byla taková mluva považována za roztomilou.

2) Mnoho španělských Romů bylo spjato s oblastí Sevily, kde bylo *ceceo* v 16. a 17. století rozšířené. Romové tuto výslovnost přirozeně převzali. Nicméně Alonso nepovažuje za pravděpodobné, že by tento lokální sevilský rys pronikl do mluvy Cikánů na celém španělském území, a upozorňuje na fakt, že ani tehdejší autoři nespojovali andaluské a cikánské *ceceo*.

3) *Ceceo* bylo způsobeno romským substrátem. Alonso uvádí, že Romové při příchodu do Španělska vyslovovali španělské sykavky tak, jak byli zvyklí ve svém jazyce. Alonso předpokládá, že romské /s/ bylo predorsodontální či dentoalveolární. Lišilo se tak podle jeho slov od španělského apikodontálního /c/ a apikoalveolárního /s/. Předpokládá dále, že s postupem času Romové začali napodobovat španělskou

---

¹⁰¹ „Nedostanu snad něco z výhry, panštvo?“ otázala se Peciosa, která jako jiné cikánky mluvila trochu šišlavě, což je u nich ostatně jen taková přetvářka, nikoli něco vrozeného.“ č. překlad *Příkladné novelty*, Odeon, 1997, s. 22.)

¹⁰² „Neobávej se, zda nám pastýři dají almužnu nebo ne, protože ty jim budeš věštit osud a já jim zatím seberu pytel, co má ten muž za sebou.“ (Adiego, 2006, s. 8).

výslovnost, přičemž výsledkem této artikulace byla dentinterdentální frikativa.

Cikánské *ceceo* zobrazené v literatuře od 16. a 17. století může být dle našeho názoru často také výsledkem tehdy běžné typizace literárních postav a stereotypního náhledu na určité skupiny obyvatel. Zjednodušená výslovnost sykavek a dalších hlásek je totiž v dobové literatuře dokumentována i v mluvě dalších exotických skupin obyvatel, jako jsou černoši (*seseo*)¹⁰³ nebo moriskové (*xexeo* či *šeše*). Je otázkou, do jaké míry se dá mluva těchto postav pohybujících se na poli literární fikce považovat za autentický lingvistický materiál.

Dle našeho názoru nelze pochybovat, že Romové si po svém příchodu na Pyrenejský poloostrov udrželi po určitou dobu svůj jazyk v původní, nezměněné podobě, včetně fonetických realizací sykavek, které se od španělských lišily. Interdentální sykavky však jejich jazyk nejspíše neobsahoval. Zároveň je pravděpodobné, že z počátku přenášeli svou původní výslovnost i do španělštiny. Také kočovný způsob života, který po svém příchodu do Španělska vedli, mohl zprvu do určité míry zpomalit dokonalé osvojení výslovnosti majoritního obyvatelstva, která nebyla, jak již bylo řečeno, na celém území jednotná a procházela navíc v daném období poměrně bouřlivým vývojem. Nezdá se nám však pravděpodobné, že by tento výslovnostní rozpor u Romů trval ještě dvě stě let po příchodu do Španělska.

Výslovnost sykavek u kočujících Romů v 15. století se tedy zprvu mohla dostat do povědomí většinového obyvatelstva jako exotická. Domníváme se, že posléze tato exotická výslovnost sykavek splynula v povědomí Španělů se *ceceem*, které bylo nejspíše již od počátků vnímáno jako nestandardní výslovnostní varianta a neslo v sobě určitou konotaci lokální či sociální. Romové pobývající ve velkém počtu v jihošpanělských oblastech *cecea* si ho také zcela jistě osvojili, jak je patrné i v již zmíněné sevilské hře *Aucto de finamiento de Jacob* z konce 16. století. Literární cikánské *ceceo* je dle našeho názoru dokonalým vyjádřením stereotypních postojů Španělů vůči romskému etniku v dané době: dávné povědomí o exotičnosti, častý andaluský původ, nízký sociální status a

---

¹⁰³ Afričtí černoši - otroci i námezdní dělníci - se objevovali v Portugalsku a Španělsku od konce 15. století (jejich portugalský *pidžin* zobrazil ve svých hrách na počátku 16. století již zmíněný portugalský autor Gil Vicente), od poloviny 16. století se jejich mluva, tzv. *bozal* (*español* ‚bozal‘, *bozal Spanish*) pravidelně objevuje ve španělské literatuře, podobně jako mluva *gitanos*, počátkem 17. století je již mluva černochoů - *habla de negro* - ustáleným fenoménem ve španělské literatuře Zlatého věku a dostává se i do literatury španělské Ameriky. Tato jejich mluva zachycená v literatuře vykazuje mnohé specifické rysy, přičemž existují důkazy, že černoši narození na španělsky mluvícím území již mluvili bez akcentu. V některých případech používají černošské literární postavy regionální rysy vyskytující se i v dialektální španělštině, jako např. ztráta koncového /s/, *seseo*, *yeísmo*, neutralizace či ztráta koncových likvid, dalšími typickými rysy jsou záměna likvid (častěji ve prospěch /l/: *plimo* ‚primo‘, *neglo* ‚negro‘), monodiftongizace (patrně portugalský vliv) a nazalizace. Některé z těchto změn můžeme přičíst také substrátu afrických jazyků.

určitá dávka despektu.

3.3.3.4.3.4 Aspirace sykavek

S jihošpanělskou výslovností souvisejí také další změny sykavek v caló. *S* stojící na konci slova se vyslovuje aspirovaně (předcházející vokál se vyslovuje otevřeně), případně sykavka úplně zaniká. Aspirace zasahuje také sykavku v prekonsonantickém postavení. V tomto případě proces často pokračuje asimilací k následující souhlásce. V Adiegově studii provedené v katalánské Badaloně vyslovovali někteří z jeho informantů, pocházející z Andalusie či z andaluských rodin usazených v Katalánsku, aspirovaně: *bal* ‚vlas‘ > *los bales* ‚vlasý‘ [loɸvále]. (Cf. Adiego, 2005b, s. 63).

Lze předpokládat, že doklady této aspirace se místy objevují i ve starších slovnících caló, snad v podobě odpadnutí koncových /s/¹⁰⁴: rom. *divés* ‚den‘ > *chivé* (Trujillo), *chibé* (Coelho); rom. *balevas* ‚slanina‘ > *balebá* (Coelho), *balibá* (Usoz), *baleba* (Trujillo), *baliba* (Borrow).

3.3.3.4.3.5 Vývoj sibilant v katalánské (para)romštině

Inventář sibilant existujících v katalánštině je oproti španělštině bohatší: /s/ (grafémy *s*, *ss*, *c* před *e*, *i*, *ç*), /z/ (grafémy *z*, *s* v intervokalické pozici), /š/ (grafém *x*, *ix*), /ž/ (grafém *j*, *ix*). Také katalánská varianta iberských (para)romštin obsahuje více sibilant než španělské caló, ve slovnících však nacházíme velmi různorodý pravopis, který místy odpovídá katalánštině, španělštině, francouzštině či je zcela osobitý.

V katalánské (para)romštině se objevuje sibilanta /s/ a /š/, doklady o existenci jejich znělých protějšků však nemáme. Můžeme se tedy domnívat, že stejně jako ve španělském caló došlo alespoň ve většině případů ke splnutí /s/ a /z/ > /s/ a /š/ a /ž/ > /š/.

/s/ > /s/: rom. *stadi* ‚klobouk‘ > *stadi*; rom. *mas* ‚maso‘ > *mas*, *maz*; rom. *musí* ‚paže‘ > *mussia*, *moussia*, *musia*; rom. *sastri* ‚železo‘ > *sast*;

/s/ > /c/: rom. *sano* ‚tenký‘ > *tsano* [cano]; rom. *somnakaj/sumnakaj* ‚zlato‘ > *tsunakaj* [cunakaj], ale i *sonakai* a *sonnakaj*;

/z/ > /s/: rom. *buzno* ‚kozel‘ > *busnó*.

Vývoj sibilanty /š/ se do určité míry podobá vývoji ve španělském caló především v tom, že u části slov došlo v intervokalické pozici a na počátku či na konci slova k

---

¹⁰⁴ Penny (2005, s. 609) hovoří o aspiraci jako o jedné z možných příčin oslabení /s/ v koncové pozici slabiky v jižních oblastech Španělska, přičemž tento proces podle něj mohl nastat již koncem středověku. Tento fenomén je však zároveň zaznamenán i u mnohých romských dialektů v Evropě, nemusí být tudíž výhradně důsledkem jazykového kontaktu.

velarizaci /š/ > /x/. Jako možná příčina tohoto jevu bývá uváděn společný vývoj španělského a katalánského *caló*, a to pravděpodobně nikoliv v Katalánsku. Jako další vysvětlení může sloužit intenzivní kontakt mezi španělskými a katalánskými Romy, kteří se jako trhovci či nádeníci v zemědělství pravidelně přemísťovali po Pyrenejském poloostrově. Mnoho výpůjček v katalánském *caló* tak pochází ze španělského *caló* i ze španělštiny samotné. Tato slova patrně plnila funkci znemožnit majoritnímu katalánskému obyvatelstvu pochopení obsahu¹⁰⁵. V konsonantických skupinách bývá zachováno /š/, případně je možná změna /š/ > /s/. V pramenech ke katalánské romštině jsme nenašli žádné slovo, které v romštině obsahuje hlásku /ž/.

/š/ > /x/: rom. *šov* ‚šest‘ > *khof, jof, jov*; rom. *šut* ‚ocet‘ > *jut*; rom. *šel* ‚sto‘ > *jel, jiel, khel*; rom. *šošoj* ‚zajíc‘ > *hajoujoui* [xuxuj]; rom. *šunela* ‚slyší‘ > *junela*; rom. *veš* ‚les, hora‘ > *beg* [bex]; rom. *rašaj* ‚kněz‘ > *rajai*; rom. *deš* ‚deset‘ > *dekh, dej, deja, dech* [dex] (Sentmenat); rom. *traš* ‚strach‘ > *trax, trakh, traj*

/š/ > /š/: rom. *vušt* ‚ret‘ > *brebuxt* (Sentmenat); rom. *kašt* ‚dřevo‘ > *kasch, kascht, cascht*; rom. *mištó* ‚dobrý‘ > *mischtó*; rom. *štar* ‚čtyři‘ > *axtar, shtar, hashtar, estar*; rom. *puška* ‚puška‘ > *puschca* [puška]

/š/ > /s/: rom. *štariben* ‚vězení‘ > *asteribain, steriben*; rom. *štar* ‚čtyři‘ > *estar*, rom. *šov* ‚šest‘ > *sof*.

Sibilanta může být v ojedinělých případech pokračováním aspirované okluzivy /th/, případně afrikáty či palatalizované dentály:

divés ‚den‘ > *zibér, sibér* (Sentmenat) vedle [džibes]: *djives, dzibes, dibés, tzivés, dives*;

/th/ > /s/: rom. *thuvalo* ‚doutník‘ > *subalú, súbalo*, rom. *thud* ‚mléko‘ > *sut, suth*;

/th/ > /š/: rom. *thuvalo* ‚doutník‘ > *shúvalo*.

V některých tvarech se naopak objevují afrikáty, které pokračují z romských sibilant:

/š/ > /č/: rom. *šax* ‚zelí‘ > *chaj* [čax];

/z/ > /dž/: rom. *zoraló* ‚silný‘ > *tgiuralo*.

3.3.3.4.3.6 Vývoj sibilant v baskické pararomštině

Baskičtina má následující sibilanty: neznělá apikoalveolární frikativa /s/ (realizuje se jako španělské /s/ ve slově *sopa*) (grafém s), neznělá predorsoalveolární frikativa /s/ (realizuje se jako české /s/) (grafém z), neznělá koronoalveolární frikativa

¹⁰⁵ Podobný jev je popsán u finské romštiny, která za tímto účelem používá slova ze švédštiny.

/š/ (grafém x).

V baskické pararomštině předpokládáme pouze dvě sibilanty: /s/ a /š/. Z původního romského /s/ a /z/ se pravděpodobně stala neznělá sibilanta /s/, přičemž došlo zároveň ke splynutí obou baskických /s/ (fonetická realizace této výsledné sibilanty není známa, může se jednat o apikoalveolární nebo predorsoalveolární frikativu. V pramenech se na místě této sibilanty objevuje grafém s, méně často též z, který však pravděpodobně označuje tentýž foném:

/s/, /z/ > /s/: rom. *sigo* ‚rychlý‘ > *sigo*; rom. *sastri* ‚železo‘ > *sasta*; rom. *mas* ‚maso‘ > *mas*, *maz*; rom. *zumi* ‚polévka‘ > *sumi*; rom. *sov-* ‚spát‘ > *zuhautu*; rom. *phus* ‚sláma‘ > *puz*; rom. *nasvalo* ‚nemocný‘ > *nasalo*, *nazaro*; rom. *khas* ‚seno‘ > *kaz*.

Romská sibilanta /š/ podléhá v baskické pararomštině následujícímu vývoji:

1) u části slov došlo, stejně jako v caló a katalánské (para)romštině, k velarizaci /š/ > /x/, případně též /kh/ či /k/:

/š/ > /x/ nebo /kh/, /k/: rom. *rašaj* ‚kněz‘ > *lajai*, *lakai*; rom. *šun-* ‚slyšet‘ > *junautu*; rom. *šelo* ‚lano‘ > *jelo*, *kelo*; rom. *šilaló* ‚studený‘ > *kilalo*; rom. *šeró* ‚hlava‘ > *jero*, *kero*;

2) v konsonantických skupinách bývá změna /š/ > /s/, stejně jako ve španělském caló:

/š/ > /s/: rom. *štar* ‚čtyři‘ > *estar*; rom. *štariben* ‚vězení‘ > *astariben*; rom. *kašt* ‚dřevo‘ > *kast*, *kaist*; rom. *puška* ‚puška‘ > *puska*;

3) baskická pararomština vykazuje také zcela svébytný vývoj /š/ > /f/:

/š/ > /f/: rom. *šukár* ‚krásný‘ > *fukar*, *fuker*; rom. *rašaj* ‚kněz‘ > *lafai*; rom. *šut* ‚ocet‘ > *futraló* ‚likér‘;

4) vzácně je zachována jako /š/:

/š/ > /š/: rom. *šax* ‚zelí‘ > *xakha* [šakha] nebo [šaxa].

Sibilanta může být také pokračováním aspirované okluzivy /th/ nebo afrikát /čh/, /dž/:

/th/ > /s/ (grafém s nebo z): rom. *thud* ‚mléko‘ > *sut*, *zut*

/čh/ > /š/: rom. *čhaj* ‚dívka‘ > *xai*; rom. *mačho* ‚ryba‘ > *maxo*

/dž/ > /s/: rom. *džungaló* ‚ošklivý‘ (*džungalí* F) > *zungali*

/dž/ > /š/: rom. *džuv* ‚veš‘ > *xu*; rom. *gadži* ‚selka, ne-Romka‘ > *gaxi*

3.3.4 Vývoj sonor

Základní inventář romských sonor tvoří labiální nazála /m/, dentální nazála /n/,

dentální laterála /l/ a dentální vibranta /r/. Pod vlivem jazykového kontaktu se může laterála /l/ v některých dialektech velarizovat, vibranta /r/ se může realizovat uvulárně jako /R/ (např. pod vlivem němčiny a francouzštiny). Tyto sonory se vyskytují i v iberských (para)romštinách. Ve španělštině se /r/ může realizovat trojím způsobem: jako jednokmitová alveolární vibranta /r/, jako alveolární aproximanta [ɹ] (objevuje se v hovorové řeči na konci slova, na konci slabiky a v intervokalickém postavení), a jako vícekmitová alveolární vibranta [rr] (objevuje se na počátku slova, dále uvnitř slova po /n/, /l/, /s/, pouze v intervokalickém postavení se označuje grafémem *rr* a jedná se o distinktivní protiklad k /r/).

Sonory jsou v romštině obecně často nestabilní, bývají nahrazovány jinými sonorami nebo podléhají metatezi, nazála /n/ často zaniká v koncové pozici, mj. u gramatických morfémů (*tumen* ‚vy‘ > *tume*, sufix pro abstraktní substantiva *-ipén* > *-ipé*). Hlásková skupina /ni/ a /li/ se může palatalizovat. Těmto i dalším změnám podléhají často sonory také v iberských variantách (viz kapitola Sporadické hláskové změny).

3.3.4.1 Realizace romského /ř/

Raná romština měla konsonant /ř/¹⁰⁶ (cf. Matras, 2002, s. 50), který je pokračováním historického retroflexního /ɖ/ v iniciální pozici (*ɖom* > *řom* ‚Rom‘) a /t̪t̪/ɖɖh/ ve vnitřní pozici (*aṭṭa* > rom. *ařo* ‚mouka‘, *buḍḍha* > rom. *phuřo* ‚stařec‘), v některých dialektech je pokračováním skupiny /ɳɖ/ (viz dále). Velká různorodost forem pokračujících ze skupiny /ɳɖ/ v dnešních dialektech a doložená existence retroflexní hlásky v rhodopském dialektu v Bulharsku naznačuje, že v rané romštině mohlo mít toto /ř/ retroflexní charakter. Retroflexní /ř/ ([ɹ̠]) pokračuje v dnešních dialektech nejčastěji jako uvulární vibranta /R/, dále jako /l/ (v některých balkánských dialektech), dlouhá nebo geminovaná vibranta /rr/ (gurbetský d., jihoitalské dialekty, západní severocentrální dialekty), jinde splynulo s /r/ (např. ve východoslovenské romštině).

Romské /ř/ se v iberských (para)romštinách většinou dobře zachovalo, realizuje se však pod vlivem jazykového kontaktu se španělštinou a dalšími jazyky jako vícekmitová alveolární vibranta znázorněná grafémem *rr* (na začátku slova *r*), a odlišuje se tak od jednokmitového *r*.

Tendence uchování tohoto protikladu je dobře vidět na následujících příkladech:

---

¹⁰⁶ Tento přepis je v romistice již ustálen, používá ho Matras (2002) a další romisté. Pro českého čtenáře však může být značně matoucí, neboť se nejedná české ř, tedy zvýšenou alveolární vibrantu [ɹ̠], ale o foném, který měl v rané romštině pravděpodobně retroflexní charakter [ɹ̠] a v dnešních romských dialektech se realizuje různě.

rom. *ařo* ‚mouka‘ > *roi*¹⁰⁷ (Borrow, Trujillo)

rom. *mořav-* ‚brousit‘ > *munrabar* (Epenteze nazály /n/ má za následek vícekmitovou výslovnostní realizaci.) (Usoz), *monrabar* (kat, Borrow, Trujillo), *gurravar* (Hill)

rom. *řomní* ‚Romka‘ > *romi* (kat, Sentmenat, Trujillo), *romí* (Conde, Borrow, Coelho), *erromi*¹⁰⁸ (bask).

rom. *rašaj* ‚kněz‘ > *erajai*¹⁰⁹ (Conde, Usoz, Trujillo), *arajai* (Borrow, Trujillo)

rom. *rat* ‚krev‘ > *arat* (Sentmenat), *arate* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho).

V ojedinělých případech však v iberských pararomštinách splynulo romské /ř/ s /r/. Sporadicky tak nacházíme také tvary *rajai* ‚kněz‘ (kat), *rat* ‚krev‘ (kat), *ratí* ‚rodina‘ (Trujillo).

Původní /ř/ se nezachovalo ve slově *phuřo* ‚stařec‘¹¹⁰ > *puro* (kat, bask, Usoz, Borrow), *puró* (Conde, Trujillo, Coelho). Je však třeba upozornit, že původní /ř/ se v tomto slově neobjevuje ani v dalších romských dialektech.¹¹¹

3.3.4.2 Vývoj retroflexní skupiny /ŋḍ/

Historická retroflexní skupina /ŋḍ/ má v dnešních romských dialektech různorodé pokračování. Jedinou výjimkou je slovo *parno* ‚bílý‘ (< stind. *pāṇḍu*), objevující se ve stejné podobě ve všech dialektech. Předpokládá se tudíž, že k rozrůznění došlo relativně nedávno a v rané romštině se tato skupina realizovala jako /*ndř/. V dnešních dialektech najdeme pokračování této skupiny v podobách /r/, /ř/, dále /nr/, /nř/, /rn/, případně /ndr/ a /nd/, méně často také /ngl/, /nl/ nebo /n/.

Uvedená skupina se objevuje pouze v několika slovech, která však patří ke staré základní slovní zásobě: *mandřo* ‚chléb‘, *mandřikli* ‚koláč‘, *mindřikli* ‚korálek, řetízek‘, *andřo* ‚vejce‘, *mindřo* ‚můj‘, *pindřo* ‚noha‘, *kandřo* ‚trn‘, *xandřo* ‚meč‘.

Někteří lingvisté považují výsledek pokračování historické skupiny /ŋḍ/ za jedno z kritérií, kterým se stanovuje příslušnost k určité větvi dialektů. Je však třeba dodat, že pokračování této skupiny nemusí být, jak upozorňuje Matras (2002, s. 65) ve všech dialektech konzistentní u všech slov, např. ve východoslovenské romštině se objevují tvary *maro* ‚chléb‘, *xaro* ‚meč‘, ale *jandro* ‚vejce‘, *pindro* ‚noha‘.

¹⁰⁷ Počáteční pozice se vždy realizuje vícekmitově.

¹⁰⁸ Na rozdíl od španělštiny se baskické *r* nikdy nevyskytuje v počáteční pozici bez protetické samohlásky.

¹⁰⁹ Protetická samohlásky zabraňuje vícekmitové realizaci.

¹¹⁰ Cf. Matras (2002, s. 40).

¹¹¹ Cf. Boretzky (2004), ROMLEX.

Doložené tvary v iberských (para)romštinách:

*mandřo ‚chléb‘ > *manró* (Sentmenat, Conde, Bright, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *mandro* (bask)

*mandřikli ‚koláč‘ > *manricli* (Usoz, Borrow)

*andřo ‚vejce‘ > *anro/ anró* (kat, Conde, Usoz, Borrow), *landru* (bask), *jandro* (bask)

*mindřo ‚můj‘ > *minró* (kat, Conde, Usoz), *minrio* (bask, Usoz, Borrow, Trujillo), *miro* (kat), *bro* (Sentmenat), *mro* (kat) apod.

*xandřo ‚meč‘ > *janro* (Usoz, Borrow, Trujillo), *janró* (Conde), *kanró* (kat), *janrró* (Hill)

*pindřo ‚noha‘ (*pindře* PL) > *pinro/pinró* (kat), *pindro* (kat, bask), *prindo* (bask) (metateze), *pinré* (Conde, Trujillo, Coelho), *pinreles* (Bright), *pimbré* (Coelho)

Nejčastějším výsledkem raně romské skupiny /*ndř/ je v iberských pararomštinách /nr/, nacházíme však i skupiny /ndr/, /r/ (ojediněle se objevilo /ntr/ a /mbr/).

3.3.5 Vývoj konsonantických skupin

Na začátku slova se v romštině vyskytují čtyři konsonantické skupiny indického původu: /tr/, /dr/, /phr/, /št/ (*trin* ‚tři‘, *drakh* ‚hrozno‘, *phral* ‚bratr‘, *štar* ‚čtyři‘). Další skupiny v této pozici přidala řečtina: /sf/, /sk/, /sp/, /str/, /vr/, /kr/, /mr/, /hr/, /pr/. Repertoár souhláskových skupin ve středové a koncové pozici slova je značně rozsáhlý. Nové skupiny mohou vzniknout v romštině prostřednictvím metateze: *berš* ‚rok‘ > *breš*; *biršind* ‚déšť‘ > *brišind*. Ve středové pozici často vznikají nové skupiny následkem synkopy vokálů nebo slabik. Souhláskové skupiny v romštině mohou podléhat zjednodušení, asimilaci, metatezi nebo epentezi či protezi samohlásek, viz např. perský vliv v dialektu zargari: *drom* ‚cesta‘ > *derom*, turecký vliv v dialektu sepeči: *štar* ‚čtyři‘ > *ištar*. Všechny tyto změny jsou patrné i v iberských (para)romštinách.

3.3.5.1 Vývoj konsonantických skupin v caló

Na počátku slova ve španělštině mohou stát následující kombinace fonémů: /pr/, /br/, /fr/, /tr/, /dr/, /kr/, /gr/, /pl/, /bl/, /fl/, /kl/, /gl/. Uprostřed slova je pak kombinačních možností více, možné jsou i trifonematické skupiny.

Ve španělském caló došlo k redukci počtu konsonantických skupin, a to těmito prostředky:

a) zjednodušením: rom. *oxtó* ‚osm‘ > *oto* (Borrow); rom. *sovnakaj/sumnakaj* ‚zlató‘ > *sanacay* (Coelho), *sonacay* (Coelho), *sonacai* (Conde, Borrow, Trujillo); rom. *baxt* ‚šťěstí‘ > *bají* (Usoz, Trujillo), *baji* (Borrow); rom. *nasvaló* ‚nemocný‘ > *nasaló* (Conde, Usoz, Coelho), *nasalo* (Borrow); rom. *řomní* ‚Romka, žena‘ > *rumí* (Trujillo, Coelho), *romí/romi* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *lubni/lumni* ‚děvka‘ > *lumí* (Conde, Coelho), *lumi* (Borrow, Trujillo); rom. *grasní* ‚kobykla‘ > *graňí* (Conde, Usoz, Coelho), *gaňí* (Coelho), *greňi* ‚oslice‘ (Trujillo).

b) metatezí: rom. *bakró* ‚beran‘ > *bracó* (Hill, Conde, Borrow, Trujillo), *barcó* (Coelho); rom. *raklo* ‚chlapec‘ > *lacró* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *berš* ‚rok‘ > *breje* (Trujillo), apod.

c) asimilací: rom. *poxtán* ‚plátno‘ > *postan* (Borrow), *bostan* (Borrow, Trujillo); rom. *taxtáj* ‚sklenice‘ > *tastay* (Usoz); rom. *oxtó* ‚osm‘ > *ostor* (Borrow), *otor* (Usoz, Trujillo); rom. *kaxní* ‚slepice‘ > *casňi* (Sentmenat), *casní* (Conde).

d) epenteze či proteze samohlásky, která má za následek vytvoření nové slabiky: rom. *kirvó* ‚kmotr‘ > *quiribó* (Borrow, Trujillo), *quirobó* (Bright); rom. *mačka* (slovanského původu) > *machicó* (Borrow, Trujillo), *machican* (Borrow); rom. *štar* ‚čtyři‘ > *estar* (Conde, Borrow); rom. *stadi* ‚klobouk‘ > *estache* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho).

Skupina /bn/ se v některých romských dialektch asimilovala na /mn/: *lubni* ‚děvka‘ > *lumni*. V caló pak dochází k jejímu dalšímu zjednodušení: *lubni* > *lumni* > *lumí*, nebo též k jejímu rozšíření na /mbr/: *khabni* > *khamni* > *cambri* i *camí*. Skupina /mbr/ je ve španělštině velmi častá. Vznikla ve starokastilském období ze právě rozšířením skupiny /mn/ > /mr/ > /mbr/. Jedná se zde tudíž o případ analogie.

Hlavním důvodem výše zmíněných změn je adaptace na fonotaktický model španělštiny. Téměř vždy dochází ke změně v případě, že daná romská konsonantická skupina ve španělštině není možná. Ke změnám však někdy dochází i tehdy, pokud je daná souhlásková skupina ve španělštině přípustná. Dle našeho názoru tak změna nejspíše souvisí s jazykovou ekonomii, která se zde projevuje snahou o co nejjednodušší výslovnost či výběr takové kombinace fonémů, která se vyskytuje ve španělštině častěji.

3.3.5.2 Vývoj konsonantických skupin v baskické pararomštině

Standardní baskičtina připouští uvnitř slova následující konsonantické skupiny: /rd/, /rn/, /rt/, /rb/, /rm/, /rk/, /rg/, /rc/, /rl/, /lg/, /ld/, /nc/, /nd/, /sk/, /st/, /sp/, /sl/, /st/. V přejatých slovech jsou možné také kombinace /bra/, /pra/, /dra/, /tra/,

/gra/, /kra/, /mra/, /ngl/, /pt/, /kt/, /pk/, /tk/, /ks/, /lm/, /ln/, /rm/, /fl/, /pl/, /kl/, /lb/, /kr/.

V baskické pararomštině došlo k redukci počtu konsonantických skupin, a to již zmíněnými prostředky:

a) zjednodušením: rom. *kaxní* ‚slepice‘ > *kani*; rom. *košnica* ‚koš‘ > *konitza*; rom. *sovnakaj/sumnakaj* ‚zlato‘ > *sonajai*; rom. *nasvaló* ‚nemocný‘ > *nasalo, nazaro*; rom. *řomní* ‚Romka, žena‘ > *erromi, miruni*; rom. *lubni/lumni* ‚děvka‘ > *luni*; rom. *grasní* ‚kobyła‘ > *grami*;

b) metatezí: rom. *bakró* ‚beran‘ > *barko*; rom. *rakli* ‚dívka‘ > *elakri*; rom. *berš* ‚rok‘ > *breja*;

c) asimilací: rom. *poxtán* ‚plátno‘ > *poxtana* [poštana];

d) epenteze či proteze samohlásky, která má za následek vytvoření nové slabiky: rom. *xirxil* ‚hrách‘ > *khirikil*; rom. *štar* ‚čtyři‘ > *estar*.

3.3.5.3 Vývoj konsonantických skupin v katalánské (para)romštině

Katalánská (para)romština má oproti španělské a baskické variantě v některých případech lépe zachované původní romské konsonantické skupiny:

rom. *stadi* ‚klobouk‘ > *stadi*;

rom. *štar* ‚čtyři‘ > *schtar* i *estar*;

rom. *oxtó* (v některých dialektech i *oftó*) ‚osm‘ > *ophtó* (Sentmenat), *hafthó, ojtó* [oxtó], ale i *otor*;

rom. *řomní* ‚Romka, žena‘ > *romni*, ale i *romi*.

Nicméně i zde došlo často ke změnám:

a) zjednodušením: rom. *sovnakaj/sumnakaj* ‚zlato‘ > *sonakai, sonnakay, tsunakay*; rom. *baxt* ‚štěstí‘ > *baji*; rom. *nasvaló* ‚nemocný‘ (*nasvalí* F) > *nessaló, nassalí* (Sentmenat); rom. *řomní* ‚Romka, žena‘ > *rumi, romi*;

b) metatezí: rom. *bakró* ‚beran‘ > *barko, barco*, rom. *raklo* ‚chlapec‘ > *lakro*;

c) epentezí či protezí samohlásky, která má za následek vytvoření nové slabiky: rom. *štar* ‚čtyři‘ > *estar*, ale i *schtar*; rom. *štariben* ‚vězení‘ > *asteribain* [asteriben] i *steriben*.

3.3.6 Chronologický přehled vývoje vybraných fonologických jevů

Tabulka 12. Chronologický přehled vývoje vybraných fonologických jevů dokumentovaný v pramenech

Vývojová fáze	Vybrané prameny	Datace vzniku	palatalizace/afrikace di, ti	palatalizace ni, li	posílení okluziv	afrikace /th/	velarizace /š/	záměna l/r	výsledky /nd/
Fáze flexivní/smíšená	1-SPA-1 Aucto	2.pol. 16. stol.	0	0	0	0	0	0	nr
	1-SPA/KAT-2 Sentmenat	1728-1762	ano/ ne	ano/ ne	ano (G)	an o	ano	ano (ojediněle)	nr, r
	1-KAT-1 Ackerley	1835-1876	ano/ ne	ano/ ne	ano (G)/ne	an o	ano/ ne	ano (ojediněle)	nr, ndr, r
	1-BAS-1 Cénac Moncaut	1855?	0	0	0	0	ano	0	ndr
Fáze smíšená/etnolekt	2-SPA-1 Hill	kon. 17./poč. 18. st.	ano	ano	0	0	ano	ano	nrr, rr
	2-SPA-2 Conde	1810	ano	ano	ano (N,G)/ne	an o	ano	ano	nr
	2-SPA-3 Bright	1818	ano	ano/ ne	ano (N,D)/ne	0	ano	ano	nr,
	2-SPA-4 Usoz	1837	ano	ano/ ne	ano (N)/ne	an o	ano	ano	nr, ndr, r
	2-SPA-5 Borrow	1836-1841	ano	ano/ ne	ano (N)/ne	an o	ano	ano	nr, ndr, r
	2-SPA-6 Trujillo	1844	ano	ano	ano (N,L)/ne	an o	ano	ano	nr, ndr
	2-SPA-7 Coelho	1892	ano	ano	ano (N,D)/ne	an o	ano	ano	nr, rr, mbr
	2-SPA-8 McLane	1977	ano	ano	ano (N)	an o	ano	ano	nr, ndr
	2-SPA-9 Leigh	1998	ano	ne	ne	0	ano	ano	nr
	2-KAT-1 Vallmitjana	1908-1928	0	0	ano (G)	an o	ano	0	0
	2-BAS-1 Bakker	1715-1990	ano/ ne	ano/ ne	ano (L)	an o	ano	ano	ndr,rind

Zkratky: SPA: špan. (para)romština (caló), KAT: katal. (para)romština, BAS: bask. (para)romština
ano: jev je přítomen, **ne:** jev není přítomen, **ano/ne:** jev je přítomen v některých případech, **0:** nejsou doloženy tvary obsahující daný jev

Palatalizace (afrikace): di (*divés, klidí*), ti (*tiknó*), ni (*paní, grasní*), li (*calí, momeli*)

Posílení okluziv: **N** (vložením nazály), **L** (vložením likvidy), **G** (geminací), **D** (desonorizací)

3.4 Sporadické hláskové změny

Na následujících stránkách uvádíme výčet sporadických hláskových změn, které jsme identifikovali u romských etymologií při studiu slovníků a dalších pramenů

iberských (para)romštin.¹¹² Některé z těchto hláskových změn se objevují i v jiných romských dialektech, jiné jsou specifické pro iberské varianty romštiny, mnoho dalších se jako důsledek jazykového kontaktu s jihošpanělskými dialekty (zvláště andaluským) objevuje výlučně či převážně v *caló*. Je však nutné zdůraznit, že se nejedná o změny systematické a pravidelné, nýbrž o změny sporadické či tendence, které se s větší či menší četností vyskytují v našem korpusu. Materiál obsažený v pramenech, které nám sloužily jako podklad pro tuto práci, je charakteristický velkou variabilitou tvarů téhož slova, někdy i v rámci jednoho slovníku. Tato variabilita je dána několika faktory: kromě možného vývoje lokálních odlišností může být často dána chybami tvůrců slovníků při opisu starších rukopisných i tištěných pramenů a chybami při výzkumu (např. špatná interpretace vyslovovaných hlásek).

3.4.1 Hláskové změny rozšiřující a redukční

3.4.1.1 Proteze a afereze

Proteze a afereze vokálů a konsonantů v romštině je historická tendence, která se vyskytovala již v její rané vývojové fázi a pokračuje v různých dialektech dodnes.

3.4.1.1.1 Proteze a afereze vokálů

3.4.1.1.1.1 Proteze a afereze vokálů v romštině

V romštině nejčastěji podléhá protezi a aferezi počáteční samohláska *a-*, občas také *u-*, *i-*, *o-*. Afereze hlásky *a-* se objevuje v romských dialektech např. u slov *av-* ‚přijít‘, *ačh-* ‚zůstat‘, *avrí* ‚venku‘, *amen* ‚my‘, *anglal* ‚vpředu‘, *akana* ‚ted‘. Proteze hlásky *a-* se objevuje např. u slov *šun-* ‚slyšet‘, *rakh-* ‚najít‘, *nav* ‚jméno‘, *lav* ‚slovo‘, *bijav* ‚svatba‘. V některých romských dialektech se tendence objevuje jen u některých slov.

3.4.1.1.1.2 Proteze a afereze vokálů v iberských (para)romštinách

Afereze vokálů je v iberských variantách romštiny ojedinělá. Zaznamenali jsme ji u následujících slov: rom. *ařo* ‚mouka‘ > *roi* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *učhariben/učharipen* ‚přikrývka‘ > *chariben* (Hill), *charivé* (Conde), *cheripen* (Usoz, Trujillo), *charipé* (Borrow), *txariben* (bask); rom. *učhardó* ‚přikrytý‘ > *chardó* (Coelho), ale *uchardo* (Usoz), *ochardó* (Conde, Trujillo); rom. *asa-* ‚smát se‘ > *se sala* (kat), *salar(se)* (Trujillo), ale *asaselar(se)* (Usoz, Borrow, Trujillo), *asanas* (kat), *asanelar(se)* (Conde);

---

¹¹² Prameny, především slovníky, pocházejí především z doby mezi polovinou 18. stol. a počátkem 20. století. Pro dokumentaci jevu v současném *caló* uvádíme i prameny novější, založené na terénním výzkumu.

rom. *amaro* ‚náš‘ > *maro* (Conde), ale častěji *amaró* (kat, Sentmenat, Usoz, Trujillo); rom. *aver* ‚jiný‘ > *berh* (kat) vedle *aver* (kat, Usoz, Borrow, Trujillo), *aber* (Conde); rom. *amen* ‚my‘ > *men* (kat) i *amen* (kat).

U osobních zájmen 1os SG a PL v dativu a lokativu (rom. *mange/amenge*, *mande/amende*) dochází v iberských (para)romštinách ke vzájemné kontaminaci, takže ve významu ‚já‘ nacházíme kromě tvarů *mangue* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho) také tvary *amanga* (Coelho), *menda* (Borrow), *mengue* (Conde) apod.

Proteze vokálů se v iberských (para)romštinách naopak vyskytuje často. V protezi se tu objevují především samohlásky *a*, *e*, *o*.

Ač se zdá, že iberské romštiny inklinují spíše k protezi samohlásek, setkáváme se i s tvary bez proteze: rom. *rakh-/arakh-* ‚najít‘ > *alachar* (Conde, Borrow, Trujillo), *arakquiomb* (kat), vedle *rachar* (Borrow), *rachelar* (Trujillo); rom. *nav/anav* ‚jméno‘ > *naf* (kat), *nao* (Borrow, Trujillo), ale *asnao* (Borrow, Trujillo); rom. *lav/alav* ‚slovo‘ > *laf* (kat), *lao* (Borrow, Trujillo), ale *alao* (Conde, Borrow); rom. *šošoj* ‚zajíc‘ > *ajojoi* (Borrow, Trujillo) vedle *jojoy/jojoi* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho).

Protetické *a-* je však v *caló* v mnoha případech také změnou podmíněnou kontaktem. Velmi často se protetické *a-* (případně *e-* nebo *o-*) předsouvá před počáteční /r/, aby nedošlo k jeho vícekmitové realizaci, která je ve španělštině na počátku slova povinná: rom. *rašáj* ‚kněz‘ > *arajai* (Borrow, Trujillo), *erajai* (Conde, Usoz, Trujillo), *orakai*, *orafai*, *orajai* (bask), ale *rajai* (kat), *lafail* (bask); rom. *rat* ‚krev‘ > *arate* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), *arath* (kat), *arat* (Sentmenat), ale *rati* (Borrow, Trujillo), *rat* (kat), *lat* (bask); rom. *rov-* ‚plakat‘ > *orobar*.

Dále někdy zaznamenáváme tendenci k protezi *a-* u těch slov, jejichž španělský ekvivalent na tuto samohlásku začíná: rom. *sov-* ‚spát‘ > *sobar* ‚spát‘ (špan. *dormir*) (Conde, Trujillo, Coelho) i *asobar* ‚uspat‘ (špan. *adormir*) (Trujillo); rom. *garav-* ‚schovat‘ > *garabar* ‚schovat‘ (špan. *guardar*) (Conde, Trujillo) i *agarabar* ‚čekat‘ (špan. *aguardar*) (Pabanó).

Protetické *e-* (případně *a-* či *o-*) se téměř pravidelně vyskytuje u těch slov, která v romštině začínají na konsonantickou skupinu *st-* či *št-*, kterou španělský fonologický systém nepřipouští: rom. *štar* ‚čtyři‘ > *estar* (Conde, Borrow, bask, kat), *axtar* (kat), *extar* (Sentmenat), ale *schtar* (kat), *star* (Usoz); rom. *stadi* ‚klobouk‘ > *estache* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), ale *stadi* (kat, Sentmenat); rom. *štariben* ‚vězení‘ > *estariben* (Conde, Coelho), *astariben* (bask), ale *steriben* (kat). Také zde se jedná o změnu podmíněnou kontaktem.

V některých případech proteze se jedná (či může jednat) o univerbizaci členu (rom. *e, o, ol* člen určitý, *jekh* člen neurčitý) a podstatného jména: rom. *jekh ruv* ‚nějaký vlk‘ > *yerú* (Usoz, Trujillo), rom. *jekh řan* ‚nějaká tyč‘ > *yerrán* (Trujillo); rom. *jekh berš* ‚jeden rok‘ > *yeberch* (Sentmenat); rom. *jekh bař* ‚nějaký kámen‘ > *hyebar* (kat); rom. *o ruv* ‚ten vlk‘ > *oruz* (Trujillo), *oruque* (Conde); *o raklo* ‚chlapec‘ > *olaklo* (bask); *e rakli* ‚ta dívka‘ > *elakli* (bask); *o rukh* ‚ten strom‘ > *oruque* (Conde, Trujillo); rom. *o kham* ‚to slunce‘ > *ocán* (Bright, Trujillo).

Setkáváme se také se spojením přivlastňovacího zájmena *miro* (*mro, ro, bro* s příslušnými koncovkami rodu a čísla, tedy: *ro, re, bri* atd.) s romským, ale i španělským slovem: *miro phral* ‚můj bratr‘ > *ropral* (Sentmenat); *miro čhavo* ‚můj syn‘ > *rochabó* (Sentmenat); *miro cuñado* ‚můj švagr‘ > *brocuñado* (Sentmenat); rom. *miro kamló* ‚miláček‘ > *rokamlo* (kat), *rocamló* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *miro šero* ‚moje hlava‘ > *roxeró* (Sentmenat), *brojeró* (Usoz, Trujillo).

3.4.1.1.2 Proteze a afereze konsonantů

3.4.1.1.2.1 Proteze a afereze konsonantů v romštině

Typickými protetickými konsonanty v romštině jsou *j-* a *v-*, vzácněji se objevují též *h-*, *f-*, *r-* a *l-*. Jednotlivé dialekty se mohou lišit nejen případnou preferencí protetické hlásky, ale i slovy, kde je proteze zastoupena. Ve všech dialektech je proteze u slov *vast* ‚ruka‘, *jakh* ‚oko‘¹¹³ a *jag* ‚oheň‘.¹¹⁴

3.4.1.1.2.2 Proteze a afereze konsonantů v iberských (para)romštinách

Původní protetické *v-* se objevuje (stejně jako v dalších romských dialektech) u slov *vast* ‚ruka‘ > *bas* (bask, Usoz, Borrow), *baste* (Conde, Coelho); *vušt* ‚ret‘ > *brebuxt* (Sentmenat), *bust* (bask). Jako proteze hlásky *v-* by mohly být interpretovány i ojediněle se vyskytující tvary slov: rom. (*v*)*ulica* > *blicha* (Conde), ale *ulicha* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. (*v*)*angušt* > *brebanguxá* (Sentmenat), ale *angusti* (Usoz, Borrow), *angosté* (Conde). Naopak tvar *guschté* (kat) vykazuje aferezi (tvar *gušto* se objevuje také např. v sintsském dialektu).

Původní protetické *j-* není v iberských variantách příliš časté, je však zastoupeno

¹¹³ Tato proteze však chybí u většiny tvarů tohoto slova v iberských variantách romštiny.

¹¹⁴ Jak uvádí Matras (2002, s. 66), není přesně známo, z čeho souhlásková proteze pochází. Bylo navrženo, že původní proteze spočívala ve vložení palatálního /j/ před přední samohlásky /i/ a /e/ a labiálního /v/ před zadní samohlásky /o/ a /u/. Nicméně tři slova, u nichž se objevuje proteze ve všech dialektech, tomuto pravidlu neodpovídají: *vast* ‚ruka‘ (< *hásta*), *jakh* ‚oko‘ (< *áksi*) a *jag* ‚oheň‘ (< *agní*). Podle jiného názoru vznikla raná proteze morfologickou asimilací determinantů mužského a ženského rodu v singuláru - *ov* a *oj* - (*vast* M, *jakh* F, *jag* F) a pravidlo rodu bylo následně rozrušeno.

u slova *jag* ‚oheň‘ > *yaque* (Conde, Borrow, Trujillo), *llaque* (Bright, Coelho), *iak* (kat, bask). Chybí naopak u slova *jakh* ‚oko‘ > *aquia* (Borrow, Trujillo), *ak* (bask), ale je doloženo v katalánské romštině ve tvaru *uiak* (kat). V ostatních romských dialektech se u tohoto slova proteze objevuje, může se tedy jednat buď o inovaci (v podobě afereze) nebo o zcela ojedinělý archaismus (původní tvar by tedy byl *oj-akh* ‚to oko‘, viz též katal. rom. *uiak*). Afereze první slabiky se objevuje u tvarů téhož slova: *ka* (kat), *reca* (< rom. *mire jakha*) (Sentmenat). Netypickou protezi naopak zaznamenáváme ve stejném slově u tvarů *lak* (bask), *sacá* (Conde), *sacai(s)* (Bright, Trujillo, Coelho), *hacais* (Coelho).

Dále se v iberkých variantách romštiny místy vyskytuje proteze konsonantu *l-*: rom. *angár* ‚uhlí‘ > *langar* (Borrow, kat), ale *angar* (Conde); rom. *angust* ‚prst‘ > *langustia* (Trujillo), ale *angusti* (Borrow), *angosté* (Conde); rom. *anel* ‚(při)nese‘ > *lanelar* (Borrow, Trujillo); rom. *andřo* ‚vejce‘ > *landru* (bask), ale *anró* (kat, Conde, Usoz, Borrow); rom. *akhor* ‚orech‘ > *lakor*, *lakur* (bask), ale *acores* (Usoz, Borrow); rom. *ilo* ‚srdce‘ > *liló* (Conde), *oliló* (Borrow), *brolió* (Sentmenat), *otembroliló*¹¹⁵ (Bright, Borrow, Trujillo), ale *ylo* (Usoz, Borrow). (Ač se proteze *l-* vzácně v romských dialektech vyskytuje, jev může být interpretován v případě substantiv i jako možné splnutí se členem určitým (špan. *el, la*, v romštině v pádu *obliquu* je rovněž *l-*).

Ojedinělou protezi konsonantu */x/* zaznamenáváme u tvarů: rom. *andřo* ‚vejce‘ > *janreles* (Usoz, Borrow, Trujillo), *jandro* (bask.), ale *anró* (kat, Conde, Usoz, Borrow); rom. *iv* ‚sníh‘ > *give* (Usoz, Borrow, Trujillo), ale *hif* (kat).

3.4.1.2 Epenteze

3.4.1.2.1 Epenteze vokálů

V iberkých (para)romštinách se setkáváme s epentézí vokálů spíše zřídka, např. rom. *kirvó* ‚kmoť‘ > *quiribó* (Borrow, Trujillo), *quirobó* (Bright); rom. *berš* > *bereje* (Sanmartín Sáez), ale častěji *breje* (Trujillo, Pabanó); rom. *xirxil* ‚hrách‘ > *khirikil* (bask). Dochází k ní především z fonosyntaktických důvodů, kdy majoritní jazyk nepřipouští určitou konsonantickou skupinu: rom. *mačka* (slovanského původu) > *machicó* (Borrow, Trujillo), *machican* (Borrow); rom. *xirxil* ‚hrách‘ > *khirikil* (bask).

3.4.1.2.2 Epenteze konsonantů

Místy se setkáváme s epentézí konsonantů, především nazál. Tato tendence souvisí nejčastěji s posílením znělých okluziv.

¹¹⁵ Adiego (2002b, s. 47) nabízí možnou interpretaci tohoto tvaru z rom. *oté miro ilo* ‚tam mé srdce‘.

3.4.1.2.2.1 Epenteze nazál /n/, /m/

K epentezi homorganických nazál dochází nejčastěji při adaptaci romských slov, která obsahují znělé okluzivy v intervokalickém postavení (týká se i okluziv na počátku či konci slova v samohláskovém okolí). Protože tyto hlásky se ve španělštině realizují jako frikativy [β, δ, γ], dochází k jejich posílení, aby se zabránilo frikativní výslovnosti. Jedním ze způsobů tohoto posílení je vložení nazály. Jedná se o tendenci, nikoli o systematickou změnu. V některých slovech k posílení nedochází a změna se týká jen španělského caló.

Nejčastěji takto dochází k posílení intervokalického /d/:

rom. *adava* ‚tento‘ > *andoba* (Borrow, Trujillo); rom. *adiar* ‚tak‘ > *andiar* (Usoz); rom. *feder* ‚lepší‘ > *fendo*, *fendi* ‚dobrý‘ (Borrow, Trujillo); rom. *vudár* ‚dveře‘ > *bundal* (Usoz, Borrow, Trujillo), ale *budar* (bask, Conde, Coelho); rom. *baredér* ‚větší‘ > *barander* ‚soudce‘ (Trujillo), *barendé* ‚starosta‘ (Conde), ale *barader* (Usoz, Borrow); rom. *miri dai* ‚moje matka‘ > *mindai* (Coelho); rom. *devél* ‚bůh‘ > *ondevél* (Conde), *ondebel* (Trujillo), *undebel* (Usoz, Borrow), ale *debel* (kat, bask, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *dinj-* ‚dát‘ > *endiñar* (Conde, Bright), ale též *diñar* (Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *dudum* ‚dýně‘ (pravděpodobně kontaminace s rom. *dud* ‚světlo‘) > *dundun* ‚svícen‘ (Conde, Usoz, Borrow).

Sporadicky dochází v caló také k posílení intervokalického /b/, /g/:

rom. *úga** (také *úva/ova*) ‚ano‘ > *unga* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), ale *ua* (kat, bask, Coelho); rom. *sígo* ‚brzy‘ > *singó* (Usoz, Borrow, Trujillo), ale *sigo* (bask), *sigó* (Conde); rom. *balevas* ‚slanina‘ > *valembal* (Bright), ale *balebá* (Coelho), *balabas* (bask).

K epentezi nazály může dojít také při adaptaci slov obsahujících romské /ř/, aby byl zachován protiklad vůči /r/:

rom. *mořav-* ‚brousit‘ > *munrabar* (Epenteze nazály /n/ má za následek vícekmitovou výslovnostní realizaci) (Usoz), *monrabar* (kat, Borrow, Trujillo), *gurravar* (Hill).

Epenteze nazál se místy objevuje i před dalšími konsonanty: rom. *xoxav-* ‚lhát‘ > *jonjabar* (Conde, Bright, Trujillo), ale i *jojabar* (Usoz, Borrow), *jojabelar* (Conde); rom. *sapunis* ‚mýdlo‘ > *sampuñí* (Usoz, Borrow, Trujillo), ale *sapuñé* (Conde), *sapuñes* (Coelho); rom. *phir-* ‚jít‘ > *empirré* ‚chodec‘ (Trujillo), ale *pirar* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *phosav-/phusav-* ‚píchat‘ > *punsabar*, *pinsabelar* (Trujillo), ale *pusabar* (Usoz, Borrow); rom. *lačhó manúš* ‚dobrý člověk‘ > *lancho-manú* (Trujillo).

3.4.1.2.2 Poznámka k nazalizaci

Fenomén nazalizace se v romštině neobjevuje. Na Pyrenejském poloostrově je znám především z portugalského. Objevuje se však na i jihu Pyrenejského poloostrova, především v Andalusii, a také v některých oblastech Střední a Jižní Ameriky. Zamora Vicente (1967, s. 323) uvádí, že v Andalusii dochází k nazalizaci na mnoha místech, důkladnější studie tohoto fenoménu však podle jeho slov chybějí, což platí až na několik výjimek do jisté míry stále.¹¹⁶ Zajímavým fenoménem je nazální výslovnost aspirovaných hlásek v Andalusii: Zamora (1967, s. 324) uvádí nazální výslovnost spojení *los dos, de Dios*. V případech koncového *-n* dochází často k velarizaci této nazály nebo k jejímu odpadnutí, přičemž předcházející samohláska je silně nazalizovaná (cf. i González - Algara, 2009.) Nazalizace se tak stává distinktivním rysem v časování sloves: *él canta* ,on zpívá' / *ellos cantã* ,oni zpívají'.

Epenteze nazály před afrikátu /č/ je dokumentována u některých slov již ve staré kastilštině (*muncho*, varianta slova *mucho*, je přítomna také v judeošpanělštině, cf. Quintana Rodríguez, 2006, s. 217) a objevuje se také jako fonologický dialektální rys v některých oblastech Murcie (*muncho, lunchar* < *luchar* ,bojovat').

Lipsky (1992) upozorňuje ve svém článku na četné případy epenteze nazál ve španělštině afrických černochoů. Nazalizace objevující se v dialektální španělštině není totožná s touto nazalizací a Lipsky ji považuje za důsledek jazykového střetu západoafrických jazyků nejprve s portugalským a posléze se španělštinou. Epenteze nazál se objevuje v koncové pozici slabiky: *anquí* < *aquí* ,zde', *limbre* < *libre* ,volný', *ringó* < *rigor* ,přísnost, tvrdost', *pecandora* < *pecadora* ,hříšnice'. V některých případech nazála nahradí jinou hlásku, nejčastěji /s/ nebo /r/: *lango* < *largo* ,dlouhý', *unté* < *usted* ,Vy'. Je příznačné, že nazála se objevuje velmi často před znělými okluzivami. V západoafrických jazycích se objevují tzv. prenazalizované konsonanty, zejména okluzivy. Tyto jazyky zároveň postrádají frikativy [β, δ, γ] objevující se ve španělštině. Dle názoru Lipského rodilí Španělé chybně interpretovali prenazalizovanou okluzivní výslovnost konsonantů /b/, /d/ a /g/ jako epentezi nazál. Epenteze nazály přirozeně posílí okluzivní výslovnost. Tento způsob posílení okluziv se uplatňuje velmi často i v jihošpanělském caló. Lipsky uvádí, že ještě před ustálením zámořského obchodu s otroky žila v Seville, Huelvě a dalších jihošpanělských městech početná africká komunita, která se do Španělska dostala převážně přes Portugalsko. Zůstává nezodpovězenou otázkou, zda se Romové

---

¹¹⁶ Z novějších prací o nazalizaci na Pyrenejském poloostrově cf. Rgueira (2010) a González - Algara (2009).

mohli dostat s touto komunitou do kontaktu a částečně převzít nazální komponent, či zda je nazální komponent v caló zcela nezávislým a přirozeným výsledkem. Nelze však popřít jednak obdobnou motivaci k posílení okluziv, jednak obdobný výsledek.

3.4.1.2.2.3 Epenteze likvid /r/ (vzácněji /l/)

Epenteze likvid souvisí v některých případech s posílením znělých okluziv: rom. *vudár* ‚dveře‘ > *burda* (Borrow, Trujillo), *buldar* (bask). (Tento jev však lze zároveň považovat za metatezi, ke které velmi často dochází jak v romštině, tak v caló a dalších iberských variantách.)

K epentezi /r/ dochází někdy při adaptaci romské konsonantické skupiny /bn/ (asimilované v některých romských dialektech na /mn/):

rom. *khabní/khamní* ‚těhotná‘ > *cambri* (Usoz, Borrow, Trujillo).¹¹⁷

Sporadicky se může epenteze likvid objevit i v dalších pozicích vedle neznělých okluziv: rom. *puška* (slovanského původu) > *prusca* (Trujillo), ale též *pusca* (bask, Conde, Borrow, Coelho), *puschca* (kat, Usoz), *fusca* (Coelho); rom. *kaliko* ‚zítra‘ > *claricó* (Usoz, Borrow), ale *callicó* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *phuč-* ‚ptát se‘ > *pruchar* (Trujillo), ale *pucharar* (Usoz, Borrow).

3.4.1.2.2.4 Epenteze /s/

Nejčastějším důsledkem epenteze /s/ v caló je vytvoření konsonantické skupiny /st/: rom. *devél* ‚bůh‘ > *ostebél* (Usoz, Borrow), *ostobé* (Trujillo), ale též *debel* (Usoz, Borrow, Trujillo), *otebér* (Bright), *otebel* (Coelho); rom. *tele* ‚dole‘ > *ostely* (Borrow, Trujillo), *ostelé* (Borrow), *ustilen* (Trujillo), ale též *atelis* (Usoz), *telian* (bask). Objevuje se však i na jiných pozicích: rom. *enja* ‚devět‘ > *esnia* (Usoz), *esñe* (Borrow), *esñá* (Trujillo), ale *eñia* (Usoz, Borrow), *eñá* (Sentmenat); rom. *sila* ‚síla‘ > *sisla* (Sampson uvádí ve svém slovníku romského dialektu z Walesu adjektivum *šišló* ‚silný‘, kde se též objevuje epenteze /s/.) (Conde, Borrow, Trujillo), ale *sila* (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *džukel* ‚pes‘ > *chusquel* (Sanmartín Sáez). Domníváme se, že tato neetymologická epenteze /s/ souvisí, alespoň v některých případech, s chybnou reinterpetací zdvojené hlásky ve výslovnosti jako aspirovaného /s/.

---

¹¹⁷ Skupina /mbr/ je ve španělštině velmi častá. Vznikla ve starokastilském období ze právě rozšířením skupiny /mn/ > /mr/ > /mbr/. Svou roli tu tudíž mohla sehrát i analogie.

3.4.1.3 Epiteze

3.4.1.3.1 Epiteze vokálů

Jedná se o přidávání samohlásky *e* (vzácněji *i*) na konec slov. Také tento jev je výsledkem jazykového kontaktu. Španělská slova mohou být zakončena souhláskami *l, n, r, d, s, z* nebo samohláskami. Caló se tomuto pravidlu – až na drobné výjimky – přizpůsobilo. V baskické pararomštině tvary kolísají, v katalánské (para)romštině se epiteze zpravidla nevyskytuje. Ke slovům, která v romštině končí na jinou souhlásku, se v caló často přidává koncové *e* (případně *i* či další hlásky): rom. *čik* ‚země‘ > *chiqué/chique* (Conde, Borrow, Coelho), *chiqué/chiquen* (Conde, Trujillo), ale *xich* (Sentmenat); rom. *jag* ‚oheň‘ > *yaque* (Conde, Borrow), ale *iak* (kat, bask); rom. *beng* ‚d’ábel‘ > *bengue* (Conde, Borrow), *bengui* (Borrow, Trujillo), ale *benkh* (kat), *benk* (bask); rom. *gad* ‚košile‘ > *gate* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho, bask), ale *gat* (kat, bask), *gad* (Sentmenat); rom. *rat* ‚krev‘ > *arate* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), *rati* (Borrow, Trujillo), ale *arat* (Sentmenat), *rat* (kat), *lat* (bask); rom. *berš* ‚rok‘ > *breje* (Trujillo), *berji* (Borrow), *breja* (bask), ale *yeberx* (Sentmenat); rom. *pušum* ‚blecha‘ > *pujumi* (Conde, Usoz, Borrow).

Fonologický systém španělštiny mohl způsobit, že některá substantiva v caló pocházejí původně z tvarů romského plurálu, který byl v rané romštině ve většině případů zakončen samohláskou (*-a, -e, -i, -ja*). V některých případech se může jednat i o analogii ke španělskému substantivu ženského rodu, které je v singuláru zakončeno na *-a*. Příklady tvarů pocházejících z romského plurálu: rom. *likh* ‚hnida‘ > *liquia* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *soláx* ‚přísaha‘ (špan. *jura*) > *solaja* (Borrow); rom. *dukh* ‚bolest‘ (špan. *pena*) > *duca* (Conde, Trujillo), *duga* (Borrow); rom. *doš* ‚vina‘ (špan. *culpa*), *doša* (PL) > *doja* (Conde, Trujillo), ale též *doji* (Borrow) a *doj* (Borrow, kat). Vzácněji se plurálová forma zakončené na *-a/-ja* uplatňuje i u některých tvarů, které mají v romském singuláru jinou samohlásku: rom. *zetali/dzetali* ‚oliva‘, *zetalija* (PL) > *satalha* SG (Coelho), ale *chetallí* (Borrow); rom. *kiši* ‚pytlíček‘ > *quisía* SG (Trujillo), ale *quisi* (Usoz, Borrow).

3.4.1.3.2 Epiteze konsonantů

Epiteze souhlásek je v iberských (para)romštinách ojedinělá. Domníváme se, že je výsledkem jednak povolené artikulace, jednak nazalizace a místy též kontaminace s jiným slovem. Příklady: rom. *oxtó* ‚osm‘ > *otor* (kat, Usoz, Trujillo), *ostor* (Borrow), ale *oto* (Borrow), *ophtó* (Sentmenat), *ojtó* [oxtó] (kat); rom. *tu* ‚ty‘ > *tun* (Usoz, Borrow,

Trujillo) (možná kontaminace s *tumen* ‚vy‘), ale *tu* (kat); rom. *adava/odova* > *andobal* (možná kontaminace se špan. *aquel*); rom. *baxt* ‚štěstí‘ > *bajin* (Usoz, Borrow), ale *bají* (Usoz, Trujillo), *baji* (kat, Borrow); rom. *gadžó* ‚ne-Rom, sedlák‘ > *gajon* (Coelho), ale *gachó* (Conde, Borrow, Trujillo).

3.4.1.4 Synkopa vokálů a slabik

Synkopa vokálů není v iberských variantách ani konzistentní, ani natolik silná jako v některých jiných dialektech, což je snad možné zdůvodnit omezenými možnostmi španělštiny a dalších jazyků na Pyrenejském poloostrově vytvářet konsonantické skupiny.

Vokalická redukce se objevuje sporadicky vedle neredukovaných tvarů: rom. *mindřo* ‚můj‘ > *bro* (Sentmenat), *mro* (kat), ale *minró* (Conde), *minrio* (Borrow, Trujillo, bask.); rom. *gurúv* ‚býk‘ > *grui* (Trujillo), ale *guruf* (kat), *gurui* (Conde, Coelho); rom. *khangeri* ‚kostel‘ > *cangrí* (Borrow, Bright, Trujillo), ale *kangeri* (bask), *canguerí* (Conde).

Synkopa slabik je spíše ojedinělá: *bikin-* ‚prodat‘ > *binar* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *inkalav-/nikalav-* ‚vytáhnout, vzít‘ > *nicabar* ‚ukrást‘ (Conde, Borrow, Trujillo), *nicobar* (Usoz, Coelho), *nicobelar* (Borrow, Coelho).

3.4.1.5 Apokopa konsonantů a slabik

V některých romských dialektech k odpadnutí koncového -s, zejména v některých slovech či tvarech. Týká se to např. romského substantiva *divés* ‚den‘, dále nominativu nominálních přejímek mužského rodu zakončených na -os, -is, -us, např. *fóros* ‚město‘ (jedná se o přejímky řecké a pozdější, které se začleňují do romštiny pomocí tzv. atematické morfologie řeckého původu) a dalších tvarů. Zachování koncového -s se považuje za konzervativní rys.

V iberských pararomštinách bývá koncové -s spíše zachováno, ale najdeme i případy apokopy: rom. *divés* ‚den‘ > *dzibes* (kat), *zibezí* (bask), *chivés* (Conde), *chibés* (Borrow, Usos), ale *chivé* (Trujillo), *chibé* (Coelho). Občas se setkáváme se změnou koncového /s/ > /r/: *zibér*, *sibér* (Sentmenat), *chivér* (Conde)¹¹⁸

Také u přejímek výskyt koncového -s kolísá: *foros* (Usoz, Borrow), *foro* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *sapunis* ‚mýdlo‘ > *sampuñí* (Usoz, Borrow, Trujillo), *sapuñé* (Conde), *sapuñes* (Coelho); rom. *trupos* ‚trup‘ (slovanského původu) > *trupos*

---

¹¹⁸ Domníváme se, že tato změna může být výsledkem odpadnutí, oslabení či aspirace koncového -s, běžném jevu v jihošpanělských dialektech, a následně chybné etymologické reinterpretace dané hlásky jako oslabeného /r/.

(kat), *drupos* (Borrow), *trupo* (Conde, Bright, Borrow, Trujillo, Coelho); přejímka ze špan. *cielo* ‚nebe‘ > *cielos* (Sentmenat).

V některých romských dialektech se dále objevuje apokopa *-n* u nominálního sufixu tvořící abstraktní jména (*-pen/-ben*). I tato tendence je místy dokumentována v iberských variantách: rom. *čačipén* ‚pravda‘ > *chachipén* (kat, Usoz, Trujillo), *chachipé* (Conde, Borrow); rom. *učhariben/učharipen* ‚přikrývka‘ > *charivé* (Conde), *charipé* (Borrow), *txariben* (bask), *chariben* (Hill).

Apokopa dalších souhlásek (i slabik) je v iberských (para)romštinách poměrně běžná, nejedná se však o systematickou změnu: rom. *deš* ‚deset‘ > *dé* (Usoz), ale *deque* (Borrow, Trujillo); rom. *řom* ‚muž‘ > *ro* (Conde, Borrow, Trujillo); rom. *džov* ‚ječmen‘ > *cho* (Conde, Borrow); rom. *džuv* ‚veš‘ > *xu* (bask.), ale *chube* (Borrow); rom. *but* ‚hodně‘ > *bu* (kat, Trujillo), ale *but* (kat, Conde); rom. *dand* ‚zub‘ > *danes* (PL) (Conde, Coelho), ale *bredant* (Sentmenat), *dant* (kat); rom. *grast* ‚kůň‘ > *gra* (bask, Usoz, Borrow, Trujillo). Je dokumentováno i v případech, kdy to adaptace na španělský fonologický systém nevyžaduje: rom. *sástri* ‚železo‘ > *sas* (Conde, Borrow), *sat* (Trujillo), *sast* (kat); rom. *lil* ‚list papíru‘ > *li* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), ale *lil* (Bright); rom. *len* ‚řeka‘ > *le* (Conde) vedle *len* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo).

3.4.1.6 Redukce vnitřních konsonantů

K vypouštění souhlásek dochází nejčastěji při zjednodušování romských konsonantických skupin z důvodu adaptace na fonosyntaktický model španělštiny, případně dalších majoritních jazyků: rom. *oxtó* ‚osm‘ > *oto* (Borrow), ale *ophtó* (Sentmenat), *ojtó* (kat), *hafthó* (kat); rom. *sovnakaj/sumnakaj* ‚zlato‘ > *sanacay* (Coelho), *sonacay* (Coelho), *sonacai* (Conde, Borrow, Trujillo); rom. *baxt* ‚štěstí‘ > *bají* (Usoz, Trujillo), *baji* (kat, Borrow); rom. *nasvaló* ‚nemocný‘ > *nasaló* (Conde, Usoz, Coelho), *nasalo* (bask, Borrow), *nessaló* (kat), ale *nasvaló* (Trujillo); rom. *řomní* ‚Romka, žena‘ > *rumí* (Trujillo, Coelho, kat), *miruni* (bask), *romí/romi* (Sentmenat, Conde, Borrow, Trujillo, Coelho, kat), *erromi* (bask); rom. *lubni/lumni* ‚děvka‘ > *lumí* (Conde, Coelho), *lumi* (Borrow, Trujillo), *luni* (bask); rom. *khabní/khamní* ‚těhotná‘ > *camí* (Román), *cami* (kat), ale i *cambrí* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *grasní* ‚kobyła‘ > *graňí* (Conde, Usoz, Coelho), *gaňí* (Coelho), *greňi* ‚oslice‘ (Trujillo), ale *grasña* (Trujillo).

Druhým důvodem k vypouštění souhlásek je oslabení intervokalických okluziv /b/, /d/, /g/, které se v jazycích Pyrenejského poloostrova realizují povoleně jako frikativy a v jihošpanělských dialektech často zanikají: rom. *love* ‚peníze‘ > *loβe > *lua*

(Trujillo), *luas* (Borrow); rom. *úga** (také *úva/ova*) ,ano' > *ua* (kat, bask, Coelho), ale *unga* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *dukh* ,bolest', *dukha* PL > *duga* (Usoz, Borrow), *dua* (Usoz, Borrow).

3.4.2 Hláskové změny kvalitativní a variační

3.4.2.1 Zvyšování vokálů

V některých romských dialektech dochází nezávisle na sobě ke změně /o/ > /u/, /e/ > /i/. Tento jev se místy objevuje i v caló, ale není obecným pravidlem. Změna /e/ > /i/ se objevuje např. ve slovech: rom. *phen-* ,řící' > *pinar* (Coelho), ale *penar* (Conde, Borrow, Trujillo); rom. *them* ,půda' > *chim* (Borrow, Trujillo), ale *chen* (Borrow), *utsem* (kat).

Změna /o/ > /u/ se zdá být o něco častější: rom. *řom* ,muž' > *rum* (Bright, Coelho, kat), *marrun* (bask), ale *rom* (Sentmenat, Conde, Borrow), *ron* (Trujillo, Coelho), *ro* (Conde, Borrow, Trujillo); *řomní* ,žena' > *rumí* (Trujillo, Coelho, kat), *miruni* (bask), ale *romí/romi* (Sentmenat, Conde, Borrow, Trujillo, Coelho, kat), *erromi* (bask); rom. *xoraxáj/koraxáj* ,muslim' > *curajay* (Coelho); rom. *phosav-/phusav-* ,píchat' > *pusabar* (Borrow), ale *posabar* (Coelho); rom. *mořav-* ,brousit' > *munrávar* (Conde), *munrabar* (Borrow), ale *monrabar* (Borrow, Trujillo, kat).

Objevuje se i opačný jev, kdy dochází ke změně /u/ > /o/: rom. *ulica* ,ulice' > *olicha* (Borrow, Coelho), ale *ulicha* (Borrow, Trujillo); rom. *učardo* ,přikrytý' > *ochardó* (Conde, Trujillo), ale *uchardo* (Conde); *gurúv* ,býk' > *goruy* (Borrow), ale *gurui* (Conde). Záměna nepřízvučných vokálů a / e, o / u je běžná v katalánské (para)romštině (viz též oddíl Alternace vokálů a kapitola Ortografické zvláštnosti.)

3.4.2.2 Asimilace vokálů

Poměrně vzácně se setkáváme s vokálovou asimilací: rom. *tató* ,teplý' > *totó* (Trujillo), ale *tató* (Conde, Bright, Borrow); rom. *xoraxáj/koraxáj* ,muslim' > *corojai* (Usoz), *carajai* (Bright), ale *corajai* (Conde, Borrow, Trujillo); rom. *čen* ,náušnice', *čenja* PL > *chañas* (Conde); rom. *khangeri* ,kostel' > *cángari* (Trujillo), ale *canguerí* (Conde); rom. *sovnakaj/somnakaj* ,zlato' > *sanacay* (Coelho) vedle *sonacay* (Coelho), *sonacai* (Conde, Borrow, Trujillo); rom. *balevas* ,slanina' > *balabas* (bask), *barabas* (bask), ale *balebál* (Conde), *balebá* (Trujillo, Coelho).

3.4.2.3 Disimilace vokálů

Vokálová disimilace je v iberských variantách romštiny také spíše sporadická:

rom. *trušul* ‚kříž‘ > *trijul* (Conde, Usoz), rom. *purum* ‚cibule‘ > *purima* (Trujillo), *porumi* (Usoz), ale *purum* (kat), *pulum* (bask.), rom. *pušum* ‚blecha‘¹¹⁹ > *pajume* (Conde), *pajumi* (Borrow), ale *pujumi* (Usoz, Borrow), *pujuma* (Trujillo), *pujumiá(s)* (Conde, Usoz); rom. *adava* ‚tento‘, *odova* ‚tamten‘ > *andoba* (Borrow, Trujillo), ale *ondoba*, *otoba* (Borrow); rom. *akaj* ‚zde‘ > *acoi* (Conde, Borrow, Trujillo), ale *acai* (Conde).

3.4.2.4 Alternace vokálů

Je poměrně častým jevem v iberských (para)romštinách, že stejné slovo v různých slovnících a někdy dokonce i v rámci jednoho slovníku obsahuje rozdílné vokály.

3.4.2.4.1 Alternace a / e, o / u v katalánské (para)romštině

V katalánské (para)romštině jako důsledek jazykového kontaktu často alternuje a / e, o / u, např.: rom. *devél* ‚bůh‘ > *debel* (kat) i *dabel* (kat, Sentmenat), *rodebél* (Sentmenat), rom. *čhonút* ‚měsíc‘ > *choumout* (kat), *dchumud* (kat). Vokály /a/ a /e/ v nepřízvučné pozici se realizují neutrálně jako [ə], hlásky /o/ a /u/ v nepřízvučné pozici se realizují jako [u].

3.4.2.4.2 Další alternace vokálů

Kromě výše popsaných vokalických změn se občas objevují i další alternace vokálů, např. rom. *džukhél* ‚pes‘ > *chiquel* i *chuquel* (Coelho); rom. *džungalo* > *tgingalo* (kat), ale *chungaló* (Conde, Borrow, Bright); rom. *phosav-/phusav-* ‚píchat‘ > *pinsabelar* a *punsabar* (Trujillo); rom. *thuvalo* ‚doutník‘ > *chibalo* (Usoz), ale *chubaló* (Trujillo, Borrow), *súbaló* (kat), *otzualó* (Sentmenat); rom. *šingaló* ‚rohatý‘ > *sungaló* (Borrow), ale *jingaló* (Conde); rom. *čhonút* ‚měsíc‘ > *tchimout* (kat), *tschemut* (kat); rom. *khangeri* ‚kostel‘ > *kingari* (kat).

3.4.2.5 Alternace sonor

Sonory (likvidy a nazály) jsou v romských dialektech často nestabilní, bývají nahrazovány jinými sonorami nebo podléhají metatezi.

3.4.2.5.1 Alternace likvid

V iberských pararomštinách, zejména pak v caló se běžně objevuje tendence k záměně likvid /r/, /l/ mezi sebou, případně i s jinou souhláskou. Jedná se z větší části, jak dále uvidíme, o změnu podmíněnou kontaktem s majoritními jazyky, zejména s

---

¹¹⁹ V romských dialektech v Evropě se kromě tvaru *pušum* objevuje též ve tvarech *pišum*, *pišom*, *pošum*, *pošom*.

jihošpanělskými dialekty v případě *caló*.

Ve španělštině sahá alternace /r/ a /l/ až do středověku a objevuje se zejména u slov obsahujících dvě likvidy: *Árbarez* (*Álvarez*, 1161, Toledo), *arcarde* (*alcalde*, 1246, Ocaña)¹²⁰. Velmi často se pak objevuje v andaluských textech ze 14. až 16. století, např. *abril* (*abrir*, 14. stol., Sevilla), *silben* (*sirven*, 1567, Granada), *particural* (*particular*, 1567, Granada).¹²¹ Lapesa (1997, s. 385) říká: „Velmi staré jsou první důkazy o záměně /r/ a /l/ na konci slabiky nebo slova. V současné mluvě na jihu poloostrova se zaměňují, neutralizují se do povolené artikulace, kterou v zápisu představuje jedno nebo druhé písmeno, vokalizují se, nazalizují se, aspirují se nebo se prostě vypouštějí“.¹²²

Záměna likvid je v iberských (para)romštinách velmi častým jevem. Běžná je mj. v *caló*, může se však objevit i v ostatních iberských (para)romštinách.

Tendence ke změně /r/ > /l/ v koncové pozici slabiky nebo slova či v konsonantické skupině je v *caló* velmi běžná a souvisí s kontaktem s jihošpanělskými dialekty: rom. *bar* ‚ohrada‘ > *bal* (Usoz, Borrow) i *bar* (Conde, Coelho); rom. *kotor* ‚kus‘ > *cotol* (Conde) i *cotor* (Borrow, Usoz); rom. *xer* ‚osel‘ > *gel* (Usoz, Borrow, Trujillo), i *ger* (Conde), *jer/kher* (bask), *iager* (kat); rom. *aver* ‚jiný‘ > *avel* (Borrow) vedle *aver* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *dar* ‚strach‘ > *dal* (Usoz, Borrow, Trujillo) vedle *dar* (Conde, Usoz, Borrow); rom. *barvaló* ‚bohatý‘ > *balbaló* (Usoz, Borrow, Trujillo) i *barbaló* (Conde, Coelho, kat); rom. *kurkó* ‚týden, neděle‘ > *culcó* (Conde, Usoz, Borrow), ale *ocorcó* (Sentmenat), *kourkou* (kat); rom. *phral* ‚bratr‘ > *plal* (Borrow), *plaló* (Usoz), *plar* (bask), ale *ropral* (Sentmenat), *pralo* (kat).

Změna /l/ > /r/ v téže pozici je méně běžná: *balvál* ‚vítr‘ > *barbál* (kat, Conde, Trujillo); rom. *šil* ‚chlad‘ > *jir* (Borrow, Trujillo) vedle *jil* (Conde, Usoz, Borrow, kat); rom. *devel* ‚bůh‘ > *oteber*, *deber* (Bright), častěji však *debel* (kat, bask, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *mol* ‚víno‘ > *mor* (Bright), *moro* (Coelho), ale *mol* (Sentmenat, Conde, Borrow, Trujillo, Coelho).

Tendence změny /r/ > /l/ v počáteční pozici slova či slabiky je výrazná zejména v baskické (para)romštině, ale místy ji najdeme i v dalších iberských variantách: rom. *rat* ‚noc‘ > *latzi* (bask), ale *rachí* (Borrow, Trujillo), *aratzi* (kat); rom. *rat* ‚krev‘ > *lat* (bask), ale *arate* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), *rat* (kat); rom. *rašaj* ‚kněz‘ >

¹²⁰ Cf. Penny, 2005, s. 610.

¹²¹ Cf. Zamora Vicente (1967, s. 316).

¹²² „Muy antiguas son las primeras muestras de confusión entre /-r/ y /-l/ finales de sílaba o palabra, que en el habla actual del Mediodía peninsular (...) se intercambian, se neutralizan en una articulación relajada que se representa en la grafía con una u otra letra, se vocalizan (...), se nasalizan, se aspiran, o simplemente se omiten“. Lapesa (1997, s. 385).

lajail/lafail/lakail (bask) vedle *orajai/orafai/orakai* (bask); rom. *raj* ‚pán‘ > *lai* (bask), *elay* (Trujillo); rom. *rakló* ‚chlapec‘ > *olaklo* (bask), *lacro* (Conde, Borrow, Trujillo); rom. *ruv* ‚vlk‘ > *luey* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *rakh/arakh-* ‚najít‘ > *alachar* (Conde, Borrow, Trujillo), ale *rachar* (Borrow), *rachelar* (Trujillo).

3.4.2.5.2 Alternace likvid a nazál

Sporadicky lze především v *caló* dále najít alternaci mj. koncových konsonantů /l/, /r/, /n/.

Nejběžnější je nazalizace /l/ > /n/: rom. *barvál* ‚vítr‘ > *barbán* (kat, Borrow, Trujillo) vedle *barbál* (kat, Conde, Trujillo); rom. *phral* ‚bratr‘, *phralořo* ‚bratříček‘ > *plan* (Usoz, Borrow), *planorró* (Trujillo), ale *ropral* (Sentmenat); rom. *trušul* ‚kříž‘ > *trujun* (Trujillo), *frujun* (Bright), ale *trujul* (Conde). Vzácně se však objevuje i fenomén opačný: rom. *štariben* ‚vězení‘ > *estaribel* (Trujillo), *estaripele* (Usoz, Borrow), *estarebel* (Bright), ale *estariben* (Conde, Coelho), *astariben* (bask.), *steriben* (kat).

Ojedinele jsme zaznamenali též alternaci /n/ - /r/: rom. *dušmáno* ‚nepřítel‘ > *daschmarú* (Usoz); rom. *čhor* ‚knír‘ > *chon* (Usoz, Borrow, Trujillo), *chones* (Conde).

3.4.2.5.3 Alternace likvid a sibilant

Sporadicky je dále dokumentovaná alternace /s/ v koncové pozici slabiky nebo slova a likvidy /l/, /r/, jako v následujících případech: rom. *divés* ‚den‘ > *zibér*, *sibér* (Sentmenat), *chivér* (Conde), *chibél* (Borrow), ale též *chibé* (Coelho), *chibés* (Borrow), *djives* (kat); rom. *balevas* ‚slanina‘ > *balebál* (Conde), *valembal* (Bright); rom. *košnica* (slovanského původu) ‚koš‘ > *cornicha* (Borrow, Trujillo), ale *konitza* (bask), *kounitza* (kat); rom. *phral* ‚bratr‘ > *pras* (Román), *plas* (Besses, Salillas), ale též *plar* (Conde), *plal* (Borrow), *pral* (kat), *plan* (Usoz).

3.4.2.6 Alternace okluziv a frikativ

Alternace okluziv je vzácná. Alternace nazál s ostatními znělými okluzivami může dle našeho názoru souviset s povolenou artikulací a s fenoménem nazalizace. Vzhledem k tomu, že tento fenomén je přítomen v ojedinělých případech, může se jednat o individuální výslovnostní zvláštnost na straně mluvčího-informanta, případně o specifickou interpretaci na straně posluchače, jak se domnívá i Adiego (1998) u slova *gurravar*¹²³. Další příklady: rom. *dikhjov-* ‚jevit se‘ > *nichobelar* (Usoz, Borrow), ale

---

¹²³ "One must opt, then, for a phonetic phenomenon. Nasalization and the labial character are lost. This can be as much a phenomenon peculiar to the speaker as to the listener." Adiego (1998, s. 11).

dichovelar (Conde); rom. *moř(av)*- ‚brousit‘ > *gurravar* ‚holit‘ (Hill)¹²⁴, ale *monrabar* (kat, Borrow, Trujillo), *munravar* (Conde).

Místy se setkáváme se záměnou v důsledku oslabení znělých okluziv: rom. *džuv* ‚veš‘, *džuva* PL > *chugás* PL (Conde), ale *chube* (Usoz, Borrow).

Další příklady alternace okluziv: rom. *kiral* ‚sýr‘ > *tirá* (Bright). V tomto případě je však mít na paměti i možnou palatalizaci hláskové skupiny *ki*, která je doložena u jiných romských dialektů.¹²⁵ Alternace hláskové skupiny *ki* - *ti*, i když v opačném vývoji, je doložena i v baskické pararomštině: rom. *tiknó* ‚malý‘ > *kino* (bask).

3.4.2.7 Metateze

Metateze není jen specifikem iberských (para)romštin¹²⁶, metatetické tvary slov jsou běžné i v jiných romských dialektech, např. *dilino/dinilo/dilo/dino* ‚blázen‘, *nilaj/linaj* ‚léto‘. Někdy se vyskytuje více tvarů i v rámci jednoho dialektu. Metateze také často funguje jako šifrovací prostředek tajného jazyka¹²⁷, takže u pararomštin, které mohou nést tuto funkci, může být obvyklá i z tohoto pragmatického důvodu.

Přesmyknutí hlásek nebo slabik v rámci slova se v iberských (para)romštinách vyskytuje často. Je typické ve slovech, která obsahují jednu či více likvid. Jak však uvádí i Bakker (1991), všechny iberské pararomštiny navíc používají metatezi v některých slovech, kde se v jiných romských dialektech neobjevuje: rom. *bakró* ‚beran‘ > *bracó* (Sentmenat, Hill, Conde, Borrow, Trujillo) nebo *barko* (kat, bask), *barcó* (Coelho); rom. *rakló* ‚chlapec‘ > *lacró* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo); *raklí* ‚dívka‘ > *lacrí* (Conde, Trujillo), *elakri* (bask); rom. *berš* ‚rok‘ > *breje* (Trujillo), *breja* (bask), *brekha* (bask), ale *berji* (Borrow), *berg* (kat), *yeberch* (Sentmenat); rom. *raxuni/raxami* (jedná se o archaismus, slovo se vyskytuje jen v několika romských dialektech) ‚kabát‘ > *jaráme* (Conde), *harame* (Coelho), *jarámi* (Borrow), *garamoilak* (bask), *kharamiak* (bask), *aljámi*, *brialajámi* (Sentmenat), *erajami* (Usoz, Borrow).

Metateze se dále objevuje např. ve slovech rom. *phral* ‚bratr‘ > *plar* (Conde, Coelho), ale *ropral* (Sentmenat), *pralo* (kat); rom. *zoraló* ‚silný‘, *zoralé* PL > *solarés* (Usoz), ale *soralé* (Trujillo), *saraló* (Conde); rom. *dar* ‚strach‘ > *dra* (Trujillo), ale *dar*

¹²⁴ Adiego (1998, s. 11) v souvislosti s tímto slovem upozorňuje na stejný fenomén nalezený v katalánské romštině ve tvaru *butrinjá* ‚močit‘ z rom. *mutr-* ‚močit‘: "For the loss of the nasal character, cf. the form *butrinjá* ‚to urinate‘ that I have documented in Catalan Caló opposed to *mutrinjá* from common Romani *muter* ‚urine‘."

¹²⁵ Cf. tvar *ciral* v dialektu bugurdži (Boretzky 1994).

¹²⁶ Metateze je doložena i v anglické pararomštině, cf. Matras (2007).

¹²⁷ Již ve starém španělském argotu, známém pod jménem *germanía*, fungoval prostředek metateze (např. *chepo* ‚hrud‘ - špan. *pecho*), některá slova z tohoto argotu přešla v nezměněné podobě i do caló: *chepo* (Borrow).

(Conde, Usoz, Borrow); rom. *vudár* ‚dveře‘ > *burda* (Borrow, Trujillo), ale *budar* (bask, Conde, Coelho), *bundal* (Usoz, Borrow, Trujillo). V některých případech je metateze podpořena fonologickými důvody (např. potřeba posílit znělé okluzivy nebo vyhnout se nezvyklým hláskovým skupinám).

3.4.2.8 Substituce souhlásek v konsonantických skupinách a koncové pozici

Někdy dochází k substituci příslušného konsonantu, který se ve španělštině v dané pozici nevyskytuje, samohláskou či jinou souhláskou. Jedná se zejména o substituci hlásek v konsonantických skupinách nebo v koncové pozici:

1) /v/, /b/ > samohláska, jiná souhláska:

rom. *phivlí* ‚vdova‘ > *piuli* (kat, Usoz), *piulí* (Borrow, Trujillo); rom. *gav* ‚vesnice‘ > *gao* (Conde, Borrow), *gau* (Usoz, Trujillo, Coelho), ale *gaf* (kat); rom. *alav* ‚slovo‘ > *alao* (Conde, Borrow), ale *laf* (kat); rom. *drab* ‚bylina‘ > *drao* (Borrow, Trujillo); rom. *ruv* ‚vlk‘ > *orúz* (Trujillo), *aruje* (Borrow), *oruque* (Conde), ale *arufe* (Usoz), *harouf* (kat); rom. *čhib* ‚jazyk‘ > *brexit* (Sentmenat), ale *chipe* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *khilav* ‚švestka‘ > *kilaua* (bask),

2) koncové /m/ > /n/:

rom. *drom* ‚cesta‘ > *dron* (Conde, Borrow, Coelho), *drun* (Borrow, Trujillo), ale *yetdrom* (kat); rom. *kham* ‚slunce‘ > *can* (Conde, Borrow, Coelho), *ocán* (Bright, Trujillo), ale *cam* (kat, Borrow).

3.4.2.9 Palatalizace skupin /di/, /ti/, /ni/, /li/

Fenomén palatalizace hláskových skupin *di*, *ti*, *ni* se začal objevovat pravděpodobně již ve fázi rané romštiny a pod vlivem kontaktu s jazyky, v nichž se objevují palatalizované hlásky, se tato tendence v některých dialektech ještě posílila a stala pravidlem. Palatalizované skupiny *di*, *ti*, *ni* nacházíme v mnoha romských dialektech, v některých pak zaznamenáváme i palatalizaci skupiny *li*. Jedná se tedy o obecnou tendenci romštiny, nikoli o výlučný rys iberských (para)romštin. Tuto tendenci pravděpodobně vykazoval již dialekt Romů přiševských v 15. století na Pyrenejský poloostrov.

Tendence k palatalizaci je zjevná jak v historických slovnících, tak v současných variantách iberských pararomštin. Palatalizace se však objevuje jen v některých slovech, přičemž i tvary těchto slov se v některých slovnících místy objevují bez palatalizace. Koncovka *-i*, charakteristická pro ženský rod, způsobuje v některých romských dialektech systematickou palatalizaci předchozího konsonantu. V *caló* (a dalších

iberských variantách) není situace jednoznačná, ač převládají palatalizované tvary (Adiego (2005b, s. 64) se domnívá, že u nepalatalizovaných tvarů ženského rodu došlo k analogické rekonstrukci tvarů na základě maskulina: *caló* > *calí*): *dineló* – *dinillí* F ‚hloupý‘ (< rom. *dilino* či *dinilo*), *caló* – *callí* F (< rom. *kaló* ‚černý‘), ale také *nasaló* – *nasalí* F (< rom. *nasvaló* ‚nemocný‘)¹²⁸

Zajímavé je srovnat vývoj těchto skupin v katalánské, baskické a španělské pararomštině:

di > *di*, *či*, *dži*, *zi*(*si*): rom. *divés* ‚den‘ > *caló chibé(s)/chivé(s)* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), ale též *zibo* (Trujillo), katal. rom. *djives*, *dzibes*, *dibés*, *tzivés*, *dives*, vyslovováno nejspíše [džibes], bask. pararom. *dibezi*; rom. *klidi(n)* ‚klíč‘ > *caló clichí* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), bask. pararom. *glizini*,

ti > *či*, *ci*, *ti*, *ki*: rom. *tikno(řo)* ‚malý, maličký‘ (*tikni*, *tiknoři* F) > *caló chinorró* (Conde, Hill), *chinoró* (Usoz, Borrow, Trujillo), katal. rom. *tzino*, *tcino*, bask. pararom. *tino*, *kino*.

ni > *ni*, *ňi*: rom. *paní* ‚voda‘ > *pañin* (kat), *pani* (kat, bask), *pañí* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), *paní* (Usoz, Borrow, Bright); rom. *kaxní* ‚slepice‘ > *cañí* (Usoz, Borrow), *cañai* (Trujillo), *casñi* (Sentmenat), *casní* (Conde), *kani* (bask), *cani* (kat),

li > *li*, *lí*¹²⁹: rom. *liker-* ‚nést‘ > *lliquerar* (Usoz) i *liquerar* (Trujillo); rom. *momelí* ‚svíce‘ > *mermellin* (Trujillo), *marmullí* (Usoz, Borrow), *mermelli* (Borrow).

3.4.2.10 Protiklad znělosti

V romštině se objevuje protiklad znělosti u okluziv, afrikát, labiálních frikativ a sibilant. Existují dialekty bez znělého protějšku k /c/ (např. sintština) nebo /č/ (např. vendské či lovarské nářečí). V některých dialektch se objevuje např. opozice velárních nebo uvulárních frikativ.

Nejčastější vývojovou změnou v romských dialektch je ztráta znělosti v koncové pozici, která vznikla v důsledku kontaktu s jazyky, v nichž se tento jev vyskytuje, např. čeština, slovenština, ruština, polština, němčina, turečtina apod.: *dad* ‚otec‘ > *dat*.¹³⁰

¹²⁸ Slovo *callí* nacházíme často přepsáno jako *cayí*, např. *chipi cayí* ‚romská řeč, romština‘, což dokazuje, že ani *caló* nezůstalo nedotčeno tzv. *yeísmem*, tedy neutralizací protikladu [λ] a [j]. *Yeísmo* je doloženo již v 15. století v různých částech kastilsky hovořícího území, zejména pak v Andalusii. V dnešní španělštině je také zcela běžné. Další příklady *yeísma* v *caló*: rom. *jag* ‚oheň‘ > *caló yaque*, *llaguelé*; rom. *kaljikó* ‚zítra‘ > *caló cayicó*, *callicó*.

¹²⁹ [li], [ji]; psáno *ll*.

¹³⁰ Vzácně se objevuje i ztráta znělosti v počáteční pozici: *dad* > *tad* (estonská romština). V burgenland. dialektu pod vlivem němčiny splývá /s/ a /z/. (Cf. Matras, 2002. s. 54).

3.4.2.10.1 Sonorizace

Sonorizace je v iberských pararomštinách velmi vzácná a týká se pouze okluziv: rom. *khuró* ‚hřebec‘ > *goró* (Trujillo), ale *curoró* (Usoz, Borrow), rom. *dukh* ‚bolest‘, *dukha* PL > *duga* (Usoz, Borrow), *dua* (Usoz, Borrow), ale *duca* (Conde, Trujillo); rom. *phukav-* ‚žalovat‘, *phukavnó* ‚udavač‘ > *bucavelar* (Conde), *bocanó* (Conde, Trujillo), ale *pucanar* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *poxtan* ‚plátno‘ > *bostan* (Borrow, Trujillo); rom. *kiši* ‚pytlíček‘ > *guisobi* (kat), ale *quisi* (Usoz, Borrow), *quisobu* (Usoz, Borrow), *quisía* (Trujillo); rom. *klidi(n)* ‚klíč‘ > *glizini* (bask).

3.4.2.10.2 Desonorizace

Desonorizace je v iberských (para)romštinách častější než sonorizace a zpravidla souvisí s posílením znělých okluziv a fonotaktickými možnostmi kontaktních jazyků. V koncové pozici slova se pravidelně objevuje v katalánské (para)romštině.

Příklady desonorizace v počáteční pozici: rom. *gadžikano* ‚sedlácký‘ > *cachicanó* (Conde); rom. *gonó* ‚pytel‘ > *coneles* (Usoz), *conel* (Trujillo), ale *goneles* (Borrow), *gono* (bask, Usoz, Borrow), *gonó* (Conde); rom. *gilav-* ‚zpívat‘ > *kiliautu* (bask); rom. *devél* ‚bůh‘ > *otebel* (Coelho), *otebér* (Bright), *ostebel* (Usoz, Borrow), ale *debel* (kat, bask, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *drakh* ‚hrozno‘ > *tracá* (Conde), *traquias* (Usoz, Borrow), *atracay* (Coelho), *trana* (kat), ale *yadrak* (kat), *drakh* (bask), *dracay* (Borrow); rom. *baš-* ‚hrát‘, *bašandi* ‚hudební nástroj‘ > *pajabar* (Trujillo), *pajandía* (Trujillo), *pajandí* (Borrow), ale *bajadí* (Conde), *bajatía* (Borrow), *bajañí* (Trujillo); rom. *ververica* (slovanského původu) ‚veverka‘ > *perberíche* ‚myš‘ (Conde), pravděpodobně také *perpiche* ‚kočka‘ (Usoz, Borrow, Trujillo).

Příklady desonorizace v koncové pozici: rom. *gad* ‚košile‘ > *gat* (kat, bask), *gate* (bask, Conde, Borrow, Coelho), *gaté* (Trujillo), *gati* (Román), ale *gad* (Sentmenat, kat); rom. *dud* ‚světlo‘ > *dut* (kat, Usoz, Borrow), *duta* (bask), ale *dundun*¹³¹ (Conde, Usoz, Borrow); rom. *čhib* ‚jazyk‘ > *chip* (kat), *tchip* (kat), *brexít* (Sentmenat), *chipe* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *nav* ‚jméno‘ > *naf* (kat).

Příklady desonorizace ve vnitřní pozici: rom. *vudár* ‚dveře‘ > *butar* (Román), ale *budar* (bask, Conde, Coelho); *baredér* ‚větší‘ > *baretel* ‚starosta‘ (Román), ale i *barander* ‚soudce‘ (Trujillo), *barendé* ‚starosta‘ (Conde), *barader* (Usoz, Borrow).

3.4.2.11 Geminace

Geminace souhlásek je v romštině nový jev, který souvisí s jazykovým kontaktem

---

¹³¹ Pravděpodobně kontaminováno rom. slovem *dudum* ‚tykev‘.

a objevuje se v některých dialektech. Pouze v případě /rr/, které reprezentuje raně romské /ř/, se dá na geminaci nahlížet jako na pokračování staré opozice /r/ - /ř/.

V iberských pararomštinách se často objevuje grafický zápis *rr* na pozicích, kde pokračuje ze zmíněného starého /ř/: rom. *kuř-* ‚bít‘ > *currar* (Conde, Coelho), ale i *curar* (Borrow); rom. *tiknoř* ‚maličký‘ > *chinorró* (Conde, Hill) i *chinoró* (Usoz, Borrow, Trujillo) aj.

Další geminace je velmi sporadická, souvisí nejčastěji s posilováním znělých okluziv a je typická pro katalánskou (para)romštinu: rom. *miri devléskeri daj* ‚moje boží matka‘ > *reddeblésquerin-dai* (Sentmenat); rom. *sigeder* ‚rychlejší‘ > *sigetdér* (Conde). Geminace může být též výsledek asimilace: rom. *nakhav-* ‚nést‘, participium *nakhavdó* > *nacaddó* (Sentmenat).

Možná je i geminovaná výslovnost u slov s epentetickým *s*, která jsou místy dokumentována ve slovnících *caló* z 19. století: rom. *o devel* ‚ten bůh‘ > *ostebél* [otteβé], výslovnost [osteβé] považujeme za málo pravděpodobnou.

Geminace je v katalánské romštině sporadicky doložena i u neznělých okluziv: rom. *miri phen* ‚moje sestra‘ > *brippén* (Sentmenat).

3.4.2.12 Kontaminace

V iberských pararomštinách, mj. v *caló*, nalezneme mnohé případy kontaminace majoritním jazykem, např.: rom. *duj* ‚dva‘ (špan. *dos*) > *duis* (Trujillo); rom. *odova* ‚tamten‘ (špan. *aquel*) > *ondoquel* (Borrow); rom. *rukħ* ‚strom‘ (špan. *árbol*) > *arberuque* (Trujillo).

3.5 Odraz romské morfologie v iberských (para)romštinách

V existující lingvistické literatuře o *caló* a dalších iberských pararomštinách zaujímají údaje o pozůstatcích romské morfologie spíše okrajové postavení. Často jsou omezeny na údaje o zbytcích romské jmenné flexe (mj. koncovek rodu a čísla, částečně i pádu¹³², u slovesné morfologie se lingvisté zpravidla věnují pouze několika dílčím faktorům, jako je slovesný sufix osoby *-el* či adaptační sufix *-isar*. Považovali jsme proto za vhodné nabídnout čtenáři více než jen přehled dosavadních poznatků uváděných v literatuře o iberských pararomštinách. V této poměrně rozsáhlé kapitole postupně seznamujeme čtenáře (mj. ne-romistu) se základními rysy rekonstruované raně romské

¹³² Lingvisté se většinou konstatují, že vyjadřování pádových vztahů se plně přizpůsobilo majoritnímu jazyku, a následně uvádějí výčet příkladů lexikalizovaných pozůstatků jednotlivých romských pádů (cf. např. Adiego, 2005b) a pozůstatkům osobních zájmen.

morfologie¹³³, jejíž pozůstatky dokumentujeme na jazykovém materiálu našeho korpusu. Některým z popisovaných jevů (mj. z oblasti deixe a slovesné a lexikální morfologie) nebyla dosud v literatuře věnována pozornost.

3.5.1 Jmenná morfologie

3.5.1.1 Obecné vlastnosti jmen v romštině

U romštiny došlo stejně jako u dalších novindických jazyků ke zjednodušení historických rodových tříd do dvou gramatických rodů, maskulina a feminina, oproti třem rodům ve staroindickém období (cf. Matras, 2002). Jmenný rod substantiv je stejně jako např. v češtině úzce svázán se jmennou třídou, přičemž každá jmenná třída se tak vztahuje výlučně k maskulinům nebo femininům.¹³⁴ Výpůjčky, pokud se nejedná o životná jména s přirozeným rodem, si buď zachovávají původní rod ze zdrojového jazyka, nebo přejímají rod romského jména, které výpůjčka nahrazuje, případně se volba rodu řídí fonologickým tvarem jména.

Typickým rysem romského substantiva je životnost či neživotnost. Osobními zájmeny mohou být nahrazena jen jména životná, zatímco pro odkazování na neživotná jména se používají demonstrativa. Další rozdíl se odráží v přímém předmětu. Ten u životných jmen vyžaduje sufix pádu obliquu, neživotná jména zůstávají v nominativu. Mezi substantiva spadající do kategorie životných patří označení příbuzných a dalších osob, často i domácích zvířat, v pojetí životnosti u dalších živočichů se jednotlivé romské dialekty liší.¹³⁵

Další vlastností romského jména je tzv. tematický status¹³⁶. U původní slovní zásoby (tedy u slov indického původu a raných předevropských výpůjček) se uplatňuje původní, tzv. tematická morfologie¹³⁷, zatímco u novějších výpůjček (z řečtiny či jiných evropských jazyků) je to tzv. atematická morfologie¹³⁸ přejatá z řečtiny. Toto rozdělení historicky spadá do období rané romštiny, kdy došlo k masivnímu přejímání nových slov a zároveň s nimi i produktivní řecké morfologie. Ta se nadále uplatňuje u všech dalších nových výpůjček, zatímco původní morfologie se s několika výjimkami vztahuje jen na

---

¹³³ Vycházíme tu zejména, není-li uvedeno jinak, z Matrase (2002).

¹³⁴ V zařazení jména do určité třídy hrají roli následující faktory: typ kmene (vokální-koncovkový vs. konsonantický-bezkoncovkový), analogie a posuny mezi třídami, vnitřní vlastnosti jména jako rod a tematický status, životnost.

¹³⁵ Toto rozštěpení dle životnosti odráží začátek zániku syntetického vyjadřování pádu. Také v ostatních pádech neživotná jména jsou více náchylná k analytickému označování pádů, jak uvidíme dále.

¹³⁶ *Thematic status*, cf. Matras (2002, s. 73).

¹³⁷ *Thematic morphology*, cf. Matras (2002, s. 73).

¹³⁸ *Athematic morphology*, cf. Matras (2002, s. 73).

původní slovní zásobu.¹³⁹ Romské dialekty se mírou používání řecké morfologie liší.

Tabulka 13. Jmenné kmeny¹⁴⁰

Typ	třída	příklad	význam	NOM.SG	NOM.PL	OBL.SG	OBL.PL
oikoklitika (předevropská)	C- maskulina, PL -a	kher	dům	kher-0	kher-a	kher-es-	kher-en-
	C-maskulina abstraktní	čačipen	pravda	čačipen-0	čačipen-a	čačipen-as-	čačipen-en-
	C-maskulina PL 0	vast	ruka	vast-0	vast-0	vast-es-	vast-en-
	o-maskulina	šero	hlava	šer-o	šer-e	šer-es-	šer-en-
	i-maskulina	pani	voda	pan-i	pan-j-a	pan-j-es-	pan-j-en-
	C-feminina bez jotace	džuv	veš	džuv-0	džuv-a	džuv-a-	džuv-en-
	C-feminina s jotací	suv	nit	suv-0	suv-j-a	suv-j-a	suv-j-en-
	i-feminina	piri	hrnec	pir-i	pir-j-a	pir-j-a	pir-j-en-
xenoklitika (evropská)	o-maskulina	foros	město	for-os	for-i	for-os-/ fores-	for-en-
	u-maskulina	papus	děd	pap-us	pap-i	pap-us-	pap-en-
	i-maskulina	sapunis	mýdlo	sapun-is	sapun-j-a	sapun-is-	sapun-en-
	a-feminina	cipa	kůže	cip-a	cip-es?	cip-a-	cip-en-

Elšík¹⁴¹ rozlišuje čtyři stádia historického vývoje romského nominálního paradigmatu. V první fázi (protoromský systém) se uplatňovaly hlavně sufixy nominativu a obliqua, které klasifikují jméno podle rodu. K diferenciaci mezi paradigmaty přispěly procesy částečné fonologické asimilace a analogie. Předevropské výpůjčky a velký počet raných výpůjček z řečtiny se adaptovaly do protoromského systému skloňování: *drom* ‚cesta‘, *droma* PL, *dromes-* OBL (z řec. *drómos*).

Ve druhé fázi (pozdní období rané romštiny) dochází k přijetí produktivní řecké morfologie. Ta zahrnuje výpůjčky nominativních koncovek (*fóros* ‚město‘, *fóri* PL, *kókalo* ‚kost‘, *kókala* PL). Romské sufixy obliqua zůstaly pravděpodobně ještě po nějakou dobu produktivní. Řecké nominativní koncovky se pak uplatňují u všech následujících výpůjček. Výsledkem je již zmíněná atematická morfologie.

Třetí fáze souvisí s ústupem období rané romštiny a rozštěpením na jednotlivé dialekty a dialektální větve. Nové výpůjčky jsou většinou adaptovány podle řeckého modelu a přiřazeny do odpovídající třídy. Postupně však dochází i k přejímání další morfologie z kontaktních jazyků (jedná se hlavně o koncovky označující deminutiva,

¹³⁹ Je příznačné, jak uvádí Matras (2002, s. 74), že řecká morfologie, která byla přejata do romštiny za účelem integrace výpůjček, byla již v řečtině používána pro začleňování cizích slov do řečtiny.

¹⁴⁰ Cf- Elšík – Matras (2006, s. 72)

¹⁴¹ Cit. in Matras (2002, s. 80).

feminina a nominativní plurály). V některých případech pak tyto tvary (např. nové plurály) převládnu nad řeckými.

Poslední a nejnovější fáze, objevující se jen v některých dialektech, je charakteristická ztrátou markerů nominativu a obliqua. Příkladem je zmizení řecké koncovky maskulina *-is* v mnoha dialektech a další analogie mezi atematickými a tematickými třídami. Atematická morfologie řeckého nebo jiného původu zůstává produktivní pro další výpůjčky.

3.5.1.2 Rod

Romština má, stejně jako španělština (a katalánština) dva rody, mužský a ženský, a dvě čísla, jednotné a množné¹⁴². V plurálu se v romštině rod neutralizuje: *baró* ‚velký‘, *barí* ‚velká‘, *baré* ‚velcí, velké‘. Rod je primárně obsažen již ve jméně samotném, existují však i gramatické morfémy pro přechylování: *rom* - *romní*. Adjektiva (a zájmena ve funkci přívlastku) se shodují s řídicím substantivem v rodě a čísle.

Romská substantiva se dělí na bezkocovková (tj. zakončená konsonantem) a kocovková (zakončená vokálem).

Rod romského substantiva zakončeného na souhlásku může v *caló* zůstat zachován nebo se změnit, mj. pokud je jeho španělský protějšek opačného rodu: rom. *vast* M ‚ruka‘ (špan. *mano* F) > *bas* F (Borrow), rom. *džuv* F ‚veš‘ (špan. *piojo* M) > *chube* M (Borrow, Usoz), rom. *vudár* M ‚dveře‘ > *burdá* F ‚dveře‘ (špan. *puerta* F). U substantiv zakončených na samohlásku pokračuje rod (a rodové koncovky) několika způsoby:

1) Rod (i vokalická rodová koncovka, pokud jméno končí samohláskou) zůstávají často beze změny. Týká se to mj. životných jmen tvořících párové dvojice (a končících na samohlásku M *-ó*, F *-í*) i adjektiv: rom. *baró* - *barí* ‚velký - velká‘ > *caló baró* - *barí*. Zachována často zůstávají také romská maskulina končící na *-ó*, neboť kocové *-o* je i ve španělštině (i katalánštině) charakteristické pro maskulinum. V některých případech se objevuje analogické tvoření protějšku u párových dvojic: rom. *raj* - *raní* ‚pán - paní‘ > *caló ranó* - *raní*. Dle názoru Adiega (2005) jsou zapříčiněna analogickým utvořením z maskulin i nepalatalizovaná feminina končící mj. na *-lí*: *calí* i *callí*. Analogické tvoření se někdy objevuje i u supletivních párových dvojic: *caló bato* ‚otec‘ - *bata* ‚matka‘ (v ostatních romských dialektech: *dad* ‚otec‘, *daj* ‚matka‘), rom. *phral* ‚bratr‘ (deminutivum *phralořó*), *phen* ‚sestra‘ > *caló plaló* - *plalí* (Usoz), *planorró* - *planorrí* (Trujillo), rom.

---

¹⁴² V baskičtině se jmenný rod nerozlišuje, jména se však dělí podle životnosti/neživotnosti. Cf. Zavadil, 2010.

čhavořó – *čhajoří* ‚chlapeček - děvčátko‘ > *chavoró/chavorró* – *chavorí/chavorrí* (kat, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho).

2) Rod je zachován, mění se vokálová koncovka. Koncové *-í* u romských feminin bývá někdy nahrazováno koncovkou *-a* (typickou pro španělská a katalánská feminina): rom. *nasvalí* ‚nemocná‘ > caló *nasalí* i *nasala*. Pravděpodobně ze stejného důvodu také velmi často dochází k reinterpretaci plurálu s koncovkou *-a* nebo *-ija* jako jednotného čísla ženského rodu (viz dále).

3) Vokálová koncovka je zachována, mění se však rod. Vzácně se s tímto fenoménem setkáváme u životných substantiv: rom. *tiknořó* ‚maličký‘ > *chinorró* ‚holčička‘ (Hill), rom. *raklí* ‚dívka‘ > *lakri* ‚chlapeček‘ (bask). Častěji je tomu u neživotných substantiv. Mnohá romská maskulina končící na *-í* se objevují v caló jako feminina, především tam, kde je ve španělském protějšku ženský rod: rom. *paní* M ‚voda‘ > *pañí* F (Borrow, Usoz) (špan. *agua* F). Svou roli tu může hrát i analogie (koncovka *-í* označuje v párových dvojicích caló femininum).

4) Tvar jednoho rodu se někdy rozšířil na oba rody: rom. *tiknoří* ‚maličká‘ > *chinori* ‚malý/malá‘ (Bright). Velmi běžné je toto schéma v baskické pararomštině, neboť baskičtina rod nerozlišuje.

3.5.1.3 Číslo

Jazyky Pyrenejského poloostrova i romština rozlišují jednotné a množné číslo. Romská flexe (tj. koncovka *-é* pro plurál maskulin zakončených samohláskou, koncovka *-∅* nebo *-á* pro bezkoncovková maskulina a pro feminina) byla v tomto případě v caló zachována zřejmě místy až do počátku 19. století – soudě podle děl Condeho a Borrowa. V pozdějších pramenech je zjevná tendence přidávat k těmto tvarům koncové *-s*, jímž je tvořen plurál ve španělštině: rom. *čhavoře* ‚dětí‘ > *chavores* (Trujillo), rom. *jakha* ‚očí‘ > *aquías* (Usoz), *acáis* (Coelho) nebo zcela nahrazovat romskou flexi španělskou: rom. *akhóra* ‚ořechy‘ > *acores* (Usoz, Borrow). Naopak tvary plurálu (končící především na *-é*) začínají být vnímány jako jednotné číslo mužského rodu, což svědčí o rozrušení původního flektivního systému romštiny: rom. *phralořó* ‚bratříček‘, *phraloře* PL > caló *planorró* i *planorré* ‚bratr‘.

Adiego (2005b, s. 11-12) upozorňuje v caló na časté plurálové koncovky *-lé(s)*, *-áj(s)*. Jejich původ spatřuje opět v reinterpretaci podle španělského gramatického systému. Jelikož slova končící na přízvučné *-é* či *-á* nejsou ve španělštině běžná, mluvčí dle jeho názoru předpokládali, že zde došlo ke ztrátě koncové samohlásky *-l* či *-j*, které

neetymologicky doplnili, a od těchto tvarů byl následně vytvořen plurál: rom. *goné* ‚pytle‘ → *gonel* ‚pytel‘ (Trujillo) → *gonéles* PL (Borrow), rom. *jakha* ‚oči‘ → *acai* ‚oko‘ (analogicky ke *caló rai* ‚pán‘, *corajai* ‚muslim‘ atd.) → *acais* ‚oči‘ (Coelho).

Pravděpodobně ze stejného důvodu také velmi často dochází k reinterpretaci plurálu ženského rodu s koncovkou *-ía* jako jednotného čísla ženského rodu: rom. *bakrija* ‚ovce‘ (PL) > *caló bacría* ‚koza‘ (Usoz, Borrow), rom. *gadžija* ‚ne-Romky‘ (PL.F) > *caló cachiá* (SG.F) ‚ne-Romka‘ (Trujillo)

Archaickým rysem, společným iberským pararomštinám, je zachování bezkoncovkového plurálu u podstatných jmen mužského rodu, který Adiego (2002b) dokumentuje v existujících slovnících v takové míře, že se zcela jistě jedná o pravidelný jev. Pod vlivem majoritního jazyka byly k těmto tvarům v některých případech přidány koncovky plurálu (*-es* ve španělsky mluvících oblastech, *-s* v Katalánsku): *o dand* ‚zub‘ → *los danes* ‚zuby‘, *o manúš* ‚muž‘ → *los manuses* ‚muži‘, ad. Tyto tvary byly doloženy jak v konzervativních slovnících (např. Conde), kde je ještě zachován původní romský rod i číslo, tak v pozdějších slovnících pararomštiny v plném slova smyslu. Podle Adiega tato kontinuita jasně nasvědčuje tomu, že smíšený jazyk *caló* byl vytvořen postupnou adaptací romštiny, nikoliv prostým začleněním romského lexika do španělského, případně katalánského jazykového systému.

3.5.1.4 Pád

Pád se v romštině a v jazycích Pyrenejského poloostrova vyjadřuje odlišným způsobem. Ve španělštině a katalánštině se pády vyjadřují pouze analyticky (zbytky flexe jsou dochovány jen v zájmenech) a v baskičtině se vyjadřují pomocí aglutinačních sufixů.

3.5.1.4.1 Vyjadřování pádových vztahů v romštině

Pádové vztahy se v romštině vyjadřují dvěma vzájemně si konkurujícími způsoby: synteticky (flexivní i aglutinační složkou) i analyticky (adpozicemi).¹⁴³ Flexivní složku¹⁴⁴ tvoří sufixy nominativu a obliqua, které se připojují přímo k nominální bázi. Tyto sufixy nesou přízvuk, určují rod, číslo, tematický status a přiřazení ke jmenné třídě: nominativ *čhav-ó* ‚romský chlapec, syn‘, obliquus *čhav-és*. Aglutinační složkou jsou pádové

¹⁴³ Současný pádový systém v novoindických jazycích vznikl jako důsledek kompenzace ztráty starší pádové flexe. Pádový systém v romštině odpovídá původem a částečně i funkcí pádovým systémům jiných novoindických jazyků, což svědčí o společné vývojové fázi romštiny a kontinentálních novoindických jazyků zhruba do 10. století n. l. Nicméně romské pády vykazují některé jedinečné charakteristiky. Cf. Matras (2002, s. 78).

¹⁴⁴ *Layer I inflective elements*, cf. Matras (2002, s. 79).

koncovky, které se připojují k nominálnímu tvaru v pádu obliquu: nominativ *manúš* ‚muž, člověk‘, obliquus *manušés-*, dativ *manušéske*.

U syntetického vyjádření rozlišujeme tzv. úroveň I¹⁴⁵: nominativ a nepřímý pád (obliquus), k nimž se aglutinačně přidávají markery ostatních pádů tzv. úrovně II¹⁴⁶: dativ, lokativ, ablativ, instrumentál a genitiv.

Nominativ sloužil v rané romštině jako pád podmětu a neživotného přímého předmětu. Samotný obliquus označoval životný přímý předmět a pravděpodobně také recipienta slovesa *dát* (cf. v katalánské romštině 19. stol. *Mro Devel todel tout, latches djives*, dosl. ‚můj bůh necht' ti dá dobrý den‘, *mun man tro grast* ‚půjč mi svého koně‘, kde je dochován recipient slovesa ‚dát‘ (osobní zájmeno) v akuzativu/pádu obliquu a posesora v existenciálních posesivních konstrukcích (se slovesem *si-* ‚být‘)¹⁴⁷. Tato funkce nepřímého pádu je rozšířena v některých dialektech, např. olašských a v sintsých. Použití obliqua jako samostatného pádu je romský archaismus zděděný z indických jazyků středního období.

Aglutinační markery pocházejí ze starých indických postpozic a postponovaných adverbíí. Na rozdíl od jiných novindických jazyků se aglutinační markery připojují k nominálnímu tvaru v pádu obliquu, jsou nedílnou součástí jména a vykazují znělostní asimilaci podle zakončení tvaru obliqua (dativ *-ke/-ge*, lokativ *-te/-de*, ablativ *-tar/-dar*).

Vokativ stojí mimo toto schéma. Vokativní koncovky (u maskulin většinou *-a*, *-éja*, vzácněji *-o* nebo *-e*, u feminin *-(j)a*, *-(j)e*, vzácněji *-(j)o*, plurál *-ale(n)*) se připojují přímo k nominální bázi (bez obliqua), ale narozdíl od markerů nominativu a obliqua jsou nepřívzvučné. Původ vokativních koncovek je nejasný.¹⁴⁸ Odpovídají plurálovým formám na *-ale*, což by mohlo napovídat, jak uvádí Matras (2002, s. 80), že *-al/-ol-* jsou archaičtější tvary pocházející z deiktických výrazů, možná z postponovaných demonstrativ v nepřímém pádu nebo z určitého členu.)

Analytické řešení, též zvané úroveň III, spočívá ve využití adpozic pocházejících z adverbíí¹⁴⁹.

Výsledné řešení pádových vztahů závisí na konkrétním dialektu a pohybuje se od konzervativního syntetického přístupu severních dialektů až po úplný přechod k

---

¹⁴⁵ Layer I, cf. Matras (2002).

¹⁴⁶ Layer II *agglutinative case markers*, cf. Matras (2002).

¹⁴⁷ Věty dokumentuje Ackerley (1915). Ackerley konstatuje, že romský pádový systém je v popsáných variantách katalánské romštiny zachován u osobních zájmen, naopak u substantiv a adjektiv je nahrazen analytickým vyjadřováním po vzoru katalánštiny.

¹⁴⁸ Vzácně se v některých dialektech nacházejí tvary SG na *-ole* a *-ale* (doložené např. v jihobalkánských dialektech pro častěji užívaná u vokativu feminin v singuláru: *dale/dole* ‚matko!‘, *bibole* ‚teto!‘)

¹⁴⁹ Tyto markery stojí narozdíl od jiných novindických jazyků v preponované pozici.

analytickému tvoření v některých jihoitalských dialektech.¹⁵⁰ Analytické řešení pádových vztahů se objevuje i v katalánské a španělské pararomštině, v baskické pararomštině se uplatňuje aglutinační pádový systém založený na baskičtině (viz dále).

Syntetické vyjadřování pádů je v romštině celkově stabilní a dobře zachováno ve všech dnešních dialektech (kromě dialektů jižní Itálie), konkuruje mu však tendence k analytickému vyjadřování pádů v podobě výlučného používání adpozic úrovně III¹⁵¹. Výsledek závisí na různých faktorech a liší se často v jednotlivých pádech, protože ne každý pád disponuje původní adpozicí. Analyticky se nejčastěji vyjadřuje lokativ, protože všechny romské dialekty mají alespoň jednu, nejčastěji dvě předložky k vyjádření místa (*andr-*, *k-*), které konkurují syntetickému lokativu. V instrumentálu či genitivu naopak z důvodu absence původní adpozice převažuje syntetické vyjadřování pádu. V některých dialektech se absence původní adpozice řeší výpůjčkou z kontaktního jazyka.¹⁵²

Osobní zájmena v romských dialektech jsou vždy v syntetickém pádu, zatímco preference způsobu vyjádření pádu u substantiv je méně jednoznačná: substantiva životná a určitá jsou častěji v syntetickém pádu než substantiva neživotná a neurčitá, hierarchické rozdělení může hrát roli i v rámci skupiny životných substantiv, kde příbuzní budou častěji v syntetickém pádě než ostatní životná jména. Jak dále uvidíme, také v iberských (para)romštinách se zájmena v syntetických pádech udržela po delší dobu, zatímco substantiva tíhnou k analytickému vyjádření a zániku flexe, jak patrné i z pramenů popisujících relativně flexivní varianty iberské romštiny.

Téměř všechny romské dialekty zachovávají (alespoň do určité míry) pět aglutinačních markerů úrovně II.

Tabulka 14. Aglutinační pádové sufixy

Dativ	lokativ	ablativ	sociativ	genitiv
-ke/-ge	-te/-de	-tar/-dar	-sa	-ker/-ger-

Dativ¹⁵³ se vyjadřoval v rané romštině pomocí aglutinačního markeru *-ke/-ge* (*čhavó* ‚(romský) chlapec, syn‘: *čhavéske* SG, *čhavéngé* PL). Jeho původní a stále

¹⁵⁰ Také olšské dialekty používají hodně adpozic na úkor aglutinačních markerů.

¹⁵¹ *Layer III adpositions*, cf. Matras (2002).

¹⁵² Rozšíření inventáře předložek o výpůjčky však nemusí nutně vést k redukci produktivity syntetického vyjadřování pádů. Např. v sintsých dialektech jsou vypůjčené předložky často doprovázeny syntetickými pády: *fir o dadeske* (dativ) ‚otci‘ (z něm. *für* ‚pro‘), *fon o phralester* (ablativ) ‚od bratra‘ (z něm. *von* ‚od, z‘). Nedávnějšího data je substituce instrumentálu skrze vypůjčené předložky z kontaktních jazyků: v kalderašském dialektu v Argentině: *kon muro phral* ‚s mým bratrem‘.

¹⁵³ Romistická lingvistická tradice přijala termíny dativ pro marker *-ke* a lokativ pro marker *-te*.

nejdůležitější význam je benefaktivní (označuje nepřímý předmět některých benefaktivních sloves (např. ‚říct‘, ‚ukázat‘). V některých dialektech přebírá funkci obliqua a označuje recipienta slovesa *dát* a posesora v existenciálních posesivních konstrukcích (*si mange* ‚mám‘). Jednou z nejrozšířenějších funkcí dativu je v dativně-reflexivních konstrukcích s benefaktivním významem: *džav mange* ‚odcházím‘, *kinav mange* ‚kupuji si‘. V dativu stojí také výrazy *soske* ‚proč‘ a *adaleske* ‚proto‘.

Lokativ se v rané romštině vyjadřoval markery *-te/-de* (*amen* ‚my‘: *amende*). Jeho základním významem bylo určení místa a pohybu k místu. Zároveň však byl i předložkovým pádem, který doprovázel většinu adpozic úrovně III (*pašal amende* ‚u nás‘).¹⁵⁴

Ablativ se pojí s aglutinačním markerem *-tar/-dar* (*phral* ‚bratr‘: *phralestar* SG ‚(od) bratra‘, *phralendar* PL). Vyjadřuje původ (např. prostorový, materiálový), důvod a objekt srovnání.

Instrumentál se v rané romštině označoval markerem *-sa* (v některých současných dialektech se objevuje varianta *-ha*). Kromě instrumentální funkce (např. *čhurjasa* ‚nožem‘) plní také funkci sociativně-komitativní (*tumen* ‚vy‘: *tumensa* ‚s vámi‘) a figuruje v některých ustálených spojeních (např. *dromesa* ‚na cestě, cestou‘).

Genitiv je neproblematičtějším pádem úrovně II. V rané romštině měl marker genitivu tvar *-ker-* SG */-ger-* PL, v dnešních dialektech se objevuje v podobách *-ker-/-k-/-r-*. V některých dialektech se objevují dvojí tvary, který někdy mohou rozlišovat význam, jako ve finské romštině: *iv* ‚sníh‘: *iveskero* ‚leden‘, *ivesko* ‚sněžný‘.¹⁵⁵

Genitiv zaujímá mezi ostatními romskými pády zvláštní postavení. Vykazuje morfologickou shoru v rodě a čísle a v některých ohledech se chová jako adjektivum: *le raklesk(er)i daj* ‚chlapcova matka‘, *le raklesk(er)o dad* ‚chlapcův otec‘, *le raklesk(er)e dadesa* ‚s chlapcovým otcem‘. Genitivní tvary se mohou vyskytovat před i za řídícím jménem. Kromě referenční funkce má také funkci klasifikační/kvalifikační: *bakresko mas* ‚jehněčí (dosl. ovčí maso)‘. Genitiv může označovat materiál, zdroj, věk, míru, čas, místo, účel, vlastnosti: *kale jakhengeri čhaj* ‚černooká dívka‘. Genitiv je také nejběžnějším zdrojem pro lexikální derivace a při slovo tvorbě konkuruje denominálním adjektivům. Formální rozdíly mezi genitivem a adjektivem nacházíme ve způsobu připojení sufixu (u

¹⁵⁴ V některých dialektech se s přejatými předložkami mohou pojít i jiné pády, např. v sintštině *mit tumenca* ‚s vámi‘ (instrumentál), *fir tumenge* ‚pro vás, vám‘ (dativ).

¹⁵⁵ Původní genitiv pochází z participia slovesa **kar-* ‚dělat‘ (v dnešní romštině *ker-*). V ostatních novindických jazycích se také objevují tvary *-r-*, *-k-*, *-kr-*, *-ker-*. Je možné, že romština zdědila dva tvary genitivu, které byly buď zaměnitelné, nebo funkčně rozlišené. Strukturní simplifikace může být i romský interní vývoj.

genitivu se sufix připojuje ke tvaru obliqua, u adjektiva přímo ke kmeni), genitivní marker navíc podléhá stejně jako ostatní aglutinační pádové markery znělostní asimilaci.

Rozpad staré indické nominální flexe vedl, jak uvádí Matras (2002) k postupnému nárůstu analytických pádových markerů pocházejících z adverbií (často nominálního původu). Romština sdílí tento vývoj stejně jako část inventáře analytických markerů úrovně III s ostatními novoindickými jazyky. Mnoho starých adpozic zachovává původní adverbiální tvar a jsou stále užívány také jako adverbia, ač některé dialekty využívají derivační morfémy *-e/-i* a *-al/-il* k rozlišení adpozic a adverbií vyjadřujících místo a směr (olaš. *angla amende* ‚před námi‘, *tordžul anglal* ‚stojí vepředu‘, *džav angle* ‚jdu dopředu‘). Základní adpozice jsou zděděné z protoromštiny, v jednotlivých dialektech jsou však v inventáři markerů úrovně III rozdíly. Adverbiálního původu jsou *angle/angla/anglal* ‚před‘, *pal/pala/pale* ‚za‘, *paš/paša/pašal* ‚vedle‘, *andre/ande* ‚v‘, *tela/tala* ‚pod‘, *upre/opre/pre* ‚nad‘ a z originálních adpozic pocházejí *pre/pe/pa* ‚na‘, *dži/džiko* ‚do‘ z originálních adpozic. Do původního inventáře patřily také adpozice *andar/dran/andral/andal/anda* ‚z‘, *bi* ‚bez‘, *ke/ki/ka* ‚do‘, *maškar/maškir* ‚mezi‘, *vaš* ‚pro‘, *truja/utruja/tru/tur* ‚kolem‘, *perdal/pirdal/pedar* ‚přes‘, ale v některých dialektech či větvích zanikly.

V rané romštině nebyly žádné vypůjčené předložky. Asi nejběžnější vypůjčená předložka je slovanské *pretiv/protiv* ‚proti‘. Největší množství vypůjčených předložek je v sinti (např. *fon* ‚z‘, *mit* ‚s‘, *fir* ‚pro‘). Některé dialekty mohou pod vlivem kontaktu klást adpozice za jméno (balkánské dialekty, finská romština).

3.5.1.4.2 Pozůstatky romského pádu v iberských (para)romštinách

Tendence k analytičnosti, která je přítomná i v romštině, byla na Pyrenejském poloostrově ještě posílena kontaktními jazyky. Jen v nejranějších pramenech je doloženo syntetické vyjadřování pádů. Iberské (para)romštiny postupně převzaly až na malé výjimky způsob vyjadřování pádových vztahů z kontaktního jazyka. To se týkalo nejprve substantiv a adjektiv, která jsou již v relativně raných pramenech dokumentována nejčastěji v nominativu SG i PL (ojediněle najdeme i lexikalizované zbytky další pádové flexe, např. v ustálených konstrukcích či spojeních). Relativně delší dobu byla zachována pádová flexe u zájmen. Postupně však došlo také k jejímu rozrušení a jeden z tvarů zájmena se začal používat pro všechny pády.

Nominativní vokalické koncovky jsou v iberských (para)romštinách zachovány

dobře (u xenoklitik někdy odpadá, stejně jako v jiných romských dialektech, koncové -s): např. rom. *šeró* ‚hlava‘ > *jeró* (Usoz, Borrow, Trujillo), *roxeró* (Sentmenat), *schro* (kat), *jero/keró* (bask); rom. *paní* ‚voda‘ > *pani* (kat, bask, Borrow), *pañí* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *pirí* ‚hrnec‘ > *pirí* (Sentmenat, Usoz), *piri* (bask, Borrow), *pigrí* (Conde); rom. *foro(s)* ‚město‘ > *foros* (Usoz, Borrow), *foro* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *sapunis* ‚mýdlo‘ > *sampuñí* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *kralis* ‚král‘ > *crallis* (kat, Usoz, Borrow), *cráyis* (Conde), *crally* (Trujillo). Tvary romských plurálů v nominativu jsou také zachovány: rom. *pindřó* ‚noha‘, *pindřé* PL > *pinré* (Sentmenat). Někdy se od nich odvozuje základní tvar (mj. pokud slovo končí na souhlásku, která je ve fonologickém systému kontaktního jazyka v této pozici nepřípustná): rom. *dukh* ‚bolest‘ > *duca* (Conde, Trujillo), *duga* (Usoz, Borrow); rom. *berš* ‚rok‘, *berša* PL > *brekha*, *breja* (bask); rom. *gadží* ‚ne-Romka‘, *gadžijá* PL > *gatzia*, *gatsia* (kat), *cachiá* (Trujillo); rom. *poř* ‚břicho‘, *pořa/pořja* PL > *porra* (bask), *porriá* (Conde), *poria* (Trujillo), *porria* (Trujillo); rom. *zetalí/dzetalí* ‚oliva‘, *zetalija* PL > *satalha* (Coelho); rom. *kiši* ‚pytlíček‘ > *quisía* (Trujillo). Plurály také často přijímají koncovky z kontaktního jazyka (-s ze špan. a katal., -k z baskičtiny): rom. *džuv* ‚veš‘, *džuva* PL > *chugás* (Conde), rom. *čen* ‚náušnice‘, *čenja* PL > *chañás* (Conde), rom. *poř* ‚břicho‘, *pořa/pořja* PL > *porías* (Usoz, Borrow). (více viz kapitola rod a číslo).

Samostatný pád obliquus (vyjma zájmen) se nezachoval. V kombinaci s aglutinačními pádovými markery nalézáme kořen obliqua např. *for-es-ker-o* (kořen-OBL.SG-GEN-M, např. Conde: *foresquero* ‚starosta‘), *mas-en-ger-o* (kořen-OBL.PL-GEN-M, např. Borrow: *maasengoro* ‚řezník‘), *mol-ja-te* (kořen-OBL.SG-LOK, např. Hill: *mollate*, Usoz, Borrow: *mollati*).

Vokativní tvary jsou v iberských (para)romštinách doloženy: rom. *čhavéja* ‚chlapče!‘ > *chavéa* ‚dítě‘ (Conde); rom. *čhavále* ‚chlapci!‘ > *chavále* ‚chlapci‘ (Conde); rom. *manušéja* ‚muži, člověče!‘ > *manujea* ‚muži!‘ (Conde); rom. *devla* ‚bože!‘ (i ‚bohové NOM PL‘) > *debla* ‚škoda‘ (Conde).¹⁵⁶

Ostatní pády jsou doloženy zejména u zájmen (viz dále). Substantiva s aglutinačními pádovými markery nacházíme jednak ve starších flexivních variantách iberské romštiny, jednak ojediněle v některých slovech, která byla původně nejspíše součástí verbonominálních vazeb.

Dativní tvary substantiv nacházíme v krátkých veršovaných textech ve flexivní

¹⁵⁶ V pozdějších španělských pramenech *caló* se nezdá setkávat s výkladem slova *debla* jako ‚bohyně‘. Došlo k němu jistě pod vlivem španělštiny.

romštině, které uvádí Cénac Moncaut (1855)¹⁵⁷: *caracolenge* (*caracol-en-ge*: špan. přejímka-OBL.PL-DAT)¹⁵⁸, *leba tusquet* (*le bat-us-ke*: člen.OBL kořen-OBL.SG-DAT), *e chabisquet* (*le čhav-es-ke*: člen.OBL kořen-OBL.SG-DAT).¹⁵⁹

Lokativní tvary na *-te* nacházíme v pracích Condeho a Borrowa u místních názvů: *Utrerate* ‚v Utreře‘ (město v Andalusii) → ‚Utrera‘, analogicky *Lucenate* ‚Lucena‘, *Madrilati* ‚Madrid‘ (Borrow). V současném caló nachází Adiego (2005b) tvary *mollate* ‚vino‘ < rom. *moljate* ‚ve víně‘, *bullati* ‚řit‘ < rom. *buljate* ‚v řiti‘. Lokativní tvar ve spojení s adpozicí se dochoval také ve tvaru *posiláti* ‚silou‘ (rom. *сила* ‚síla‘, *siláte* LOK) (Usoz, Borrow), což plně odpovídá funkci lokativu jako předložkového pádu v rané romštině. Tzv. starý romský lokativ (dochovaný v romštině u několika málo slov) je zřejmě patrný v caló ve výrazu *rachí* ‚noc‘ (< rom. *rat* či *rati* ‚noc‘).

Také ablativní tvary byly v některých ustálených výrazech zachovány dodnes: rom. *bokhatar* ‚z hladu‘ > *bocata* ‚hlad‘ (Pabanó, Román), rom. *trašatar* ‚ze strachu‘ > *trajata* ‚strach‘ (Adiego, 2005b). I v tomto případě lze předpokládat, že tyto výrazy byly součástí verbonominální vazby nebo ustálené fráze, které jsou v romštině – stejně jako ve španělštině – velmi užívané, např. *merel bokhatar* ‚umírat hlady‘.

Tvar instrumentálu je zdokumentován v katalánské romštině: *redablesa*, *jare da blessa* (< rom. *dža devlesa* ‚jdi s bohem‘) (Ackerley, 1915). Poslední spojení je dokumentováno i v caló: *chan de bleka* ‚zdravit‘ (dosl. ‚jdou s bohem‘) (Trujillo). Keller (1892) uvádí další příklady v caló: *silaha* ‚silou‘, *dalha* ‚s obavami, ustrašeně‘ < rom. *dar* ‚strach‘¹⁶⁰. Původně instrumentální tvar je nejspíše také *quejesa* ‚hedvábí‘ (< rom. *kež* ‚hedvábí‘, *kežasa* INSTR) (Usoz, Borrow, Trujillo). Z romského instrumentálu je snad odvozena také předložka *sar* ‚s‘ (Borrow).¹⁶¹

Tvary genitivu jsou v některých romských dialektch produktivním prostředkem k tvoření nových pojmenování. Zdá se, že tomu tak bylo i v iberské romštině. Příkladem jsou původně genitivní tvary *queresquero* ‚správce statku, majordom‘ (Trujillo),

¹⁵⁷ Cit. in Bakker (1995).

¹⁵⁸ *Usti, ustí, chajori mindre foucar moyorré samende caracolenge*. Interpretace Bakkera (1995, s. 147) *Ustí, ustí, chajori minre, sukar muioresa, amende caracolenge*. Objevuje se tu také tvar instrumentálu: *muioresa* a lokativu: *amende*.

¹⁵⁹ *Leba tusque echa bisquet le apeliqet taberamente*. Interpretace Bakkera (1995: 147) *Le batoske e chaveske le apeniceke t'avel amende*. Dativní tvar je také *le apeliqet*, který Bakker spojuje se slovem v caló *peniche* ‚Duch svatý‘ (Borrow) a odvozuje ho z řec. *pneuma*.

¹⁶⁰ Zajímavý je u Kellera dokumentovaný instrumentální tvar na *h-* (ve španělštině se /h/ nevyslovuje), který se objevuje v některých romských dialektch. V ostatních dokumentovaných formách instrumentálu jsme zaznamenali pouze tvary se *s-*, který také odpovídá romské sponě v caló na *s-* (u instrumentálu a spony je v dialektch zpravidla souhlásková korelace).

¹⁶¹ V romštině existuje zájmeno tázací a vztažné příslovce *sar* ‚jak‘, za pravděpodobnější však pokládáme původ z instrumentálu.

querescaro (Usoz, Borrow) (z rom. *kher* ‚dům‘, *khereskero* GEN), *foresquero* ‚starosta, vládce města‘ (Conde) (z rom. *foros* ‚město‘, *foreskero* GEN), *maasengoro* ‚řezník‘ (Borrow), *maasongoro* (Usoz) (z rom. *mas* ‚maso‘, *masengero* GEN), *dandesqueró* ‚svícen‘ (Trujillo), *dondéscaro* (Coelho) (z rom. *dud* ‚světlo‘, *dudeskero* GEN), původně z genitivu pochází také slovo *poriéngue*, *poríngue* ‚čerstvý (např. vejce)‘ (Conde) (z rom. *por* ‚pero, peří‘, *porengero* GEN). Genitivní tvar se zachoval také ve spojení *debléscridai* (z rom. *devleskeri daj* ‚Boží matka‘) (Conde), *develescidai* (kat).¹⁶²

Z adpozic úrovně III se v iberských (para)romštinách dochovaly následující:

rom. *angle/angla/anglal* ‚před‘: *anglé*, *anclé* (Conde), *anglal* (Usoz, Borrow, Trujillo),¹⁶³

rom. *pal/pala/pale/palal* ‚za‘: *palal* (kat, Usoz, Borrow, Trujillo), *palár* ‚poslední‘ (Conde), *palé* (Conde), *apalé* (Coelho), *apalá* (Borrow, Trujillo), *pala*, *palá* (Trujillo), také odvozená slova ve významu ‚dvorek‘¹⁶⁴: *palunú* (Conde), *palonó* (Coelho),

rom. *paš/paša/pašal* ‚vedle‘: *pajé* (Conde), *pakh*, *pac* (kat),

rom. *andre/ande* ‚v‘: *anda*, *andi*, *nda*, *aray*, *re* (kat), *anré* (Conde), *andro*, *andre*, *enré* (Usoz), *enré*, *andré* (Borrow, Trujillo), *enre*, *enren* (Trujillo),

rom. *tela/tala* ‚pod‘: *telian* (bask), *atelis* (Usoz, Borrow), *ostely* (Borrow, Trujillo), *ostelé* (Borrow), *ustilen* (Trujillo),

rom. *upre/opre/pre* ‚nad‘: *aupré* (Conde, Trujillo), *aupre* (Borrow), *opré* (Usoz, Borrow, Trujillo), *upre* (Trujillo, bask), *upré* (kat), *uper* (bask),

rom. *bi* ‚bez‘: *bi* (Usoz, Trujillo, Penaró).

Tvar *posiláti* ‚silou‘ (Usoz, Borrow) je spojením adpozice *po* (adpozice pochází buď z rom. *perdal/pirdal/pedar* ‚přes‘, dle našeho názoru by se spíše mohlo jednat o ranou gramatickou přejímku ze španělštiny: *por* ‚přes‘.) a lokativu (*siláte*), který byl v rané romštině předložkovým pádem. V iberských (para)romštinách zpravidla v ostatních případech následuje po předložce nominativ.

3.5.1.4.3 Vyjadřování pádových vztahů v iberských pararomštinách

Ve španělštině a katalánštině se pádové vztahy vyjadřují pomocí slovosledu a

¹⁶² Ackerley (1915, s. 110) se domnívá, že Rochas získal toto spojení z konverzace s romskými kočovnými kováři z Maďarska a nepatří tudíž do katalánské romštiny. Toto tvrzení však považujeme za diskutabilní vzhledem k tomu, že spojení nacházíme i ve španělském caló: *debléscridai* (Conde), *deblaeschinday* (Trujillo, nejspíše chybně opsáno ze staršího zdroje), pravděpodobně chybnou zpětnou reinterpretací spojení vzniklo slovo *chinday* ‚matka‘ (rom. *daj*) (Borrow, Trujillo).

¹⁶³ Příslowce místa měla dvě hodnotové orientace 1) místo a směr, sufix *-e*: *khere* ‚doma‘ i ‚domů‘, *andre* ‚dovnitř‘ i ‚vevnitř‘, 2) separativní a perlativní, sufix *-al*: *kheral* ‚z domu‘, ‚skrze dům‘, *andral* ‚zevnitř‘, ‚skrze vnitřek‘.

¹⁶⁴ Nejspíše se jednalo o zadní dvorek.

předložek. Tento analytický způsob se objevuje i v *caló*, např. *bucavelas de mangue por el gao* ‚pomlouváš mě po vesnici‘ (Conde, špan. *hablas mal de mí por el pueblo*). Analytický způsob vyjadřování pádových vztahů převažuje i v jinak relativně flexivní katalánské romštině. Baskická pararomština přejala baskické pádové sufixy, např. *txukel-en ful-a* ‚psí exkrement‘ (Bakker).

3.5.1.5 Adjektiva

3.5.1.5.1 Adjektivní flexe

Romské adjektivum se shoduje s řídícím substantivem v rodě, čísle a pádu úrovně I (tj. nominativ nebo obliquus). Plurálové koncovky jsou neutralizovány v rodě a pádu. Okrajově se v rané romštině vyskytovala nesklonná adjektiva končících na konsonant, např. *šukár* ‚krásný, krásná‘. Aglutinační pádové markery se pojí pouze se substantizovanými adjektivy.¹⁶⁵

Tabulka 15. Adjektivní flexe

	NOM.SG.M	NOM.SG.F	OBL.SG.M	OBL.SG.F	NOM.PL	OBL.PL
Oikoklitika	-ó	-í	-é	-á	-é	-é
Xenoklitika	-ó	-ó	-on-e	-on-a	-á	-on-e

Adjektiva odvozená z řečtiny jsou v obecné romštině poměrně málo zastoupena, přebírají však řeckou flexi, koncovky pocházejí z řeckého neutra. Řecké koncovky jsou založeny na formách řeckého neutra: singulár *-o* bez rodového rozlišení, plurál *-a*, v plurálu je přidáno *-on-* a koncovka rozlišuje rod¹⁶⁶.

Stejná flexe jako u oikoklitických adjektiv se objevuje také u participií, tázacích a mnohých zájmen (např. *savó* ‚který‘, *savořó* ‚všechn, celý‘, *korkořó* ‚sám‘). Xenoklitickou flexí se řídí přejatá adjektiva, řadové číslovky, zájmeno *vsako* ‚každý‘ (slovanského původu).

Adjektivní flexe je v některých romských dialektech narušena.¹⁶⁷

Konkurence syntetického a analytického řešení se projevuje i ve stupňování.

¹⁶⁵ Výjimečně mohou v některých dialektech (např. *xaladitka*) kopírovat nominální flexi: *tikne čhavensa* ‚s malými dětmi‘ i *tiknensa čhavensa*.)

¹⁶⁶ Řecké plurálové koncovky *-a* přežívají jen v některých dialektech. V olašských a balkánských dialektech je tendence nahrazovat nominativ plurálu *-a* obliquem plurálu *-one*. V některých dialektech se chovají přejatá adjektiva končící souhláskou jako původní romská nesklonná adjektiva. Další adaptace adjektivních přejímek se v dialektech různí, často přejímá koncovky z kontaktního jazyka.

¹⁶⁷ Dochází např. k neutralizaci rodu v obliquu na *-e* (*phure romnjake* ‚staré ženě‘ vedle konzervativnějšího tvaru *phura romnjake*).

Původní syntetický romský komparativ (sufix *-edér*) (indického nebo íránského původu) bývá v různých dialektech nahrazován částicemi pocházejícími z kontaktních jazyků, jako *po-*, *naj-* (slovanského původu), *maj* (z rumunštiny) apod.

3.5.1.5.2 Zbytky romské adjektivní flexe v iberských (para)romštinách

Adjektiva, participia i zájmena (přivlastňovací, tázací a neurčitá) ve všech iberských (para)romštinách běžně uchovávají romské nominativní koncovky *-ó M*, *-í F*, *-é PL*: *saró - sarí* (rom. *savořó* ‚celý‘) (Usoz), *baró - barí - baré* ‚velký - velká - velké‘ (Conde). Shoda rodu a čísla adjektiva/zájmena s řídícím substantivem je zpravidla zachována: *romni kami* ‚těhotná žena‘ (< rom. *khabní/khamní řomní*) (kat), *dané parné* ‚bílé zuby‘ (< rom. *parné dandá*) (kat), *bri romi* ‚žena‘ (rom. *minří řomní* ‚moje žena‘) (Sentmenat), *mi romi assin nassali* ‚moje žena je nemocná‘ (rom. *minří řomní sin nasvalí*) (Sentmenat), místy se však může objevit i nesoulad mj. mezi číslem a koncovkou: *rochay* ‚dcera‘ (rom. *minří čhaj* ‚moje dcera‘, *minřó M*) (Sentmenat), *brebibí* ‚teta‘ (rom. *minří bibí* ‚moje teta‘, *minřé PL*) (Sentmenat), *latxi sibér* ‚dobrý den‘ (rom. *lačhó divés*, *lačí F*) (Sentmenat), nominativ plurálu je obsažen také ve složenině *oltzulemás* ‚stehna‘ (z rom. *ol thulé mas* ‚tlustá masa‘).

Tvar *obliqua* je pravděpodobně doložen ve spojení *la atxár aratza* ‚dobrou noc‘ (rom. *lačí rat*, *lačhá ratá OBL*)¹⁶⁸. Nesklonné adjektivum *šukár* se objevuje na pozici *obliqua* ve spojení *foucar moyorrésa* (rom. *šukár mujořésa* ‚s krásnou pusinkou‘) (Cénac Moncaut¹⁶⁹).

V iberských (para)romštinách jsou doloženy i lexikalizované zbytky původního syntetického stupňování: komparativ se objevuje u slov: rom. *baredér* ‚větší‘ > *barader* (Usoz, Borrow), *varandel* (Hill), *barendé* (Conde), *barandé* (Trujillo), *barander* (Trujillo); rom. *sigidér* ‚rychlejší‘ > *sigader* (kat), *siguetdér* (Conde); rom. *fedér* ‚lepší‘ > *feter* ‚lepší‘ (Usoz, Borrow), *fendo* ‚dobrý‘ (Borrow, Trujillo), *fendi* ‚dobrá‘ (Borrow, Trujillo). Původní význam sufixu v *caló* posléze zanikl a syntetický komparativ byl nahrazen analytickým tvořením (podle španělského modelu). Pomocná částice (*más* ‚více‘) byla někdy kalkována zpět do *caló*: rom. *but* ‚mnoho‘, *buter*, *butedér* ‚více‘ > *bus* ‚více‘ (Borrow), *bufendi* ‚lépe‘ (Borrow), *baribú* ‚velmi, mnoho‘ (Borrow, Trujillo) (rom. *barí*

¹⁶⁸ Adiego (2002b) nabízí tři možné interpretace daného spojení, přičemž *obliquus* singuláru nejlépe odpovídá z hlediska morfologického, nicméně ze syntaktického hlediska je problematický: akuzativ životných jmen se sice vyjadřuje tvarem *obliqua*, dané spojení je však neživotné, mělo by tudíž stát v nominativu.

¹⁶⁹ Cit. in Bakker (1995).

,velká, *but*, mnoho').¹⁷⁰

3.5.1.6 Člen

Romština má jako jediná mezi novoindeckými jazyky plně vyvinutý určitý člen. Vznik preponovaného určitého členu se datuje do období rané romštiny a je důsledkem jazykového kontaktu s řečtinou. Romský a řecký člen vykazují výrazné strukturní podobnosti: jsou preponované, většinou vokalické v nominativu, ale často konsonantické v obliquu, nepřízvučné a nemají deiktickou funkci.¹⁷¹ Stejně jako ostatní nominální modifikátory rozlišuje člen rod, číslo a pád na úrovni I (nominativ nebo obliquus), v plurálu se rod neutralizuje.

Tabulka 16. Rekonstruované tvary určitého členu v rané romštině¹⁷²

	NOM.SG.M	NOM.SG.F	OBL.SG.M	OBL.SG.F	NOM.PL	OBL.PL
Člen určitý	o(v)	e	ol-e	ol-a	ol	ol-e

V dnešních romských dialektech vykazují tvary určitého členu značnou variabilitu, která je důsledkem tendence ke zjednodušení. Nejarchaičtější tvary uchovávají vokál i konsonant (*ol-*) v obliquu a nominativu PL. Často dochází k inkorporaci členu do předložek: *ande+o* > *ando* apod. Co se týče postavení ve větě, člen zaujímá první pozici ve jmenném syntagmatu, předchází atributivní adjektiva: *o phuro rom* ‚starý Rom‘. Adjektivum stojícím za jménem také často předchází člen: *o rom o phuro*.¹⁷³ Kromě obecných pragmatických funkcí určitého členu doprovází také stejně jako v řečtině vlastní jména a má některé specifické sémantické funkce podobně jako člen jiných balkánských jazyků: *katar o zlatos* ‚ze zlata‘, *pal o duj zis* ‚po dvou dnech‘ (cf. Matras, 2002, s. 98). Neurčitý člen je založen na číslovce *jekh* ‚jeden/jedna‘ a má flexi.

V iberských pararomštinách se dochovaly zejména tvary členů v nominativu - určitý člen M *o*, F *e* (PL *ol*) i neurčitý *jekh* ‚jeden‘, v mnohých případech došlo ke splnutí členu se substantivem: rom. *jekh andřó* ‚jedno/nějaké vejce‘ > *iek anro* (kat); rom. *o kher* ‚ten dům‘ > *o ker* (kat); rom. *o guruv* ‚ten dobytek‘ > *o burú* (Sentmenat); rom. *o muj* ‚ta ústa‘ > *o múy* (Sentmenat); rom. *ol bal* ‚ty vlasy‘ > *ol bals* (kat); rom. *ol khangerjá* ‚kostely‘

¹⁷⁰ Caló také převzalo ze španělštiny superlativ absolutní (sufix *-ísim-*), např. caló *fendó* ‚dobrý‘ (šp. *bueno*) → *fendísimo* ‚nejlepší, skvělý‘ (šp. *buenísimo*).

¹⁷¹ Ostatní balkánské jazyky mají postponovaný člen, romský člen se proto bezpochyby vyvinul před rozptýlením dialektů, tedy v raně romském období. V dialektech, které jsou v kontaktu s jazyky, jež člen nemají, došlo často ke ztrátě obou členů. Cf. Matras (2002).

¹⁷² Cf. Elšík – Matras (2006, s. 74).

¹⁷³ V některých dialektech olašské a balkánské skupiny se člen může kombinovat s demonstrativy: *o rom kadava* ‚tento Rom‘.

> *ol kingaria* (kat); v některých případech splynul člen se jménem: rom. *jekh ruv* ‚nějaký vlk‘ > *yerú* (Usoz, Trujillo); rom. *jekh řan* ‚nějaká tyč‘ > *yerrán* (Trujillo); rom. *jekh berš* ‚jeden rok‘ > *yeberch* (Sentmenat); rom. *jekh bař* ‚nějaký kámen‘ > *hyebar* (kat); rom. *jekh čaró* ‚nějaká mísa‘ > *djetcheró* (kat); rom. *jekh drom* ‚nějaká cesta‘ > *yetdrom* (kat); rom. *jekh xer* ‚nějaký osel‘ > *iager, hiajer* (kat); rom. *o ruv* ‚ten vlk‘ > *oruz* (Trujillo), *oruque* (Conde); *o raklo* ‚ten chlapec‘ > *olaklo* (bask); *o rukh* ‚ten strom‘ > *oruque* (Conde, Trujillo); rom. *o kham* ‚to slunce‘ > *ocán* (Bright, Trujillo); rom. *o kurkó* ‚ta neděle‘ > *ocorcó* (Sentmenat); rom. *ol herá* ‚ty nohy‘ > *orcherá* (Sentmenat); rom. *ol thulé mas* dosl. ‚tlustá masa‘ > *oltzulemás* ‚stehna‘ (Sentmenat); rom. *e raklí* ‚ta dívka‘ > *elakli* (bask); *e gadží* ‚ta ne-Romka‘ > *egaxi* (bask).

O člen určitý v pádu obliquu (*ole, le* SG.M a PL, *ola, la* SG.F) by se snad mohlo jednat ve tvaru *la piri* ‚hrnec‘ (Sentmenat).¹⁷⁴ Tvary romského členu určitého v pádu obliquu se velmi podobají určitým členům ve španělštině a katalánštině, což mohlo přispět k jejich brzkému začlenění do iberských pararomštin. V některých případech se mj. v caló setkáváme s různými hybridními tvary, jako pro femininum *a* (špan. *la*), *dor* (špan. předložka *de + ol*)¹⁷⁵. Pro pararomštiny je příznačné, že často vybočují z normy romštiny i kontaktního jazyka.

V iberských pararomštinách se velmi často objevují i členy z kontaktního jazyka, např. v caló jsou iiz ve starých pramenech používány členy *el* SG.M, *los* PL.M, *la* SG.F, *las* PL.F, neurčitý *un* SG.M, *una* SG.F, *unos* PL.M, *unas* PL.F, což dokládáme následujícími ukázkami (Usoz):

caló: *O chavorrito que se esmerela por el Oclaye...*

špan. *Un gitanito que se desvive por el Rey...*

význam: Rom, který by za krále položil život...

caló *Ha perado la lon chingaripen!*

špan. *Ha caído la sal de la riña!*

význam: Sůl sváru byla zaseta!

caló ... *yeque eraño de la primera lacha ...*

špan. ... *un señor de la primera importancia ...*

význam:.. pán nanejvýš významný ...

¹⁷⁴ Neživotné jméno v pádu obliquu je v romštině netypické. Mohlo by se tedy spíše jednat o člen určitý *la* přejatý ze španělštiny či katalánštiny. Jak však poznamenává Adiego (2002, s. 80), ve slovníku se objevují pouze romské členy.

¹⁷⁵ Cf. Keller (1892).

3.5.1.7 Zájmena a deiktická adverbia

3.5.1.7.1 Demonstrativní zájmena a proadverbia

Tvary demonstrativ se v jednotlivých romských dialektech značně liší, téměř vždy se však jedná o kombinaci kmenových souhlásek *k*, *d*, kmenových samohlásek *a*, *o* a koncovek *-va* (M), *-ja* (F), *-la* (PL). V rané romštině se předpokládají tvary *adava/odova* a *akava/okova*. Tyto tvary jsou zachovány v nejzápadnějších romských dialektech (velšská romština) a v konzervativním jihovýchodním arli dialektu Kosova a Makedonie a na Balkáně. V některých dialektech se původní tvary udržely jen částečně. Původní raně romské tvary obsahují, jak dále uvidíme, i iberské (para)romštiny.

Nejvýraznějším rysem demonstrativ z typologické perspektivy je schopnost rozlišit čtyři deiktické dimenze na základě konsonantického (*-k-*, *-d-*) a vokálního (*a-*, *o-*) kmene. Vokální a konsonantické kmeny demonstrativ se shodují s kmeny výrazů pro vyjádření polohy: *adaj*, *akaj* ‚tady‘, *odoj*, *okoj* ‚tam‘.¹⁷⁶ Rozlišení se jen částečně překrývá s opozicí blízkého a vzdáleného.

Ve většině dialektů nahrazují demonstrativa neživotná substantiva (*dikhlo* *odova* ‚viděl jsem to‘ vs. *dikhlo* *les* ‚viděl jsem ho‘). Stejně jako adjektiva stojí demonstrativa zpravidla před substantivem, ale může se také objevit emfatické postponované užití. Flexe se řídí stejnými pravidly jako u adjektiv.

Tabulka 17. Deiktické a anaforické výrazy v rané romštině ¹⁷⁷

	nominativ			obliquus		
	SG.M	SG.F	PL	SG.M	SG.F	PL
demonstrativa						
blízký obecně	adava	adaja	adala	adales	adala	adalen
blízký konkrétně	akava	akaja	akala	akales	akala	akalen
vzdálený obecně	odova	odoja	odola	odoles	odola	odolen
vzdálený konkrétně	okova	okoja	okola	okoles	okola	okolen
zájmeno 3SG	ov/av	oj/aj	ol, on	(o)les	(o)la	(o)len
klitika	lo	li	le			
určitý člen	o	e	ol	(o)le	(o)la	(o)le

Tyto tvary se dochovaly, jak již bylo řečeno, v některých v konzervativních dialektech na Balkáně, v některých italských dialektech a ve velšské romštině (a v této podobě vstoupily též na Pyrenejský poloostrov, viz dále). V jiných dialektech došlo buď

¹⁷⁶ Matras (2002) se domnívá, že tyto kmeny (*ad-*, *od-*, *ak-*, *ok-*) byly nejspíš používány k posílení starších demonstrativních zájmen *ava/ova* (M), *aja/oja* (F), *ala/ola* (PL): *ak-ava* > *akava* ‚tady tento‘. Matras rozlišuje mezi situační deixí (referent je přítomen při řečové situaci: *a*-kmeny) a textovou deixí/anaforou (referent není přítomen: *o*-kmeny).

¹⁷⁷ Cf. Elšík – Matras (2006, s. 75).

ke zjednodušení na *kava, dava* atd., nebo k různým formám posílení (např. *aka-adava* > *kadava*) (cf. Elšík - Matras, 2006, s. 75). Z demonstrativ pochází také osobní zájmeno 3SG a PL, které má v SG dvojí tvar. Starý demonstrativní kmen *-l-* pokračuje ve tvarech *lo, li, le*. V mnoha dialektech se tyto tvary nedochovaly. Kromě nich byly v rané romštině přítomné také tvary *ov, oj, ol* (viz tabulka), z nichž se pod vlivem jazykového kontaktu s řečtinou vyvinul určitý člen.

Poznámka k historickému vývoji deiktických a anaforických výrazů (cf. Matras, 2002, s. 106-112):

V protoromštině se předpokládají tvary *ava/ova, aja/oja, ala/ola* v nominativu. V romštině jsou tyto tvary dokumentovány, ale většinou jim předchází konsonantický afix *k-* nebo *d-*: *kava, dava*, odvozený z deixe místa. Stopy nezávislých vokalických forem jsou nalezeny v konzervativních jihobalkánských dialektech ve tvarech jako *av-dives* ‚dnes‘, *ajrat* ‚dnes večer‘. Stažené tvary *ov, oj, ol* se přesunuly do anaforického pole a figurují jako zájmena 3. osoby.

Členy: nominativ PL a tvary obliqua zůstaly konzervativnější delší dobu, tvary *ol-* jsou dodnes v některých dialektech doložené. Co se týče singuláru, je nepřímé doložení starších tvarů s rodově specifickými prefixy u některých jmen: ve všech dialektech nacházíme *v-* v maskulinu *vast* ‚ruka‘ M (< *hásta*, domar. *xast*), ale *j-* ve femininu *jag* ‚oheň‘ F (< *agní*, domar. *ag*) a *jakh* ‚oko‘ F (< *áksi*). Raně romské tvary byly tudíž *ov-ast* ‚ta ruka‘, *oj-ag* ‚ten oheň‘, *oj-akh* ‚oko‘ (*j-* chybí u tohoto slova v caló a baskické pararomštině, ale je doloženo v katalánské romštině: *uiak*.)

3.5.1.7.2 Demonstrativní zájmena a proadverbia v iberských (para)romštinách

Deiktická proadverbia *adaj, akaj* ‚tady‘, *odoj, okoj* ‚tam‘ nacházíme i v iberských (para)romštinách: rom. *adaj* ‚tady‘, *odoj* ‚tam‘ > *andói* ‚tam‘ (Conde); rom. *akaj* ‚tady‘, *okoj* ‚tam‘ > *acói* ‚tam‘ (Conde), *acoi* ‚tady‘ (Usoz, Borrow), *acói* ‚tady‘ (Trujillo), *acatan* ‚tady‘ (Borrow). Příslovce *oté/othé* ‚tam‘ se rovněž dochovalo: *aoté* ‚tam‘ (Conde), *aotar, aoter* ‚tam‘ (Borrow), *oté* ‚tam‘ (Borrow).

Demonstrativa jsou rovněž dobře doložena v katalánské (para)romštině i v caló, nejčastěji v archaickém dlouhém tvaru. V baskické pararomštině je doložen pouze zkrácený tvar *aka*: rom. *aka(va)* *čhavó* > *akachabo, akashabo*, rom. *aka(ja)* *čhaj* > *akashaia*.¹⁷⁸

V katalánské romštině se zachovaly následující tvary: rom. *akava/okova* > *acabá*,

¹⁷⁸ Příklady cit. in Bakker (1991).

acaba, akabá, acabo, akoba, akuba; rom. *akala/okola* > *akala, acola*; rom. *akaja/okoja* > *aqueia, akaia, akaya, akaia*. Někdy přebírají demonstrativa koncovky rodu a čísla adjektiv: *akalé, akali, akobi, akubi*. Místy se objevují i zkrácené tvary: *aka, kabó, kabi, kabé*.¹⁷⁹

V *caló* se zachoval tvar SG.M *adava/odova* > *odóva* ‚ten, ta‘ (Conde), *andoba* ‚tento‘ (Borrow, Pabanó), ‚tamten‘ (Trujillo), *otoba* ‚tamten‘ (Borrow), také hybridní tvar *ondoquel* ‚tamten‘ (rom. *odova* + špan. *aque!*); dále SG.M *akava/okova* > *acóba* ‚tento, tenta, tamten, tamta‘ (Conde), *acaba* ‚tento‘ (Borrow); SG.F *adaja/odoja* > *andoya* ‚ten‘ (Trujillo), *andalló* ‚tento‘ (Trujillo), *odolla* ‚tamten‘ (Usoz); SG.F *akaja/okoja* > *acollá* ‚tamta‘ (Conde), *acalló* ‚tento‘ (Trujillo); PL *adala/odola* > *andola* ‚tamten‘ (Trujillo); PL *akala/okola* > *ocola* ‚tento‘ (Usoz), ‚tato, tamten‘ (Trujillo), *ocoló* ‚tamto‘ (Pabanó). Tvar *ocona* ‚tento‘ (Usoz, Trujillo) snad mohl vzniknout zkrácením tvaru obliqua PL *okolen* a následnému analogickému přidání koncového *-a*. Zkrácené tvary se objevují sporadicky v pozdějších pramenech: *caba* (Pabanó). Rod a číslo romských demonstrativ v *caló* často splývá, v pozdějších pramenech se koncovky někdy přizpůsobují španělštině, např. *-o/ó* u maskulin: cf. *andalló* (Trujillo) či *-s* u plurálu.

3.5.1.7.3 Zájmena osobní a přivlastňovací

Osobní zájmena 1. a 2. osoby se svým původem a charakterem liší od zájmen 3. osoby. Zatímco zájmena 1SG a PL, 2SG a PL jsou archaická, nepravidelná a pokračují ze staroindického období, zájmena 3SG a PL vykazují inovace a lze v nich rozpoznat různé vývojové fáze.

Stejně jako substantiva mají i romská zájmena v úrovni I tvar nominativu a obliqua, k němuž se připojují aglutinační sufixy úrovně II. Zájmena 1. a 2. osoby pokračují ze staroindického období, přičemž tvar 1SG *me* pochází z původního obliqua. Tvar 2SG však pochází z nominativu.

Tabulka 18. Zájmena osobní a přivlastňovací v rané romštině.¹⁸⁰

	1SG	2SG	1PL	2PL
Nominativ	m-e	t-u	am-en	tu-men
Obliquus	m-an-	t-u-(t)-	amen-	tu-men-
Posesivní kmen	m-inř-	t-ir-	am-ar-	tum-ar-

Posesivní zájmena 1SG, 1PL, 2SG, 2PL byla utvořena přidáním posesivního sufixu

¹⁷⁹ Příklady cit. in Ackerley (1915).

¹⁸⁰ Cf. Elšík – Matras (2006, s. 76).

-r- (adjektivního charakteru) ke kořeni: *m-*, *t-*, *(a)m-*, *tum-*¹⁸¹. Posesivní tvar 1SG v pozdní protoromštině se změnil podle Elšíka (cit. in Matras, 2002, s. 99) na *minř-*, pravděpodobně pod vlivem přítomné nazály /m/ nebo analogií ke tvaru obliqua zakončeného nazálou. Za posesivním sufixem pak následuje koncovka rodu: -ó M, -í F, -é PL.¹⁸²

V současných romských dialektch vykazují přivlastňovací zájmena 1SG a 2SG velkou variantnost, objevují se např. tvary *munřo/muřo/mundřo* a *ćiro*, či analogicky utvořené párové dvojice jako *miro/tiro*, *minro/tinro*, *mindro/tindro*, *mindo/tindo*, *mo/to*.

183

Tabulka 19. Tvary osobních a přivlastňovacích zájmen v obecné romštině¹⁸⁴

	NOM	OBL	POSESIVUM
1SG	me	man-	mi(nd)řo, mu(nd)řo
2SG	tu	tut-	tiro
1PL	amen	amen-	amaro
2PL	tumen	tumen-	tumaro
3SG.M	(v/j)ov	les-	lesk(er)o
3SG.F	(v/j)oj	la-	lak(er)o
3PL	(v/j)on/ol	len-	leng(er)o
REFL		pes	pesk(er)o, piro

Zájmena 3SG a 3PL jsou *ov*, *oj*, *on* (v některých dialektch *ol/ole/ola*, viz tabulka 15), původní tvary jsou zachovány na Balkáně a jihocentrální skupině, v ostatních dialektch je proteze *v-* nebo *j-*. Tvary obliqua mají kmeny na *l-*, což svědčí o jejich historické příbuznosti s obliquem demonstrativ a určitého členu. Koncovky obliqua zájmen 3. osoby jsou stejné jako u jmen (*-es* M, *-a* F, *-en* PL) a přivlastňovací zájmena 3. osoby se tvoří stejným způsobem jako nominální genitivní posesivní tvary, tj. pomocí sufixu *-ker-/k-* a koncovkou rodu (*-o*, *-i*, *-e*): *lesk(er)o* ‚jeho‘, *lak(er)o* ‚její‘, *leng(er)o* ‚jejich‘.

Raná romština měla také reflexní zájmeno *pes-*. Posesivní tvar od tohoto zvrátého zájmena je v dnešních dialektch nejčastěji *pesk(er)o* (utvořeno stejně jako

¹⁸¹ Je možné, že již v protoromštině byla diferenciací mezi vokálem v SG (*-i-*) a PL (*-a-*).

¹⁸² V některých dialektch došlo pod vlivem kontaktu s jazyky, které nerozlišují rod (maďarština, finština) k neutralizaci posesivních tvarů, přičemž jeden z nich se začal používat pro oba rody. Nesrovnalosti mezi rodovými koncovkami, které nacházíme místy v iberských pararomštinách, jsou důsledkem ztráty povědomí o vztahu mezi danou koncovkou a rodem či číslem, někdy dokonce o funkci daného tvaru jako přivlastňovacího zájmena. Nejčastěji se toto stává u tvarů, v nichž došlo k univerbizaci posesiva a substantiva, cf. např. Sentmenat: *rochay* ‚dcera‘ (rom. *mi(nd)ří čhaj*, *mi(nd)řó* M), *brebibí* ‚teta‘ (rom. *mi(nd)ří bibí*, *mi(nd)řé* PL).

¹⁸³ Matras (2002, s. 99) proto dále předpokládá u 1SG posun *minřo* → *mindřo* a následné rozrůznění.

¹⁸⁴ Cf. Matras (2002, s. 100)

přivlastňovací zájmena 3. osoby), na Balkáně však převládají tvary *pindro/piro/po* (< **pinř-*), rekonstrukce raně romského tvaru je tedy sporná.

V rané romštině se dále vyskytovalo postponované klitické zájmeno 3. osoby subjektu, které bylo utvořeno kmenem *l-* a nominativní vokalicou koncovkou rodu. Tvary *lo, la, le* se připojovaly za různé slovní druhy¹⁸⁵, nejčastěji však za slovesa (manuš. *dikas-lo* ‚díval se‘), zvláště za sponové sloveso ve 3. osobě: *si-lo* ‚on je‘.¹⁸⁶

3.5.1.7.4 Romská zájmena osobní v iberských (para)romštinách

Zájmena jsou v iberských pararomštinách částečně zachována, ovšem ve zredukované podobě. Tvary zájmen osobních i přivlastňovacích jsou zdokumentovány v různých pádech. Tyto tvary zpočátku plnily svou pádovou funkci (tak je tomu např. v katalánské romštině 19. století či ve slovníku *Sentmenata*, viz příklady níže), posléze se však jeden tvar začal používat ve všech pádech (např. *mange* 1SG.DAT přebírá funkci všech pádů zájmena ‚já‘: např. *ne chiá mange con tusa*¹⁸⁷) a pádové vztahy se vyjadřují podle modelu kontaktního jazyka (ve španělštině a katalánštině tedy především pomocí předložek). Rozrůzněním upřednostňovaného pádového tvaru bývá považováno za důkaz, že se jednotlivé lokální varianty iberské pararomštiny posléze vyvíjely nezávisle na sobě (cf. Bakker, 1995).

Původní romská zájmena byla také nezdědka kontaminována nebo zcela nahrazena ekvivalenty v kontaktních jazycích.¹⁸⁸ Napomohla tomu i podobnost osobních i přivlastňovacích zájmen ve španělštině a katalánštině pramenící z indoevropské příbuznosti. Domníváme se, že právě tato podobnost mohla vést k potřebě odlišení a tak se místo romského nominativního tvaru 1SG *me* a 2SG *tu* začaly často používat tvary v jiných pádech.

Dochované tvary zájmen *me, tu, amen, tumen*:

---

¹⁸⁵ Cf. Matras, 2002, s. 102: olaš. *eta-lo!* ‚tady je (on)!‘, *kaj-lo?* ‚kde je (on)?‘, sint. *rodēs men-lo* ‚hledal nás (on)‘.

¹⁸⁶ V některých balkánských dialektech se objevuje tvar subjektového klitika utvořený kmenem *t-* (*si-to*). Tento tvar se shoduje s tvarem subjektového klitika v domarštině: *kate-ta* ‚kde je (on)‘. Dle Matrase (2002, s. 102-103) se jedná o archaismus datovaný do počátečního stádia protoromštiny: *ata > *alo > *lo*.

¹⁸⁷ ‚nepůjdu (já) s tebou‘ (šp. *no me voy contigo*) (Conde).

¹⁸⁸ Např. v *caló* jsou zájmena v předmětu zpravidla španělská a jejich postavení se zcela řídí španělskou gramatikou: *nos dan mulé* ‚zabíjejí nás‘ (šp. *nos matan*), *Garabélale!* ‚Dej na něj pozor!‘ (špan. *Cuidale!*) (Usoz y Río), *Se lo manguelaron*. ‚Požádali ho o to‘. (špan. *Se lo pidieron*.), *libanártelas* ‚napsat ti je‘ (šp. *escribírtelas*) (Keller, 1892). Věta dokumentovaná v současném *caló* *mansa camelo tuque* (Leigh) však toto pravidlo částečně vyvrací.

NOM 1SG : me: *me* (kat¹⁸⁹, Conde¹⁹⁰, *mek* (bask¹⁹¹);

2SG **tu:** *tu* (kat¹⁹²), *tuk* (bask.¹⁹³), ve španělském *caló* zcela splývá se stejně znejícím špan. zájmenem *tú* 2SG v podmětu.

1PL **amen:** *yamé* (kat¹⁹⁴), *haiame* (kat¹⁹⁵), *ame* (kat¹⁹⁶);

2PL **tumen:** *tume*, *tumé* (kat¹⁹⁷). Pravděpodobně vznikl zkrácením tohoto zájmena také tvar *men* ‚Vy‘ (Usoz, Borrow¹⁹⁸).

OBL1SG man: *man* (kat¹⁹⁹, Borrow ‚já‘), 2SG **tut:** *tút* (Sentmenat²⁰⁰), *tut*, *tot*, *tout* (kat²⁰¹), 1PL **amen:** *amen* (kat²⁰²), *men* (kat²⁰³), *man* (kat²⁰⁴), 2PL **tumen:** *tumén* (kat²⁰⁵);

DAT: mange: *mangué* (Sentmenat²⁰⁶), *mangé* (kat²⁰⁷), *mangue* (Conde²⁰⁸, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *mángui* (Conde), *mángues* (Conde), *méngue* (Conde), 2SG **tuke:** *touke* (kat) *túque* (Conde²⁰⁹), *tucue* (Usoz, Trujillo), *túque* (Borrow), *tucúe* (Trujillo), 1PL **amenge:** *ámengli* (Sentmenat²¹⁰), *amangue* ‚my‘ (Trujillo, Pabanó), *amanga*, *amangues*

¹⁸⁹ Zájmeno v nominativu se v katalánské romštině objevuje např. v následujících větách: *me camaba tut* ‚miluji tě‘ (Rochas), *me panabé tumén que karéle kam* ‚já vám říkám, že je teplo‘ (Réart), *me khaillom* ‚já jsem snědl‘ (Réart), cit. in Ackerley (1915.).

¹⁹⁰ Conde uvádí mnoho vět, které obsahují zájmeno 1SG *me*, zpravidla však do značné míry kopírují španělské věty a splývají se španělským zájmenem *me* 1SG v předmětu: *me duca el geró* (špan. *me duele la cabeza*, v romštině stojí v této větě dativ či akuzativ: *mange dukhala šeró* (lotyš. dialekt, cf. Matras, 2002, s. 175)/*dukhal man o šeró* (olaš. dialekt, cf. Matras, 2002, s. 174) ‚bolí mě hlava‘, *me perí en la chiquen* (špan. *me caí en el suelo*) ‚spadl jsem na zem‘. V jediném případě se jedná o romské zájmeno *me*: *abíllate palé mángue*, *me pajé túque* (špan. *vente detrás de mí, yo al lado de ti*) ‚pojď za mnou, já vedle tebe‘.

¹⁹¹ Cf. *mek akaba* ‚já miluji‘ (rom. *me kamava*), (Bakker, 1991, s. 63).

¹⁹² Cf. *tu jasse* ‚ty jíš‘ (Rochas).

¹⁹³ Cf. *tuk akaba* ‚ty miluješ‘ (Bakker, 1991, s. 63).

¹⁹⁴ Cf. *yamé chum dekh* ‚je nás deset‘ (Réart).

¹⁹⁵ Cf. *Haiame jasa* ‚my jíme‘ (rom. *amen xasa*)(Tathe).

¹⁹⁶ Cf. *ame prosarasa* ‚my prosíme‘ (Coles), cit. in Ackerley, 1915.

¹⁹⁷ Cf. *tume janés* ‚vy jíte‘ (Rochas), *tumé pinjaréna les* (zaznamenáno v podobě *tu mé pinjaré nales*) ‚vy ho znáte‘ (Tathe). Cit. in Ackerley, 1915.

¹⁹⁸ Používá se jako uctivé oslovení osoby. Usoz a Borrow uvádějí příklad *su men* ‚Vy‘.

¹⁹⁹ V katalánské romštině je tvar dokumentován ve funkci nominativu i akuzativu: NOM: *man djinav taracarav* ‚já umím mluvit‘ (Bataillard), AKUZ: *dukala man but* ‚miluje mě hodně‘ (změna významu ‚bolet‘ > ‚milovat‘ se v katalánské romštině objevuje často) (Bataillard), ale také *mun man tro grast* ‚půjč mi svého koně‘ (Réart), v této větě se evidentně váže obliquus k recipientovi.

²⁰⁰ *Latxi sibér te del tút ro Dabél*, dosl. ‚dobrý den ať ti dá můj Bůh‘.

²⁰¹ *Mro Devel to del tout, latcho djives*, dosl. ‚můj Bůh ať ti dá dobrý den‘, *daba tu laf* ‚dávám ti slovo‘ (Tathe), *ducaba tut* ‚miluji tě‘ (Tathe), *mé ducaba tot* ‚miluji tě‘ (Réart). Cit. in Ackerley, 1915.

²⁰² *Cralitza dinaz amen mischtipen* ‚královna nám dala mír‘ (Tathe).

²⁰³ *Akaba nay men karéle tchiltchy* ‚to nám neudělá nic‘ (Réart). Cit. in Ackerley, 1915.

²⁰⁴ Cf. *prosar man amari doj* ‚odpusť nám naše hříchy‘ (Coles).

²⁰⁵ Cf. *me panabé tumén* ‚já vám říkám‘ (Réart). Cit. in Ackerley, 1915.

²⁰⁶ *Xay ar mangué yebuca yac*, dosl. ‚děvče, přines mi trochu ohně‘.

²⁰⁷ *Narique mangé d'acaba* ‚nemluv mi o něm‘ (Tathe).

²⁰⁸ Např. *mangue camelí* (špan. *yo amé*) ‚miloval jsem‘, *ne chiá mángue con túsa* (špan. *no voy yo contigo*) ‚nepůjdu já s tebou‘.

²⁰⁹ *Chá túque* ‚Běž sí‘.

²¹⁰ Sentmenat uvádí několik spojení v 1PL, které překládá jako infinitiv: *jas á mengli*, dosl. ‚jíme‘, *sobás á mengli* ‚spíme‘, *utxás á mengli* ‚vstáváme‘. Z jeho překladu jako infinitivu je patrné, že tato kategorie v dané iberské variantě nebyla, stejně jako je tomu v romštině. Cf. Adiego, 2002b.

(Coelho²¹¹), *aimenge*, *amenge* (bask) 2PL **tumenge**: *tumengue* (kat²¹²);

LOK 1SG mande: *mande* (kat²¹³), 1PL **amende**: *améndi* (Sentmenat²¹⁴), *amende* (Cénac Moncaut²¹⁵), *amente* (Cénac Moncaut²¹⁶), *amende* (kat²¹⁷);

ABL mandar: *menda* ‚já‘ (Usoz, Borrow, Trujillo), 1PL *amendar*: v caló pravděpodobně splýnulo s tvarem 1SG *mandar* → *menda* ‚já.

INSTR mansa: *mansa* (kat²¹⁸): 2SG **tusa**: *tuza* ‚s sebou‘ (kat²¹⁹), *túsa* ‚ty‘ (Conde²²⁰), *tusa* ‚ty‘ (Coelho), 1PL **amensa/amenca**: *amensá* (Sentmenat²²¹).

Dochované tvary zájmen 3SG a 3PL a zvrátneho zájmena pes:

Zájmena 3. osoby v nominativu, obliquu a někdy i dalších pádech jsou velmi dobře zachována mj. v katalánské romštině (příklady cit. in Ackerley, 1915):

3SG.M ‚on‘: NOM rom. **(j)ov** > *jof*²²², OBL: rom. **les** > *les*²²³, *lés*²²⁴,

3SG.F ‚ona‘: NOM rom. **(j)oj** > *yoy*²²⁵, OBL rom. **la** > *la*²²⁶, DAT rom. **lake** > *laké*²²⁷.

3PL ‚oni, ony‘: NOM rom. **(j)on** > *yon*²²⁸, *yone*²²⁹, OBL rom. **len** > *len*²³⁰, DAT rom. **leng** > *lengué*²³¹.

---

²¹¹ Coelho uvádí význam ‚já, my s otazníkem. Stejně jako je dokumentováno i v jiných pramenech, tvary 1SG a 1PL často splývají.

²¹² *Caraba chimoni tumengue* ‚udělám vám něco‘ (Tathe), cit. in Ackerley, 1915.

²¹³ Cf. *de mande* (Coles), cit. in Ackerley, 1915.

²¹⁴ *Bro baró dabel te del amendi o cielos*, dosl. ‚můj velký Bůh ať nám dá nebe‘. Jak poznamenává Adiego (2002, s. 65), jedná se tu o užití lokativu (či předložkového pádu) ve funkci nepřímého předmětu. Toto užití se objevuje i v jiných dialektech, např. ve velšské romštině.

²¹⁵ *Usti, usti, chajori mindre foucar moyorréa amende caracolenge*, dosl. ‚zvedni, zvedni, dívkenko má, krásnou pusinkou (INSTR) nám (LOK) šneky (DAT)‘, opět je tu užit lokativ *amende* ve funkci nepřímého předmětu. Původní text je rozdělen takto: *Usti, usti, chajori mindre foucar moyorré samende caracolenge*. Cit. in Bakker, 1995.

²¹⁶ *Le batusque e chabisquet le apeliuet t’aber amente*. ‚Otcí, Synu a Duchu svatému (DAT), ať k nám (LOK) přijde‘, původní text je rozdělen následovně: *Leba tusque echa bisquet le apeliuet taberamente*. Cit. in Bakker, 1995.

²¹⁷ Cf. *te abel amende tro magaro krallis* ‚ať k nám (LOK) přijde tvůj svatý král‘ (Coles), cit. in Ackerley, 1915.

²¹⁸ *Af mansa* ‚pojď se mnou‘ (Tathe), cit. in Ackerley, 1915.

²¹⁹ *Aricaraba tuza* ‚mluvím s sebou‘ (Tathe), cit. in Ackerley, 1915.

²²⁰ Např. *Únga me cameláras túsa* ‚kéž bys mě miloval(a)‘.

²²¹ *Angel te bel amensá* ‚ať je anděl s námi‘

²²² *Jofjale* ‚on jí‘ (Rochas).

²²³ Např. *tume pinjaréna les* ‚vy ho znáte‘, *dicaba les quillico* ‚uvidím ho zítra‘ (Tathe).

²²⁴ *Tro grast tgiabé lé blés* ‚jdu si vzít tvého koně‘ (Réart).

²²⁵ Např. *yoy pandas mangué* ‚ona mi řekla‘ (Tathe).

²²⁶ *Bro dabél te prusál-la* ‚Bůh jí odpust‘ (Sentmenat).

²²⁷ *Ducaba laké* ‚miluji jí‘ (Tathe), zde dativ místo akuzativu.

²²⁸ Např. *yon jana pengue* ‚oni si jdou‘ (Tathe), *yon sin urré* ‚oni jsou sami‘ (Réart), *yon jane* ‚oni jedí‘ (Rochas).

²²⁹ Např. *yone assi len trakh* ‚oni mají strach‘ (Réart).

²³⁰ Příklady: *arakquiomb len* ‚našel jsem je‘, *dicaba len* ‚vidím je‘ (Tathe), *tré khalia mé len khaillomes* ‚tvoje fíky, já jsem je snědl. (Réart).

²³¹ Příklad: *pendom lengué* ‚řekl jsem jim‘ (Tathe).

REFL *pes* SG, **pen** PL > *pen*²³², DAT rom. **penge**: *pengue*²³³.

Původní osobní zájmena 3SG a 3PL se v caló nejčastěji nahrazují ukazovacími zájmeny (např. z rom. *odova*, *odoja*, *odola* apod.). Dochované tvary:

NOM rom. **(j)ov**, on' 3SG > *o* (Usoz, Borrow), *ó* (Pabanó).

NOM rom. **(j)on**, oni' 3PL > *junos* (Conde, Usoz, Trujillo), *junós* (Pabanó),

rom. *dža peske* ‚běž si‘ > *chapescar* ‚prchat‘ (Borrow, Trujillo, Pabanó).

3.5.1.7.5 Romská zájmena přivlastňovací v iberských (para)romštinách

Posesiva jsou v iberských (para)romštinách dobře dochována. Původně trojvýchodná romská přivlastňovací zájmena (např. *minró* M/*minří* F/ *minré* PL) jsou v caló někdy zaznamenána jako čtyřvýchodná, tj. adaptována na španělský systém (např. *minró* M/ *minrí* F/*minré* PL.M, *minriá* PL.F) (srov. špan. *mío*, *mía*, *míos*, *mías*).

Posesivní zájmeno 1SG **minró/minří/minré** se dochovalo v následujících tvarech: *minró* M/ *minrí* F (Conde, Usos), *minré* PL, *minriá* PL (Conde), *minrió* (Usoz), *minrio* (Borrow, Trujillo, bask.), *minro* M/*minri* F/*minre* PL (kat), *miro/miri/mire* (kat), *mere* (bask), *meria* (bask), *bro/bri/bre* (Sentmenat), *mro* (kat), *ro* (kat, Sentmenat), *mindre* (Cénac Moncaut).

Přivlastňovací zájmeno 1SG *mindřó* se ve zkráceném tvaru (*ro*, *bro*, *bre* apod.) někdy spojuje se substantivem: *mindřo phral* ‚můj bratr‘ > *ropral* ‚bratr‘ (Sentmenat), *mindřo čhavó* ‚můj syn‘ > *rochabó* ‚syn‘ (Sentmenat), rom. *mindřo kamló* ‚miláček‘ > *rokamlo* (kat), *rocamló* (Usoz, Borrow, Trujillo), rom. *mindřo šeró* ‚moje hlava‘ > *roxeró* ‚hlava‘ (Sentmenat), *brojeró* ‚hlava‘ (Usoz, Trujillo), rom. *mindří phen* ‚moje sestra‘ > *brippén* ‚sestra‘ (Sentmenat), *mindřo cuñado*²³⁴ ‚můj švagr‘ > *brocuñado* ‚švagr‘ (Sentmenat). Z překladu uvedených slov vyplývá, že posesivní význam těchto zkrácených tvarů se z povědomí mluvčích již vytratil. V některých pramenech se objevuje zkrácená forma *mi*, která však může zároveň pocházet z kontaktního jazyka (např. špan. *mi amigo* ‚můj přítel‘, *mi amiga* ‚moje přítelkyně‘): *mi romi* ‚moje žena‘ (Sentmenat)²³⁵.

Přivlastňovací zájmeno 2SG **tiró** M, **tirí** F, **tiré** PL se dochovalo v následujících

²³² Př. *tchingarena pen* ‚perou se‘ (Bataillard).

²³³ Př. *yon jana pengue* ‚oni si jdou‘ (Tathe).

²³⁴ Zde španělská přejímka.

²³⁵ Spojení je přeloženo jako ‚mi muje‘, zatímco *bri romi* pouze ‚muje‘. Z tohoto úhlu se přikláníme k tomu, že se tu spíše jedná o španělské zájmeno *mi*.

tvarech: *tiro, tiri, tiry* (kat), *tirí* (Conde), *tiró/tirí* (Usoz), *tiró* (Borrow), *tiré* (Trujillo²³⁶), *tirias* PL (Trujillo), *tiró/tirí/tiré/tiriás* (Pabanó).

Romské posesivní zájmeno 1PL **amaró/amarí/amaré** je rovněž dochováno: *amaró* (Sentmenat), *amaró, amaro* (kat), *amaró/amarí/amarés* (Usoz), *máro* (Conde), *amáro/amari/amáres* (Trujillo), *amaró/amarí/amarés/amarías* (Pabanó)

Zájmeno 2PL **tumaró/tumari/tumaré** je doloženo pouze v katalánské romštině: *tumari* F.

Původní romská zájmena byla v některých pramenech ke caló kontaminována či nahrazena španělskými posesivy nebo tvary s obtížně určitelným původem: *nonrió* ‚náš‘ (Pabanó) < zřejmě špan. *nuestro* ‚náš‘ + rom. *minrió* ‚můj‘, *jiro* ‚váš‘ (Pabanó), *jiré* ‚váš‘ (Usoz) < možná z rom. *tiro* ‚tvůj‘²³⁷

Reflexivita sloves v caló je řízena španělštinou (zvrtné zájmeno *se*), tzn. že sloveso v caló je zvrtné, pokud je zvrtný jeho ekvivalent ve španělštině, např. *romandiñarse* ‚oženit se, vdát se‘ jako špan. *casarse; querarse* ‚stát se‘ (< rom. *ker-* ‚dělat‘) podle špan. *hacerse*; rom. *jekhetáne* ‚společně‘ > caló *catanear* ‚spojit‘ (špan. *juntar*) i *catanearse* ‚spojit se‘ (špan. *juntarse*).

Romská přivlastňovací zájmena 3. osoby jsou v iberských (para)romštinách také dochována:

rom. **lesk(er)o** ‚jeho‘ (-i F, -e PL) > *lescaró* (kat), *lesquirí* (kat), *lesquerre* (Aucto),

rom. **lak(er)o** ‚její‘ > *lacro* (kat), *lacri* (kat), *lacrè* (kat),

zvrtné rom. **pesk(er)o** > *pescarò* (kat), *pescari* (kat), *pescarè* (kat), *peskaro* (kat), *peskaré* (kat).

V caló je hojně dokumentován tvar *desquero* ‚svoje, jeho‘²³⁸, který nejspíše vznikl kontaminací španělské předložky *de* a romského *leskero*.

V iberských (para)romštinách jsou doložena jen předmětná klitika.

3.5.1.7.6 Zájmena a příslovce tázací a vztažná

Tázací zájmena a příslovce (v romštině mají také funkci vztažnou) se dělí podle kmene do dvou skupin: ke *k*-kmenovým patří *kon* ‚kdo‘ (konzervativní tvar obliqua *kas* se používá v některých dialektech), *kaj* ‚kde‘, *kana* ‚kdy‘, *katar* ‚odkud‘, *keti* ‚kolik‘, *k s-*

²³⁶ Tento tvar plurálu je přeložen jako ‚tvůj‘.

²³⁷ Teoreticky možný by mohl být fonologický vývoj: *tiro* > *[tiro] > *[širo] > *jiro* [x]. Tvar *jiro* je však doložen v pozdějších pramenech ke caló (pol. 19. století), což spíše nasvědčuje chybnému opisu některého z předchozích děl. Zarážející podobnost ale nalézáme u tvaru *siro* (Usoz), *siró* (Trujillo), který je však v obou pramenech uveden s významem ‚ona‘.

²³⁸ Např. Borrow: *desquero* ‚jeho‘, Trujillo: *desqueres* ‚jejich‘ (špan. *sus*), Pabanó: *desqueró* ‚svoje, jeho‘ (špan. *suyo*), *desquerí*, *desquerós*, *desquerías*.

kmenovým patří *savo* ‚který‘, *so* ‚co‘, *sar* ‚jak‘, *soske* ‚proč‘.

Tabulka 20. Interogativní tvary (tázací zájmena a příslovce) v rané romštině²³⁹

Význam	tvar
determinant (který)	savou
osoba (kdo)	kun
věc (co)	so
místo (kde, kam)	kaj
místo (odkud)	katar
čas (kdy)	kana
způsob (jak)	sar
příčina, cíl (proč)	soske
množství (kolik)	keti

3.5.1.7.7 Zájmena a příslovce tázací a vztažná dochovaná v iberských (para)romštinách

Z této skupiny se v iberských (para)romštinách mnoho nedochovalo:

rom. *kon* ‚kdo‘ > *con* (Conde), *coin* (Borrow, Trujillo),

rom. *so* ‚co‘ > *so* (Conde), *sos* OBL (Usoz, Trujillo),

rom. *keti* ‚kolik‘ > *kotci* (kat²⁴⁰), *quichi* (Borrow),

rom. *savó* ‚který‘ > *sape* ‚každý‘²⁴¹ (Conde),

rom. *soske* ‚proč‘ > *sósque* ‚proč, nač, jak‘ (Conde²⁴²), *sosque* ‚kde‘ (Borrow, Trujillo),

rom. *kana* ‚kdy‘ > *cana* ‚hodina‘ (Borrow), možná pochází spíše z příslovce *akaná* ‚ted‘, které má stejný základ a je v iberských (para)romštinách dobře dokumentováno: *acaná* (Borrow), *acána* (Conde, Usoz), *acañá* (Conde), *ocana* (Usoz, Trujillo), *ocána* (Hill, Borrow),

rom. *sar* ‚jako‘ > *sar* (kat²⁴³), *sad?* ‚jako‘ (kat²⁴⁴).

3.5.1.7.8 Zájmena neurčitá a záporná

Systém neurčitých zájmen v romštině je komplexní a náchylný k dialektálním a regionálním inovacím a masivnímu vypůjčování. Stopy neurčitého zájmena *kaj* se

²³⁹ Cf. Elšík - Matras, 2006, s. 77.

²⁴⁰ *Kotci aka grast?* ‚Za kolik je ten kůň?‘ (Réart), cit. in Ackerley, 1915.

²⁴¹ Tento tvar sémanticky odpovídá romskému *sako* ‚každý‘, fonologický vývoj svědčí však spíše pro tvar *savó*: *savó*, *savé* PL > *sabó* > *sapo* (desonorizace jako výsledek posílení znělé intervokální okluzivy. Pravděpodobně došlo ke splynutí obou tvarů.

²⁴² *Sósque túsa guillas con abéres calé?* ‚Proč jdeš s tamtěmi Romy?‘

²⁴³ (...) *sar ame prosarasa* ‚jako my odpouštíme‘ (Coles), *sar tut* ‚jako tebe‘ (Rochas), cit. in Ackerley, 1915.

²⁴⁴ *Dicaba len sad najadia*. ‚Dívám se na ně jako na ztracené.‘ (Tathe), cit. in Ackerley, 1915.

nacházejí v mnoha dialektech (např. ve formě *kajek, kek*). Zájmeno *či* je pravděpodobně íránského původu. Často má funkci záporného zájmena. Dalším raně romským neurčitým zájmenem bylo *ni* (stopy tohoto zájmena nachází Elšík např. v olaš. *khonik, sinti kajni*). Marker *-moni* (např. **kon-moni* ‚kdokoli‘) je pravděpodobně raně romská výpůjčka z řečtiny, která se dochovala jen v některých dialektech, zejména v periferních oblastech: sintska, katalánská, britská rom.: *čimoni* ‚něco, cokoli‘, velšská, finská rom.: *komoni, arli čumuni* ‚něco‘. Jedná o archaismus.²⁴⁵

Dalšími zájmeny jsou *sa* ‚všechno‘ a adjektivní *savořo* ‚všechn, celý‘.

Tabulka 21. Rekonstrukce neurčitých zájmen v rané romštině²⁴⁶

	kaj(daj)	moni
osoba (někdo)	kon-jekh, kaj-jekh	ko(n)-moni
věc (něco)	či, kaj-či, kaj-ni-či	či-moni
místo (někde)	kaj-ni	kaj-moni

3.5.1.7.9 Zájmena neurčitá a záporná dochovaná v iberských (para)romštinách

Jsou doloženy následující tvary:

rom. *kaj* : *cay, cai* ‚ten‘ (kat);

rom. *kajekh*: *claique* ‚někdo, nikdo‘ (Conde), *cayque* ‚nikdo‘ (Usos, Borrow), *caique* ‚nikdo‘ (Trujillo, Coelho);

rom. *kek*: dokumentováno v katalánské romštině ve významu ‚žádný‘ jako *quech, quec, kek, keki, keké*²⁴⁷;

rom. *či*: *natchi* ‚nic‘ (kat), *tchilchy* ‚nic‘ (kat), *chi* ‚nic‘ (Conde, Usoz, Borrow, Coelho), *chichi* ‚nic‘ (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo);

rom. *čimoni*: *chimoni* ‚něco, cokoli‘ (kat, Borrow), *chimoní* ‚cokoli‘ (Usoz), *chimuni* ‚něco‘ (kat), *tchimuny* ‚něco‘ (kat), *chimóňi* ‚nic‘ (Conde);

rom. *ko(n)moni*: *comoní* ‚někdo‘ (kat), *cormuňí* ‚nějaký‘ (Borrow).

Další doložená zájmena s adjektivní flexí:

rom. *korkořó/kokořó* ‚sám‘²⁴⁸ *cocorró* (Conde), *colcoro* (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *colcorró* (Trujillo), *urré* PL (kat),

²⁴⁵ Velmi starého data je také výpůjčka neurčitého zájmena *vare-* z rumunského *oare-*, jehož rozšíření kromě olašských dialektů zahrnuje dle Matrase (2002) i severocentrální a severovýchodní dialekty, stejně jako britskou a iberskou romštinu. Jedná se buď o raně rumunskou výpůjčku do rané romštiny nebo o mezidialektální rozšíření výpůjčky, další možností je výpůjčka z období byzantského. Tvary: *vareso* ‚něco‘, *varekon* ‚někdo‘, *varesavo* ‚některý‘, *varekaj* ‚někde‘, *varesar* ‚nějak‘, *varekana* ‚někdy‘. Příklady v iberské romštině se nám však zatím nepodařilo nalézt.

²⁴⁶ Cf. Elšík - Matras, 2006, s. 77.

²⁴⁷ Např. *Na si kek sar tut* ‚není žádná jako ty‘ (Rochas), cit. in Ackerley, 1915.

²⁴⁸ Bývá též řazeno mezi adjektiva, s nimiž sdílí stejnou flexi, cf. Boretzky, 2004.

rom. *sa* ‚všechno‘, *sa(vo)řó* ‚všechnen‘ > *sa* (Sentmenat), *saró* (Conde, Usoz, Borrow), *sarí* (Usoz, Trujillo), *sare* (Trujillo).

3.5.1.8 Číslovky

Romské dialekty uchovávají číslovky do deseti (1 *jekh*, 2 *duj*, 3 *trin*, 4 *štar*, 5 *pandž*, 6 *šov*, 7 *efta*, 8 *oxto*, 9 *enja*, 10 *deš*), dále číslovku dvacet (*biš*) a sto (*šel*). Číslovky nad deset jsou tvořeny kombinací: od jedenácti do devatenácti je nejčastější kombinace *deš-u-X* ‚deset-a-X‘ (např. *dešujékh* ‚jedenáct‘, *dešušóv* ‚šestnáct‘), mezi desítkami (nad dvacet) a jednotkami se nejčastěji objevují varianty spojky *thaj* ‚a‘ (např. kalderaš. *biš taj trin* ‚dvacet tři‘), což pravděpodobně odráží raně romský stav. Vyšší desítky jsou tvořeny buď kombinací (nejčastěji *X-var-deš* ‚X-krát-deset‘, např. *trínvardeš* ‚třicet‘, *eftávardeš* ‚sedmdesát‘, *oxtóvardeš* ‚osmdesát‘, občas se objevuje i jiné řešení, např. kombinace *X-deset štardeš* ‚čtyřicet‘, (*jekh*)-*paš-šel* > (*je*)*pašel* ‚padesát‘, dosl. ‚půl sta‘) nebo pocházejí z řečtiny (30 *trijánda*, 40 *saránda*, 50 *penínda*), někdy jsou vypůjčeny z ostatních evropských jazyků.

Předeuropské číslovky (*jekh*, *duj*, *trin*, *štar*, *pandž*, *šov*, *deš*, *biš*, *šel*) v atributivní pozici většinou přijímají oikoklitickou adjektivní flexi: *trine beršéngo* ‚tříletý‘, *štare beršéngo* ‚čtyřletý‘. Flexe u číslovek v některých dialektech zanikla. Řadové číslovky přijímají řecký sufix *-to* (např. *dújto* ‚druhý‘, *pándžto* ‚pátý‘, *eftáto* ‚sedmý‘ apod.) a xenoklitickou adjektivní flexi.

Dále měla raná romština neurčité číslovky *but* ‚mnoho‘ a *ati* ‚tolik‘.

Tabulka 22. Dochované tvary číslovek v iberských pararomštinách

Číslovka	KAT	Sentmenat	BASK	caló
1 jékh	ya, yeck, hiec	yeck	iek(a)	yecque
2 dúj	dui, dué, duy	duy	dui	dui, dui
3 trín	trin		trin, tril	trin
4 štár	axtar, schtar, estar, haschtar	extar	estar	estar, star, sistar
5 pándž	panch, pantch, pangs	panx	pantx, olepanxi	panchi, pansch, panche, parchen
6 šóv	sof, yof, khof, jof, jov	xopf		zobi, job, zoi, jol
7 eftá	ephtá, phta, haftha, efta	ephtá		efta
8 oxtó	ojtó, otor, hafthó	ophtó		otor, oto, ostor
9 enjá	aňya, agňo, agnia, esnia	eňá		eňia, esnia, esňe, esňá, eňia (7)
10 déš	dekh, dej, deja	dech		dé, deque

Číslovka	KAT	Sentmenat	BASK	caló
20 bíš	bij, bikh	bich		bis, bikh
100 šél	jel, jiel, khel	dechtadech		
11 dešujékh		dech u jeck		
12 dešudúj		dech u dui		dekh ta duy, duideque ²⁴⁹
13 dešutrín		dech u trin		
14 dešuštár		dech u extár		
15 dešupándž		dech u panx		
21 biš thaj jékh		bischtayéck		
24 biš thaj štár		bischtaxtár		
30 trianda	trianda	trianda		trianda
40 štár var deš		bich ta bich (20a20)		
50 pándž var deš		trianda bich		
60 šóv var deš		xopfta bich		
70 eftá var deš		ephtá bich		
80 oxtó var deš		ophtó bich		
90 enjá var deš		ená bich		

Konzervativní je distribuce spojek mezi desítkami a jednotkami. Adiego (2002b, s. 81) poznamenává, že v číslovkách od 60 do 90 doložených v Sentmenatovi se nejspíše číslovka *bich* ‚dvacet‘ začala používat místo číslovky *deš* ‚deset‘.

3.5.1.9 Lexikální morfologie jmenná

Obecně lze říci, že existující literatura o iberských pararomštinách věnuje romské jmenné lexikální morfologii zcela okrajové postavení. Zpravidla popisuje převážně morfologii kontaktního jazyka užívanou v dané pararomštině a omezuje se na výčet několika ojedinělých romských sufixů (např. *-ipén*), které se v těchto variantách vyskytují velmi hojně. Dle našeho názoru si však tato problematika zaslouží detailnější rozbor: v iberských (para)romštinách jednak dokumentujeme všechny sufixy, které se předpokládají v rané romštině, mnohé z těchto sufixů navíc zůstávají ještě po velmi dlouhou dobu produktivní, jak se pokusíme dokázat v této kapitole, i když třeba v lehce

²⁴⁹ Toto spojení ‚dva-deset‘ (objevuje se ve slovníku Usoze a Trujilla) není v romštině typické. Navíc se tvar liší od konzervativního romského spojení, které uvádí Sentmenat. Nejspíše se tedy jedná o slovo vytvořené později (autorem slovníku, španělskými aficionados či španělskými Romy), např. by se mohlo jednat o kalk z jiného jazyka, kde se číslovky do 19 tvoří pomocí paradigmatu X-deset. Takto je tomu např. v němčině (např. *vierzehn* ‚čtrnáct‘ a v lehce pozměněné podobě též např. v angličtině *fifteen* ‚patnáct‘ (*five+ten*). Pro číslovku ‚dvanáct‘ se v těchto jazycích sice toto paradigma nepoužívá, mohlo však posloužit jako vzor. Nemůžeme proto vyloučit, že autorem mohl být i Borrow. Ve špan. *once* ‚jedenáct‘, *doce* ‚dvanáct‘ pochází sice z latinského paradigmatu X-deset, tvary jsou však již natolik zredukovány, že považujeme za nepravděpodobné, že by se jednalo o kalk ze španělštiny. Vyšší číslovky se navíc ve španělštině tvoří pomocí paradigmatu deset-a-X (šp. *dieci-* < *diez y*).

pozměněném tvaru a významu. Za pozornost stojí i doložená kompozita.

3.5.1.9.1 Substantivní derivace v romštině

V rané romštině byly produktivní následující nominální sufixy:

-ipén, -ibén (abstraktní nominální sufixy, které patří k nejproduktivnějším derivačním morfémům, někdy odpadá koncové *-n*). V některých dialektech je patrná tendence k rozlišování obou sufixů: *-iben* se používá pro tvoření deverbálních abstrakt (*maribén* ‚zabíjení, bitka‘ < *mar-* ‚zabít‘), *-ipén* pro deadjektivní abstrakta (*barvalipén* ‚bohatství‘ < *barvaló* ‚bohatý‘). V jiných dialektech oba sufixy splývají nebo se uplatňuje jen jeden z nich. Kromě původní slovní zásoby se mohou objevovat i s raně romskými řeckými přejímkami. Stejný význam mají z řečtiny odvozené sufixy *-(s)imo*, PL *-(s)imata*, objevující se i v podobě *-imos* (tato varianta vznikla jako analogie k řeckým jmenným přejímkám *-os*).²⁵⁰

-oř- (nominální deminutivní sufix, následuje koncovka rodu a čísla): *raklořó* ‚(neromský) chlapec‘, *rakloři* ‚(neromská) holčička‘, *čhavořó* ‚(romský) chlapec‘, *čhajoři* ‚(romská) holčička‘

-ní (přechylovací sufix feminin): *grasní* ‚kobyla‘ < *grast* ‚kůň‘, *řomní* ‚Romka‘ < *řom* ‚Rom‘

-nó: (původně participiální a adjektivní koncovka používaná i pro derivaci substantiv): *xoxanó* ‚lhář‘ < *xoxav-* ‚lhát‘

Mezi další substantivní derivační sufixy patří následující:

-elí, -alí: *momelí* ‚svíčka‘ < *mom* ‚vosk‘

-ikl-: *mandřiklí* ‚koláč‘ < *mandřó* ‚chléb‘ (cf. též *čirikló/čiriklí* ‚pták‘)

-ín: (derivační sufix používaný pro tvoření názvů ovocných stromů): *akhorín* ‚ořech (strom)‘ < *akhor* ‚ořech (plod)‘

-ín: (obecný jmenný sufix řeckého původu, někdy se přidává k substantivům zakončeným na *-î*): rom. *papín* ‚husa‘ (< řec. *papí* ‚kachna‘), *filicín* ‚zámek‘ (< řec. *fylakí* ‚vězení‘), *patrín* ‚list‘.

-ar- (přejatý činitelský sufix): *butari* ‚dělník‘ < *butí* ‚práce‘

-ic-, -ka, -ela (přejaté deminutivní sufixy, hojně rozšířeny na Balkáně, objevují se i v jiných romských dialektech, používají se u evropských výpůjček (cf. Matras, 2002, s. 76)

²⁵⁰ Tento řecký sufix je možno považovat za raně romskou inovaci, v některých dialektech zanikl. Cf. Matras (2002, s. 75.)

-ica (přejatý sufix označující femininum, slovanského původu)

3.5.1.9.2 Romské jmenné derivační sufisy v iberských (para)romštinách

V iberských (para)romštinách jsou dochovány všechny zmíněné sufisy.²⁵¹

-*ipén*, -*ibén*: Tyto sufisy patří k nejproduktivnějším, jsou doloženy ve všech iberských (para)romštinách, především pak v *caló*. Sufix -*ibén* se objevuje častěji u deverbálních abstrakt, např. rom. *maribén* (< *mar-* ‚zabít‘) > *mariben* ‚smrt‘ (kat), *maribé(n)* ‚zabíjení, smrt‘ (Conde)²⁵², rom. *čoribén* ‚krádež‘ (< *čor-* ‚krást‘) > *chorryben* ‚špatnost‘ (kat)²⁵³, rom. *učharibén* ‚přikrývka‘ se objevuje v iberských (para)romštinách ve významu ‚lůžko, postel‘ (< *učhar-* ‚přikrýt‘): *chariben* (Hill), *txariben* (bask), *charivé* ‚Conde‘ apod.²⁵⁴, sufix -*ibén* převažuje také u rom. *staribén/štaribén* ‚vězení‘ (< (*a*)*star-/štar-* ‚chytit‘) > *estaribén* (Conde), *asteribain*, *steriben* (kat), *estariben*, *esteribin*, *taribé* (Coelho), *astariben* (bask).²⁵⁵ Sufix -*ipén* se v iberských (para)romštinách zdá být zastoupen u všech deadjektivních derivátů²⁵⁶: rom. *čačipén* ‚pravda‘ (< *čačo* ‚skutečný, pravý‘) > *chachipé* (Conde, Borrow), *chachipen* (Usoz, Trujillo, kat), *chechipen* (Coelho), *chipe* ‚skutečně‘ (Bright); rom. *nasvalipén* ‚nemoc‘ (< *nasvaló* ‚nemocný‘) > *nasalipén* (Conde), *nasalipen* (Usoz), *nasallipen* (Borrow); rom. *mištipén* ‚dobro‘ (< *mištó* ‚dobrý‘) > *mistipén* (Conde), *mištipén* (kat); rom. *lačhipén* ‚dobro‘ (< *lačhó* ‚dobrý‘) > *lachipe*, *lachipen* (Usoz), *lachipén* (Borrow); rom. *matipén* ‚opilost‘ (< *mató* ‚opilý‘) > *matipen* (Usoz).

Tato preference v iberských (para)romštinách potvrzuje to, co říká Matras (2002, s. 75): sufix -*ibén* byl původně pravděpodobně deverbální, přičemž již do období rané romštiny je možné datovat začátek jeho splývání se sufikem -*ipén*.

V *caló* je sufix -*ipén* dokumentován velmi hojně a byl zjevně produktivní ještě delší dobu po příchodu na Pyrenejský poloostrov, neboť ho nacházíme ve starších i současných pramenech také u inovativních derivátů, které v jiných romských dialektech

²⁵¹ Nepodařilo se nám zatím dokumentovat pouze přítomnost deminutivního sufisu -*ka*.

²⁵²) I sufix -*ipén* bývá však přítomen u deverbálních derivátů, nacházíme ho především ve slovnících Usoze a Borrowa, např. *meripén*, *merdipén* ‚zabíjení, smrt‘, hojně je zastoupen i ve slovníku Condeho: *queipén* ‚tanec‘ (< *khel-* ‚tančit‘); *mutripén* ‚moč‘ (< ‚močení‘, *mutr-* ‚močit‘); *munripén* ‚střihání (srsti)‘ (< *moř-* ‚škrábat, dřít, brousit‘); *parruipén* (Conde) (< *paruv* ‚měnit‘); *peripén* ‚pád‘ (< *per-* ‚padat‘) a další.

²⁵³ U Condeho nacházíme dvě homofonní slova se sufikem -*ipén*: *chorripén* ‚krádež‘ a *chorripén* ‚zlo, škoda‘ (< *čořó* ‚bídny, ubohý‘). Zvuková podoba deverbálního derivátu byla patrně analogicky ovlivněna deadjektivním derivátem.

²⁵⁴ Objevuje se místy i se sufikem -*ipén*: *choripez* (Bright), *cheripen* (Usoz, Trujillo), *charipé* (Borrow).

²⁵⁵ U tohoto slova se sporadicky vyskytuje alternace koncové nazály s likvidou /l/: *estaribel* (Trujillo), *estarebel* (Bright), *estaripele* (Usoz, Borrow, Trujillo). Sporadicky se objevuje také se sufikem -*ipén*: *jastaripén* (Conde).

²⁵⁶ V našem korpusu jsme našli jedinou výjimku: *matibén* (Borrow) (< *mató* ‚opilý‘), viz dále.

mají jinou podobu: *jalipen* ‚večeře, jídlo‘ (Bright), *jallipén* ‚jídlo‘ (Conde) (v jiných romských dialektech je *xabé(n)* ‚jídlo‘, zde pochází z tvaru 3SG *xal*); *pibípen* ‚pití‘ (Conde) (v jiných dialektech *píben*, zde vytvořeno z tvaru 1SG *pi(a)v*); *oripén* ‚pláč‘ (Conde) (cf. caló *orobar* ‚plakat‘, v jiných dialektech *rovibén*, *rovipén* apod.); *randiñipen* ‚písmo‘ (Usoz) (cf. rom. *řand-* ‚škrábat‘ > caló *randar* ‚psát‘ (Usoz, Borrow, Trujillo), *render* (Conde), nejspíše vytvořeno na základě analogie se slovesem *diñar* ‚dát‘ → *randiñar*); *romandiñipen* ‚sňatek‘ (Usoz) (< caló *romandiñar(se)* ‚vdát/oženit (se)‘, cf. v jiných dialektech *řomnjadinó* ‚ženatý‘ či *řomestediní* ‚vdaná‘).

V baskické pararomštině splývá tento romský sufix s baskickým sufixem *-pen*, který má v baskičtině navíc podobnou funkci.

-(i)mo(s): Matras (2002, s. 75) uvádí, že se tento sufix vyskytuje např. v některých olašských dialektech, ve velšské a iberské romštině. V iberských (para)romštinách se nám však podařilo najít pouze pozměněnou podobu tohoto sufixu. Svou funkcí tu tento sufix dle našeho názoru splývá s deverbálním sufixem řeckého původu *-imen* používaného především u participia slovesných přejímek.²⁵⁷ V caló jsme našli tento sufix v substantivní přejímce *chosimé* ‚chata‘ (z port. *choça*) (Coelho). Dále je možné dle našeho názoru uvažovat o daném sufixu ve slovech končících na *-oma/-ama*, jako např. *chindoma* ‚řezník‘ (Bright, Usoz), *chindomel* (Usoz)²⁵⁸, které bylo vytvořeno z romského participia *čhindó* ‚říznutý‘, a *gindama/jindama* ‚strach‘ (Trujillo), z romského participia *xindó* (*xin-* ‚kálet‘). Residuum sufixu *-mos* může dle našeho názoru obsahovat také sloveso *jamar* ‚jíst‘ objevující se (vedle častějšího *jalar*) již v nejstarších pramenech: *jamullar* (Hill), *jamar* (Conde). Domníváme se, že slovesný základ *jam-* je odvozen z (nedochovaného) substantiva *xamos* ‚jídlo‘, který nacházíme v některých romských dialektech. Tvar *xamos* sice není ve slovnících caló doložen (ve slovnících 19. století i v současném caló zaznamenáváme tvar *jallipén*), je však možné, že se tato stará forma z původní iberské romštiny vytratila a byla posléze nahrazena neetymologicky utvořeným tvarem (*xa-l-ipén*, v rom. dialektech *xabén*), který v sobě nese i sufix osoby.

V baskické pararomštině nacházíme deverbální jmenné deriváty zakončené sufixem *-imen*: *txarimen* ‚postel‘ (též *txariben*), *astarimen* ‚vězení‘ (též *astariben*). Tento sufix se však objevuje i v baskičtině, může se tedy jednat buď o gramatickou přejímku z baskičtiny, případně lze též uvažovat o splynutí romského *-imo(s)* (případně *-imen*) a

²⁵⁷ Ve velšské romštině se používá i pro adjektivní přejímky: vel. rom. *uglimen* ‚ošklivý‘ (z angl. *ugly*) (Cf. Sampson, 1968, s. 387), pojí se však i s původním lexikem: *baxtimen* ‚šťastný‘ (Cf. Sampson, 1968, s. 22.)

²⁵⁸ Koncové *-l* tu bylo nejspíše přidáno dodatečně, viz též kapitola číslo.

baskického *-men*.

-oř-: deminutivní sufix je velmi hojně zastoupen ve všech iberských (para)romštinách, objevuje se u substantiv i adjektiv. S postupující jazykovou asimilací však patrně přestal být v některých případech vnímán jeho původní sémantický význam a ke zdrobňování se začaly používat španělské sufixy, jak je patrné v pramenech od pol. 19. stol: rom. *čhavořó* ‚dětátko‘ > *chavorró* ‚dětátko‘ (Conde), ale *chaboro* ‚dítě‘ (Usoz, Borrow) > *chaborillo* (Coelho). Další příklady sufixu *-oř-*: rom. *khamořó* ‚sluníčko‘ > *camoro* ‚slunce‘ (Usoz); rom. *stadi* ‚čepice, klobouk‘ > *caló estache + -orró* > *estachorró* ‚klobouček‘ (Conde); rom. *xoleva/xolova* ‚kalhoty‘ > *jolebá* ‚punčochy‘ (Conde) + *-orr-* > *joleborriá* ‚punčošky‘ (Conde); rom. *kat, kacá* ‚nůžky‘ > *caló cachá(s), cachorriá* ‚nůžtičky‘ (Conde). Deminutivní sufix je v pozdějších pramenech zaznamenán i při kalkování slov ze španělštiny: *padre* ‚otec‘ – *padrino* ‚kmotr‘ (španělský deminutivní sufix *-ino*) → *bato* ‚otec‘ – *batorré* ‚kmotr‘ (původně plurálový tvar) (Pabanó).

-ní: koncovka feminina je v iberských (para)romštinách rovněž dobře zachována, často se objevuje v palatalizované podobě, v sousedství konsonantu někdy /n/ zaniká: rom. *raní* ‚paní‘ > *arani* (kat), *erani* (Usoz), *erañí* (Conde, Borrow), rom. *řomní* ‚Romka‘ > *romni* (kat), *erromi* (bask), *romi* (kat, Sentmenat, Trujillo), *romí* (Conde, Usoz, Borrow, Coelho), *rumi* (kat), *rumí* (Trujillo), rom. *lubní/lumní* ‚prostitutka‘ > *luni* (bask), *lumi* (Borrow, Trujillo), *lumí* (Conde, Coelho), *lumia* (Usoz, Borrow), rom. *grasní* ‚kobyla‘ > *grasni* (bask), *gasni* (kat), *grasñí* (Conde), *grañí* (Usoz, Coelho), *grañi* (Borrow), *gañí* (Coelho)²⁵⁹, rom. *guruvní* ‚kráva‘ > *guruni* (bask), *guruvni* (kat), *guruñí* (Conde), tvary *gurusni* (kat) a *grusñi* (Sentmenat) jsou nejspíše kontaminované slovem *grasní*, rom. *xerní* ‚oslice‘ > *gerñí* (Conde), *greñi* (Trujillo), *gueriñí* (Coelho). V některých případech vychází koncovka z plurálového tvaru: *grasña* ‚kobyla‘ (Trujillo), *magreña* ‚kobyla‘ (Coelho).

-elí, -alí: rom. *momelí* ‚svíčka‘ > *marmullí* (Usoz, Borrow), *mermelli* (Borrow), *marmellin* (Trujillo); rom. *zet/dzet* ‚olej‘, *zetalí* ‚oliva‘ > *chetallí* (Usoz, Borrow), *satalha* ‚oliva‘²⁶⁰(Coelho), *zetalia* PL (kat), *cetellá* PL (Conde), *setayas* PL (Trujillo).

-ikl-: rom. *mandřiklí* ‚koláč‘ > *manricli* (Usoz, Borrow); rom. *čirikló* ‚pták‘ > *tchiriclo* (kat), *cherriclo* (kat), *chirriklo* (kat), *chiricló* (Usoz), *chilicló* (Conde), *chiriclo* (Borrow).

---

²⁵⁹ U tohoto slova jsme zaznamenali i přechýlený tvar *grasti* (Usoz, Trujillo), *grasi* (Trujillo) utvořený podle rom. *grast* ‚kůň‘.

²⁶⁰ Utvořeno z PL *zetalijá*.

-nó/-ní: koncovka je v iberských (para)romštinách hojně používaná pro derivaci substantiv: rom. *xoxa(v)nó* ‚lhář, podvodník‘, *xoxa(v)ní* F > *jojanó* ‚lhář, podvodník‘ (Conde), *jojani* (Usoz), *jojana* (Bright ‚žert‘, Usoz ‚podvod‘, Borrow ‚podvod, lež‘), *jonjana* ‚úlisnost‘ (Trujillo); rom. *dikhavnó/dikhavní* (z *dikh-* ‚vidět‘) > *dicañí* ‚okno‘ (Coelho)²⁶¹; rom. *phira(v)nó* ‚mileneč‘ > *piraño* (Conde), *pirando* (Usoz, Borrow), *pirandon* (Trujillo).

-ín: obecně jmenný sufix je v iberských pararomštinách běžný především v lexiku řeckého původu: rom. *papín* ‚husa‘ > *papin* (bask); *filacín* ‚zámek‘ (řec.) > *filatzín* (Sentmenat)²⁶², ale *filatzi* (bask); rom. *xolí(n)* ‚žluč‘ (řec.) > *jollín* ‚vzteč‘ (Borrow), *jollin* ‚vzteč‘ (Usoz); rom. *paraskeví/paraštoví(n)* (řec.) > *puraschtubin* (kat), *paraxtubin* (Sentmenat).²⁶³ Sufix se někdy objevuje i u předevropského lexika: rom. *momelí* ‚svíčka‘ > *marmellin* (Trujillo); rom. *paní* ‚voda‘ > *pañin*, *pagnin* (kat), *palin* (bask); rom. *pusa(v)dó* ‚pichlavý‘, *pusa(v)dí* F > *pujadín* ‚ostruha‘ (Conde). V některých případech lze uvažovat i o vlivu španělského deminutivního sufixu *-ín*.

-ar-: tento sufix je spíše vzácný, objevuje se v katalánské romštině v přejímce *chumajarri* ‚švec‘ (z něm. *Schuhmacher*) a dále ve všech iberských (para)romštinách ve slově *jundunari* ‚voják‘ (kat), *khundunari* (kat), v *caló* se pak totéž slovo objevuje ve tvaru *jundunar* ‚voják‘ (Conde, Bright, Usoz, Borrow), *jondunal* (Trujillo, též *jundo* ‚voják‘), *hundunar* (Coelho), též v brazil. pararom. *jundunar* (Moraes).

-ic-: deminutivní sufix je dokumentován např. ve slově *firmicho* ‚maličko‘ (Conde) (rom. *frima* ‚málo‘)²⁶⁴. Je obsažen také ve slově slovanského původu *krupica* ‚krupice‘ (z *krupa* ‚kroupy‘), které se v iberských (para)romštinách objevuje v posunutém významu ‚rýže‘: *corpitza* (Sentmenat), *corpichi* (Usoz, Borrow), *arcopicho* (Trujillo), *corpiche* (Trujillo), *colpiche* (Coelho).

-ica: sufix se objevuje především ve slovanských výpůjčkách ženského rodu, jako např. *ulica* ‚ulice‘ > *ulitza* (kat), *blichá* (Conde), *ulichá* (Usoz, Borrow, Trujillo), *olichá* (Borrow, Coelho), *orichá* (Coelho); *pernica* ‚peřina‘ > *pernichá* (Trujillo); *košnica* ‚koš‘ > *kunitsa* (kat), *konitza* (bask), *cornicha* (Borrow, Trujillo); *ververica* ‚veverka‘ > *perberíche* ‚myš‘ (změna významu ‚veverka‘ → ‚myš‘ nebo jiný malý savec) (Conde), asi též *perpiche* ‚kočka‘ (Usoz, Borrow, Trujillo). V některých slovnících se objevuje podobné slovo ve významu ‚ještěrka‘, ‚plaz‘ nebo ‚hmyz‘: *birbirecha* ‚užovka‘ (Usoz), *berbirincha* ‚ještěrka‘

²⁶¹ ‚Okno‘ v této podobě se objevuje i v jiných romských dialektech, uvádí ho např. Boretzky jako jeden z významů slova *dikhavnó*.

²⁶² Uvedený význam ve slovníku neodpovídá (‚týden‘), pravděpodobně se však jedná o toto slovo.

²⁶³ Neobjevuje se však u všech slov řeckého původu pravidelně, např. rom. *karfin* ‚hřebík‘ > *cráfí* (Conde), *cafi* (Borrow), *cofrí* (Trujillo); rom. *klidí(n)* ‚klíč‘ > *glizini* (bask), ale *clichí* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo).

²⁶⁴ Cf. *frima*, *frimica* ve východoslovenské romštině).

(Borrow, Trujillo), *piribicha* ‚ještěř‘ (Borrow), *perviricha* ‚ještěrka‘ (Trujillo), *virbirecha* ‚zmije‘ (Trujillo), *birbirecha* ‚škorpión‘ (Trujillo). Výraz mohl vzniknout formálním a sémantickým splynutím romského *ververica* (slovan. původu) a španělského *víbora* ‚zmije‘. Druhou možností vzniku je připojení sufixu *-ica*: *víbor(a)+ica* > **biboricha* > **bibiricha* > **birbiricha* > *birbirecha*, který se mohl v určitém období začít uplatňovat jako adaptační sufix španělských přejímek do caló. Tento názor jsme již vyslovili v našem článku (Krinková, 2012), v němž se věnovali adaptaci španělských výpůjček do caló v období mezi koncem 15. a koncem 19. století. Dospěli jsme k názoru, že v první vývojové fázi caló (období iberské flexivní romštiny) převažuje začleňování slovesných a jmenných přejímek prostřednictvím řecké morfologie, zatímco v pozdější fázi (smíšený jazyk a etnolect) se jmenné přejímky začleňují pomocí specifických sufixů, které pocházejí z romštiny, ale mají své homofonní protějšky i ve španělštině. V článku jsme vyslovili hypotézu, že bilingvní mluvčí caló mohli být při výběru specifického sufixu ovlivněni analogií s homofonními španělskými sufixy, které v určitém klíčovém období zažívaly - co se výskytu v textu týče - statisticky významný rozmach, jak jsme prokázali na základě dat získaných z diachronního korpusu.

-ela: sufix se objevuje ojediněle v přejatých slovech, jako např. *fondela* ‚hospoda‘ (špan. *fonda*) (Trujillo).

3.5.1.9.3 Adjektivní derivace

Pomocí původních sufixů *-aló*, *-való*, *-anó*, *-ikanó*, *-nó*, *-unó*, *-utnó*, *-avnó/-amnó* se v rané romštině tvořila zpravidla denominální adjektiva, která spadají do předevropské slovní zásoby. Sufix *-no* bývá rozšířen i na výpůjčky. Takto vytvořená denominální adjektiva mohou být součástí ustálených kolokací a konkurují tak genitivním nominálním kolokacím či derivacím: *balikano mas* ‚vepřové‘ (cf. genitivní *bakresko mas* ‚jehněčí‘). Méně produktivní je původní sufix *-ver* (cf. východoslov. rom. *god'aver* ‚chytrý‘ < *god'i* ‚mysl, rozum‘ + *-ver*), protoromského původu je derivace negativních adjektiv skrze negativní prefix *bi-* (*bibaxtaló* ‚nešťastný‘), může se uplatnit i u genitivních konstrukcí (*bilovengro* ‚bez peněz‘) a jedná se o jediný produktivní prefix v obecné romštině. Pro komparaci se používá původní sufix *-eder*, v některých dialektech se uplatňují přejaté *po-*, *naj-* (slovan. pův.), *maj* (z rum.) (cf. Matras, 2002).

Řeckého původu jsou sufixy *-icko*, *-itko*, *-itiko* používané ve výpůjčkách, řadové číslovky se tvoří pomocí sufixu *-to* (*dujto* ‚druhý‘, *trito* ‚třetí‘).

Adjektivní kompozice jsou v romštině vzácné, např. *punřango* ‚bosý‘ (*punřo* ‚noha‘

+ *nango* ,nahý').

V iberských pararomštinách lze rozpoznat všechny zmíněné původní adjektivní sufify. V některých případech dochází k modifikaci sémantického významu slova či substantivizaci.

-*aló*: např. *jingaló* ,(pa)rohatý' (< rom. *šing* ,roh' + -*aló*) (Conde); *saraló* ,silný' (< rom. *zor* ,síla' + -*aló*) (Conde); *pachivaló* ,panenský' (Conde) (< rom. *pativ* ,čest' + -*aló*); *bengaló* ,proklatý' (< rom. *beng* ,d'ábel' + -*aló*); *manusaló* ,statečný' (< rom. *manúš* ,muž, člověk' + -*aló*) (Usoz); *fulaló* ,opovržením hodný člověk' (< rom. *khul/ful* ,exkrement' + -*aló*) (Usoz); *bokali* ,hladový/á' (< rom. *bokh* ,hlad' + -*aló*, *bokhalí* F) (bask); *otzualó* ,doutník' (< rom. *thuv* ,kouř' + -*aló*) (Sentmenat)

-*anó/-avnó/-amnó*: např. *balichanó* ,vepřové (maso), slanina' (< rom. *baličhó* ,prasátko' + -*anó*) (Conde); *ducano* ,soucitný' (< rom. *dukh* ,bolest' + -*anó*); *romanó* ,romština' (< rom. *řom* ,Rom' + -*anó*) (Coelho)

-*való*: *quirivaló?* ,tulák' (< rom. *kir* ,mravenec' + -*való*)

-*ikanó*: *cachicano* ,španělský' (< rom. *gádžo* ,ne-Rom' + -*ikanó*) (Conde)

-*nó*: *silnó* ,silný' (< rom. *silá* ,síla', slovan. pův. + -*nó*) (Usoz, Borrow, Trujillo)

-*unó/-utnó*: *pusonó* ,stodola' (< rom. *phus* ,sláma' + -*unó*) (Conde)²⁶⁵

-*eder*: *barader* ,starosta' (< rom. *baró* ,velký' + -*eder* COMP) (Usoz), *varandel* (Hill), *barendé* (Conde)

Stejně jako v jiných romských dialektech konkurují v některých případech tato denominální adjektiva genitivním derivacím a označují nové pojmy, přičemž zároveň dochází k jejich substantivizaci: *jeralli* (< rom. *šeró* ,hlava' + -*aló* M, -*alí* F) (Borrow: ,čepice', Usoz: ,koruna', cf. genitivní *jerokoa* ,čepice' v bask. pararom.); *pusonó* ,stodola' (< rom. *phus* ,sláma' + -*unó*) (Conde); *futralo* ,likér' (< rom. *šut* ,ocet' + -*aló*) (bask.); *kilalo* ,sníh' (< rom. *šil* ,zima' + -*aló*) (bask).

Romský deminutivní sufix -*oř*- se objevuje i v kategorii adjektiv. Stejně jako u substantiv se často deminutivní význam vytratil: rom. *kalořó* ,černoučký' > *calorró* (Conde ,cikáneček', Trujillo ,španělský Rom'), *caloró* ,španělský Rom' (Usoz, Borrow); rom. *tiknořó* ,maličký' > *chinorró* (Conde ,maličký', Hill ,holčička'), *chinoró* (Usoz, Borrow, Trujillo), *chinori* (Bright); rom. *čořořó* ,chudičký, ubohoučký' > *chororró* ,chudý, ubohý' (Conde), *chororó* (Usoz, Coelho), *chororro* (Bright); rom. *nevó* ,nový', *nevořó* > *nevoró* ,mladý, malý' (Usoz); rom. *šukár* ,krásný, hezký', *šukarořó* > *jucalorró* ,hezký'

²⁶⁵ Sufix -*unó* (s posunutým přízvukem → -*úno*) se začal posléze uplatňovat u výpůjček).

(Conde).

Původní komparativní sufix *-eder* je v iberských pararomštinách rovněž doložen, mj. u adjektiv *baró* ‚velký‘ a *sigó* ‚rychlý‘: rom. *baredér* ‚větší‘ (došlo k sémantické modifikaci: ‚starosta‘) > *barader* (Usoz, Borrow), *varandel* (Hill), *barendé* (Conde), *barandé* (Trujillo), *barander* (Trujillo) apod.; rom. *sigedér* ‚rychlejší‘ > *sigader* (kat), *siguetdér* (Conde). Z komparativní sufixu *-eder* vznikl pravděpodobně produktivní sufix *-eta* (cf. Adiego, 2002), přičemž došlo k posílení intervokalického /d/ a posunu přízvuku. Původní sémantický význam spojený s větší intenzitou časem zanikl. Dle našeho názoru tu sehrála roli i analogie se španělským afektivním sufixem *-ete* (*-eta* F). Některá slova *caló* s touto příponou pronikla i do hovorového jazyka (viz druhý díl této práce): *pureta* (rom. *phuró* ‚starý‘), *majareta* ‚blázen‘ (*caló majaró* ‚blázen i světec‘).

3.5.1.9.4 Nominální kompozice, genitivní derivace a ustálené kolokace

Nominální kompozita jsou v romštině spíš vzácná. Výjimkou jsou inovace v rámci specifických dialektů, jako kopulativní kompozitum *phrala phena* ‚sourozenci‘.

Běžnější jsou v romštině kolokace založené na genitivní kompozici subordinačního charakteru: *bakresko mas* ‚jehněčí maso‘²⁶⁶. Tyto genitivní konstrukce se někdy používají pro eufemistická označení (např. *sinti mulengro kher* ‚rakev‘, dosl. ‚dům mrtvých‘), nebo pro kryptická označení míst (*kiralengro them* ‚Švýcarsko‘, dosl. ‚země sýrů‘). Tyto konstrukce jsou nejběžnější v severozápadních dialektech. Matras (1998, 2002) na ně nahlíží jako na konzervativní, zesílené sociální izolací a kočovným způsobem života. Také nová pojmenování utvářená prostřednictvím genitivní konstrukce jsou nejběžnější v severozápadních dialektech, např. ve velšské romštině. Obzvláště běžná jsou pojmenování profesí (např. *masengero* ‚řezník‘) nebo předmětů (např. *dikhimangero* ‚zrcadlo‘, *dudeskeri* ‚lampa‘²⁶⁷).

V pramenech ke *caló* a ostatním iberským (para)romštinám jsme našli složeniny několika typů. Nejčastější jsou subordinační kompozita utvořená na základě kolokace substantiva a adjektiva (SUBST+ADJ, méně často také ADJ+SUBST). Jak je patrné z následujících příkladů, adjektivní část těchto kompozit stojí zpravidla za řídícím substantivem, což zcela odpovídá španělštině a ostatním jazykům Pyrenejského poloostrova. V romštině stojí adjektivum před substantivem. Příklady složenin: *oltzulemás* ‚stehna‘ (dosl. ‚tlustá masa‘, < rom. *ol* (člen určitý) + *thulé* ‚tlustý PL‘ + *mas*

²⁶⁶ Jméno v genitivu stojí nejčastěji v atributivní pozici, v některých dialektech je doložené i opačné pořadí: *kher (le) dilengo* ‚blázinec‘.

²⁶⁷ Cf. Sampson (1968) nebo ROMLEX - velšská romština.

,maso') (Sentmenat), *molchorró* ,ocet' (< rom. *mol* ,víno' + rom. *čořó* ,špatný, bídný') (Conde), *morlaló* ,víno' (dosl. ,červené víno', < rom. *mol* + rom. *loló* ,červený') (Bright), *jalareschinoris* ,spodky' (< *jalares* ,kalhoty'²⁶⁸) + rom. *tiknoře* ,maličký PL') (Bright), *barócal* (Hill ,luno', Bright ,úd') (< rom. *baró* ,velký' + rom. *kar* ,penis'), o složeninu by se mohlo jednat i ve slově *puchori* ,dravec' (< rom. *puli* ,pták'²⁶⁹+ rom. *čor* ,zloděj' nebo *čoř-* ,bídný') (Trujillo).

Dále se v našem korpusu objevují složeniny utvořené ze dvou jmen: *jebilen* ,studna' (< rom. *xev* ,díra, jáma' + *len* ,řeka') (Usoz), *gronichen* ,pohnojená půda' (< rom. *gošni* ,hnůj'²⁷⁰+ rom. *them* ,půda') (Borrow, Trujillo), *paba-mola* ,cider' (< rom. *phabaj* ,jablko' + *mol* ,víno') (bask.).

Poslední skupinu tvoří složeniny vzniklé ze slovesa a jména: *chumidiñi* ,rána (pěstí)' (< rom. *čumi* ,polibek' + rom. *diñ-* ,dát' PERF) (Conde), *churdiñi* ,facka' (< rom. *kuř-* ,tloucí' + rom. *diñ-* ,dát' PERF) (Conde).

Je příznačné, že jeden z komponentů může pocházet z majoritního kontaktního jazyka či z argotu: *estripamulés* ,hrobník' (< port. *estripar* ,vykuchat' + rom. *muló* ,mrtvý', *mulé* PL) (Coelho). Poměrně běžně se vyskytují složeniny v baskické pararomštině (baskičtina se vyznačuje hojnou kompozicí), přičemž často je jedna ze složek kompozita baskická: *amadubel* ,matka boží' (< bask. *ama* ,matka' + rom. *devél* ,bůh'), *lurpraba* ,brambora' (< bask. *lur* ,země' + rom. *phabaj* ,jablko').

Také pojmenování pomocí genitivní konstrukce jsou v iberských (para)romštinách časté. Ve slovnících caló jsme zaznamenali především genitivní tvar slova *kher* ,dům': *kher-es-ker-o* (kořen-OBL.SG-GEN-M) ve významu ,správce statku, majordom' apod.: *queresquero* (Trujillo), *querescaro* (Usoz, Borrow). Další pojmenování pocházejí z genitivu slova *foros* ,město': *for-es-ker-o* (kořen-OBL.SG-GEN-M) ve významu ,starosta, vládce města': *foresquero* (Conde), *porescaro*²⁷¹(Usoz, Borrow). Objevují se také pojmenování od slova *mas* ,maso': *mas-es-ker-o* / *mas-en-ger-o*: *maasengoro* ,řezník'

²⁶⁸ Slovo je doloženo v argotu ve tvarech *alares*, *erales*, *jerales*, *jarales* (cf. Sanmartín Sáez, 1999, s. 468) i ve slovnících caló: *jalares* (Bright, Trujillo), *solares* (Usoz, Borrow), *ojaragres* (Hill). Adiego (1998, s.13) i Sanmartín Sáez (1999, s.468) se shodně domnívají, že jeho původ je třeba hledat spíše v *germanii* (starý argot z 16. a 17. století).

²⁶⁹ Slovo pochází z řečtiny, v jiných romských dialektech není tato přejímka běžná. U Trujilla je doložený tvar *pu* ,pták'.

²⁷⁰ Slovo *groni* se samostatně objevuje také v palatalizované podobě *groñi* ,hnůj' (Borrow). V jiných romských dialektech se objevují ve stejném významu slova *gošni* a dále *gonoj/gunoj* slovanského původu. Etymologie *groni/groñi* < *gošni* dle našeho názoru dobře odpovídá hláskovému vývoji: epenteze likvidy (cf. např. také *prusca* < *puška*) i zjednodušení konsonantických skupin (cf. *gañi* < *grasni* ,kobyła') jsou v caló běžné.

²⁷¹ Nejspíše původně psáno *phorescaro*, viz též kapitola Ortografické zvláštnosti španělského caló.

(Borrow), *maasongoro* (Usoz), tvary *maasquero* ‚řeznictví‘ (Usoz), ‚náměstí‘ (Borrow) a *masqueró* ‚náměstí‘ (Trujillo) nejspíše vznikly odpadnutím markeru obliqua. Ze slova *dud* ‚světlo‘ pak pocházejí *dandesquero* ‚lampa‘ (Borrow, Trujillo), *dondéscaro* (Coelho). Další substantiva v *caló* končící na *-ker-o* nejsou zcela jasného původu: *pondesquero* (Borrow), *pontesqueró* ‚biskup‘ (cf. špan. *pontífice* ‚biskup, papež‘) (Trujillo), *probosquero* ‚vyvolavač‘²⁷² (Borrow), *andasquero* ‚průchozí místo‘ (Conde).²⁷³

Genitivní konstrukce jsou velmi časté i v baskické pararomštině s tím rozdílem, že je užit baskický genitivní sufix původu *-ko* a romský základ nominální²⁷⁴ nebo i verbální: *bastekoa* ‚prsten, meč‘ (rom. *vast* ‚ruka‘ + *-ko* + *-a*²⁷⁵); *erromitzekoa* ‚prsten‘ (bask. pararom. *erromitu* ‚vzít se‘²⁷⁶); *jerokoa*, *kerokoa* ‚klobouk, čepice‘ (rom. *šeró* ‚hlava‘ + *-ko-a*); *panineko* ‚deštník, ryba, džbán‘ (rom. *paní(n)* ‚voda‘ + *-ko*); *parautzekoa* ‚pila‘ (rom. *pharav-* ‚párat‘ + *-ko-a*); *prindotakoak* ‚punčochy‘ (rom. *pindřo* ‚noha‘ + *-ta* (<-*tu*?) + *ko-a*); *tekaletekoa* ‚stůl‘, *tekalitekoa* ‚přístroje‘ (rom. *te xal* ‚jíst SUBJ 3SG‘, bask. pararom. *tejalitu* ‚jíst‘ + *-ko-a*); *txiautzekoa* ‚kladivo‘ (rom. *čhin-* ‚krájet‘, bask. pararom. *txiautu* ‚krájet‘ + bask. *-ko-a*).

3.5.1.9.5 Španělské jmenné derivační sufixy v *caló*

Španělské jmenné derivační sufixy přítomné v *caló* jsou v literatuře popsány poměrně podrobně (cf. např. Buzek, 2009; Čevelová, 2006), připomeneme tudíž jen několik základních rysů. Pro andaluské *caló* je charakteristické, že k derivaci slov využívá jak prostředky vlastní romštiny, tak španělské afixy pocházející nejčastěji z dialektální (mj. andaluské) španělštiny či argotu. Tato tendence je patrná již v některých pramenech z 1. pol. 18. stol. (cf. Hill, 1921; Adiego, 1998) a zejména od poloviny 19. století již využívání prostředků španělské morfologie zcela převažuje. Španělské afixy se přidávají k romským kořenům a vznikají hybridní tvary, často konstruované podle španělského modelu, např. rom. *dikh-* ‚vidět‘ + špan. sufix činnosti *-ada* → *dicada* ‚pohled‘ (špan. *mirada*); špan. prefix opaku *des-* + rom. *kotor* ‚kus‘ → *descotorar* ‚rozbít na kusy‘ (špan. *despedazar*); rom. *baličhó* ‚prasátko‘ → *caló balichón* (jako špan. *lechón* ‚sele‘);

²⁷² Snad ze špan. *preboste* ‚probošt‘.)

²⁷³ Torrión (1988, s. 396) vysvětluje původ z rom. *andre* ‚uvnitř‘ a uvádí jiné příklady z *caló* (Pabanó) v podobě *andré* ‚uvnitř‘ a *andró* ‚cesta‘. Dle našeho názoru se tu však jedná zcela jasně o dvě různé etymologie, přičemž slovo *andró* pochází ze slova *drom* ‚cesta‘, o čemž svědčí nejen sémantický význam slova, ale i hláskový vývoj (posílení znělé okluzivy v podobě epenteze nazály a dále epenteze koncové hlásky, která neodpovídá fonologickému systému španělštiny). Dle našeho názoru je třeba vzít v potaz zejména sémantickou i formální podobnost se španělským slovem *andar* ‚jít‘.

²⁷⁴ V baskičtině se při tvoření slov používá také sufix *-ko*: *gerriko* ‚pásek‘ z *gerri* ‚pas‘), cf. Zavadil, 2010.

²⁷⁵ Sufix *-a* je baskický aglutinovaný determinant.)

²⁷⁶ Baskické *-tu* je univerzální verbální sufix + bask. *-ko-a*.

rom. *rov-* ‚plakat‘ → caló *orotón* ‚uplakánek‘ (jako špan. *llorón*); rom. *dikh-* ‚dívat se‘ → caló *dicada* ‚pohled‘ (jako špan. *mirada*); rom. *džan-* ‚vědět‘ + *-el* 3SG > caló *chanelar* → *chanelería* ‚vědění‘ (špan. *sabuduría*). Velmi často je při tvorbě nových pojmenování využíván španělský sufix činnosti či nástroje *-dor* (M), *-dora* (F): rom. *čin-* ‚sekat‘ → caló *chinaora* ‚srp‘; *rod-* ‚hledat‘ > caló *orotar* → *orotador* ‚hledající, pátrač‘ (jako špan. *buscador*).²⁷⁷

K takovému kalkování však často dochází i naprosto neetymologicky, pouze na základě částečné či úplné homofonie slov, především v pozdějších pramenech. Uvedme několik příkladů: caló *chichi* ‚nic‘ (< rom. *či*, špan. *nada*) → caló *chichiar* ‚plavat‘ (špan. *nadar*); caló *mampori* ‚ocas‘ (< rom. *pori*, špan. *cola*) → caló *mamporegio* ‚škola‘ – (špan. *colegio*); caló *akaná* ‚nyní‘ (špan. *ahora*) → caló *ocaná* ‚hodina‘ (špan. *hora*) → caló *ocanar* ‚modlit se‘ (špan. *orar*). Podobných případů lze v caló nalézt velké množství. Je však obtížné určit míru jejich autentičnosti, neboť autoři mnohých slovníků (mj. od 2. pol. 19. století) se snažili nahradit španělská slova v caló a vyplnit prázdná místa uměle utvořenými romskými slovy. Stejný postup nacházíme při překladu španělských toponym do caló, jehož záměrem bylo nejspíše znemožnit majoritnímu obyvatelstvu pochopení obsahu²⁷⁸. V některých případech se setkáváme i s obdobným kalkováním vlastních jmen osob, které je však zcela jistě umělé, jak uvádí i Borrow: *Lillax* ‚Tomáš‘ (Borrow) je utvořeno jako 2SG slova *lillar* ‚vzít‘ (z rom. *l-*, španělsky *tomar*, *tomas* 2SG).

Hravé nakládání s jazykovými prostředky je vlastní všem tajným jazykům, jejichž funkcí je utajit obsah těm, kdo stojí mimo danou skupinu. Na druhou stranu se však v caló vyskytuje tolik nestandardních, na homofonii založených překladů, že je otázkou, zda by takový jazyk mohl vůbec fungovat a nestal se nesrozumitelnou šifrou i pro ty nejzasvěcenější. To nás přivádí k domněnce, že velká část takových kalků vzešla z puristické snahy autorů.²⁷⁹

---

²⁷⁷ Adiego (2002) upozorňuje, že některé z těchto tvarů jsou náhradními metonymickými pojmenováními určité skutečnosti, např. rom. *xal* ‚jíst 3SG‘ → caló *xalaóra* (synkopa intervokálního *d*) ‚lžice‘; rom. *vaker-* ‚mluvit‘ > caló *naquerar* → *nakeaóra* ‚jazyk‘. Tento postup sdílí caló se starošpanělskou zločineckou hantýrkou – *germanía*, kde jsou doloženy výrazy jako *atacador* ‚nůž‘ nebo *saltadores* ‚nohy‘.

²⁷⁸ Např. Madrid (špan. *madre* ‚matka‘, rom. *daj* ‚matka‘) > caló *Adalí*.

²⁷⁹ V některých případech však mohla být i záměrem informátorů. Společenství, které komunikuje pomocí tajného kódu, všemožně brání jeho vyzrazení. Lingvisté zkoumající caló neustále narážejí na neochotu „spolupracovat“. Jako jeden z obraných mechanismů se nabízí udání nesprávné, zavádějící informace, kterou však většinou s tématem jen povrchně obeznámený badatel sotva rozpozná.

3.5.2 Slovesná morfologie

3.5.2.1 Slovesná flexe

Plný a dlouhodobý bilingvismus některých romských komunit vedl k míšení původní (řecko-)romské slovesné morfologie s morfologií kontaktního jazyka.²⁸⁰ V pararomštinách je finitní slovesná flexe přejata zcela z kontaktního jazyka. Jak uvádí Matras (2007), některé doklady anglické pararomštiny 19. století ukazují přechodné stádium, kdy slovesná flexe pochází z romštiny nebo z angličtiny.

V iberské romštině je romská slovesná flexe dobře zachována v jejím raném stádiu, tj. flexivní fázi, k níž však máme velmi málo pramenů. Prameny ke katalánské romštině datované do počátku 19. století rovněž dokládají romskou slovesnou flexi, někdy s gramatickými odchylkami, místy se však objevují i elementy z kontaktního jazyka. V pozdější fázi došlo ve všech iberských pararomštinách k přijetí slovesné flexe z kontaktního jazyka. Původní romská flexe se velmi často lexikalizovala. Na základě těchto četných reliktních jevů lze nalézt řadu morfologických prvků, z nichž mnohé se datují do rané romštiny. Studie o iberských pararomštinách zpravidla věnují romské slovesné flexi (a romské slovesné derivační morfologii) zcela minimální prostor a poukazují na přijetí slovesné morfologie z kontaktního jazyka. Považujeme tedy za vhodné, aniž bychom chtěli popřít vliv kontaktního jazyka, pojednat o tomto tématu podrobněji v následujících kapitolách.

3.5.2.1.1 Obecné vlastnosti sloves v romštině

V rané romštině se stejně jako v dalších novoindeckých jazycích rozlišuje základní opozice dvou slovesných kmenů: přítomného (neperfektivního) a minulého (perfektivního ²⁸¹). Na tuto opozici lze nahlížet jako na vidovou (děje ukončené/neukončené), lze ji chápat i časově (děj přítomný/minulý).²⁸²

Kmen přítomný (neperfektivní) je tvořen slovesným kořenem, který může být rozšířen o valenční markery (tranzitivní a intranzitivní), v případě přejímek obsahuje

---

²⁸⁰ Např. v dialekttech, které jsou v trvalém kontaktu s turečtinou, došlo k přijetí turecké verbální flexe, což může být přirovnáno k míšení kódu v severoruské romštině.

²⁸¹ V této práci se přidržíme Matrasova (2002) termínu *present/perfective stem*. V romistice se v této souvislosti někdy hovoří o preteritu, aoristu.

²⁸² Perfektivní kmen se objevuje vždy ve spojení se skončeným dějem a zpravidla se vztahuje se na události v minulosti, přesněji události vnímané jako skončené před referenčním bodem poskytnutým v diskurzu. Minulé události se mohou v romštině označovat i temporálním sufixem *-as* (< protoromský sufix *asi-* < staroind. kopula *asi-*), který se může pojít i s kmenem přítomným: *džan-el-as* 'věděl' (kmen přítomný-3SG-temporální sufix). Naopak perfektivní kmen se v některých případech, jak uvádí Matras (2002, s. 151), objevuje v romštině i ve spojitosti s jinými ději než minulými: *ži kaj kerdam* 'až uděláme' (*kerd-* perfektivní kmen).

také adaptační afixy. Kmen minulý (perfektivní) pochází ze staroindického participia minulého. V romštině je zachována řada archaických alternací slovesného kmene.

K oběma kmenům se dále přidávají sufixy vyjadřující osobu a číslo: *ker-av-a* (kořen/kmen přítomný-1SG-sufix přítomného času) ‚dělám‘, *ker-d-(j)-om* (kořen-perfektivní morfém-1SG) ‚udělal jsem‘. Za těmito sufixy osoby a čísla se někdy objevují další aglutinační sufixy: *ker-av-as* (kořen/kmen přítomný-1SG-sufix imperfekta) ‚dělal jsem‘.

Slovesa se klasifikují do slovesných tříd na základě koncového fonologického segmentu slovesného kmene přítomného i perfektivního. U kmene přítomného (neperfektivního) se v rané romštině rozlišovaly dvě základní třídy: souhlásková (patří sem většina sloves, např. *ker-* ‚dělat‘) a samohlásková (např. *xa-* ‚jíst‘). Kmeny končící na *-i* (např. *pi-* ‚pít‘) se mohou časovat jako souhláskové (s vložením glidy, např. *pjav* ‚piju‘, *pijel* ‚pije‘ vedle *pil* ‚pije‘).

Rozdělení do tříd podle perfektivního kmene je složitější, záleží na zakončení přítomného kmene (samohláska, souhláska), počtu slabik kmene (jednoslabičné a víceslabičné), valenci slovesa (tranzitivní, intranzitivní), sémantickému významu (slovesa pohybu apod.), osobě (palatalizace perfektivního sufixu u 1. a 2. osoby, částečně i u 3. osoby).

3.5.2.1.2 Neperfektivní kmeny v iberských (para)romštinách

Romské neperfektivní slovesné kmeny jsou hojně doloženy ve všech iberských (para)romštinách. Ve flexivních iberských romštinách je zachováno i romské konjugační paradigma (viz kapitola Suffixy osoby). V pararomštinách je pak romský slovesný kmen (neperfektivní, někdy i perfektivní) základem, k němuž se připojují sufixy z kontaktního jazyka: rom. *čor-* ‚krást‘ → *chorar* (kat, Hill, Conde, Trujillo), *txoratu* (bask). V mnoha se slovesné tvary odvozují z finitních tvarů obsahujících přítomný kmen a romský sufix osoby, nejčastěji 3SG: rom. *an-* ‚přinést‘, *anel* 3SG → *anelar* (Conde). Romské samohláskové kmeny jsou zachovány pouze s tímto osobním sufixem.

Další příklady neperfektivních souhláskových kmenů: rom. *bikin-* ‚prodat‘ → *binar* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), rom. *blav-* ‚viset‘ → *blavar* (Conde), rom. *čhin-* ‚krájet‘ → *chinar* (Conde), rom. *kin-* ‚koupit‘ → *quinar* (kat, Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), rom. *mar-* ‚zabít‘ → *marar* (Conde, Borrow, Trujillo), rom. *mol-* ‚stát (o ceně)‘ → *molar* (Conde, Trujillo), *amolar* (Usoz, Borrow).

Příklady neperfektivních samohláskových kmenů: rom. *asa-* ‚smát se‘, *asal* 3SG →

salar (Trujillo), rom. *dža-* ‚jít‘, *džal* 3SG → *chalar* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), rom. *xa-* ‚jíst‘, *xal* 3SG → *jalar* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *tejalitu* (bask).

3.5.2.1.3 Rozdělení romských sloves podle perfektivního kmene

Tabulka 23. Typy kmenů a jejich perfektivní sufixy²⁸³

Druh kořenu (třída)	Perfektivní sufix
Kořeny končící na (<i>m</i>), <i>k</i> , <i>kh</i> , <i>t</i> , <i>č</i> , <i>š</i> , <i>s</i>	<i>t</i>
Kořeny končící na <i>n</i> , <i>r</i> , <i>l</i> , <i>v</i>	<i>d</i>
Kořeny zakončené samohláskou, (<i>m</i>)	<i>l</i>
Jednohláskové kořeny <i>d-</i> , <i>l-</i> , <i>s/h-</i>	<i>in</i>
Intranzitivní deriváty, slovesa pohybu (<i>av-</i> , <i>ačh-</i>)	<i>il</i>
Slovesa vyjadřující psych. stav končící na <i>-a</i>	<i>n-(d)-(il)</i>
Nepravidelné tvary: <i>mer-</i> , <i>dža-</i> , <i>ov-</i> aj.	<i>mu-l-</i> , <i>gel-</i> , <i>u-l-</i> aj.

3.5.2.1.4 Zakončení perfektivního kmene

Perfektivní sufixy pokračují ze staroindických sufixů minulých participií *-it-* > **-t-*, *-in-*, *-ill-*. Sufix *-t-* se již v protoromštině fonologicky rozrůznil, přičemž výsledkem byla raná diferenciacie na tři odlišné morfologické třídy perfektivních kmenů: *-d-*, *-t-*, *-l-*. Některé *-t-* a *-d-* kmeny pak přešly do třídy *-l-* kmenů.²⁸⁴ Současné paradigma časování perfektivních kmenů je dále zkomplikované palatalizací (jotací), která se nevyskytuje u minulého participia (*kerdo* ‚udělaný‘) a 3PL (*kerde* ‚udělali‘). U rané romštiny lze předpokládat jotaci u perfektivního morfému u 1. a 2. osoby.

Historický sufix *-ill-* se objevuje jako perfektivní sufix *-il-* především v intranzitivních derivátech: *ker-d-il-o* ‚byl udělán‘²⁸⁵. Sufix v některých dialektech podléhá palatalizaci, mj. v 1. a 2. osobě (např. olaš. rom. *bijandilem* ‚narodil jsem se‘, bugurdži *bijandzom*, ale 3SG *bijandzilo*). Perfektivní sufix *-il-* se dále připojuje ke slovesům pohybu a slovesům spojenými s emocemi, duševními a tělesnými stavy: *av-* ‚přijít‘ → *avil/avij-*, *ačh-* ‚zůstat‘ → *ačhil-/ačhij-*, *ušt-* ‚vstát‘ → *uštil-/uštij-*, *dara-* ‚bát se‘ → *darajl-/daranil-*, *asa-* ‚smát se‘ → *asanil-/asandil-*.²⁸⁶

Historický sufix *-in-* měl v pozdní protoromštině význam perfektivního zesílení, v dnešních dialektech je nejběžnější v 3PL (např. olaš. rom. *dijas* ‚dal‘, *dine* ‚dali‘). Se

²⁸³ Cf. Elšík – Matras (2006, s. 80).

²⁸⁴ V současnosti jsou *-t-* kmeny vzácné a jejich stopy se objevují pouze v některých konzervativních dialektech u kmenů zakončených na *-m*, např. velš. rom. *kamdom* ‚chtěl jsem‘ (pozdější sonorizace), lotyš. rom. *kamdžom* a *kamjom*. Po sibilantech jsou *-t-* kmeny uchované v mnoha dialektech. Cf. Matras (2002, s. 138-143).

²⁸⁵ V přítomném čase *ker-dj-ov-el*. Intranzitivní sufixy se připojují k perfektivnímu kmeni.

²⁸⁶ Sufix *-il-* se používal v rané romštině také u slovesných přejímek (struktura: kořen-řecký aorist-*áv-il-* sufix osoby, např. bugurdži: *živ-is-a-j-om* ‚žil jsem‘ (sufix *-il-* je palatalizován).

slovesy vyjadřující emoce a duševní či fyzické stavy a s jednohláskovými kmeny se *-in-* (nebo *-n-*) často objevuje ve všech osobách. Někdy se vyskytuje v kombinaci s *-il-* (např. erli: *darani-*). V romských dialektech existuje také možnost kombinace všech tří sufixů (*-(i)n-+-d-+-il-*): *darandil-* (balkánské a centrální dialekty, severovýchodní skupina), která se dá předpokládat i v rané romštině.

3.5.2.1.5 Doložené perfektivní sufixy v iberských (para)romštinách

V iberských (para)romštinách nalézáme příklady všech výše uvedených sufixů. Perfektivní kmeny se dochovaly především jako participia, která se v rané romštině u intransitivních sloves shodovala s 3SG. Tato participia se v některých případech substantivovala. V mnohých případech se stal nepravidelný perfektivní kmen výchozím základem slovesa v pararomštině.

Perfektivní sufixy:

-t-: (rom. *beš-* ‚sedět‘ →) *bestelar* (Usoz, Borrow, Trujillo), *besti* ‚židle‘ (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho)

-d-: (rom. *čor-* ‚krást‘ →) *chordó* ‚ukradený‘ (Conde), (rom. *pher-* ‚plnit‘ →) *perdó* ‚plný‘ (Conde, Borrow), (rom. *xin-* ‚kálet‘ →) *jindó* ‚špinavý‘ (Usoz, Borrow), *gindo* ‚nečistý‘ (Trujillo), *callardó* (Conde ‚mulat‘, Usoz ‚černoch‘, Borrow ‚černý‘), *gallardí* ‚prach‘ (Coelho), *gayardó* ‚mulat‘ (Trujillo), *callardí/ tallardí* ‚jelito‘ (Coelho), *chandó* ‚mudrc, doktor‘ (Usoz, Borrow), *chandés* (Usoz, Trujillo ‚doktoři‘), *querdí* ‚fakt‘ (Usoz, Borrow, Trujillo), *uchardí* ‚přikrývka‘ (Conde, Usoz) a další.²⁸⁷

-l-: (rom. *kam-* ‚milovat‘ → *kaml-/kamlj-* >) *rokamlo* ‚přítel‘ (kat), *rocamló* ‚přítel‘ (Usoz, Borrow, Trujillo), *camelí* ‚sestřenice‘ (Coelho) (rom. *sung-* ‚vonět‘ → *sungaló* ‚voňavý‘) *sungló* ‚meloun‘ (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), (rom. *pi-* ‚pít‘ → *pil-/pilj-* >) *piyar* (Usoz, Borrow, Trujillo), *pillar* (Coelho), *tapillar* (Borrow)

-in-: *diñar* ‚dát‘ (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *endiñar* (Conde, Bright), *diñelar* (Borrow, Trujillo, Coelho),

-il-: (rom. *ačh-* ‚zůstat; mlčet‘ → *ačhil-/ačhij-* >) *achillar* ‚mlčet‘ (Conde), (rom. *av-* ‚přijít‘ → *avil/avij-* >) *abillar* (Conde, Trujillo, Coelho), *avillar* (Trujillo), *abillelar* (Usoz, Trujillo), *avillelar* (Borrow), (rom. *ušt-* ‚vstát, zvednout‘ → *uštil-/uštij-* >) *ustilar* (Borrow)

²⁸⁷. Sufix *-d-* se objevuje někdy i v participiu slovesa *mer-*, které má v romštině jinak nepravidelný perfektivní kmen *mul-* (rovněž zachován): *merdo* ‚nemocný‘ (Usoz, Borrow, Trujillo). Je možné, že hojnost zachovaných participií s tímto sufixem v caló je částečně podpořena i španělštinou, v níž se participia třídy *-ar* (infinitivní zakončení používané ve španělštině i pro přejatá slovesa, všechna slovesa v caló končí na *-ar*) tvoří sufixem *-ado*. Tento sufix se rovněž uplatňuje v caló pro derivaci ze sloves: *merado* ‚mrtvý‘ (Bright.)

,vzít, ukrást', Trujillo ,zvednout, vzít'), *justilar* ,vzít' (Conde), *ustildes* ,zajatec' (Usoz), *ostilar* ,ukrást' (Borrow, Trujillo), (rom. *dara-* ,bát se' → *darajl-/daranil->*) *darañelar* (Usoz, Trujillo), (rom. *asa-* ,smát se' → *asanil-/asandil->*) *asanelar(se)* (Conde).

3.5.2.1.6 Jednohláskové kmeny

Mezi jednohláskové kmeny²⁸⁸ patří následující: *d-* ,dát', *l-* ,vzít', *s-/h-* ,být'. Složeniny obsahující sloveso *d-* se také chovají jako jednohláskové kmeny. Matras (2002, s. 143) uvádí, že v protoromštině se osobní koncovka připojovala buď k participiu na *-in-* (typ *din(j)om* ,dal jsem', *sin(j)om* ,byl jsem') nebo přímo ke kmeni (typ *d(ij)om*, *s(ij)om*), ve 3PL je obvykle *dine*, ale *si* (*sine* v arli).²⁸⁹

Příležitostně se uplatňuje také sufix *-l-*: *lil-*, *dil-*, někdy se objevuje také kombinace *-in-* a *-d-*: *dind-*. Ke kopule *s-* se v některých dialektech připojuje sufix *-t-* nebo *-l-*.

Jednohláskové kmeny *d-*, *l-* (*s-* viz dále) jsou v iberských (para)romštinách dobře zachovány, a to jak kmen přítomný, tak kmen perfektivní, který však velmi často nabývá i přítomného významu a je i výchozím tvarem pro složeniny a deriváty.

Kmen přítomný:

d-: *del* (Sentmenat²⁹⁰, kat²⁹¹), *deatu* (bask), *daba* 1SG (kat)

l-: *letu* (bask), *lée* (imperativ) (kat), *lab*, *leb* 1SG (kat), *len* 3PL (kat)

Kmen minulý:

din-: *diñar* ,dát' (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *endiñar* (Conde, Bright), *diñelar* (Borrow, Trujillo, Coelho), *dinaz* (kat), *dinela* (kat), *adinyar* (kat)

lil-: *lillar* (Borrow), snad i *loyar* (Trujillo)

Perfektivní kmen *din-* se objevuje i ve složeninách a derivátech:

diñipen ,dárek' (Trujillo), *churdiñí* (Conde), *romandiñar(se)* ,oženit se, vdát se' (Conde, Bright, Usoz, Borrow, Coelho), též ve tvarech *remandiñarse* (Trujillo), *rremendiñar* (Coelho), *remondiñar* (Coelho), *remandiñy* ,nevěsta' (Trujillo) *remandiñó* ,ženich' (Trujillo).

3.5.2.1.7 Romská spona

Problematika romské spony stále ještě není zcela prozkoumána. Romská spona *s-* (v některých dialektech *h-*) patří k jednohláskovým kmenům, k nimž se připojuje

²⁸⁸ *Monoconsonantal stems*, cf. Matras, 2002, s. 143; *monoconsonantal roots*, cf. Elšík - Matras, 2006, s. 80.

²⁸⁹ "The original, Proto-Romani options here appear to have been to attach the person marker via jotation either to the participle in *-in-* (...), giving the type *d-in-(j)om* ,I gave', *s-in-(j)om* ,I am', or to attach it directly to the stem, giving *d-(ij)om*, *s-(ij)om*..." Matras (2002, s. 143).

²⁹⁰ *Bro baró dabel te del amendi o cielos*, Adiego (2002b).

²⁹¹ Cf. *te del tut* ,at' ti dá' (Bataillard), cit. in Ackerley (1915).

perfektivní sufix *-in-* i v přítomném významu ‚být‘ (a ‚mít‘). Tvoří samostatnou slovesnou třídu a má supletivní charakter: neindikativní tvary vycházejí ze sloves *ov-* ‚stát se‘ nebo *av-* ‚přijít‘.

Tabulka 24. Paradigma romské spony

1SG	s(ij)om, sin(j)om
2SG	s(ij)an, sin(j)an, s(ij)al, sin(j)al
3SG	si(n)
1PL	s(ij)am, s(inj)am
2PL	s(ij)an, s(inj)an
3PL	si(ne)

Elšík (ústní sdělení) předpokládá, že původní byly nejspíše tvary bez *-in-* ve všech osobách kromě 3SG a 3PL, a že tvary s *-in-*, objevující se v některých dialektech, vznikly analogicky ke 3. osobě. Toto by odpovídalo i tvarům dochovaným v iberských (para)romštinách.

V iberských (para)romštinách jsou dobře doloženy tvary romské kopuly *s-* (*sin*)²⁹² a *av-*.

Doložené tvary *s-* (*sin*) v katalánské romštině²⁹³ a v caló:

1SG *chum* (kat²⁹⁴)

3SG *sin* (kat²⁹⁵), *si* (kat²⁹⁶), *assin* (Sentmenat²⁹⁷), *(zo)zín* (Conde)

1PL *chum* (kat²⁹⁸)

3PL *assi* (kat²⁹⁹), *assin* (kat³⁰⁰), *sin* (kat³⁰¹), *zín* (Conde)

V caló je sloveso ‚být‘ odvozené ze základu *sin-*. Doložené tvary jsou *sin* (Conde), *sinar* ‚být‘ (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *sinelar* (Usoz, Coelho), *siñelar* (Coelho), *sinelo* 1SG (Trujillo), *sinaba*³⁰² (Trujillo), *senelar* (Coelho), *señelar* (Coelho), *asi* i *sinabar*, *sinarar* ‚zůstat‘ (Trujillo).³⁰³

²⁹² Varianty *sin* (s -n) se objevují na Balkáně, v centrálních dialektech a ve finské romštině (cf. Adiego, 2002b).

²⁹³ Příklady vět čerpáme z Ackerleyho (1915), není-li uvedeno jinak.

²⁹⁴ *Mé chum khundunari* ‚já jsem voják‘ (Réart).

²⁹⁵ *Pescari tday sin akali ké...* ‚jeho matka je ta, která...‘ (Réart).

²⁹⁶ *Akaya chay si parna* ‚tato dívka je bílá‘ (Rochas).

²⁹⁷ *Mi romi assin nasalí* ‚moje žena je nemocná‘.

²⁹⁸ *Yamé chum dekh* ‚je nás deset‘ (Réart).

²⁹⁹ *Yone assi len trakh* ‚oni mají strach‘ (Réart).

³⁰⁰ *Tré tchaya assin akalé ké...* ‚tvoje dcery jsou ty, které...‘ (Réart).

³⁰¹ *Yon sin urré* ‚oni jsou sami‘ (Réart), *tré chaya sin parné* ‚tvoje dcery jsou bílé‘ (Rochas).

³⁰² Jedná se o imperfektum 3SG, podle španělského paradigmatu.

³⁰³ Spona *sinar*, *sinelar* je odvozena od romského kořenu *sin-/hin-*. Ještě Borrow překládá jako *sinar* jak španělské sloveso *ser* ‚být‘ (vyjadřující identitu, trvalé vlastnosti, atd.), tak *estar* (přechodné vlastnosti,

Tvar kopuly odvozené od slovního základu *av-* nacházíme sporadicky i v iberských (para)romštinách:³⁰⁴

Příklady: *tebel* (z rom. *te avel*, subj.) (Sentmenat³⁰⁵), *abelar* (Hill ,být', Borrow, Trujillo ,mít'), *avelar* (Hill, Bright ,mít').

Romština vyjadřuje vlastnictví pomocí sponového slovesa (*sin*, případně supletivní tvary *av-*) a posesora ve tvaru *obliqua*. V *caló* jsou užívána ve významu ,mít' z romštiny odvozená slovesa *abelar* a *terelar* (viz kapitola Několik poznámek k syntaxi, posesivní konstrukce).

3.5.2.1.8 Nepravidelné perfektivní kmeny

Nepravidelné perfektivní kmeny pokračují z nepravidelných staroindických minulých participií: *per-* ,padat' → *pel-*, *mer-* ,zemřít' → *mul-*, *sov-* ,spát' → *sut-*, *rov-* ,plakat' → *runl-/rundl-*, **-kal-* ,zvednout, odebrat' → *-klist-*, *džal-* ,jít' → *gel-*.

V iberských (para)romštinách jsou rovněž doloženy nepravidelné perfektivní kmeny některých sloves:

pel-: *pellas* (kat)

mul-: *muló* (kat, Conde, Bright, Usoz, Trujillo), *mulo* (Borrow), *mully* (Sentmenat), *mulé* (Trujillo, Coelho), *mulés* (Conde, Bright), *mulati* (Usoz, Borrow), *amular* (Usoz, Borrow), *muleló* (Borrow), *mulabar(se)* (Trujillo)

gel-: *guillar* (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho)

V některých případech jsme zaznamenali v iberských (para)romštinách připojení sufixu *-in-* k přítomnému kmeni těchto sloves. Původ tohoto sufixu není zcela jasný. Dle našeho názoru by se mohlo jednat buď o perfektivní sufix *-in-* použitý namísto nepravidelného minulého kmene nebo o pozůstatek gerundia *-ind-*, z něhož byl posléze odvozen základní tvar³⁰⁶. Další možností, kterou však nepovažujeme za příliš pravděpodobnou, by mohl být sufix osoby 2PL a 3PL *-en* (> *-in-*), více viz Suffixy osoby). Elšík (ústní sdělení) upozorňuje i na možnost slovesného adaptačního sufixu *-in-*, jehož výskyt v iberských pararomštinách však považujeme za sporný.³⁰⁷

---

umístění). Později byl i tento chybějící článek vyplněn, a sice přejímkou kořene španělského slovesa *estar* doplněnou specifickými sufixy *-estobelar* či *estiñelar*.)

³⁰⁴ Častěji se objevují tvary se základním významem ,přijít', např. *abillelar* (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *abillar* (Conde, Trujillo, Coelho), *abelar* (Coelho), *avène*, *villasa*, *hababa*, *abel* (kat).

³⁰⁵ *Angel tebel amensá* ,anděl ať je s námi'.

³⁰⁶ Cf. Boretzky uvádí ve slovníku tvary *merindó*, *bi-sovindó* aj., v databázi dialektů ROMLEX jsme našli tvary gerundia slovesa *rov-*: *rovlindo*, *rojindo*, *rovinduj*, *rojindos*, *rovindos*.

³⁰⁷ U přejímek se v iberských (para)romštinách objevuje jiný sufix, *-is(ar)-*. V *caló* se sice sporadicky objevují i přejatá slovesa obsahující sufix *-iñ(el)-* (cf. *estiñelar*), avšak jen v pozdějších pramenech (cf.

rov-in-: uribinyá (Vallmitjana)

sov-in-: suvinar (Rochas), *sobinyar* (Vallmitjana), *sobiñen* 3PL (Usoz), *sobindoy*³⁰⁸, *spánek'* (Usoz, Borrow, Trujillo)

mer-in-: merinao (Usoz, Borrow³⁰⁹), *merinhaste* ,zemřela jsi' (brazil.³¹⁰)

3.5.2.1.9 Sufixy osoby

Tabulka 25. Slovesné sufixy osoby v rané romštině³¹¹

	Neperfektivní		Perfektivní	
	souhláskové	samohláskové	tranzitivní	intransitivní
1SG	av	v	jom	jom
2SG	es	s	jal, jan	jal, jan
3SG	el	l	jas	o, i
1PL	as	s	jam	jam
2PL	en	n	jan	jan
3PL	en	n	(in)e	(in)e

Romština disponuje dvojím typem sufixů osoby: k neperfektivním kmenům se připojují jiné sufixy než k perfektivním.³¹²

V rané romštině byl navíc pravidlem rozdíl ve 3SG mezi slovesy tranzitivními a intransitivními: tvary 3SG u intransitivních sloves se shodovaly s participiem minulým (-o M, -i F). Tyto sufixy jsou archaismus dochovaný především na Balkáně: *bijandilo* ,narodil se', *bijandili* ,narodila se', *gelo* ,šel', *geli* ,šla'.³¹³

Rané výpůjčky možná obsahovaly i sufix 3SG *-i*³¹⁴. Sporadicky se v některých dialektech vyskytuje sufix *-m* u 1SG a 1PL. Na Balkáně se objevuje s modálními slovesy: *kamama* ,chci', *džinom* ,vím', v 1PL se objevuje v severovýchodních dialektech ve futuru: *kerasam* ,budeme dělat'.

---

estiñelar, šp. *estar*). Z těchto důvodů nevyklučujeme možnost pozdější analogie s jinými slovesy v celó zakončenými na *-iñ(el)-ar*, např. *diñar/diñelar* ,dát'.

³⁰⁸ Tento tvar byl očividně původně gerundium. Zakončení gerundia *-indoj* se objevuje v některých dialektech, cf. Boretzky, 1995; Matras, 2002, s. 160.

³⁰⁹ Usoz i Borrow uvádějí u tohoto slova význam ,nesmrtelný'.

³¹⁰ *Quando, ó dâe, tu merinhaste* ,když jsi, matko, zemřela' (Sowa). Bakker (1995, s. 136) k tomuto sufixu poznamenává, že "the *-ihn-* suffix is unclear. It may be related to the *-in-* element found in some words in Caló between the (Spanish-derived) stem and the inflection, which is also used in other Romani dialects and which may be derived from Greek."

³¹¹ Cf. Elšík - Matras, 2006, s. 81.

³¹² Sufixy osoby připojující se k perfektivnímu kmeni vznikly pravděpodobně z osobních zájmen (cf. Matras, 2002, s. 146 -147), které se připojovaly k participiu: **kerd(j)o-me* ,udělaný mnou' > *kerdjom* ,udělal jsem'.

³¹³ V rané fázi vývoje rané romštiny se užívalo minulé participium i u tranzitivních sloves, jako je tomu v domarštině (*karda* ,udělal', *kardi* ,udělala') (cf. Matras, 2002, s. 148). Stopy tohoto užívání se ojediněle nacházejí v některých dialektech (*halo* ,jedl', *čindo* ,řízl').

³¹⁴ Objevuje se v přejatých slovesech v některých dialektech (např. v lotyšské a velšské romštině, v kosovském arli: *pomožini* ,pomáhá'). Cf. Matras (2002, s. 144).

Na základě archaického dialektu v Epirosu na území Řecka a pozůstatků v domarštině a některých jazycích v Indii se dají předpokládat v perfektivním kmeni koncovky předmětu pro M, F, PL typu **dikht-jas-os* ‚viděl/a ho‘, **dikht-jas-i* ‚viděl/a ji‘, **dikht-jas-e* ‚viděl/a je‘. Tato domněnka je podpořena postavením předmětného zájmena *les*, které stojí v dnešních konzervativních dialektech po slovese: *dikhav les* ‚vidím ho‘. Kdyby měla raná romština samostatně stojící předmětná zájmena, pravděpodobně by stála podle řeckého slovosledu před slovesem. Dnešní předmětné zájmeno pravděpodobně pochází z demonstrativa *oles*. Postpozice demonstrativního objektu by navíc plně odpovídala řeckému slovosledu (cf. Elšík - Matras, 2006, s. 82).

3.5.2.1.10 Doložené sufixy osoby v iberských pararomštinách

3.5.2.1.10.1 Katalánská romština

V pramenech ke katalánské romštině 19. století je romská slovesná morfologie do značné míry stále živá.³¹⁵

Příklady doložených sufixů osoby v katalánské romštině (cit. in Ackerley, 1915) a ve slovníku *Sentmenata*:

1SG *-v, -av*: *djinav* (<rom. *džanav(a)* ‚vím‘), *racarav, aricaraba* (<rom. *rakerav(a)* ‚mluvím‘), *dicaba* (<rom. *dikhav(a)* ‚vidím‘), *tgiabé* (<rom. *džav(a)* ‚jdu‘), *daba* (<rom. *dav(a)* ‚dám‘), *camaba* (<rom. *kamav(a)* ‚miluji‘)

2SG *-s, -as*: *pias* (<rom. *pijas(a)* ‚piješ‘), *jassa* ‚jdeš‘ (*Sentmenat*)

3SG *-l, -el*: *camela* (<rom. *kamel(a)* ‚miluje‘), *sala, sal, del* (<rom. *del(a)* ‚dá‘) *dikela, dinela, querle*

1PL *-s, -as*: *jassa, khasse, jas* (*Sentmenat*) (< rom. *xas(a)* ‚jíme‘), *soubas, sobas* (*Sentmenat*) (<rom. *sovas(a)* ‚spíme‘), *mangaza* (<rom. *mangas(a)* ‚žádáme‘)

2PL *-n, -en*: *pinjaréna* (<rom. *prindžarena* ‚znáte‘), *khanes* (<rom. *xanas* ‚jedli jste‘ - imperfektum)

3PL *-n, -en*: *tchingarena* (<rom. *čhingarena* ‚hádají se‘), *jana* (<rom. *džana* ‚jdou‘)

3.5.2.1.10.2 Baskická pararomština

Morfologie sloves v baskické pararomštině je plně adaptována na baskičtinu. To se týká i sufixů osoby. Někteří autoři uvádějí však i analytictější chování sloves: *me akaba* ‚já chci‘, *tu akaba* ‚ty chceš‘. Co se romských sufixů osoby týče, stejně jako v *caló*

³¹⁵ Réart (cit. in Ackerley, 1915) popisuje následující konjugační paradigma romského slovesa *-xa* ‚jíst‘: 1SG *jane*, 2SG *jasse*, 3SG *jale*, 1PL *jasse*, 2PL *janes*, 3PL *jane*. Ackerley (1915, s. 111) uvádí, že 1SG je chybný tvar. U jiných sloves v katal. rom. je v 1SG doloženo zakončení *-av(a)*.

jsou často zachovány spolu s kmenem ve slovesném základu, k němuž se připojují baskické sufixy. Nejčastějším zachovaným sufixem osoby v baskické pararomštině se zdá být 1SG *-av*: rom. *mukh-* ‚pustit‘ → *mukautu*, rom. *pek-* ‚péct‘ → *pekautu*, *šun-* ‚slyšet‘ → *junautu*, aj.³¹⁶

3.5.2.1.10.3 Caló

V caló se v konjugačním paradigmatu používají španělské osobní koncovky.³¹⁷

Pouze v nejstarším záznamu flexivní iberské romštiny na jihošpanělském území (Aucto) je použito romské časování (např. *na tereza* ‚nemáš‘ < rom. *ther-*³¹⁸).

Některé romské sufixy osoby ve spojení s přítomným kmenem se však mnohdy staly výchozím tvarem, k němuž se připojují španělské koncovky: rom. *dža-l* ‚jde‘ > *chal-ar* ‚jít‘ (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), rom. *dža-s* ‚jdeš‘ > *chas-ar* ‚jít‘ (Borrow, Coelho). Tato tendence je běžná i v ostatních pararomštinách. V některých případech se slovesné koncovky připojují přímo ke kmeni, jindy se připojují k finitnímu tvaru: rom. *ker-* ‚dělat‘, *keres* 2SG, *kerel* 3SG > *querar* (Conde, Usoz, Borrow), *queresar* (Conde), *querelar* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho). Nejčastějším sufixem osoby zachovaným v caló je bezesporu 3SG *-l/-el*.

Další příklady:

1SG *-v*, *-av*: tento sufix není v caló příliš zachován, snad je obsažen ve slovese *pibar* ‚pít‘ (Conde) (<rom. *pi-* ‚pít‘, *pjav* 1SG). Mnohá slovesa v caló však ve svém kmeni obsahují homofonní sufix *-av*, který byl v mj. protoromštině produktivní při tvoření tranzitivních sloves. Tato slovesa jsou obsažena ve všech romských dialektech a objevují se i v iberských (para)romštinách, např. rom. sloveso *naš-av-* ‚vyhnat, ztratit‘ > *najabar* (Conde, Usoz, Borrow), které pochází z rom. *naš-* ‚utíkat‘ > *najar(se)* (Hill, Usoz, Borrow,

³¹⁶ V některých případech se však dle našeho názoru nejedná o sufixy 1SG, ale o derivační sufixy *-av*: rom. *gil(j)av-* ‚zpívat‘ > *kiliautu*, rom. *tasav-* ‚škrtit‘ > *thazautu*. Viz kapitola Tranzitivní derivace.

³¹⁷ Paradigma slovesného časování se v caló řídí ve všech osobách, číslech, časech i způsobech španělskými slovesy 1. třídy s infinitivním zakončením *-ar*: caló *Y le puchababan os manuces, y penaban: ¿Pues qué querelaremos?*, špan. *Y le preguntaban los hombres, y decían: ¿Pues qué haremos?*, překlad: ‚I ptali se ho lidé a říkali: co tedy budeme dělat?‘ (Borrow:Evangelio 3,10). Toto zakončení nesou ve španělštině i všechna přejatá slovesa. Conde upozorňuje ve svém slovníku pouze na dvě drobné odchylky od španělského paradigmatu: špan. *amé* ‚miloval jsem‘, caló *camelí*, špan. *amaste* ‚miloval jsi‘, caló *cameliste* (cit. in Torrión, 1988, s. 368). Většina záznamů o caló pochází z jižního Španělska a vliv místního nářečí na slovesné paradigma je zřejmý, především co se týče redukce koncových souhlásek. Quindalé (1870) nabízí následující paradigma přítomného času slovesa *penar* ‚mluvit‘: 1SG *peno*, 2SG *pena* (norma: *penas*), 3SG *pena*, 1PL *penemo* (norma: *penamos*), 2PL *penái* (norma: *penáis*), 3PL *pena* (norma *penan*). Také nefinitní tvary se byly vytvářeny v souladu se španělskou morfologií. Příčestí minulé končí na *-ado* často redukuje intervokální *-d-*, což je opět běžným jevem hovorové španělštiny: *penar* → *penao* (norma: **penado*).

³¹⁸ V caló je doloženo sloveso *terelar* ‚mít‘. Romské sloveso *ther-* ‚dostat‘ nabývá v některých mj. jihobalkánských dialektech významu ‚mít‘ a může nahrazovat původní posesivní konstrukci obsahující sloveso *s-* ‚být‘.

Trujillo, Coelho).

1SG *-m*: *camáma* ,chci' (Conde)³¹⁹

2SG *-s*, *-as*: *comesar* (Conde) (< rom. *kames* ,chceš, miluješ'), *chanesar* (Conde) (< rom. *džanes* ,víš)

3SG *-l*, *-el*: tento sufix se v *caló* objevuje velice, např. *camelar* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho) (< rom. *kamel* ,chce, miluje'), *marelar* (Conde, Bright, Usoz, Borrow, Trujillo) (< rom. *marel* ,zabije'), *najelar(se)* (Conde, Coelho) (< rom. *našel* ,utíká'), *perelar* (Conde, Trujillo) (< rom. *pherel* ,plní'), *junelar* (Conde, Trujillo, Coelho) (< rom. *šunel* ,slyší'), *sobelar* (Usoz, Borrow) (< rom. *sovel* ,spí'), *jojabelar* (Conde) (< rom. *xoxavel* ,lže'), *sungelar* (Conde), *sungelar* (Usoz, Borrow, Trujillo) (< rom. *sungel* ,voní'), *chanelar* (Conde, Bright, Usoz, Borrow, Trujillo) (< rom. *džanel* ,ví').³²⁰ Za pozornost stojí dle našeho názoru zejména fakt, že sufix *-el* se analogicky objevuje i ve spojení s perfektivními kmeny: *diñelar* ,dát' (Borrow, Trujillo, Coelho) či později i s přejímkami: *estiñelar* ,být'. V těchto případech se zjevně jedná o analogii.

Suffixy osoby v plurálu jsme v *caló* nenalezli, pokud již zmíněný sufix *-in/-iñ* ve tvarech jako *sobiñen* ,spí 3PL' (Usoz) nepovažujeme za sufix osoby 2PL nebo 3PL *-en*.

3.5.2.1.11 Čas, aspekt a modalita (TAM kategorie)

Základní systém kategorií TAM (čas, aspekt, modalita)³²¹ sestával v rané romštině ze tří dimenzí: aspektuální (perfektum vs. non-perfektum), časové (děj dávný vs. nedávný) a modální (kategorie intencionality). Opozici perfektum vs. non-perfektum lze chápat i časově (děj přítomný/minulý). Perfektivní kmen se objevuje vždy ve spojení se

³¹⁹ Suffix *-m* je obsažen také ve slovese *jamar* ,jíst' (Conde, Usoz, Borrow), které se v *caló* objevuje vedle častějšího tvaru *jalar* (utvořeného ze 3SG) (< rom. *xa-* ,jíst'). Slovní základ *jam-* v *caló* však je dle našeho názoru odvozen spíše ze substantiva *xamos* ,jídlo', i když tento tvar není ve slovnících *caló* doložen, než ze suffixu 1SG, který je v podobě *-m* zaznamenán v některých romských dialektch pouze u modálních sloves.

³²⁰ V některých pracích o *caló* se setkáváme s názorem, že tvary na *-elar* vyjadřují větší intenzitu děje, např. *chinar* ,krájet', *chinelar* ,sekat'. V *caló* se však opozice *-ar*, *-elar* nevyskytuje systematicky. Výklad tohoto jevu vidu pochází nejspíše od Francisca Quindalého a v pozdějších pracích je tento názor nekriticky přejímán. Clavería (1951) si sice všímá distribuce těchto slovesných koncovek (tvary na *-ar* v nefinitních tvarech, tvary odvozené od *-elar* při časování), ale celkově se drží Quindaleho pojetí. Teprve Adiego (2002) přichází s novým vysvětlením. Existence dubletních tvarů s *-el-* a bez *-el-* souvisí s adaptací romského slovesa na španělskou morfologii. Tvary na *-ela* mohly být reinterpretovány jako třetí osoba singuláru (ve španělštině končí 3SG sloves 1. třídy na *-a*) a sufix *-el-* se rozšířil na zbytek paradigmatu. Někdy bylo *-ela* při adaptaci na španělský systém nahrazeno koncovým *-a* (ve třetí osobě singuláru) a dalšími koncovkami podle první slovesné třídy. Příklad: *penéla* : *pen-él-a* → *pen-él-o* ,mluvím', *pen-él-as* ,mluvíš' ... nebo → *pén-o*, *pén-as*... Vyznamové rozdíly mezi tvary s a bez *-el-* nebyly zjištěny u žádného z Adiegových informantů. Zdá se, že distribuce je poněkud složitější, než uváděl Clavería. Podle Adiega se jedná o kontinuum, na jehož koncích stojí infinitiv (a nefinitní tvary) bez *-el-* a tvary přítomného času oznamovacího způsobu s *-el-*. U některých sloves tvarů s *-el* zcela převládly, např. ,milovat' nacházíme pouze ve tvaru *camelar*, nikoli *camar.

³²¹ TAM categories (tense, aspect, modality), cf. Matras (2002, s. 151-159).

skončeným dějem a zpravidla se vztahuje se na události v minulosti, přesněji události vnímané jako skončené před referenčním bodem poskytnutým v diskurzu. Minulé události se mohou v romštině označovat i temporálním sufixem *-as* (< protoromský sufix *asi-* < staroind. kopula *asi-*), který se může pojit i s kmenem přítomným: *džan-el-as* ‚věděl‘ (kmen přítomný-3SG-temporální sufix)³²². Neindikativní význam bývá v romštině uvozen částicí *te*: *te sikhljomas* ‚kdybych se byl učil‘.

V iberských (para)romštinách se zachovala, jak již bylo řečeno, slovesa obsahující kmeny neperfektivní i perfektivní. Funkční opozice těchto kmenů však byla zachována pouze v první fázi vývoje iberské romštiny³²³. V pozdější fázi je funkční rozdíl obou kmenů často smazán. V některých případech se uplatňují oba kmeny a z nich odvozená slovesa jsou chápána jako synonyma, např. v *caló* slovesa *chalar* (rom. *džal-* ‚jít‘: neperfektivní kmen) a *guillar* (rom. *gel-*: perfektivní kmen), *bejelar* (rom. *beš-* ‚sedět‘) a *bestelar* (rom. *bešt-*). Jindy se později prosadil pouze jeden z kmenů, jako v *caló* sloveso *diñar* či *endiñar* ‚dát‘ (rom. *din-*: perfektivní kmen). Sloveso odvozené z *din-* se objevuje i v některých pramenech ke katalánské romštině, zatímco jinde je zachována vidová/časová opozice kmene *d-* a *din-*.

Temporální sufix *-as* je zachován pouze výjimečně, a to výhradně ve flexivní fázi iberské romštiny: v katalánské romštině 19. století jsou v imperfektu dokumentovány tvary *khanes* ‚jedli jste‘ (<rom. *xanas*), *assanas* ‚smáli jste se‘ (<rom. *asanas*), v plusquamperfektu *khaillomes* ‚snědl jsem‘, *camiomes* ‚miloval jsem‘, *khaillemis* ‚snědli jsme‘.

Celkově je zřejmé, že všechny varianty iberských pararomštin důsledně přejaly TAM kategorie z majoritních jazyků: slovesný tvar v *caló* *guilla* tedy znamená ‚jde‘, bez ohledu na romský perfektivní kmen, naopak tvar *chaló*, ač vychází z neperfektivního kmene, překládáme jako ‚šel‘.

Raná romština měla následující TAM kategorie: perfektum, imperfektum, plusquamperfektum, prézens/futurum, subjunktiv (imperativ sestává z přítomného kmene SG a příslušné osoby v subjunktivu PL).

Minulé časy jsou v romštině celkově konzervativní, nejkonzervativnější ze všech

---

³²² Naopak perfektivní kmen se v některých případech, jak uvádí Matras (2002, s. 151), objevuje v romštině i se spojitostí s jinými časy než minulými: *ži kaj kerdam* ‚až uděláme‘ (*kerd-* perfektivní kmen).

³²³ . Objevuje se ojediněle ve slovníku Sentmenata z 18. století (*mully* 3SG F, z rom. *mer-* ‚zemřít‘). V katalánské romštině 19. stol. (Ackerley, 1915) je dochována částečně, např. ve tvarech *pendom* 1SG, *pandas* 3SG z rom. *phen-* ‚říkat‘, *pellas* 3SG z rom. *per-* ‚padat‘, *dinaz* z rom. *d-* ‚dát‘.

kategorií je perfektnum³²⁴. Jedinou změnou je postupný zánik tzv. aktivního participia, jehož tvar se shodoval s podmětem: *gelo* ‚šel‘, *geli* ‚šla‘. Toto aktivní participium se vyskytovalo v rané romštině u intranzitivních sloves a pomalu bylo nahrazováno formou *geljas* ‚on šel/ona šla‘. Aktivní participium zmizelo ze severních a severocentrálních dialektů, ale přežívá na Balkáně a občas místy v regionech mezi Balkánem a střední Evropou. Slovesa objevující se v těchto dialektech jako aktivní participia jsou nejčastěji slovesa pohybu a změny stavu. Jak uvádí i Adiego (2002b), věta dochovaná v Sentmenatově slovníku *Mully mi romi* by mohla být dokladem tohoto aktivního participia v iberské romštině. V katalánské romštině 19. století jsou však naopak dochovány perfektivní tvary na *-as* (*pandas* ‚řekl‘, *pellas* ‚spadl‘, *dinaz* ‚dala‘).

Původní paradigma prézenta/futura/subjunktivu obsahovalo dlouhé prezentní/futurové formy (nemorfologické označení budoucnosti) a krátkou subjunktivní formu. Tento systém však nezůstal v žádném současném dialektu zcela nedotčený: v mnoha dialektech je přechodný systém, je zřejmá tendence k postupnému kolapsu opozice subjunktivu a indikativu, protože často krátké subjunktivní tvary infiltrují do prézenta indikativu. V některých dialektech dlouhé formy na *-a* mají nyní modálně-futurní funkci, zatímco krátké jsou tvary indikativu prézenta. Např. ve velšské romštině jsou dlouhé tvary v prézentu nepovinné, ale jsou povinné ve futuru.³²⁵

Modální opozice indikativu (*kerela* ‚dělá‘) a subjunktivu (*kerel*) je místy zachována v katalánské romštině 19. století³²⁶ a Sentmenatovi³²⁷.

Částice *te*, která uvozuje slovesa v neindikativním významu, je rovněž zachována, někdy jako součást slovesného tvaru: *tebel* ‚ať je‘ (< rom. *te avel*) (Sentmenat), *taracarav* ‚mluvit‘ (< rom. *te rakerav*) (kat), *tejalitu* ‚jíst‘ (< rom. *te xal*) (bask), *tapillar* ‚pít‘ (< rom. *te pijel*) (Borrow), *tachél* ‚navždy‘ (< lexikalizace rom. *te ačhel* ‚ať zůstane‘) (Conde).

---

³²⁴ Strukturální stabilita je charakteristická i pro imperfektnum a plusquamperfektnum. V některých dialektech na Balkáně byly syntetické aglutinační sufixy *-as* nahrazeny analytickým markerem, kterým je *sine/hine* (kopula 3SG): *kerava sine* ‚dělal jsem‘ - imperfektnum, *kerdjom sine* ‚udělal jsem (předtím)‘ - plusquamperfektnum. Inovace pod vlivem kontaktu s řečtinou je vývin analytického perfekta: sloveso *ther-* ‚mít‘ je následováno minulým participiem: *therava les dikhlo* ‚viděl jsem ho‘. Podobné konstrukce mohou někdy vyjadřovat přítomnost: *me som bešto* ‚sedím‘ (polská a západoslovenská romština).

³²⁵ Vznik analytického futuru je typický hlavně na Balkáně, kde je reprezentován částicí *ka/kam* (< rom. *kam-* ‚chtít‘), případně též *ma-* (< rom. *mang-* ‚chtít, žádat‘). Obě částice jsou kalkem panbalkánské futurní částice odvozené z řec. slovesa *tha* ‚chtít‘. Jedná se o relativně pozdní inovaci.

³²⁶ V katalánské romštině 19. století také nacházíme i tvary futuru končící na *-é* (např. *tgiabé*), které však mohou být výsledkem jazykového kontaktu s katalánštinou.

³²⁷ Např. *tebel* (z rom. *te avel*, subj.) ve větě *angel tebel amensá* ‚anděl ať je s námi‘. Finitní tvary indikativu přítomného času jsou vždy zakončeny na *-a*: *jassa* ‚jdeš‘. Oproti tomu tvar *jas á mengli*, který je přeložen infinitivem ‚jíst‘, koncové *-a* postrádá.

3.5.2.1.12 Nefinitní slovesné tvary

Nejdominantnějším nefinitním tvarem v romštině (z hlediska funkční distribuce, frekvence, diachronní stability a distribuce mezi dialekty) je minulé participium, které je velmi dobře doložené i v iberských (para)romštinách. Skládá se z perfektivního kmene (kmen rozšířený o perfektivní sufix) a adjektivní koncovky: *-ó* (M), *-í* (F), *-é* (PL). U evropských výpůjček jsou užívány markery minulé participia na *-ime(n)*, *-ome(n)*, *-ame(n)*, odvozené z řeckého minulé participia *-Vmen*. V maskulinu je někdy *-mo*³²⁸. Vzácně se tento sufix může objevit i v původních slovesných kořenech. I tento typ participia je v iberských (para)romštinách sporadicky doložen v lexikalizované podobě.

Gerundium v romštině je dvojího tvaru. Původní tvar *-nd-/-Vnd-* (nejčastěji *-ind-*) pokračuje ze staroind. přítomného participia a má neperfektivní význam. Ke gerundiu typu *-Vnd-* se někdy připojuje koncovka *-os* (v některých dialektech jsou tvary gerundia zakončeny na *-indoj*). Druhý typ gerundia končí na *-i* a je asi řeckého původu. Někdy se obě gerundia kombinují dohromady.

V *caló* i dalších iberských pararomštinách jsou doloženy tyto pozůstatky gerundia: (rom. *sov-* ‚spát‘ →) *sobindoy* ‚spánek‘ (Usoz, Borrow, Trujillo), (rom. *prast-* ‚běžet‘ →) *prestandoi* ‚ve spěchu‘ (Conde), *b(r)az(t)ando* (bask. pararom.). Slovesné kmeny se někdy také objevují ve spojení se sufixem *-in (-n)*, jehož původ není zcela jasný. Dle našeho názoru by se i v tomto případě mohlo jednat o lexikalizovaný pozůstatek gerundia: *suvinar* ‚spát‘ (Rochas), *sobinyar* (Vallmitjana), *sobiñen* 3PL (Usoz), (rom. *mer-* ‚zemřít‘ →) *merinao* (Usoz, Borrow), *merinhaste* ‚zemřela jsi‘ (braz.)

Romština nemá původní infinitiv. V některých dialektech se objevují slovesné tvary odpovídající jmenným infinitivům v jiných jazycích, např. je dokumentován tzv. modální dativ³²⁹: *kada pani nane pimnaske* ‚tadle voda není k pití‘, jeho užití v romštině však není příliš časté. Redukce infinitivu v modálních konstrukcích začala snad již pod vlivem kontaktu s íránskými jazyky. Jeho kompletní ztráta se udála později pod vlivem řečtiny a balkánských jazyků, v nichž je infinitiv také redukován. Za tzv. nový infinitiv³³⁰ se považuje generalizace jednoho tvaru přítomného paradigmatu. Aktuální řešení infinitivu se v jednotlivých dialektech liší. Jedná se o nedávný vývoj, který se odehrál v důsledku kontaktu s jazyky, které ve stejných konstrukcích používají infinitiv. Tento nový infinitiv je často uvozen částicí *te*: *me kamav te šunel* ‚já chci poslouchat‘.

³²⁸ Např. *pisime/pisimo* ‚napsaný‘, cf. Matras (2002, s. 160).

³²⁹ *Modal dative*, cf. Matras, 2002, s. 161.

³³⁰ *New infinitive*, cf. Matras (2002, s. 161).

Nejběžnější formou je *te* + 3SG ve zkráceném (subjunktivním) tvaru. Některé dialekty nemají nové infinitivy, případně se uplatňuje 2PL, 3PL nebo koncovka *-i*, někdy bez částice *te*.

Iberské pararomštiny převzaly infinitivní tvary z kontaktních jazyků. V *caló* již v nejstarších pramenech končí všechny infinitivy španělským sufixem *-ar*, což odpovídá španělskému úzu uplatňovanému u přejímek. Baskičtina infinitiv nemá. Základním slovníkovým tvarem je tvar participia. Jedním ze sufixů pro tvorbu participia je *-tu*, který se prosadil i v baskické pararomštině. Doloženo je i paradigma *te* 3SG + *-tu*: *tejalitu* ‚jíst‘. Některá doložená slovesa končí v baskické pararomštině sufixem *-tzen*, který pravděpodobně pochází z baskického sufixu slovesného substantiva *-tze* (baskicky *barkatu* ‚promíjet‘ → *barkatze* ‚promíjení‘, cf. Zavadil 2010).

Ve flexivní fázi iberských romštin se řešení infinitivu v jednotlivých pramenech různí. Ve slovníku *Sentmenata* najdeme romské tvary 1PL přeložené španělským infinitivem (např. *sobás á mengli* ‚spát‘). V katalánské romštině je zdokumentováno spojení *djinav taracarav* ‚umím mluvit‘ (< rom. *džanav te rakerav*)³³¹, i toto řešení shody osoby modálního a významového slovesa je, jak uvádí Matras (2002, s. 162), doloženo v některých dialektech. V jiných pramenech ke katalánské romštině (Réart, cit. in Ackerley, 1915) je infinitivem přeložen finitní tvar zakončený na *-e* /*-a*³³², kterému předchází sufix osoby 3SG nebo 3PL: *kinele* ‚koupit‘ (rom. *kin-el-a* 3SG), *tgianne*, *tgiane* ‚jít‘ (rom. *džan-a* 3PL), *avène* ‚přijít‘ (rom. *aven-a* 3PL), *prestana* ‚běhat, utíkat‘ (rom. *prast-an-a* 3PL).

3.5.2.1.13 Modální slovesa

Základní modální slovesa schopnosti, potřeby a vůle jsou v romštině náchylná k inovacím skrze vnitřní gramatické procesy a jazykový kontakt. Pro ranou romštinu je možné rekonstruovat systém modálních sloves, který primárně spočíval v neosobních tvarech. Pro vyjádření schopnosti je pravděpodobná forma **ašti*, která je ojediněle dochována v některých dialektech a ve většině dialektů se vyskytuje v záporné podobě *našti*.³³³

V iberských (para)romštinách jsme zaznamenali tvary *astis* ‚možný‘ (Usoz, Borrow), *nasti* (Borrow ‚ne‘, Trujillo ‚nemožný, ne‘), *nastis* ‚ne, nemožný‘ (kat).

³³¹ *Man djinav taracarav en caló* ‚umím mluvit v *caló*‘ (Bataillard), cf. Ackerley, 1915.

³³² Toto zakončení souvisí s oslabením nepřízvučných samohlásek, které v katalánštině splývají. Réart uvádí zakončení *-e* i u tvarů, které nejsou přeloženy jako infinitiv.

³³³ Dalším neosobním tvarem v rané romštině bylo *šaj*, které je běžné v dnešních dialektech. V našem korpusu iberských (para)romštin jsme tento tvar nezaznamenali.

Pro vyjádření vůle užívala raná romština sloveso *kam-* ‚chtít‘, původně ‚milovat‘ (jediné sloveso s časováním mezi základními modálními slovesy). Toto sloveso je hojně doloženo ve všech iberských (para)romštinách v obou svých významech, čemuž možná napomohl i španělský protějšek *querer* ‚chtít, milovat‘.

Raně romský výraz pro vyjádření potřeby či nutnosti musel být založen na kopule *s-* (*sin*), po které následovala částice *te*. Tato konstrukce pokračuje v mnoha dialektech, zpravidla v neosobních tvarech, v některých dialektech však najdeme i tvary osobní: velšská rom. *som te* ‚musím‘, polská rom. *sam te*, severozápadní dialekty *humte/hunte*, cf. *vcaló jomte* ‚je nutné‘ (Usoz).

Nejstabilnější z modálních výrazů je v romštině *kam-*, které pokračuje ve většině dialektů. Relativně stabilní je také výraz negativní schopnosti *našti*. Pozitivní schopnost je v romštině více náchylná k obnově. Některé dialekty používají k jejímu vyjádření jiná slovesa: *džan-* ‚být schopný‘ < ‚vědět‘. Tento význam se objevuje i v *caló* a přešel i do hovorové španělštiny (viz 2. díl práce, cf. *chanar*, *chanelar*), kde se však může jednat i o kalk ze španělštiny (např. *sabe hablar*). Největší rozsah obnovy a variantnosti mezi dialekty nalézáme v doméně potřeby. Originální raně romské *si te* je gramatikalizováno v některých dialektech jako částice *iste*, *hunte* apod.³³⁴ Dialekty také hodně přejímají modální slovesa z kontaktních jazyků.

3.5.2.2 Slovesná derivační morfologie

Lexikalizovaným pozůstatkům romské slovesné derivační morfologie v iberských (para)romštinách dosud nebyla věnována žádná pozornost.

3.5.2.2.1 Tranzitivita a intranzitivita

Romština disponuje syntetickou morfologií, která umožňuje měnit valenci slovesných kořenů. Tento novoindecký rys je v evropských jazycích spíše neobvyklý³³⁵. V popisech romštiny bývá o změně valence pojednáno buď ve slovesné flexi, nebo ve slovotvorbě.

Mnoho moderních studií se přiklání k názoru, že změna valence (nebo také tranzitivní a intranzitivní derivace) představuje primární dichotomii slovesného systému. Změna valence je posílena v některých dialektech kontaktem s aglutinačními jazyky, jako je maďarština nebo turečtina. Sufixy valence mají někdy další funkce, jako

---

³³⁴ Cf. Matras, 2002, s. 163.

³³⁵ Stejný způsob změny valence slovesných kořenů se objevuje např. v maďarštině: *eszik* ‚jí‘ → *etet* ‚krmí‘, *fekszik* ‚leží‘ → *fektet* ‚ukládá‘.

kauzativní či vidové (iterativní, intenzifikační apod.). Terminologie v romistice není jednotná, někdy se intranzitivní deriváty označují pojmem mediopasiva, tranzitivní pak kauzativa.

Co se intranzitivní derivace týče, z adjektiv a substantiv se tvoří nejčastěji inchoativa: *bar(j)ov-* ‚růst‘ (← *baró* ‚velký‘), *rat(j)ov-* ‚stmívat se‘ (← *rat* ‚noc‘). Ze slovesných kořenů se nejčastěji tvoří syntetická pasiva jako *kind(j)ov-* ‚být prodán‘ (← *kin-* ‚prodat‘, *kindó* ‚prodaný‘) nebo lexikalizovaná intranzitiva³³⁶ jako *dikh(j)ov-* ‚objevit se‘ (← *dikh-* ‚vidět‘). Některá slovesa vytvořená intranzitivní derivací mohou být považována za reflexivní či reciproční: *garad(j)ov-* ‚schovat se‘ (cf. *garav-* ‚schovat‘, *garavdó* ‚schovaný‘), *sikh(j)ov-* ‚učit se‘ (← **sikh-* nedochovaný kořen³³⁷, cf. též tranzitivní derivát *sikhav-* ‚ukazovat‘).

Tranzitivní slovesa odvozená ze substantiv a adjektiv bývají někdy nazývána faktitiva, např. *dander-* ‚kousat‘ (← *dand* ‚zub‘), *giljav-* ‚zpívat‘ (← *gili* ‚píseň‘). Tranzitivní slovesa odvozená ze slovesných kořenů se většinou nazývají kauzativa: *darav-* ‚děsit‘ (← *dara-* ‚bát se‘), *ačhav-* ‚nechat stát‘ (← *ačh-* ‚stát, zůstat‘), *anav-* ‚nechat přinést‘ (← *an-* ‚přinést‘). V některých dialektech existují i kauzativa druhého stupně, která se odvozují z kmenů obsahujících již kauzativní sufix: *daravav-* ‚nechat děsit‘ (← *darav-* ‚děsit‘ ← *dara-* ‚bát se‘).

V časování sloves dochází často ke kontrakci tranzitivních a intranzitivních markerů, mj. ve 3SG a 3PL: *kerd(j)-ov-el* ‚stává se‘ > *kerd(j)ol* ‚stává se‘.³³⁸

3.5.2.2.2 Tranzitivní derivace

Nejstarší morfém měnící valenci je tranzitivní marker *-av-*, který má obdobu i v jiných novoindeckých jazycích. Některá slovesa obsahující tento morfém se objevují ve všech romských dialektech, takže morfém byl pravděpodobně plně produktivní v protoromské fázi (cf. Matras, 2002, s. 122.). Jedná se o tranzitivní deriváty odvozené z intranzitivních sloves, jako např. *našav-* ‚vyhnat‘ (← *naš-* ‚prchat‘), *darav-* ‚děsit‘ (← *dara-* ‚bát se‘). Méně běžné jsou deriváty odvozené z tranzitivních sloves, např. *kerav-* ‚vařit‘ (← *ker-* ‚dělat‘), a ze jmen, např. *gil(j)av-* ‚zpívat‘ (← *gili* ‚píseň‘). Významný počet sloves s tímto morfémem pochází z kmenů, které jsou již zastaralé: příkladem zaniklých slovesných kmenů je **sikh-* → *sikhav-* ‚ukazovat‘, **gar-* → *garav-* ‚schovat‘, **phir-* →

³³⁶ *Lexicalised intransitives*, cf. Matras (2002, s. 120).

³³⁷ Některé slovesné kořeny v romštině již zanikly a zůstaly pouze jejich deriváty: *sikhav-* ‚ukázat‘, *sikh(j)ov-* ‚učit se‘ a jeho tranzitivní derivát *sikh(j)ar-* ‚vyučovat‘.

³³⁸ Tato tendence se objevuje např. v dialektech erli, arli, rumungro, kalderaš aj. a pochází pravděpodobně již z období rané romštiny. Cf. Matras (2002, s. 137).

phirav- ‚otevřít‘, příkladem tvarů odvozených ze zaniklých neslovesných kmenů jsou slovesa *roxav-* ‚lhát‘, *malav-* ‚najíť‘.³³⁹

Tranzitivní marker *-av-* je v iberských (para)romštinách, jak dále uvidíme, velmi dobře doložen.

Je pravděpodobné, že s postupným ústupem produktivity morfému *-av-* se v rané romštině začal uplatňovat jako tranzitivní marker morfém *-ar-*, jehož obdoba je přítomna v severozápadních novoindeckých jazycích a v domarštině.³⁴⁰ Tento morfém je běžný u sloves s archaickými kořeny, jako např. *akhar-* ‚volat‘, *bistar-* ‚zapomenout‘, nicméně deverbálních derivátů sdílených všemi dialekty není mnoho a zdá se, morfém *-ar-* inklinoval k perfektivnímu kmeni (participiu). Běžně se však uplatňuje u derivátů ze jmen: *kal(j)ar-* ‚černat‘ (← *kaló* ‚černý‘), *dil(j)ar-* ‚bláznit‘ (← *diló* ‚blázen‘) apod. V olašských dialektech a archaické velšské romštině se morfém *-ar-* používá jako marker přejatých sloves, přičemž se připojuje za řecký aorist: *-(i)s* + *-ar-*. Toto je zdokumentováno i u některých sloves v *caló*.

V rané romštině se vyskytovaly ještě další tranzitivní afixy: *-ker-* (vznikl gramatikalizací slovesa *ker-* ‚dělat‘, objevuje se u denominálních derivátů) a jeho kombinace s dalším tranzitivním morfémem: *-a(r)ker-* (příp. *-avker-*). Tyto afixy přežívají v několika různých dialektech.

3.5.2.2.3 Pozůstatky tranzitivní derivace v iberských (para)romštinách

V iberských (para)romštinách jsou doložena následující slovesa s markerem *-av-*:

džang-av- ‚vzbudit‘, *džangavnó* > *changanó* (Conde, Borrow) (z toho > *changanar* (Borrow))

gar-av- ‚schovat‘, *garavdó* PART > *garabar* (Conde, Trujillo, Coelho), *garabelar* (Conde, Usoz, Borrow), *garadó* (Conde)

gil(j)-av- ‚zpívat‘ > *gíyabar* (Usoz), *guillabar* (Borrow, Coelho), *jiyabar* (Trujillo), *guillibar* (Trujillo), *kiliautu* (bask), *guillabal* 3SG (kat)

ker-av- ‚vařit‘, *keravdó* PART > *carabar* (kat), *querabar* (Conde, Usoz, Borrow),

³³⁹ V rané romštině byl tento morfém pravděpodobně ještě částečně produktivní, jeho rozšíření u dalších sloves se v jednotlivých dialektech liší. Objevuje se v archaismech olašských, balkánských a severovýchodních dialektů a ve velšské romštině. V některých dialektech získal pod vlivem jazykového kontaktu novou gramatickou funkci, např. iterativní (pod vlivem slovanských jazyků, např. v české romštině *čhiv-* ‚hodit‘, *čhivav-* ‚házet‘) nebo kauzativní (pod vlivem maďarštiny: maď. *csinál* ‚dělá‘ → maď. *csináltat* ‚nechá dělat‘, maď. rom. *ker-* ‚dělat‘ → *kerav-* ‚nechat někoho dělat‘).

³⁴⁰ Cf. Matras (2002, s. 123).

queradó (Conde)³⁴¹

mal-av- ‚najít‘, *malavdó* PART > *malabar* (Conde, Usoz, Borrow), *malabdó* (Conde)

moř-av- ‚holit‘ > *gurrabar* ‚holit‘ (Hill), *munravar* (Conde), *munrabar* (Usoz, Borrow), *monrabar* (Borrow, Trujillo, kat), *manrubar* (Trujillo), *munraba* (kat)

nakh-av- ‚přepřavit, přenést‘, *nakhavdó* PART > *nakabassa* 1PL (Sentmenat), *nakaddó* (Sentmenat)

naš-av- ‚vyhnat, ztratit‘ > *najabar(se)* (Conde, Usoz, Borrow), *orajabar* ‚ztratit‘ (Trujillo)

in-kal-av-/ni-kal-av- ‚vzít‘³⁴² > *nicabar* ‚vzít‘ (Conde, Borrow, Trujillo), *nicobar* (Usoz, Coelho), *nicobelar* (Trujillo, Coelho)

phar-av- ‚rozbít, párat‘ > *parrabár* (Conde), *parradó* (Conde), *parabar* (Usoz, Borrow), *asparabar* ‚rozbít‘ (Trujillo)

phinř-av- ‚otevřít‘ > *pirabar?* ‚ostřit‘ (Bright), *pindrabar* ‚otevřít‘ (Usoz, Borrow)

phirav- ‚vést, doprovázet‘ (← *phir-* ‚jít‘), *phiravnó* ‚vůdce, průvodce, společník; milenec‘ > *pirandón* ‚záletník‘ (Bright, Trujillo), *piravar* ‚souložit‘ (Conde), *pirabar* ‚souložit‘ (Usoz, Borrow, Coelho), *pirabar* ‚spolupracovat‘ (Trujillo), *pyrabele* (kat) ‚dvoří se‘

phuk-av- ‚vyzradit‘, *phukavnó* > *bucavelar* (Conde), *bocanó* (Conde, Trujillo), *pucanar* (Borrow, Trujillo), *pucanó* (Borrow)

sikh-av- ‚ukazovat‘ > *sicabar* ‚vyjít, vytáhnout‘³⁴³ (Conde), *sicobar* ‚vytáhnout‘ (Usoz, Borrow, Trujillo), *sicabar* ‚odejít‘ (Coelho), *sicubelar* ‚odejít‘ (Coelho), *sicubar* (Coelho), *sicubelar* (Coelho)

tas-av- ‚udusit‘ > *masabelarse* ‚udusit se‘ (Conde), *tasabar* (Usoz, Borrow), *thazautu* (bask)

sox-av- ‚lhát‘, *soxavnó* > *jonjabar* (Conde, Bright, Trujillo), *jojabar* (Usoz, Borrow), *jojabelar* (Conde), *jojanó* (Conde), *zonjabar* ‚podvádět‘ (Hill), *jonjanar* (Trujillo), *cajabar* (kat)

Sufix *-ar-* je rovněž doložen v iberských (para)romštinách, především u deadjektivního derivátu *kaljar-* ‚černit‘, *kaljardó* PART > *callardó* (Conde), *callardo* (Usoz), *gayardó* (Trujillo), *gayardí* (Trujillo, Coelho), *callardí* (Coelho), *tallardí* (Coelho).

V některých případech se sufix zdá být fakultativní: v romštině se objevuje

³⁴¹ Tvary zachované v baskické pararomštině *keautu*, *kiautu* ‚dělat‘ jsou utvořeny z kořene *ker-* ‚dělat‘ a sufixu osoby (1SG) *-av*.

³⁴² Cf. Boretzky, 1994, dlouhé tvary *ankalav-*, *inkalav-* se objevují v některých dialekttech.

³⁴³ Změna sémantického významu se dle našeho názoru udála pod vlivem špan. slovesa *sacar* ‚vytáhnout‘.

sloveso ve tvaru *pha(n)g-* ‚rozbít‘ vedle *pha(n)gar-/pha(n)ger-*. V katalánské romštině je doložen tvar *pangar* i *pangarar*, v andaluském *caló panguerár* (Conde).

akhar- ‚volat‘ > *acarar* (Borrow), *acarabear* (Trujillo)

drabar- ‚věštit‘ (← *drab* ‚bylina‘), *drabardó* PART > *drabarar* (Conde, Usoz), *darabar* (Borrow), *drabardó* (Conde), *drabaró* (Usoz, Borrow)

Další příklady sloves s *-ar*³⁴⁴:

prindžar- ‚znát‘³⁴⁵ > *princharar* (Conde), *pincharar* (Trujillo, Coelho), *pincherar* (Borrow), *pinjaréna* 3PL, *pinjaraba* 1SG (kat)

učhar- ‚přikrýt‘, *učhardó* PART > *ucharar* (Conde, Usoz), *ucharelar* (Trujillo), *uchardo* (Usoz), *uchardí* (Conde, Usoz), *ochardó* (Conde, Trujillo)

u(d)žar- ‚čekat‘³⁴⁶ > *ugarar* (Conde), *ujarar* (Trujillo)

3.5.2.2.4 Intransitivní derivace

Původní staroindické intransitivní morfémy zanikly, v novoindíckých jazycích se používají perifrastické konstrukce tvořené participiem a pomocným slovesem odvozeného ze sloves pohybu ‚přijít‘ a ‚jít‘. V romštině se uplatňuje sloveso *ov-* ‚stát se‘, které v této formě ojediněle přežívá v některých dialektech na Balkáně a jihocentrálních a v lotyšské romštině. Toto původně samostatné sloveso se patrně již v protoromštině syntentizovalo se slovesným kmenem. Odvození pasiva ze slovesa ‚stát se‘ se nachází v perštině, je tedy možné, že se jedná o kalk. Romské intransitivní markery se připojují k participiu (nebo perfektivnímu kmeni) tranzitivního slovesa: *ker-* ‚dělat‘, *kerd-* PART → *kerd(j)o(v)-* ‚být dělán‘. U některých sloves se intransitivní markery připojují rovnou ke kmeni. Patří sem slovesa sdílená všemi dialekty: *dik(j)o(v)-* ‚objevit se‘ (← *dikh-* ‚vidět‘), *phag(j)o(v)-* ‚rozbít se‘ (← *phag-* ‚rozbít‘), *pek(j)o(v)-* ‚péci se‘ (← *pek-* ‚péci‘)³⁴⁷.

Produktivita intransitivních derivací se mezi dialekty liší.³⁴⁸

Intransitivních významů nabývají také analytické konstrukce se zvrátným zájmenem *pe(s)* nebo zájmenem v obliquu: *dikhas amen* ‚vidíme se‘.³⁴⁹ V rané romštině existovala také pasivní konstrukce tvořená minulým participiem a pomocným slovesem

³⁴⁴ V některých případech je sporné, zda se jedná o tranzitivní sufix.

³⁴⁵ Boretzky (2012, s. 72) uvádí, že původní tvar slovesa je *prindžan-* (dokumentovaný v některých dialektech), který se pravděpodobně změnil pod vlivem analogie k tranzitivním slovesům se sufixem *-ar-*.

³⁴⁶³⁴⁶ Boretzky (2012, s. 84) uvádí, že původ kořene je neznámý, v některých dialektech se objevují i tvary *udžakir-*, *(u)žaker-*, *ažuker-*, *ažar-* aj.

³⁴⁷ Minulý čas intransitivních derivací se tvoří pomocí afixu *-il-*: *kerd(j)ilo* ‚byl dělán‘.

³⁴⁸ V rané romštině se nacházel další intransitivní marker, *-áv-*, odvozený ze slovesa ‚přijít‘ (minulý čas: *-ájl-* a *-a(n)dil-*). Ve slovesných přejímkách následuje po koncovce řeckého aoristu: *xasáv-* ‚být ztracen‘, *slobodisáv-* ‚být osvobozen‘ (min. čas *slobodisájl-*).

³⁴⁹ V některých dialektech došlo k lexikalizaci intransitivního markeru: *dičhol pe* ‚objevuje se‘.

,být'. Ta se užívala u tranzitivních i intransitivních sloves: *si kerdo* ‚je dělán‘, *si bešto/bešlo* ‚je posazen‘.

3.5.2.2.5 Zbytky tranzitivní derivace v iberských (para)romštinách

Intransitivní marker *-ov-* je doložen v *caló* u slovesa *dikhjov-* ‚jevit se‘: *dichovelar* (Conde), *michovelarse* (Conde), *nichobelar* (Usoz, Borrow), *bicholá* (Trujillo)³⁵⁰

3.5.2.2.6 Adaptace slovesných výpůjček

V období rané romštiny byla řecká slovesa přejímána spolu s řeckými morfémy, např. *-ín-*, *-íz-*, *-ís-*, které označovaly slovesnou třídu a čas. K tomuto základu se připojil ještě romský valenční marker a sufix osoby.³⁵¹

Tabulka 26. Rekonstruovaná adaptace slovesných přejímek v rané romštině³⁵²

	Neperfektivní kmen	Perfektivní kmen
Tranzitiva	*-(V)z, -(V)n- + -ker-/-ar-	*-(V)s- + -ker-d-/-ar-d-
Intransitiva	*-(V)s- + -áv-	*-(V)s- + á-jl- / -á-(n)dil-

Sufix *-il-* se používal v rané romštině také u slovesných přejímek (struktura: kořen-řecký aorist-*áv-il-*sufix osoby³⁵³). V katalánské romštině 19. století je dochován překlad Otčenáše, který obsahuje spojení *te Abel magaro chikilo tro magaro naf* ‚posvěť se jméno tvé‘³⁵⁴. Doslovný překlad věty je ‚ať je posvěceno tvé svaté jméno‘. Tvar *maxaro-(chik?)-ilo* by mohl dle našeho názoru představovat starou adaptaci slovesné přejímky (sloveso je odvozeno z přejatého adjektiva *maxaró*).

S rozšířením romštiny mimo řecký prostor se systém adaptace sloves v jednotlivých dialektech rozrůznil. Jak uvádí Matras, sloves řeckého původu sdílených všemi dialekty je v romštině velmi málo. První generace Romů, která se posunula z řecky mluvícího teritoria, však řečtinu stále ovládala. Romové se dostali do kontaktu s jihoslovanštinou, turečtinou, albánštinou a balkánskou románštinou, ovšem i v tomto

³⁵⁰ Možná kontrakce markeru *-ov-*.

³⁵¹ Matras (2002, s. 129) se domnívá, že alespoň zpočátku se raná romština při adaptaci slovesných přejímek nespolehala plně na přejatou řeckou derivační morfologii, ale uplatňovala strategii adaptace zdokumentovanou v indoíránských a turkických jazycích, kde jsou slovesné výpůjčky začleňovány skrze slovesa domácího původu s významem ‚dělat‘ či ‚stát se‘. Tato strategie je doložena i v domarštině: k arabským tranzitivním slovesným kořenům se připojuje sufix *-k(ar)-* (vzniklý gramatikalizací slovesa *kar-* ‚dělat‘), k intransitivním kořenům se přidává sufix *-ho-* ‚stát se‘. I když tento způsob začleňování slovesných přejímek nebyl příliš rozšířený, v rané romštině lze rekonstruovat dva produktivní markery pro adaptaci tranzitivních sloves (*-ker-* a *-ar-*) a jeden pro adaptaci intransitivních sloves (*-áv-*, v minulém čase *-ájl-/ándil-*).

³⁵² Cf. Matras (2002, s. 130).

³⁵³ Např. bugurdži: *živ-is-a-j-om* ‚žil jsem‘ (sufix *-il-* je palatalizován).

³⁵⁴ Ackerley (1915) nechává Otčenáš bez interpretace, přepisuje ho jako *te Abel maxaro tšikilo tro maxaro naf*.

geografickém prostoru hrála řečtina důležitou roli. Proto řecká adaptační morfologie nezanikla a přenesla se i na přejímky neřeckého původu. Vypůjčená slovesa tak mohou obsahovat pouze řecké morfémy (např. *-in-*), nebo kombinaci řeckého morfému a romského valenčního markeru (např. *-is-ar-*, *-is-ker-*) nebo jen valenční marker (např. *-ar-*)³⁵⁵.

Mezi konzervativní dialekty, které zachovávají starou adaptační morfologii slovesných přejímek, patří např. ursari a krymská romština, do značné míry i olašské dialekty. Na základě dochované dokumentace lze tuto konzervativní tendenci vypočítat i v iberických (para)romštinách, mj. v caló (sufixy *-isar-* a *-sard-*), kde je tato strategie začleňování slovesných výpůjček stále produktivní, patrně v důsledku komunikačně-pragmatické intence romských mluvčích pozměnit formu slovesa a znesnadnit tak okolním obyvatelům jeho porozumění.

Ve slovnících caló nacházíme desítky příkladů použití sufixu *-isar-* (někdy jen *-is-*), uvedme tedy jen některé příklady: špan. *comprar* ‚koupit‘ → *complisarrar* (Conde); špan. *vender* ‚prodat‘ → *vendisarrar* (Conde); špan. *servir* ‚sloužit‘ → *servisarrar* (Conde); špan. *rabiar* ‚zuřit‘ → *rabisarrar* (Conde); špan. *oler* ‚vonět, cítit‘ → *golisarrar* (Usoz), *golisarelar* (Borrow); špan. *quedar* ‚zůstat‘ → *quedisarrar* (Trujillo); špan. *saludar* ‚zdravit‘ → *saludisarrar* (Trujillo); špan. *negar* ‚popřít‘ → *negisarrar* (Trujillo) a mnoho dalších. V některých případech je v caló zdokumentován též perfektivní sufix *-sard-* používaný v rané romštině u přejetých participií: špan. *ganar* ‚vydělávat‘ → *ganisardar* (Borrow).

Zdá se, že sufixy *-isar-* a *-sard-* se začaly v caló sporadicky uplatňovat i u výpůjček substantiv a adjektiv, jako např. špan. *cuarta* ‚čtvrtá‘ → *cuartasálda* (Conde), špan. *gula* ‚obžerství‘ → *galisarda* ‚hlad‘ (Usoz), přičemž během 19. století se tyto sufixy staly mimořádně produktivními, jak dokládají četné přejímky ve slovníku Coelha: špan. *vaso* ‚pohár‘ → *basisaro*; port. *aberta* ‚otevřená‘ → *abertisara*; port. *farda* ‚sukně‘ → *fardisara*; port. *tempo* ‚čas‘ → *tempisaro* a mnohé další.

3.5.2.3 Slovesná kompozice

V romštině lze vysledovat stopy archaických složenin sahající až do staroindického období, jako např. *bikin-* ‚prodat‘³⁵⁶, *raker-/vaker-* ‚mluvit‘³⁵⁷ nebo *prindžan-* ‚rozeznat‘ (cf. *džan-* ‚vědět‘).

³⁵⁵ Afixy řeckého původu mohou být produktivní i v následných evropských výpůjčkách. Nejčastěji se v romských dialektách objevují následující: *-in-/an-/on-* a *-iz-/az-/oz-* (z řeckého prezenta) a *-ís-/ús-/ós-* (z řeckého aoristu).

³⁵⁶ Staroind. *vi-krí-*, cf. rom. *kin-* ‚koupit‘.

³⁵⁷ Z **vraker-*, staroind. *pra-kr-*, cf. rom. *ker-* ‚dělat‘.

V iberských (para)romštinách se tato slovesa objevují v podobách (rom. *bikin-* >) *binar* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), (rom. *raker-* >) *araquerar* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *aricaraba* 1SG (kat), *aracarav* 1SG (kat), *naquerar* (Hill), *anaquerar* (Bright) aj., (rom. *prindžan-/prindžar-* >) *pinjaraba* 1SG (kat), *pinjarena* 3PL (kat), *princharar* (Conde), *pincharar* (Bright, Trujillo), *pincherar* (Usoz, Borrow).

Již od rané romštiny je nepřetržitě produktivní kompozice obsahující slovesné kořeny *d-* ‚dát‘ a *ker-* ‚dělat‘. Ve starších složeninách se tyto kořeny gramatikalizovaly jako sufixy: *rod-* ‚hledat‘, *kid-* ‚sbírat‘³⁵⁸, *a(d)žuker-/u(d)žaker-* ‚čekat‘³⁵⁹, *pariker-* ‚děkovat‘³⁶⁰, objevují se také v předevropských výpůjčkách (*cird-* ‚táhnout‘). V iberských (para)romštinách jsou doloženy tvary z rom. *rod-* > *orotar* (Borrow, Trujillo), *orondar* (Borrow), *orundar* (Trujillo).

Pozdější stádium pravděpodobně představují kompozita jako *čumid-* ‚líbat‘ (← *čumi* ‚polibek‘ + *d-*), *kand-* ‚poslouchat‘ (← *kan* ‚ucho‘ + *d-*), *butiker-* ‚pracovat‘ (← *buti* ‚práce‘ + *ker-*), která se objevují i v analytických variantách jako *d- čumi*, *d- kan*, *ker- buti*. Tyto analytické varianty se objevují i s evropskými nominálními výpůjčkami a v pozdější fázi je patrná jejich preference. Kompozice na podobném základě se sporadicky objevuje i s jinými slovesy, např. v severoruské romštině *molpij-* ‚pít víno‘ (← *mol* ‚víno‘ + *p-* ‚pít‘).

Kompozita obsahující sloveso *d-* nacházíme v caló v substantizovaných tvarech *chumidiñí* ‚rána (pěstí)‘ (< rom. *čumi* ‚polibek‘ + rom. *diñ-* ‚dát‘ PERF) (Conde)³⁶¹. Sloveso *brigindar* ‚pršet‘ (Trujillo) (rom. *d- brišind* ‚pršet‘) vzniklo pravděpodobně odvozením ze substantiva *briginda* ‚déšť‘ (Trujillo) (< rom. *brišind*), cf. také *brijindal* ‚déšť‘ (Usoz, Borrow), původ ze složeniny obsahující slovesnou složku *d-* však nelze zcela vyloučit, ač v dnešních romských dialektech není toto kompozitum obvyklé. V katalánské romštině 19. stol. se objevuje spojení *dinela brijindo*. V baskické pararomštině jsme zaznamenali spojení *goli keatu* ‚zpívat‘³⁶², které rovněž odpovídá výše uvedené strategii.

3.5.2.4 Slovesná derivace ovlivněná kontaktem

Stejně jako u jmen dochází i v kategorii sloves k poměrně volnému kombinování romských kořenů se španělskými afixy k získání nových významů, nejčastěji podle

³⁵⁸ Kompozita obsahující *d-* jsou inkompatibilní s tranzitivními derivačními morfémy.

³⁵⁹ Cf. též tvar *u(d)žar-* ‚čekat‘, který se objevuje v caló jako *ugarar* (Conde), *ujarar* (Trujillo) aj.

³⁶⁰ V některých dialektech, jak již bylo řečeno, se *ker-* gramatikalizuje jako tranzitivní (kauzativní, iterativní) sufix. Tento vývoj začal pravděpodobně již v rané romštině.

³⁶¹ Obdobným způsobem (*čumi* + *d-*) možná vzniklo i slovo *chupendar* ‚líbat‘ (Trujillo), *chupendi* ‚polibek‘ (Usoz, Borrow, Trujillo), ač jsme v hláskovém vývoji caló nenašli jiné případy denazalizace /m/ > /p/.

³⁶² Dosl. ‚dělat hluk‘ (rom. *godli* ‚hluk‘) či ‚dělat píseň‘ (rom. *gili* ‚píseň‘), nejspíše došlo ke splnutí obou forem.

španělského tvaroslovného modelu:

a) sufixace: caló *majaró* ‚světec‘ → *majarificar* ‚velebit‘ (špan. *glorificar*)

b) prefixace: rom. *phand-* ‚zavřít‘ > caló *pandar* → *despandar* ‚rozvázat‘ (špan. *desatar*), rom. *mar-* ‚bít‘ > caló *marar* ‚zabít‘ → *remarar* ‚dobít‘ (špan. *rematar*), rom. *kam-* ‚milovat‘ > caló *camelar* → *encamelar* ‚zamilovat‘ (špan. *enamorar*).

3.6 Několik poznámek k syntaxi

Obecně se uvádí, že syntaktický subsystem je v pararomštinách plně přizpůsoben majoritnímu kontaktnímu jazyku. V této kapitole poukážeme pouze na několik specifických rysů v syntaxi iberské romštiny a iberských pararomštin, kterým dosud nebyla věnována pozornost. Zabývat se budeme zejména slovosledem.

Postavení subjektu v romštině alternuje mezi SV a VS, přičemž ani jedno postavení není dominantní, pořadí SV je obvykle interpretován jako emfatický, vyjadřuje kontrast nebo překvapení: *murš hine* ‚chlapec to byl‘ (o narozeném dítěti). Slovosled SV nebo VS je ovlivněn jednak diskurzivně-pragmatickými funkcemi, jednak typem predikátů a subjektů. Igla (cit. in Matras, 2002, s. 171) navrhuje, že VS je v romštině přirozený slovosled, pokud je subjekt neživotný, neurčitý a není činitelem děje.³⁶³ Varianta SV se v romštině omezuje jen na kontrastivní důraz na subjekt: sepeč. dial. *kana čhaj isinomas* ‚když jsem byla dívka‘ (Matras, 2002, s. 169). Predikáty u slovosledu VS jsou často slovesa pohybu, stavu či tvrzení o času a počasí, jako *del brišind* ‚prší‘ (v katalánské romštině 19. století doloženo jako *dinela brijindo*), *nakhlas jekh berš* ‚minul rok‘.³⁶⁴ Pokud je naopak subjekt životný, určitý a figuruje jako agens, slovosled vykazuje v romštině velkou variantnost.³⁶⁵

V romštině dále převažuje (stejně jako ve španělštině a katalánštině) slovosled VO. Na rozdíl od španělštiny však stojí za slovesem i pronominální objekt. Opačné postavení je dáno pragmatickou volbou, která má zaměřit pozornost na objekt, zpravidla v kontrastivních konstrukcích. Pravidla slovosledu jsou v zásadě stejná v hlavní i vedlejší větě. Ve větách uvozených částicí *te* následuje sloveso ihned po této částici. Slovosled v tázacích větách se nemění. Hlavním rysem romského souvětí je převaha finitních tvarů.

Konzervativní slovosled je zachován, jak zmiňuje Matras, v jihovýchodních

³⁶³ Neurčitý subjekt stojí za slovesem i ve špan.: *érase una vez un rey* ‚byl jednou jeden král‘.

³⁶⁴ Cf. také české *padá sníh*, maďarské *esik az eső* ‚prší‘ či španělské *hace frío* ‚je zima‘.

³⁶⁵ Ve španělštině v zásadě platí, že určitý subjekt stojí za slovesem v případě, že je kladen emfatický důraz na objekt, který může být vyjádřen subjektivním slovosledem OV: *¡Cuatro hijas tenía el rey!* ‚Čtyři dcery měl ten král!‘

evropských dialektech a ve velšské romštině, zatímco v ostatních dialektech prošel částečnými změnami pod vlivem jazykového kontaktu, např. některé dialekty vykazují tendenci umísťovat objekty, zvláště pronominální, před sloveso. Sintske dialekty jsou do různé míry ovlivněny německým slovosledem, vendský dialekt vykazuje vliv maďarštiny apod.

3.6.1 Syntagma nominální

Pořadí komponentů nominálního syntagmatu³⁶⁶ v romštině je následující: (předložka)-(determinant)-(číslovka)-(adjektivum)-substantivum-(fakultativní postponované složky). Mezi dva nejvýraznější rysy romského nominálního syntagmatu z pohledu indoárijského dědictví patří prepozice adpozic a přítomnost určitého členu. Prepozice se někdy neodlišují od příslovcí místa, např. v dialektu sepeči: *opral* ‚nahore, nad‘, ale lovari: *opral* ‚nahore‘, *opre* ‚nad‘. Některé prepozice do sebe inkorporují určitý člen: *ande jekh them* ‚v jedné zemi‘, *and-o them* ‚v té zemi‘. Po prepozicích následují v syntagmatu determinanty: demonstrativa, interogativa, posesiva a určitý člen. Tyto determinanty jsou vzájemně inkompatibilní, ale vzácně se v některých dialektech objevují i dva vedle sebe, např. v řecké olaš. dial.: *kadava o rom* ‚tento muž‘. Neurčitý člen také není za běžných okolností kompatibilní s ostatními determinanty.³⁶⁷

Determinanty a adjektiva ve funkci přívlastku vykazují stejně jako ve španělštině (a katalánštině) shodu s řídicím jménem, se jménem se však (na rozdíl od špan. a katal.) shodují i genitivní přívlastky: *čhaveskero dad* ‚chlapcův otec‘, *čhaveskeri daj* ‚chlapcova matka‘.

Baskická syntax je od syntaxe romské i španělské (a katalánské) zcela odlišná. V nominálním syntagmatu je aglutinačními afixy vyjadřován postponovaný determinant (člen), exponent plurálu, místo předložek se objevují aglutinační afixy. Přívlastková adjektiva jsou vůči substantivu většinou postponovaná. U substantiv neexistuje kategorie gramatického rodu, kongruence adjektiva se substantivem tudíž není přítomna. Gramatické kategorie se v celém syntagmatu vyjadřují jen jednou, a to vždy u posledního lexému.³⁶⁸ Syntax baskické pararomštiny do značné míry odpovídá syntaxi baskické a do této práce ji nezařazujeme.

Z pohledu španělské (a katalánské) syntaxe je nejvýraznější odlišností

³⁶⁶ Cf. *noun phrase*, Matras, 2002, s. 165.

³⁶⁷ Kromě genitivních přívlastků typu *jek Petritesko čavo* ‚jeden Petrův syn‘ (Matras, 2002, s. 165). Existují dokonce i případy kompatibility členu neurčitého s určitým: lovar. dial. *o jekh phral* ‚jeden z bratrů‘.

³⁶⁸ Cf. Zavadil 2010, s. 103.

anteponovaný přívlastek, a to jak adjektivní přívlastek, např. rom. *kalé jakhá* ‚černé oči‘ (špan. *ojos negros*), tak přívlastek genitivní, např. *develéskeri daj* ‚Matka Boží‘ (špan. *Madre de Dios*). Také ve španělštině (a katalánštině) jsou některé typy adjektivních přívlastků také anteponované³⁶⁹, většina adjektivních přívlastků však stojí za jménem. Genitivní posesivní konstrukce se ve španělštině vytvářejí analyticky pomocí předložky *de* a stojí vždy za jménem.

Některé členy syntagmatu, které za běžných okolností stojí před jménem, se mohou v romštině objevit i v postponované pozici: *o rom kadava* ‚tento muž‘, *o dad tumaro* ‚tvůj otec‘ (cf. též špan. *tu padre* vs. *el padre tuyo*). Romská postponovaná demonstrativa a adjektiva často vykazují spíše nominální než atributivní pádovou shodu: kalderaš. *e gadžeske kodoleske* ‚pro toho muže‘ (atributivní pádová shoda se v romštině vyjadřuje pouze pádem obliqueem), u postponovaného adjektiva se může objevit i reduplikace členu: olaš. varvar. dial. *i čhej i bari*. Také romský genitivní přívlastek, zpravidla anteponovaný, může v některých případech stát za jménem, zejména v ustálených spojeních nebo genitivních složeninách, např. lovar. dial. *kher le dilengo* ‚blázinec‘ (dosl. ‚dům bláznů‘). Posesivní genitiv v postponované pozici je kompatibilní s určitým členem.

Prepozice členů, ukazovacích, tázacích a přívlastňovacích zájmen je zpravidla zachována v katalánské (para)romštině i ve španělském caló, v těchto případech ve shodě i se španělštinou a katalánštinou, např. *akoba cherriklo* ‚tento pták‘ (kat), *odoba estache* ‚(tam)ten klobouk‘ (Conde), *minró utzem* ‚moje zem‘ (kat), *tró trupos* ‚tvoje tělo‘ (kat). Odchytku vykazuje Otčenáš přeložený do katalánské romštiny začínající syntagmatem *Bato Amaro* (Ackerley, 1915, s. 117: *Bato amaro, ke asi akabo anda nabó, te abel maxaro tšikilo tro maxaro naf; te abel amende tro maxaro kraljis...*), který by mohl být syntaktickým kalkem z katalánského *Pare nostre*³⁷⁰, špan. *Padre nuestro*³⁷¹. V jiných romských verzích Otčenáše se objevuje nejčastěji opačný slovosled - *amaro dad*³⁷²

Co se adjektivních přívlastků týče, v katalánské romštině 19. století nacházíme výrazy jako *tcinopuskia* ‚pistolka‘, *lacho dives* ‚dobrý den‘, *lachi rati* ‚dobrou noc‘, přičemž poslední dvě zmíněná adjektiva se v těchto spojeních objevují v preponované pozici i v

³⁶⁹ Jedná se o přívlastky vyjadřující inherentní vlastnost, mající vysvětlující funkci a jsou z pragmatického pohledu subjektivizující, cf. Zavadil - Čermák (2010, s. 444-445).

³⁷⁰ Katal. *Pare nostre, que esteu en el cel: Sigui santificat en el vostre nom. Vingui a nosaltres el vostre regne.*

³⁷¹ Špan. *Padre nuestro, que estás en el cielo. Santificado sea tu nombre. Venga a nosotros tu reino.*

³⁷² Např. kalderaš. dial. *Amáro Dat kaj san ándo rrájo, te avél tcho anáv swuntsomé. Tchi amperátsja te avél...*, ursari: *Amaro Dad, cai san opre and-o cero, ujo te avel Chio anau. Avel Chio thagarimos...* Cf. <http://www.christusrex.org/www1/pater/index-or.html>.

katalánštině. Zdokumentována jsou však i spojení *manusch baro* ‚velký muž‘ a *gadzi bari* ‚velká ne-Romka‘ s postponovanými přívlasky. Zdá se tedy, že již v této fázi se katalánská romština přichýlila do značné míry ke katalánskému slovosledu. Ve slovníku markýze ze Sentmenat se objevují nominální syntagmata *bro baró dabel*, *latxi sibér* a *la atxár aratza*, které rovněž obsahují preponované adjektivní přívlasky. Ovšem i v těchto syntagmatech se ve španělštině a katalánštině objevuje preponované adjektivum. V raných pramenech ke *caló* stojí adjektivní přívlasky v souladu se španělštinou zpravidla za jménem, např. *charó varó* ‚porcelán‘ (dosl. ‚velká mísa‘) (Conde), *coro varó* ‚velký džbán‘ (Conde), *dai bari* ‚babička‘ (dosl. ‚velká matka‘), *chais chinoris* ‚dívenky‘ (Bright), *chai romandiñada* ‚vdaná žena‘ (Bright), ale *barócal* (cf. rom. *baró kar* ‚velký úd‘) (Bright). Zdá se tedy, že romské anteponované přívlasky se zachovaly pouze v některých složeninách. Jak uvádí Bakker (1991), adjektivní přívlasky v baskické pararomštině mohou být anteponované i postponované, adjektiva přejatá z baskičtiny stojí naproti tomu vždy za jménem.

Genitivní přívlastek je doložen pouze jako složenina: *develescridai* (kat), *Reddeblésquerin-Dai* ‚Matka Boží‘ (Sentmenat), *Debléscrindai* (Conde), *Debleschindáy* (Borrow, Trujillo) apod.

3.6.2 Syntagma verbální

V romském slovesném syntagmatu³⁷³ převažuje, jak již bylo řečeno, slovosled VO: východoslov. rom. *dikh'lam bari bokh* ‚zažili jsme velký hlad‘. Opačné postavení se objevuje zpravidla v kontrastivních konstrukcích se zaměřením na objekt. Hlavním rozdílem oproti španělštině (a katalánštině) je postavení pronominálního objektu, které v romštině stojí stejně jako nominální objekty za slovesem: rom. *kamava la* ‚miluji ji‘ (špan. *la amo/quiero*).

Tento rozdíl se objevuje i v iberských (para)romštinách. Slovosled VO (s pronominálním objektem) je doložen ve slovníku markýze ze Sentmenat: *Bro dabél te prusál-la* ‚Bůh jí odpust‘, i v katalánské romštině 19. století: *pinjaraba tut* ‚znám tě‘, *dicaba len* ‚dívám se na ně‘, *tume pinjarena les* ‚vy ho znáte‘, *dicaba les quillico* ‚uvidím ho zítra‘, *yoy pandas mangué* ‚ona mi řekla‘. Doložena je i věta s opačným slovosledem vytčením objektu a zdůrazněním subjektu: *ré khalia mé len khaillomes* ‚tvoje fíky jsem snědl já‘.

---

³⁷³ Cf. *verb phrase*, Matras, 2002, s. 167.

Ve španělském *caló* jsou klitické pronominální tvary zpravidla převzaty ze španělštiny a stojí stejně jako ve španělštině před finitním tvarem slovesa: *¿me guillo con tusa?* ‚mám jít s tebou? (špan. *¿me voy contigo?*). V několika případech je však doložen i slovosled VO: *por mi ochi so ne jonjabelo á tusa* ‚na mou duši, že tě nepodvedu‘ (Conde), (špan. *por mi alma, que no te engaño (a ti)*), *mansa camelo tuque* ‚já tě miluji‘ (Leigh), (špan. *yo te quiero (a ti)*).

Pronominální přímý objekt stojí v romštině před pronominálními nepřímými objekty, vyjma kontrastivních konstrukcí. Toto pořadí se objevuje i v katal. rom. 19. stol.: *Caraba chimoni tumengue* ‚udělám vám něco‘. Pokud jsou v romské větě dva objekty, z nichž pouze jeden je pronominální, stojí tento pronominální objekt zpravidla před nominálním: erli dial. *kerdjias lake jek moxton* ‚vyrobil jí krabici‘ (Matras, 2002, s. 173). Ve větách typu VS následuje pronominální objekt ihned za slovesem: velš. rom. *kamdias les i rakli* ‚dívka ho milovala‘.

3.6.3 Posesivní konstrukce

Romská posesivní konstrukce je tvořena sponovým slovesem *s-* (*av-*) a posesorem ve tvaru *obliqua*, který se někdy může objevit i v topikalizované pozici před slovesem v nominativu (tzv. dvojité označení posesora), např. sepeč. rom. *voj si la ek čhavo* ‚ona má jednoho syna‘³⁷⁴. Obdobnou posesivní konstrukci jsme zaznamenali i v katalánské romštině 19. stol.: *yone assi len trakh* ‚oni mají strach‘. V *caló* jsou po vzoru španělštiny užívána v posesivních konstrukcích z romštiny odvozená slovesa *abelar* a *terelar* ve významu ‚mít‘.

3.6.4 Negace

Negace se v romštině vyjadřuje dvěma způsoby: záporkou *na* (před indikativem: *na džanava* ‚nevím‘) nebo *ma* (před subjunktivem a imperativem) a záporným zájmenem.³⁷⁵ Záporka *na* je doložena i v iberských (para)romštinách, stejně jako záporná zájmena (viz kapitola o morfologii). Někdy objevuje jako záporka i slovo *nasti* (kat, Borrow, Trujillo).

---

³⁷⁴ Dosl. ‚ona je jí jeden syn‘.

³⁷⁵ V některých dialektech se pod vlivem jazykového kontaktu záporky změnilly (např. *ní*), někdy se používají jako záporky gramatikalizovaná záporná zájmena jako *či*, *kek*, ...

3.7 Slovní zásoba

3.7.1 Obecná problematika romského lexika

Na základě srovnání lexika jednotlivých romských dialektů se předpokládá, že slovní zásoba rané romštiny obsahovala asi 1000 kořenů. Celkový počet předeurovských kořenů je kolem 800. K nim se přičítá ještě 200 až 250 slovních kořenů řeckého původu, které se objevují v různých dialektech. Z předeurovských kořenů je asi 650-700 indického původu, kolem 70 perského původu a asi 40 arménského původu. Menší počet kořenů pochází z jiných jazyků, popř. je jejich etymologie neznámá. V žádném dnešním dialektu bychom nenašli všechny tyto kořeny původní slovní zásoby, jejich počet se v dialektech různí. Nejstarší indické slovní kořeny zůstávají nejvýznamnější zásobárnou základního lexika jednotlivých romských dialektů³⁷⁶. Na tomto místě chceme upozornit na zcela nedávno publikovaný přehled předeurovské slovní zásoby obsažené v romských dialektech (Boretzky, 2012), který nabízí i příklady z iberských (para)romštin. Tento přehled se nám bohužel dostal do ruky až těsně před odevzdáním naší práce a jeho hlubší analýzu ponecháváme na později. Při zběžném prostudování jsme však dospěli k závěru, že Boretzky čerpal v případě iberských pararomštin (mj. caló) z menšího korpusu jazykového materiálu, a některé jeho domněnky či tvrzení lze vyvrátit.³⁷⁷

Jednotlivé dialekty dále obsahují pozdější výpůjčky z jazyků, s nimiž v průběhu historie byly či stále jsou v kontaktu.

Romisté často pracují s pojmy oikoklitika (původní slova) a xenoklitika (přejatá slova), případně staré a nové výpůjčky. Uplatňují se zde dva, resp. tři hlavní přístupy v chápání šíře původní slovní zásoby. V nejužším pojetí (např. Boretzky, 2012) se pod pojmem původní slovní zásoba (inherited lexicon) chápou pouze slova předeurovská či dokonce pouze slova indického původu. Toto pojetí má své opodstatnění v radikální změně romštiny po příchodu do Byzance, kdy došlo k masivnímu přejímání řeckých lexémů, které byly do jazyka začleňovány pomocí řeckých morfémů. Tato řecká (atematická) morfologie způsobila zánik produktivity části původních (tematických) morfémů a posléze se začala uplatňovat i u dalších nověji přejatých slov (nejen z

---

³⁷⁶ Na základě Swadeshova seznamu, který byl proveden u různých dialektů, bylo zjištěno, že indická složka tvoří cca 80% základní slovní zásoby. Cf. Matras (2002, s. 21).

³⁷⁷ Boretzky poukazuje ve své práci i na původní slova, která v jednotlivých romských dialektech chybějí. U iberských (para)romštin uvádí - mimo jiné - jako příklady chybějících slov *dikhlo* 'šátek', *doriker-* 'věštit', *kat* 'nůžky' a další, přičemž v našem korpusu jsou všechna tato slova doložena.

řečtiny).

V širším pojetí (např. Matras, 2002) do původní slovní zásoby zahrnujeme předeurovská slovní zásoba a staré řecké výpůjčky přijaté během pobytu na území Byzance (nikoli novější řecké výpůjčky, které se nacházejí pouze v dialektech, které jsou v kontaktu s řečtinou). Tyto výpůjčky najdeme v různé míře ve všech evropských dialektech.

V nejširším pojetí pak do původní slovní zásoby jednotlivých dialektů zahrnujeme kromě předeurovských slov a starých řeckých výpůjček také výpůjčky z dalších evropských jazyků, s nimiž mluvčí romského dialektu v současnosti již nejsou v kontaktu, v minulosti však byli. Jako příklad mohou posloužit vlašské (olašské) dialekty nacházející se mimo území Rumunska a vykazující silný rumunský vliv, dialekty na území západní Evropy obsahující slovní zásobu slovanského původu a jiné. Miklošič (1880) provedl na základě těchto výpůjček rekonstrukci migračních tras Romů po Evropě po opuštění území Byzance. Na základě analýzy výpůjček nacházejících se ve španělském caló tak můžeme konstatovat, že migrační cesta Romů do Španělska nevedla přes severní Afriku, jak se uvádělo ve starší literatuře, nýbrž přes Evropu.

Nejpočetněji zastoupená složka přejatých elementů pochází z řečtiny z tzv. byzantského období. Řečtina v té době ovlivnila romštinu ve všech složkách výstavby jazykových prostředků. Zůstává otázkou, zda je tomu tak proto, že řecký element je relativně nedávný a tudíž dobře zachován, nebo je to důsledek výrazně delšího pobytu Romů na území Byzance. Lexikum řeckého původu v romských dialektech zahrnuje až 250 kořenů, v žádném z dialektů však nenajdeme jejich plný počet. Nezabýváme se tu dialekty z území Balkánu a okolí, které jsou s řečtinou dosud nebo do nedávné doby byly v kontaktu, a které jsou řečtinou ovlivněny ještě výrazněji. Dialekty s archaičtějšími rysy mívají často ve své slovní zásobě starý řecký komponent zastoupen výrazněji. Relativně velký počet řeckých výpůjček je dochován i v caló a ostatních iberských variantách romštiny.

Při analýze našeho korpusu iberských (para)romštin se nám dosud podařilo identifikovat asi 600 kořenů, které mají obdobu alespoň v některých dalších romských dialektech. V převážné většině se jedná o kořeny původní slovní zásoby (indické kořeny, předeurovské a staré řecké výpůjčky), které sdílí iberská romština s ostatními romskými dialekty. Celkový přehled nalezených kořenů uvádíme v příloze.

3.7.2 Problematika lexika iberských (para)romštin

Caló a další iberské (para)romštiny zachovávají kromě lexika tzv. obecné romštiny (tj. slovní zásoby společné většině dialektů) i mnoho lexikálních jednotek obsažených pouze v některých dialektech, mj. severní větve.³⁷⁸

Bakker (1995, s. 128) poukazuje na dvě již výše zmíněná specifika lexika iberských (para)romštin: 1) metatetické tvary *lakró*, *lakrí* (v jiných rom. dialektech *rakló*, *chlapec'*, *raklí*, *dívka'*); 2) *bato* ‚otec‘ (*bata* ‚matka‘) v caló, *bato* a *bati* v bask. pararom., *bato* a *dai* v katal. rom. (v jiných rom. dial. *dad* ‚otec‘, *daj* ‚matka‘)³⁷⁹. Bakker dále upozorňuje, že v iberské romštině je obsaženo velké množství řeckých a pravděpodobně i perských výpůjček, které v jiných romských dialektech nejsou doloženy. Některé takové výpůjčky jsme identifikovali (viz dále).³⁸⁰

---

³⁷⁸ Boretzky (1998) upozorňuje na mnoho shod se sintskými dialekty, např.: sint. *čovaxani* ‚čarodějnice‘ ~ *chuajañí* (Usoz) (x *čovexani*); sint. *kirevo* ‚kmoť‘ ~ *quiribo* (Usoz) (x *kirvo*); sint. *liger-* ‚nést‘ ~ *liguerar* (Borrow) (x *inger-*); sint. *homte* ~ *jomte* (Usoz) (x *som te*), uvádí však i výčet výrazů caló, které se v sintských dialektech nevyskytují, např.: *čenja* ‚náušnice‘, *čhomut* ‚měsíc‘, *koraxaj* ‚muslim‘, *len* ‚řeka‘, *lunó* ‚srp‘ a mnoho dalších.) a některých periferních dialektů, které lze považovat za archaismy.

³⁷⁹ *Daj* ‚matka‘ je dle našeho korpusu nesporně doložena i v caló, v katal. rom. se sporadicky objevuje i *dat*, *dado* ‚otec‘. Domníváme se, že *bato* ‚otec‘ je výpůjčka (viz dále), která posléze převládla. Tvar *bata* ‚matka‘ vznikl jako odvozenina dle našeho názoru až později.

³⁸⁰ Za arabskou výpůjčku považuje Bakker (1995, s. 132) slovo (*j*)*azari* ‚deset‘ z arab. *ʔašara* ‚deset‘: *azará* (Trujillo), *jazaré* (Pabanó), v jiných pramenech se objevuje rom. *deš* ‚deset‘ (Cf. však také maďarské *ezer* ‚tisíc‘ íránského původu, které se objevuje také jako výpůjčka (pravděpodobně z maďarštiny) v mnoha rom. dialektech.) Je otázkou, zda se nejedná spíše o slovo íránského původu.

3.7.3 Sémantické okruhy původní slovní zásoby a jejich zastoupení v iberských (para)romštinách ³⁸¹

Začneme s pojmy vztahujícími se k osobám. Jedním z výrazných rysů romštiny je rozlišování mezi příslušníky své komunity (Romy) a ostatními (ne-Romy). V prvním případě výrazy označují zároveň příbuzenský vztah: **řom** ‚Rom, manžel‘ > *rum* (kat, Bright), *marrun* (bask), *ro* (Conde, Borrow, Trujillo), *rom* (kat, Conde, Usoz, Borrow), *ron* (Trujillo, Coelho); **řomní** ‚Romka, manželka‘ > *romni* (kat), *roumi* (kat), *rumi/rumí* (kat, Trujillo, Coelho), *romi/romí* (kat, Sentmenat, Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *erromi* (bask), *miruni* (bask); **čhavó** ‚(romský) chlapec, syn‘ > *chabo* (kat, Usoz, Borrow), *chavo* (kat, Bright), *txauo* (bask), *xabó* (kat), *rochabó* (Sentmenat), *brochabo* (Borrow aj.); **čaj** ‚(romská) dívka, dcera‘ > *dchai*, *tchai*, *tchaya*, *chay* (kat), *rochay* (Sentmenat), *txai*, *xai* (bask), *chai* (kat, Conde, Usoz, Borrow, Coelho). Pro osoby ne-romského původu se používají označení **gadžó** ‚muž‘ > *gadjó* (kat), *ogaxo*, *egaxo* (bask), *gachó* (Hill, Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *gajon* (Coelho); **gadží** ‚žena‘ > *gotzi*, *gatci*, *gadzi* (kat), *egaxi* (bask), *gachí* (Hill, Conde), *cadchi* (Usoz), *cachia* (Trujillo); **rakló** ‚chlapec‘ > *olaklo* (bask), *lacro* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo); **raklí** ‚dívka‘ > *elakri*, *elakli* (bask), *lacri* (Conde, Trujillo). Existují ovšem i etnicky neutrální termíny: **manúš** ‚člověk (muž)‘ > *manús* (Conde, Borrow), *manú* (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *manújea* (Conde), *manuce* (Trujillo); **manušní** ‚člověk (žena)‘ zdůrazňují příslušnost k lidské rase, naproti

---

³⁸¹ Stručná charakteristika sémantických okruhů původní slovní zásoby (tj. indických slov a starých výpůjček), která je v romštině relativně málo rozsáhlá, může do jisté míry poskytnout zajímavý sociologicko-kulturní obraz romského etnika v dávných dobách. Stejně tak pro nás může být zajímavé vysledovat sémantické paralely u caló a jiných variant romštin na Iberském poloostrově. Otázkou zůstává, zda uvedené sémantické okruhy mají nějaký význam pro rekonstrukci původní romské kultury. Není jisté, zda hypotéza tradiční indoeuropeistiky, že složka starého lexika odráží starý způsob života, tradice nebo formy společenské organizace, se může uplatnit i v romštině. Poukazují na to velmi rozdílné interpretace lexikálních dat. Jako příklad uveďme rozlišování mezi Romy a ne-Romy, které je někdy vysvětlováno v kontextu oddělování čistoty a nečistoty dochovaného u některých romských skupin. Zatímco někteří je spojují s indickým kastovním systémem, jiní na něj nahlížejí jako na specifikum kočovných skupin. Mnoho původních slov lze také považovat za lexikální univerzálie (části těla, číslovky od jedné do pěti apod.). Sporná je sémantická interpretace slov z oblasti zemědělství, divokých zvířat, nástrojů a výrobků. Malý počet slov z oblasti řemeslné výroby a zpracování kovů např. dovedl některé romisty k závěru, že Romové se začali věnovat těmto činnostem až po opuštění Indie. Stejně tak nepřítomnost indických slov z oblasti zemědělství (např. termíny jako *orat*, *sázet* apod.) byla interpretována jako existující ekonomická závislost předků Romů na okolní společnosti, od které získávali potravu výměnou za služby. Výpůjčky většinou odrážejí oblasti, které v sobě zahrnují kontakt s okolním obyvatelstvem, původní slovní zásoba se naopak udržuje v oblasti intimnějších sfér rodinného života. V romštině lze také vypozařovat určité pragmaticko-funkční tendence: používání vlastních romských označení pro národy a místní názvy může napovědět funkci tajného jazyka, pro nějž je typická i přítomnost široké škály označení pro policisty, hojně doložená i v jazykových variantách jiných okrajových skupin obyvatelstva. V těch romských dialektech, kde převažuje vytváření vlastních místních jmen na základě překladu nebo zvukové podobnosti, převažuje zároveň i označování nových konceptů pomocí derivace z romštiny nad výpůjčkami (např. *pimaskri* ‚cigareta‘ z *pi-* ‚pít‘), což by mohlo rovněž svědčit pro funkci romštiny jako tajného jazyka.

tomu rom. *murš* ‚muž‘ a *džuvli* ‚žena‘ kladou důraz příslušnost k pohlaví, blíže neurčená osoba je *dženo* ‚osoba, člověk‘ (pl. *džene* ‚lidé‘)³⁸².

System příbuzenských vztahů v romštině zpravidla vykazuje indické tvary pro následující pokrevné příbuzné: **phen** ‚sestra‘ > *pen* (kat), *brippén* (Sentmenat), v *caló* se objevuje přechýlený tvar odvozený ze slova **phral** ‚bratr‘ > *plalí*, *planí* (Usoz), *planorri* (Trujillo); *bral* (kat), *pral* (kat), *ropral* (Sentmenat), *plar* (Conde, Coelho), *plal* (Borrow), *plaló* (Usoz), *praló* (kat), *plan* (Usoz, Borrow), *plano* (Borrow), *planorró* (Trujillo); **dad** ‚otec‘ > *dat* (kat), *dado* (kat); **daj** ‚matka‘ > *dai* (kat, bask, Conde, Bright, Usoz, Borrow, Coelho), *tday* (kat), *day* (kat, Sentmenat, Borrow, Trujillo), *chinday* (Borrow, Trujillo), *mindai* (Coelho)), již zmíněné *čhavó* ‚syn‘, *čhaj* ‚dcera‘, pravděpodobně íránského původu jsou *kak* ‚strýc‘ a **bibi** ‚teta‘ (viz dále). Řeckého původu jsou *mami* ‚babička‘, *papu(s)* ‚děd‘, základ druhého slova je v iberských (para)romštinách dokumentován ojedinele: *bispaparó* ‚děd‘ (Borrow) (cf. špan. *bisabuelo* ‚praděd‘), *paparuñi* ‚babička‘ (< *papu* + *romní*?) (Borrow), z toho zkráceně též *paruñi* ‚babička‘ (Borrow, Trujillo) a analogicky vytvořený pozdější tvar pro maskulinum *paruñó* ‚děd‘ (Trujillo), *beripapí* ‚babička‘ (Trujillo), většinou jsou nahrazeny výrazy *batipuró* ‚děd‘ (dosl. ‚starý otec‘), *batipurí* ‚babička‘ (Rebolledo).³⁸³

Označení národů je různého etymologického původu. Sebeoznačení romských skupin je, jak již bylo řečeno, diferenciované. Rozšířené je etnonymum *řom*, které odpovídá názvu jazyka *romani čhib*. Některé skupiny se pojmenovávají podle geografické polohy (v romských dialektech střední Evropy, Baltu a Balkánu), podle náboženství a tradičních profesí (romské dialekty na Balkáně). Převážně v západní části Evropy nacházíme i stará sebeoznačení původní slovní zásoby: *manúš* ‚člověk‘ na území Německa a Francie, *kaló* ‚černý‘ na Pyrenejském poloostrově, v Německu, Británii a Finsku, *romaničal* (*romani*+složka nejasného původu) v Británii, Baskicku, Švédsku, Finsku, Francii a *romacel* v Řecku.

Okolní národy se v romštině vedle výpůjček z evropských jazyků (např. *sasitko*,

---

³⁸² Poslední tři slova se nám v našem korpusu nepodařilo nalézt, pokud neuvažujeme o etymologii z posledního slova u tvaru *jambo* ‚člověk, osoba‘ (Coelho), *hambo* (Usoz, Borrow), což se nejvíe přilíží pravděpodobně. Slovo nejspíše pochází ze starošpanělského argotu.

³⁸³ Ostatní výrazy pro pokrevné příbuzné jsou evropské výpůjčky a v romských dialektech se liší. Překvapivě hodně termínů v romské původní slovní zásobě se vztahuje na nepokrevné příbuzné: *řom* ‚manžel‘, *romní* ‚manželka‘, *saló* ‚švagr‘, *sali* ‚švagrová‘, *džamutro* ‚zet‘, *bori* ‚snacha‘ (asi íránského původu), *sastro* ‚tchán‘, *sasuj* ‚tchýně‘, *xanamik* ‚tchán (ve vztahu k rodičům druhého ze sezdaného páru)‘. Indického původu je také *bijav* ‚svatba‘, zatímco rodina je evropská výpůjčka. V našem korpusu iberských (para)romštin se nám zatím většinu těchto slov nepodařilo nalézt (kromě *sastri* ‚příbuzný‘ (Borrow) a *barim* ‚nově přivdaná dívka‘ (McLane).

njamco ‚Němec‘, *valšo* ‚Francouz‘) velmi často označují původními slovy³⁸⁴: *xoraxaj/koraxaj*³⁸⁵ (nejasné etymologie): *corajai* ‚Maur‘ (Conde, Borrow, Trujillo), *carajai* (Bright), *corojai* (Usoz), *curajay* (Coelho), velmi rozšířené je také již zmíněné označení *gadžó* ‚ne-Rom‘, *biboldó* ‚Žid, nepokřtěný‘, *čhindó* ‚Žid, obřezaný‘, *trušulo* ‚křesťan‘ (z *trušul* ‚kříž‘), *džut* ‚Žid‘ (asi íránského původu): *chute* (Conde).³⁸⁶ Názvy zemí v romštině se často odvozují od nesrozumitelného jazyka a jsou založeny na slovech *laló* ‚němý‘ nebo *čhib* ‚jazyk‘, např. *lallaro-temmen* ‚Finsko‘, *lalero them* ‚Čechy‘ (‚němá země‘), *čibalo/čivalo* ‚Albánie‘ (u balkánských Romů), ‚Bavorsko‘ (u německých Romů) apod. V *caló* je doložen výraz odvozený od *laló* pro Portugalsko a Portugalce: *lalorró* (Conde), *laloro* (Usoz, Borrow), *lalore* (Borrow, Trujillo). V *caló* jsou doložena i četná romská označení pro místní názvy, která jsou jinak běžná převážně v severozápadních romských dialektech.³⁸⁷

Několik původních slov se vztahuje také k povoláním a funkcím. Patří mezi ně ***rašaj*** ‚kněz‘ > *rajai* (kat), *lajail* (bask), *lakail* (bask), *lafail* (bask), *orajai* (bask), *orafai* (bask), *orakai* (bask), *erajai* (Conde, Usoz, Trujillo), *arajai* (Borrow, Trujillo), *erajay* (Borrow), *arajay* (Borrow), *eragar* (Coelho), *derajai* (Bright), *deajai* (Bright); ***raj*** ‚neromský státní úředník‘ > *haraij* (kat), *rai* (kat), *lai* (bask), *erai* (Conde), *eray* (Usoz, Borrow), *elay* (Trujillo), *arai* (Coelho), *dorai* (Bright); ***lubní*** ‚prostitutka‘ > *luni* (bask), *lumi* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), *lumia* (Usoz, Borrow); ***xulaj*** ‚vlastník půdy‘ > *julai* (Conde, Trujillo), *julay* (Usoz, Borrow, Coelho).

Velmi mnoho původních slov se vztahuje k lidskému tělu a jeho funkcím. Indického původu je většina částí těla, např. ***šeró*** ‚hlava‘ > *schro* (kat), *garó* (kat), *jeró* (kat, bask, Usoz, Borrow, Trujillo), *ejeró* (Coelho), *roxeró* (Sentmenat), *keró* (bask), *geró* (Conde), *jerró* (Hill), *gerol* (Bright); ***bal*** ‚vlas‘ > *bal* (kat, bask, Conde, Borrow, Trujillo), *ba* (Trujillo), *bale* (Trujillo, Coelho), *brebal* (Sentmenat), *bals* (kat)); ***jakh*** ‚oko‘ > *ka* (kat), *uiak* (kat), *uka* (kat), *reca* (Sentmenat), *ak* (bask), *lak* (bask), *ankhai* (bask), *sacá*

³⁸⁴ Např. *das* ‚Slovan‘.

³⁸⁵ Označuje na Balkáně obecně muslima, Turka, jinde cizince nebo ne-Roma.

³⁸⁶ Mezi další původní slova označující v romských dialektech cizince a ne-Romy patří *xalo* ‚mizerný‘, také ve zdrobnělé formě *xaloro* ‚Žid‘, *balamo* a *goró* ‚Řek‘, cf. *guro* (Usoz).

³⁸⁷ Místní názvy jsou v některých romských dialektech utvořeny buď na základě překladu, nebo sémantické či zvukové podobnosti originálního názvu: *nevó foró* (dosl. ‚nové město‘) ‚Neustadt‘, *xačerdino them* (dosl. ‚spálená země‘) ‚Brandenburg‘, *čovaxanjakro them* (dosl. ‚země čarodějnic‘) ‚Hesensko‘ (cf. německé *Hexen* ‚čarodějnice‘), *kiralengro them* (dosl. ‚země sýra‘) ‚Švýcarsko‘, *lulo piro* (dosl. ‚rudá noha‘) ‚Redford‘, *baró foró* (dosl. ‚velké město‘) ‚hlavní město‘. Tato strategie je doložena i ve slovnících *caló*. Překlad místního názvu Madrid například staví na podobnosti tohoto toponyma se španělským slovem *madre* ‚matka‘, proto v *caló* *Adalí* < rom. *daj* ‚matka‘. Město Cádiz vyslovované v andaluském nářečí jako [káj] evokuje slovesný tvar *caí* ‚upadl jsem‘, který byl pak doslovně převeden do *caló*: *perí* (*caló* < *perar* ‚upadnout‘, rom. *per-*). *Perí* se běžně v *caló* užívá k označení tohoto jihošpanělského města (Adiego).

(Conde), *aquia* (Usoz, Borrow, Trujillo), *sacai* (Trujillo), *acais* (Coelho), *hacais* (Coelho), *sacais* (Bright, Coelho); **muj** ‚obličej/ústa‘ > *mui* (kat, bask, Conde, Bright, Usoz, Borrow, Coelho), *muy* (kat, Hill, Trujillo), *omuy* (Sentmenat), *romuy* (Borrow); **(v)ušť** ‚ret‘ > *brebuxt* (Sentmenat), *bust* (bask); **nakh** ‚nos‘ > *nak* (kat, bask), *nac* (kat), *onáck* (Sentmenat), *náques* (Conde), *naqui* (Usoz, Borrow), *naquias* (Usoz), *nacré* (Trujillo), *nare* (Trujillo), *naclés* (Coelho), *naclás* (Bright); **kan** ‚ucho‘ > *kan* (kat, bask), *recán* (Sentmenat), *canes* (Conde, Usoz), *caní* (Usoz, Borrow, Coelho), *cane* (Trujillo); **vast** ‚ruka‘ > *bast* (kat), *yabast* (kat), *brebast* (Sentmenat), *bas* (bask, Usoz, Borrow), *báste* (Conde), *bae* (Bright, Trujillo), *baste* (Borrow, Coelho), *baies* (Bright); **(an)gušť** ‚prst‘ > *guchto* (kat), *guschsté* (kat), *guschté* (kat), *brebangguxá* (Sentmenat), *angosté* (Conde), *angusti* (Usoz, Borrow), *langustia* (Trujillo); **poř** ‚břicho‘: *pohh* (kat), *pport* (kat), *port* (kat), *por* (Sentmenat, Conde), *por(r)a* (bask), *porriá* (Conde), *porías* (Usoz, Borrow), *po* (Borrow), *pos* (Borrow, Trujillo), *poria* (Trujillo), *porria* (Trujillo), *pol* (Coelho); **pindřo** ‚noha‘ > *pinro* (kat, Borrow), *pindro* (kat, bask, Usoz, Borrow), *pinré* (kat, Sentmenat, Conde, Trujillo, Coelho), *prindo* (Sentmenat), *piró* (Usoz, Borrow), *pindré* (Usoz, Trujillo), *pimbré* (Coelho), *penré* (Coelho), *pinrés* (Bright), *pinreles* (Bright)) a také činností a stavů vztahujících se k tělu, emocím a mysli jako **sov-** ‚spát‘ > *suvinar* (kat), *sobinyar* (kat), *soubas* 1PL (kat), *sobas* 1PL (Sentmenat), *zuhautu* (*soh-*), *sobar* (Conde, Trujillo, Coelho), *soba* (Usoz, Borrow), *sobelar* (Usoz, Borrow), *sobiněn* (Usoz), *sobindoy* ‚sen‘ (Trujillo), *sorbar* (Coelho), *sorbelar* (Coelho); **xa-** ‚jíst‘ > *ja-* (kat), *kha-* (kat), *jas* 1PL (Sentmenat), *tejal* (bask), *tegalitu* (bask), *tejalitu* (bask), *tekalitu* (bask), *jamelár* (Conde), *jalar* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *jamar* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *jumullar* (Hill), *jallipen* (Conde, Trujillo), *jallipear* (Trujillo), *tagelar* (Bright), *jalipen* (Bright), *guirapa* (Bright), *guillopa* (Bright); **pi-** ‚pít‘ > *pi-* (kat), *piautu* (bask), *pibar* (Conde), *pibípen* (Conde), *pita* (Usoz, Borrow), *piyar* (Usoz, Borrow, Trujillo), *tapillar* (Borrow), *privar* (Hill), *priyar* (Trujillo), *pio* (Trujillo), *pillar* (Coelho); **mer-** ‚zemřít‘ > *merar* (Conde, Trujillo), *meripen* (Usoz, Borrow), *merinao* (Usoz, Borrow), *merdo* (Usoz, Borrow, Trujillo), *merdipen* (Usoz, Borrow, Trujillo), *merado* (Bright); **bokh** ‚hlad‘ > *boqui* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *boque* (Trujillo, Coelho); **dar** > *dar* (Conde, Usoz, Borrow), *dal* (Usoz, Borrow, Trujillo), *dra* (Trujillo) a *traš* ‚strach‘: *trax* (kat), *trakh* (kat), *traj* (kat), *traquí* (Usoz); **ladž** ‚stud‘ > *lache* (Conde), *lacha* (Borrow, Trujillo); **doš** ‚vina‘ > *idoj* (kat), *doja* (Conde, Trujillo), *doj* (kat, Usoz, Borrow), *doji* (Usoz, Borrow), *doga* (Trujillo); **dukh** ‚bolest‘ > *duk-* ‚milovat‘ (kat), *duca* (Conde, Trujillo), *ducar* (Conde), *dua* (Usoz, Borrow, Trujillo), *duga* (Usoz, Borrow), *ducanó* (Usoz, Borrow), *duquipen*

(Borrow), *duquilar* (Trujillo), *daquipen* (Trujillo); **khinó** ‚unavený‘ > *quiñao* (Borrow); **mató** ‚opilý‘, *matipén/matibén* ‚opilost‘, *matarnó* ‚opojný‘ > *mato* (bask, Borrow, Trujillo), *matotu* (bask), *matanguernó* (Conde), *matipen* (Usoz), *machingaño* (Usoz), *matiben* (Borrow), *matobar* (Borrow), *machingaño* (Borrow), *machargarno* (Borrow), *matogarnó* (Borrow, Trujillo), *machingarnó* (Coelho), *matocino* (Bright); **nasvaló** ‚nemocný‘ > *nessaló* (kat), *nassalí* (Sentmenat), *nasalo* (bask, Borrow), *nazaro* (bask), *nasaló* (Conde, Usoz, Coelho), *nasalí* (Conde, Usoz), *nasalipen* (Conde, Usoz), *nasalár* (Conde), *nasallipen* (Borrow), *nasvaló* (Trujillo); **thuló** ‚tlustý‘ > *zoulolo* (kat), *tzulolo* (kat), *oltzulemás* (Sentmenat), *chuló* (Conde), *chulo* (Usoz), *chullo* (Borrow, Trujillo), *onchullar* ‚ztloustnout‘ (Borrow); **rov-** ‚plakat‘ > *alob-* (kat), *orovar*, *oripén* (Conde), *orobar* (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *orobelar* (Bright, Coelho); **as-** ‚smát se‘ > *cassanas* (*k'asanas*) (kat), *se sala* (kat), *asanelár(se)* (Conde), *asaselarse* (Usoz, Borrow), *salar(se)*, *asaselo* (Trujillo); **džan-** ‚vědět‘ > *djinav* (kat), *txanatu* (bask), *chanelar* (Conde, Bright, Usoz, Borrow, Trujillo), *chanesar* (Conde).

Staré pojmy vztahující se k náboženství a duchovnu zahrnují **devél** ‚bůh‘ > *debel* (kat, bask, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *dabel* (kat, Sentmenat), *rodebel* (kat, Sentmenat), *amodebel* (bask), *amadubel* (bask), *ondevél* (Conde), *del* (Usoz), *undebel* (Usoz, Borrow), *ostebel* (Usoz, Borrow), *ondebel* (Trujillo), *ostobé* (Trujillo), *otebel* (Coelho), *otibé* (Coelho), *deber* (Bright), *oteber* (Bright); **beng** ‚d'ábel‘ > *benkh*, *benz* (kat), *benk*, *bek* (bask), *bengue* (Conde, Borrow), *bengui* (Usoz, Borrow, Trujillo), *mengui* (Bright); **trušul** ‚kříž‘ > *trujul* (kat, Conde), *trijul* (Usoz, Borrow), *trujun* (Trujillo), *trejuz* (Trujillo), *frujun* (Bright); *rašaj* ‚kněz‘ (viz výše); **drabar-** ‚věštit‘ (z *drab* ‚lék‘) > *drabarar* (Conde, Usoz), *dabarar* (Borrow), perskou výpůjčkou je *baxt* ‚štěstí‘, arménskou pravděpodobně *čovexano/čovexani* ‚duch, čarodějnice‘. Nejasného původu je **khangerí** ‚kostel‘ > *kengry* (kat), *kingaria* (kat), *kingari* (kat), *canguerí* (Conde), *cangrí* (Bright, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *canjaríy* (Hill), *cángari* (Trujillo) a **kirvó** ‚kmotr‘ > *quirivó* (Conde), *quiribó* (Usoz, Borrow, Trujillo), *quirobó* (Bright), *cribó* (Coelho).

Starou slovní zásobu najdeme také v oblasti přírodních jevů a času. Indického původu je **kham** ‚slunce‘ > *kham* (kat), *ocam* (kat), *kam* (kat), *cam* (kat, Usoz, Borrow), *can* (Conde, Usoz, Borrow, Coelho), *ocán* (Bright, Trujillo); **balvál** ‚vítr‘ > *barbal* (kat, Conde, Trujillo), *barban* (kat, Borrow, Trujillo), *brabál* (Sentmenat), *barval* (bask), *bearbál* (Usoz, Borrow), *bear* (Usoz), *barbanó* ‚měch‘ (Trujillo), *barbale* ‚fantazie‘ (Trujillo); **iv** ‚sníh‘: *hif* (kat), *give* (Usoz, Borrow, Trujillo), *bifi* (Borrow); **brišínd** ‚déšť‘ > *berjindo* (kat), *brijindo* (kat), *brikhindu* (bask), *birzindo* (bask), *brijindal* (Usoz, Borrow),

brijindar (Borrow, Trujillo), *brijinda* (Trujillo); *šil* ‚chlada‘: *jil* (kat, Conde, Usoz, Borrow), *sil* (kat), *jir* (Borrow, Trujillo), *barojíl* (Trujillo), *hir* (Coelho), *parojil* (Bright); rom. *šilaló* ‚chladný‘ > *kilalo* (bask), *kualo* (bask); **tató** ‚teplo‘ > *tató* (Conde, Bright, Usoz, Borrow), *totó* (Trujillo); **jag** ‚oheň‘ > *hyak* (kat), *iakh* (kat), *iakha* (kat), *iak* (kat, bask), *yack* (Sentmenat), *yac* (Sentmenat), *jak* (bask), *yaque* (Conde, Usoz, Borrow), *yacque* (Trujillo), *llaque* (Coelho), *llague* (Bright); **paní** ‚voda‘ > *pagnin* (kat), *puňing* (kat), *pañin* (kat), *paignin* (kat), *pani* (kat), *pañin* (Sentmenat), *pani* (bask), *pali* (bask), *palin* (bask), *panineko* ‚džbán, deštník ryba‘ (bask), *pañí* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), *paní* (Usoz, Borrow, Bright), *pañy* (Hill); **phuv** ‚země‘ > *phu* (Usoz), *pú* (Usoz, Trujillo); **len** ‚řeka‘ > *elén* (kat), *hyelen* (kat), *le* (Conde), *len* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *lorró* ‚potok‘ (Conde), *llen* (Coelho); **bař** ‚kámen‘ > *hyebar* (kat), *bar* (kat, bask, Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho); **kařt** ‚dřevo‘ > *kasch* (kat), *kascht* (kat), *cascht* (kat), *cat* (kat), *kaist* (bask), *kast* (bask), *cas* (Conde, Trujillo), *casténde* (Conde, Coelho), *carschta* ‚strom‘ (Usoz), *caste* (Usoz, Borrow, Trujillo), *casian* (Borrow), *castí* (Coelho); **ivend** ‚zima‘ > *oben* (Borrow); **divés** ‚den‘ > *djives* (kat), *dzibes* (kat), *dibés* (kat), *tzivés* (kat), *dives* (kat), *zibér* (Sentmenat), *sibér* (Sentmenat), *dibezi* (Bakker), *chivés* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *chivér* (Conde), *chivesér* (Conde), *achibes* (Usoz, Borrow), *chibél* (Borrow), *zibo* ‚dnes‘ (Trujillo), *chivé* (Trujillo), *chibé* (Coelho); **rat** ‚noc‘ > *aretzi* (kat), *aratesi* (kat), *arazzi* (kat), *razzi* (kat), *rat* (kat), *aratzí* (Sentmenat), *latzi* (Bakker), *erachí* (Conde), *rachí* (Usoz, Borrow, Trujillo), *arachí* (Borrow, Trujillo, Coelho), *nerachí* (Trujillo), *tarachí* (Trujillo), *archí* (Coelho); **berš** ‚rok‘ > *berg* (kat), *yebérch* (Sentmenat), *brekha* (bask), *breja* (bask), *berji* (Usoz, Borrow), *breje* (Trujillo), *bregue* (Coelho). Starou perskou výpůjčkou je **veř** ‚les, hora‘ > *beg* ‚hora‘ (kat), *berjan?* ‚buk‘ (Trujillo), z řečtiny pochází *kurkó* ‚týden‘, *ciros* ‚čas‘, *parařtuj* ‚pátek‘, *tasja(ra)* ‚zítra‘.³⁸⁸

Velmi skromná je původní slovní zásoba z oblasti fauny a flóry. Zahrnuje několik domácích zvířat jako **gurúv** ‚vůl‘ > *guruf* (kat), *guru* (kat, bask), *goruf* (kat), *graf* (kat), *o burú* (Sentmenat), *gurru* (bask), *guré* (Conde), *gurui* (Conde, Coelho), *goruy* (Usoz, Borrow), *juru* (Borrow), *grui* (Trujillo); **guruvní** ‚kráva‘ > *gourouvni* (kat), *gurusni* (kat), *grusñi* (Sentmenat), *guruni* (bask), *guruñí* (Conde); **bakró** ‚ovce‘ > *barko* (kat, bask), *barco* (kat, Coelho), *barcou* (kat), *yabarco* (kat), *bracó* (Sentmenat, Hill, Conde, Borrow, Trujillo), *barkitxo* (bask), *bacría* (Usoz, Borrow), *brají* (Usoz), *braquias* (Trujillo), *brajías* (Trujillo), *braquilli* (Trujillo), *branquiá* (Coelho), *braquí* (Coelho); **buznó** ‚koza‘ > *bosni*

³⁸⁸ Tvary řeckých výpůjček doložené v iberských (para)romštinách uvádíme v další kapitole.

(kat), *busnó* (kat, bask, Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *busní* (Conde); *baló* ‚prase‘, ***balichó*** ‚prasátko‘ > *balitchó* (kat, Sentmenat), *balitxo* (bask), *bliku?* (bask), *balichó* (kat, Bright, Borrow, Trujillo), *balichú* (Coelho); ***džukél*** ‚pes‘ > *djukel* (kat), *tgiukel* (kat), *xuguelet* (kat), *txukel* (bask), *chuquél* (Hill, Conde, Bright, Usoz, Borrow, Coelho), *chuque* (Usoz, Borrow), *chiquel* (Coelho); *khajní/ kaxní* ‚slepice‘ > *gasni* (kat), *cani* (kat), *casñi* (Sentmenat), *kani* (bask), *khani* (bask), *casní* (Conde), *cañi* (Usoz, Borrow), *cañai* (Trujillo); ***grast*** ‚kůň‘, ***grasní*** ‚kobyła‘ > *grast* (kat), *iagrass* (kat), *yagrais* (kat), *hagarast* (kat), *gras* (kat, Conde, Borrow), *grai* (kat, bask, Conde, Trujillo, Coelho), *grash* (kat), *grasht* (kat), *ográst* (Sentmenat), *gra* (bask, Usoz, Borrow, Trujillo), *grasni* (bask), *grami* (bask), *grasní* (Conde), *grañi* (Usoz, Borrow, Coelho), *grasti* (Usoz, Trujillo), *graste* (Borrow), *grajo* (Hill), *grasña* (Trujillo), *grasi* (Trujillo), *greñi* ‚oslice‘ (Trujillo), *gañi* (Coelho), *magreña* (Coelho) a několik divoce žijících zvířat a hmyz: ***ruv*** ‚vlk‘ > *harouf* (kat), *oruque* (Conde), *arufe* (Usoz), *luey* (Usoz, Borrow, Trujillo), *aruje* (Borrow), *ieru* (Borrow), *orioz* (Borrow), *yeru* (Borrow, Trujillo), *ollarúb* (Borrow), *orúz* (Trujillo); ***ričh*** ‚medvěd‘ > *eríche* ‚prase‘ (Conde, Usoz, Borrow); ***mačhó*** ‚ryba‘ > *matcho* (kat), *matchou* (kat), *macho* (kat), *maxo* (bask), *machó* (Conde, Usoz, Borrow, Coelho), *machunú* (Borrow), *maché* (Trujillo), *machumí* (Trujillo); ***šošój*** ‚zajíc‘ > *hajoujoui* (kat), *jojói* (Conde), *jojoi* (Usoz), *joyoy* (Borrow, Trujillo, Coelho), *ajojoi* (Borrow, Trujillo); ***čirikló*** ‚pták‘ > *tchiriclo* (kat), *cherriclo* (kat), *chirriklo* (kat), *chilicló* (Conde), *chiricló* (Usoz, Borrow), *chorichó* ‚kohout‘ (Trujillo); ***džuv*** ‚veš‘ > *xu* (bask), *chugá(i)s* (Conde), *chube* (Usoz, Borrow), *chiguay* (Borrow); ***pušum*** ‚blecha‘ > *pajume* (Conde) *pajumiá* (Conde, Trujillo), *pujumiá* (Conde), *pujumi* (Usoz, Borrow), *pujumias* (Usoz), *pajúmi* (Borrow), *bajuma* ‚štěnice‘ (Borrow), *pujuma* (Trujillo). Z rostlin patří do původního lexika jen několik základních a obecných pojmů: ***rukh*** ‚strom‘ > *yarouk* (kat), *ruk* (kat), *oruque* (Conde, Trujillo), *urucal* (Usoz), *eru* (Borrow), *eruquel* (Borrow), *erucar* (Borrow), *orucal* (Trujillo), *arberuqué* (Trujillo), *orocal* (Coelho); ***akhór*** ‚ořech‘ > *lakor* (bask), *lakur* (bask), *acores* (Usoz, Borrow); ***khas*** ‚seno‘ > *kaz* (bask); ***čar*** ‚tráva‘ > *char* (Conde, Usoz, Borrow), *chal* (Coelho).

Do staré slovní zásoby spadají také názvy základních potravin: ***mas*** ‚maso‘ > *mass* (Sentmenat), *maas* (Usoz, Borrow), *más* (Sentmenat, Conde, Coelho), *mas* (kat, bask, Hill, Conde, Trujillo), *maz* (kat, bask); ***mandřó*** ‚chléb‘ > *manró* (Sentmenat, Conde, Bright, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *mandro* (bask), *marró* (Hill); *thud* ‚mléko‘: *sut* (kat, bask), *suth* (kat), *zut* (bask), *txut* (bask), *chute* (Conde, Coelho), *chuti* (Usoz, Borrow); ***ařó*** ‚mouka‘ > *roi* (Usoz, Borrow, Trujillo); ***andřó*** ‚vejce‘ > *anró* (kat, Conde, Usoz), *enré* (kat),

jandro (bask), *landru* (bask), *janreles* ‚genitály‘ (Usoz, Borrow), *janrelles* (Trujillo); **goj** ‚klobása‘ > *goi* (bask, Coelho), *golli* (Usoz, Borrow), *goya* (Usoz); *lon* ‚sůl‘: *lun* (kat), *lon* (kat, bask, Conde, Bright, Usoz, Borrow, Coelho), *lon* ‚chut‘ (Trujillo); **kiral** ‚sýr‘ > *kial* (bask), *jidal* (bask), *quirá* (Conde, Usoz, Borrow), *quiralis* (Usoz, Borrow), *querá* (Trujillo), *quiral* (Coelho), *tirá* (Bright); **mol** ‚vino‘ > *mol* (kat, Sentmenat, bask, Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *mollati* (Usoz, Borrow), *mollate* (Hill), *mor* (Bright), *moro* (Coelho); **drakh** ‚hrozny‘ > *yadrak* (kat), *trana* (kat), *draká* (kat), *drakha* (kat), *drakh* (bask), *grat* (bask), *drakhai* (bask), *tracá* (Conde), *traquias* (Usoz, Borrow), *dracay* (Borrow), *atracay* (Coelho); **džov** ‚ječmen‘ > *djouf* (kat), *tgiov* (kat), *cho* (Conde, Usoz, Borrow), *chor* (Trujillo), *choi* (Coelho), *chol* (Coelho); **giv** ‚pšenice‘ > *giuf* (kat), *gif* (kat), *ghib* (bask), *guil* (Conde, Coelho), *gi* (Usoz, Borrow), *gui* (Conde, Borrow), *jil* (Trujillo), *guir* (Coelho) a další.

Původních názvů příbytků a míst je jen několik. Indického původu je **kher** ‚dům‘ > *hiakére* (kat), *kher* (bask), *kereko* (bask), *quer* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *quel* (Hill), *quererraró* (Trujillo), *que* (Bright, Trujillo, Coelho); **gav** ‚vesnice‘ > *gaf* (kat), *hingaf* (kat), *borogaf* (kat), *gao* (Hill, Conde, Borrow), *gau* (Usoz, Trujillo, Coelho), *gaubarí* (Coelho), *gall* (Trujillo), *gaües* ‚farmy‘ (Trujillo), *gao* ‚veš‘ (Trujillo). Slovo *gao* ‚veš‘ je také doloženo ve slovníku staré germanie. Někteří romisté se domnívají, že by mohlo jít o ojedinělou výpůjčku z romštiny do starošpanělského argotu. Více viz oddíl Vliv caló na španělštinu.), **than** ‚místo‘ > *otan* ‚svět‘ (Usoz), staré přejímky jsou *them* ‚země‘ z arménštiny, z řečtiny pak *drom* ‚cesta‘, *foro(s)* ‚město‘.

Mezi staré názvy předmětů a nástrojů indického původu patří **čhurí** ‚nůž‘ > *chury* (kat, Hill), *txuri* (bask), *churí* (Conde, Bright, Trujillo, Coelho), *chorí* (Usoz, Borrow, Coelho), *churiné* (Trujillo); **roj** ‚lžíce‘ > *roi* (Conde), *rois* (Coelho), *rolli* (Usoz, Borrow), *rollas* (Usoz), *roin* (Borrow); **xandřo** ‚meč‘ > *jenrou* (kat) *kanró* (kat), *janró* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *janrio* (Borrow), *janrró* (Hill), *janrry* (Hill); **kanglí** ‚hřeben‘ > *canclí* (Conde); **lil** ‚papír, dopis, kniha‘ > *li* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *yuli* (Trujillo), *lil* (Bright), *liás* (Coelho), *liles* (Coelho); *love* ‚peníze‘: *lua* (Trujillo), *luas* (Borrow); **sastri** ‚železo‘ > *sast* (kat), *sasta* (bask), *sas* (Conde, Usoz, Borrow), *sar* (Borrow), *sat* (Trujillo); **sonnakaj** ‚zlato‘ > *sonakai* (kat), *sonnakay* (kat), *tsunakay* (kat), *sonajai* (kat), *sonajeri* (bask), *sonacai* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *sonacay* (Coelho), *sanacay* (Coelho); **rup** ‚stříbro‘ > *rupa* (Usoz); **čaró** ‚mísa‘ > *djetcheró* (kat), *charó* (Conde, Usoz, Coelho); **khoró** ‚džbán‘ > *kuro* (kat), *coró* (Conde, Usoz, Borrow, Coelho), *koron* (bask), *coriá* (Borrow); **gonó** ‚pytel‘: *gonó* (bask, Conde, Usoz, Borrow), *gonel* (Borrow, Trujillo), *conel* (Usoz,

Trujillo); *gad* ‚košile‘ > *gat* (kat, bask), *gad* (kat, Sentmenat), *got* (kat), *gate* (bask, Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), z perštiny (viz dále) pochází *angrustí* ‚prsten‘, *mom* ‚vosk‘, *poxtan* ‚plátno‘, *taxtaj* ‚sklo‘, z kurdštiny *tover* ‚sekera‘, z osetštiny *vordon* ‚vůz‘, z řečtiny *karfín* ‚hřebík‘, *klidí(n)* ‚klíč‘, *petaló* ‚podkova‘, *skamín* ‚židle‘ (viz dále).

Z číslovek³⁸⁹ je indického původu *jekh* ‚jedna‘, *duj* ‚dva‘, *trin* ‚tři‘, *štar* ‚čtyři‘, *pandž* ‚pět‘, *deš* ‚deset‘, *biš* ‚dvacet‘, *šel* ‚sto‘, *šov* ‚šest‘ je asi dardského původu. Ve všech romských dialektech najdeme řecké číslovky *eftá* ‚sedm‘, *oxtó* ‚osm‘, *enjá* ‚devět‘. Číslovky od jedenácti do devatenácti jsou tvořeny kombinací (dosl. deset-a-X), číslovky nad dvacet jsou tvořeny kombinací nebo pocházejí z řečtiny, někdy jsou vypůjčeny z ostatních evropských jazyků.

3.7.4 Dochované přejímky v iberských (para)romštinách

3.7.4.1 Staré přejímky

Dosud není zcela zřejmé, za jakých okolností romština začleňovala do svého lexika staré výpůjčky, romisté se však shodli, že se tak událo v různých dobách a na různém území. Převažuje mezi nimi názor (založený na poloze dnešního persky a arménsky mluvícího území), že predevropské výpůjčky odrážejí predevropskou migrační trasu Romů. Matras však zároveň také upozorňuje na přítomnost řečtiny, arménštiny a íránských jazyků v Anatolii a na možnost, že některé výpůjčky arménského, perského a kurdského původu, jakož i některé staré řecké výpůjčky, mohli Romové přijmout během svého pobytu v Anatolii. Absence arabských výpůjček v romštině se vysvětluje buď časnou migrací ještě před šířením islámu, nebo severní migrační cestou přes Pamír, jih Kaspického moře, přes Kavkaz k pobřeží Černého moře a dále do Konstantinopole nebo do východní Anatólie. Ojedinelé výpůjčky z gruzínštiny a osetštiny by mohly podpořit teorii severní migrační trasy, ale mohly být do romštiny zaneseny i skrze jiné jazyky.

3.7.4.1.1 Predevropské přejímky

Íránská složka v romském lexiku je částečně obtížně odlišitelná od indické slovní zásoby, neboť některá slova jsou si velmi blízká. Z íránských jazyků je asi nejvíce zastoupena perština, občas byly navrženy i etymologie z jiných íránských jazyků, v některých případech je etymologie nejasná. Důkladná studie íránských výpůjček z

---

³⁸⁹ Dochované iberské tvary viz kapitola Číslovky.

pohledu specialisty na íránské jazyky dosud chybí. Mezi uznávané perské přejímky³⁹⁰ zastoupené v iberských (para)romštinách³⁹¹ patří následující: **ambrol** ‚hruška‘ > *ambrol* (kat), možná též *bronda?* (Coelho), *brinda?* (Usoz, Borrow); **avgin** ‚med‘ > *angi*, *angin* (bask), *aguín* (Conde), *anqui* (Usoz), *angui* (Borrow), *aguí* (Trujillo) a další. Matras uvádí perský původ dále u slov **taxtaj** ‚sklo‘ > *tastay* (Usoz); **poxtan** ‚plátno‘: *poxtana* (bask), *bostan* (Borrow, Trujillo), *postán* (Borrow); **angrustí** ‚prsten‘ > *ia guschti* (kat), *angustro* (Usoz, Borrow), *angustias* (Trujillo); **veš** ‚les, hora‘ > *beg* ‚hora‘ (kat), *berjan?* ‚buk‘ (Trujillo); **kak** ‚strýc‘ > *kak* (kat), *rokak* (Sentmenat); **bibi** ‚teta‘ > *bibi* (kat), *brebibí* (Sentmenat).

Mezi slova, která nabízejí íránskou i indickou etymologii patří **xer** ‚osel‘³⁹² > *iager*, *hiajer* (kat), *xer* (Sentmenat), *kher*, *jer* (bask), *ger*, *geló* ‚prase‘ (Conde), *gel* (Usoz, Borrow, Trujillo), *helo* ‚prase‘ (Usoz), *jé*, *guel*, *jeroro* (Borrow), *gué*, *guer*, *her* (Coelho); **angušt** ‚prst‘³⁹³ > *guchto*, *guschsté*, *guschté* (kat), *brebanguxá* (Sentmenat), *angosté* (Conde), *angusti* (Usoz, Borrow), *langustia* (Trujillo); **bi** ‚bez (předložka)‘ > *bi* ‚bez‘ (Usoz, Trujillo). Perského a kurdského původu zároveň mohou být např. výpůjčky **zor** ‚síla‘, rom. **zoraló** ‚silný‘ > *tgiuralo* (kat), *saraló* (Conde), *solares* (Usoz, Borrow), *soralé* (Trujillo), **tover** ‚sekera‘ > *kobéra* (bask); **baxt** ‚štěstí‘ > *baji* (kat, Usoz, Borrow, Trujillo), *bajin* (Usoz, Borrow), *baguim*, *pajé* (Coelho); **sir** ‚česnek‘ > *ciria* (Usoz, Borrow), *sar* (Usoz, Borrow); **xulaj** ‚pán‘ > *julai* (Conde, Trujillo), *julay* (Usoz, Borrow, Coelho).

Dle našeho názoru patří mezi íránské přejímky také dvě další slova dochovaná v iberských (para)romštinách, na jejichž původu se lingvisté neshodují: ke slovu *čaderi* ‚deštník, stan‘, doloženo v maked. a gurbet. dialektu romštiny (dle databáze ROMLEX), uvádí Boretzky turecký původ (z tur. *çadır* ‚stan‘, slovo se jako turecká výpůjčka objevuje i v bulharštině a makedonštině ve významu ‚deštník‘). Ve španělském *caló* je hojně doloženo slovo *chardí* ‚trh, jarmark‘³⁹⁴, o němž se domníváme, že vznikl metatezí *čad(e)ri* > *čardí*, přičemž došlo k posunu ‚stan‘, tedy ‚místo kryté plachtou‘ → ‚trh‘ (tedy místo, kde je mnoho stánků krytých plachtami). Íránský původ pak přisuzujeme tomuto slovu ze tří důvodů:

1) tur. *çadır* ‚stan‘ (v tureč. 11. století doloženo jako *çatır*) je perskou výpůjčkou z

³⁹⁰ Výčet přejímek objevujících se v obecné romštině a různých romských dialektech cf. Matras (2002); Boretzky (2012).

³⁹¹ Příklady z iberských (para)romštin čerpáme z našeho korpusu.

³⁹² Per. *xar*, staroind. *khara*-.

³⁹³ Per. *angušt*, staroind. *angustha*-.

³⁹⁴ Cf. *ochardí* (Conde), *chardí* (Borrow), *chandí* (Trujillo), *chadí* (Coelho), *chatí* (Usoz, Borrow), *chedé* (Coelho), *jardín* (Trujillo).

چادر, v sánskrtu též doloženo jako *chattra*. (Jako stará přejímka se slovo dostalo i do maďarštiny *sátor*.)

2) Turecké přejímky se v iberských (para)romštinách nevyskytují.

3) V paštském jazyce patřícím do skupiny východoíránských jazyků (Bečka, 1979) se objevuje slovo *čatrí* ‚deštník‘.

Druhou starou perskou výpůjčkou je dle našeho názoru slovo doložené v caló jako *polliá* ‚dukáty‘ (Conde), a to z obdobných důvodů jako předcházející slovo:

1) Boretzky uvádí ke slovu *pulí(n)* (*pulijá* PL) ‚knoflík‘ (objevujícím se v gurbet. rom.) etymologii z turec. *pul* ‚mince‘.

2) Turecký etymologický slovník³⁹⁵ uvádí původ z perského *pūl* پول ,peníze‘.

3) slovo se objevuje v paštském jazyce (Bečka, 1979) jako *púl* ‚peníz‘.

Dalším výrazným komponentem romské slovní zásoby jsou arménské výpůjčky, jako např. **grast** ‚kůň‘ > *grast*, *grass*, *yagrais*, *hagarast*, *grash*, *grasht* (kat), *gras* (kat, Conde, Borrow), *grai* (kat), *ográst* (Sentmenat), *gra* (bask, Usoz, Borrow, Trujillo), *grai* (bask, Conde, Trujillo, Coelho), *graste* (Borrow), *grajo* (Hill); **kotor** ‚kus‘ > *cotol* (Conde), *cotor* (Usoz, Borrow), *cotore* (Trujillo); **pativ** ‚čest‘ > *pachí* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), rom. **pativaló**, -í > *patsibaly* (kat), *pa(n)chivaló* (Conde), *pachibalo* (Usoz, Borrow), *pachivalló*, -í (Trujillo), *pachiballí* (Bright); **čovaxano/čovaxani** ‚duch, čarodějnice‘ > *chobajanó*, *chovajaňí* (Conde), *chuajaňí* (Usoz, Borrow). Některé výpůjčky mohou být arménského nebo íránského původu, např. **mom** ‚vosk‘, **momelí** ‚svíčka‘ > *marmullí* (Usoz, Borrow), *mermelli* (Borrow), *mermellin* (Trujillo); **them** ‚země‘ (z arm. *them*) > *utzem* (kat), *chim* (Usoz, Borrow, Trujillo), *chen* (Borrow). Také některé již zmíněné íránské výpůjčky mohou pocházet i z arménštiny nebo jiných jazyků, např. *zor*, *tover*. Z dalších výpůjček je íránského nebo arménského původu např. neurčité zájmeno *či* a *čimoni* a ojedinělé romské jmenné sufixy.

V romštině byly ojediněle identifikovány i výpůjčky z dalších jazyků, jak uvádí Matras, např. **urdon** ‚vůz‘ > *verdiá* (Conde); **khilav** ‚švestka‘ > *kelbá* (kat), *kilaua* (bask), *quillaba* (Borrow); *čamčali* ‚řasa‘ z gruzínštiny. Některá slova základní slovní zásoby zůstávají nejasného původu, např. **ažuker-/užar-** ‚čekat‘ > *ugarar* (Conde), *ujarar* (Trujillo); **džungaló** ‚ošklivý‘ > *tgingalo* (kat), *zungali* (bask), *chungaló* (Conde, Borrow), *chungalli* (Bright), *fungalé* (Trujillo); **purum** ‚cibule‘ > *purum* (kat), *pulum* (bask), *porumi* (Usoz), *porsumí* (Borrow), *purima* (Trujillo) a další.

³⁹⁵ Cf. <http://www.nisanyansozluk.com/?k=pul> (citováno 24-7-2012).

3.7.4.1.2 Řecké přejímky

Z řečtiny bylo přejato i mnoho slov základní slovní zásoby běžných skoro ve všech romských dialektech, jako např. **foro(s)** ‚město‘ (řec. *fóros* ‚trh‘) > *forú* (kat), *foro* (Conde, Borrow, Trujillo, Coelho), *foros* (Usoz, Borrow); **drom** ‚cesta‘ (řec. *drómos*) > *yetdrom* (kat), *dromia* (bask), *dron* (Conde, Borrow, Coelho), *drun* (Borrow, Trujillo), *dromális* (Borrow), *drundron* (Usoz); **zumin** ‚polévka‘ (řec. *zumí*) > *sumi* (bask, Borrow); **klidí(n)** ‚klíč‘ > *clichí* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *glizini* (bask), *clachí* (Bright); **kokalo** ‚kost‘ (řec. *kókkalo*) > *cocali* (kat), *kokalu* (bask), *cócalo* (Conde), *cocal* (Bright, Usoz, Borrow, Trujillo), *cocalis* (Usoz, Borrow), *cocales* (Hill); **papín** ‚husa‘ (řec. *papí*) > *papin* (bask); **petaló** ‚podkova‘ > *pestallé* (Conde), *petallas* (Usoz, Borrow), *pestaña* (Usoz), *petali* (Borrow), *petal* (Trujillo); **xoli** ‚hněv‘ (řec. *xolí*) > *jollín* (Usoz, Borrow); **karfin** ‚hřebík‘ (řec. *karfí*) > *cráfi* (Conde), *cafias* (Usoz), *cafi* (Borrow), *cofrí* (Trujillo); **kurkó** ‚týden‘ (řec. *kyriakí* ‚neděle‘) > *kourkou* (kat), *ocorkó* (Sentmenat), *culcó* (Conde, Usoz, Borrow), *cúrque* (Borrow); **ciros** ‚čas‘ (řec. *kairós*) > *tciros* (kat), *chiro* (Conde, Bright, Borrow, Trujillo), *chirós* (Usoz, Borrow); **paraštuj** ‚pátek‘ (řec. *paraskeví*) > *puraschtubin* (kat), *paraxtubin* (Sentmenat), *pastoví* (Conde); **tasja(ra)** ‚zítra‘ (řec. *taxiá*) > *tasarle*, *tassarle* (kat), *tasárla*, *tasárla* (Conde), *tasala*, *tasalar*, *tasata* (Usoz), *tasála* (Borrow, Trujillo), *tasara*, *tasalda* (Coelho); **skamín** ‚židle‘ (řec. *skamní*) > *escámi* ‚žebřík‘ (Borrow); **mesáli/meseli** ‚šátek, kapesník‘ (řec. *mesáli*) > *misálle* PL (Conde), *masuné* ‚sukně‘ (Usoz, Borrow); **mesáli/misáli** ‚stůl‘ (cf. také latinské *mensa*) > *misálle* (Conde), *mensalle* (Usoz, Borrow, Trujillo); **simadi** ‚zástava‘ (řec. *simádi*) > *asimáche* (Conde), *azimache* (Usoz, Borrow), *simache* (Usoz, Borrow, Trujillo), *simachi* (Borrow), *ensimacha* (Borrow); **salivári** ‚ohlávka‘ (střed. řec. *salivárion*) > *solivaris* (kat), *solibár* (Conde), *soleba* (Usoz), *solibári* (Borrow), *solibar* (Trujillo); **buka** ‚kousek‘ → ‚trochu, málo‘ > *buca* (Sentmenat) a mnoho dalších. Výpůjčky z řečtiny však nejsou zdaleka omezeny jen na substantiva, ale zahrnují i další slovní druhy, např. **pale** ‚opět‘ (řec. *pále*) > *palé* (Conde), *apalá* (Borrow), *apalé* (Coelho); **eftá** ‚sedm‘ > *ephtá*, *phta*, *haftha*, *efta* (kat), *efta* (Usoz, Borrow); **oxtó** ‚osm‘ > *ojtó*, *otor*, *hafthó* (kat), *ophtó* (Sentmenat), *otor* (Usoz, Trujillo), *oto*, *ostor* (Borrow); **enjá** ‚devět‘ > *añya*, *agño*, *agnia* (kat), *eñia* (Usoz, Borrow), *esnia* (kat, Usoz), *esñe* (Borrow), *esñá* (Trujillo), *eñía* ‚sedm‘ (Trujillo) v mnoha dialektech všechny číslovky nad dvacet.³⁹⁶

³⁹⁶ Z řečtiny také pocházejí, jak již bylo uvedeno, mnohé morfémy, jako jmenné sufixy uplatňované u přejatých slov: *-os*, *-o*, *-as* a *-is* pro nominativ maskulin, *-a* pro nominativ feminin, *-mos* (*-mata* PL) pro

V iberských (para)romštinách se dále zachovalo velké množství řeckých lexikálních výpůjček, které se objevují jen v některých (mj. periferních) dialektech. Jako příklad se obvykle uvádí rom. *filicín/filacín* ‚zámek‘ (z řec. *fylakí* ‚pevnost, vězení‘)³⁹⁷, které je dokumentováno v iberské romštině jako *filatzi* (bask), *filatzín* ‚týden‘ (pravděpodobně chybná sémantická interpretace) (Sentmenat), *felicha* ‚věž‘ (Borrow, Trujillo). Mezi další takové výpůjčky patří např. *rapani/repani(s)* ‚ředkev‘ (sint., fin. rom.) (z řec. *rapani, rapanaki*), zdokumentovaná v caló v podobě *repañi* (Conde, Usoz, Borrow), *repaño* (Trujillo), či *fríma* ‚málo, trochu‘ (z řec. *thríma*)³⁹⁸, doložená v caló jako *fírma* (Conde), *fírmícho* (Conde), *fremí* (Usoz, Trujillo), *frimita* (Usoz), *fríma* (Borrow, Trujillo), *fremés* (Trujillo). Zcela ojedinělá výpůjčka řeckého původu je *puli* ‚pták‘, doložená v caló jako *puli* (Usoz), *pu* (Trujillo), *pulía* (Trujillo), kterou jsme v jiných romských dialektech nezaznamenali.

3.7.4.2 Evropské přejímky

3.7.4.2.1 Slovanské přejímky

V iberských (para)romštinách se zachovalo velké množství slovanských výpůjček. Mnohé se objevují běžně i v jiných romských dialektech:

xolova/xoleva ‚kalhoty‘³⁹⁹ > *hobeliak* (bask), *jolebá* (Conde), *olibias* (Borrow), *olibás* (Coelho), *solebá* (Conde, Trujillo), *solibián* (Conde), *solibí* (Usoz), *solibeas* (Usoz)⁴⁰⁰.

*puška*⁴⁰¹ > *puschca* (kat), *puskia* (kat), *pusca* (bask, Hill, Conde, Borrow, Coelho), *puschca* (Usoz), *prusca* (Trujillo), *puca* (Coelho), *fusca* (Coelho);

*izba*⁴⁰² > *isba* (Pabanó);

sta- (*stoj-*) ‚stát‘, *staj(n)a* ‚stáj‘⁴⁰³ > *estaña* ‚stáj‘ (Coelho), též ‚stan‘ (Trujillo)⁴⁰⁴;

---

abstraktní pojmy, romský deminutivní sufix *-ici*, jeho adjektivní derivát *-itiko*, z něj *-icko*, *-to* pro řadové číslovky, *-is-*, *-in-*, *-iz-* pro slovesné přejímky a další.

³⁹⁷ Objevuje se ve velš. rom. *filišín*, litev. rom. *filačín*, sinti *filecin*.

³⁹⁸ Ve východoslov. rom. *fríma*, *frimica*.

³⁹⁹ Velmi starou slovanskou výpůjčkou je *xolova/xoleva* ‚kalhoty‘ (Boretzky uvádí srovnání se staroslověnským *xoleva* ‚bota‘), která je běžná v mnoha romských dialektech (cf. ROMLEX), v iberských (para)romštinách je zdokumentována s významem ‚kalhoty, spodky, punčochy‘.

⁴⁰⁰ V mnoha slovnících caló se často objevuje také sémanticky příbuzné a zvukově podobné slovo *jalares/solares*, pocházející patrně ze staré germanie (Sanmartín Sáez uvádí ve svém slovníku argotu tvary *alares, erales, jerales, jarales* (cf. Sanmartín Sáez, 1999, s. 468). Nelze vyloučit ani vzájemnou kontaminaci těchto dvou lexémů (počáteční hláska x-).

⁴⁰¹ Cf. čes., sloven., chorv., slovin. *puška*, srb., maked., bulh. *nyuka*. Tato slovanská přejímka se objevuje v mnoha romských dialektech, cf. ROMLEX.

⁴⁰² Cf. sloven., pol. *izba* ‚pokoj‘, čes. *jizba*. Výskyt tohoto slova v romských dialektech je spíše ojedinělý, sintsckém dialektu jsou doloženy tvary *izba*, *izma*, ve finské romštině *hisba* ‚dům, chalupa‘. Cf. ROMLEX.

sta- (*stoj-*) ,stát', *stan* ,místo'⁴⁰⁵ > *estaña* ,stan' (Trujillo), *stano* ,místo' (Trujillo).
*pernica*⁴⁰⁶ > *pernica* ,peřina' (Trujillo);
*kořnica*⁴⁰⁷ > *kunitsa* (kat), *konitza* (bask), *cornicha* (Borrow, Trujillo);
*(v)ulica*⁴⁰⁸ > *ulitza* (kat), *blich*a (Conde), *ulicha* (Usoz, Borrow, Trujillo), *olicha*
(Borrow, Coelho), *oricha* (Coelho);
*ververica/veverica*⁴⁰⁹ > *perberiche* ,myř' (změna významu ,veverka' → ,myř' nebo
jiný malý savec) (Conde), asi též *perpiche* ,kočka' (Usoz, Borrow, Trujillo)⁴¹⁰;
*prach*⁴¹¹ > *prajo* (Conde), *placo* (Usoz, Borrow), *praco* (Usoz, Trujillo), *prajendi*⁴¹²
(Trujillo), *plajo* (Coelho), *pajo* (Coelho);
*kral(j)*⁴¹³ > *crallis* (kat, Usoz, Borrow), *craillis* (kat), *cráyis* (Conde), *clalles*
(Coelho), *oclaye* (Borrow), *ocray* (Trujillo), *crally* (Trujillo), *manclay* (Usoz, Borrow),
manclay (Trujillo);
*trup*⁴¹⁴ > *trupos* (kat), *trupo* (Conde, Bright, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho),
drupos (Borrow), *drupo* (Trujillo), *grupo* (Coelho);
*bob*⁴¹⁵ > *bobi* (bask, Trujillo), *bobis* (Conde), *bobes* (Usoz, Borrow), *bobe* (Coelho);
*mačka*⁴¹⁶ > *machicó* (Borrow, Trujillo), *machican* (Borrow);

⁴⁰³ Cf. čes. *stáj* ,konírna', sloven. *stajňa*, pol. *stajnie*, ukr., bělorus. *стаўні*, srb. *cmaja* ,chlév'. Ve finské romštině *stanja* ,stáj', ve velšské romštině *staña* ,stáj', v sintsckém dialektu *stajnja*, *staña*, *stanja*.

⁴⁰⁴ Cf. též čes., sloven. *stan*, *stánek* apod.

⁴⁰⁵ Cf. chorv. *stan* ,byt', maked., srb. *стан* ,byt', čes., sloven. *stan*, *stánek* apod. Objevuje se v dialektch jihovýchodní Evropy, které jsou v kontaktu s jihoslov. jazyky.

⁴⁰⁶ Cf. maked. *перница* ,polštář'. Objevuje se i v jiných rom. dial.: burgenland. rom., lotyš. rom., prekmurski dial., východoslov. rom., rumungro, sint. dial., veršend. dial. *pernica*, severorus. dial. *pornica*. Cf. ROMLEX.

⁴⁰⁷ Cf. bulh., maked. *кошница* ,koř'. Tato výpůjčka se nachází i v některých jiných romských dialektch, např. v kalderaš. dial. jako *kořnica* ,koř', tvar *kořnica* se objevuje i v lovar. dial, sofij. erli, bugurdži, sint. dial.

⁴⁰⁸ Cf. bulh., maked., rus. *улица*, bělorus. *вуліца*, ukr. *вулиця*, chorv., pol., slovin. *ulica* ,ulice'. Tato slovanská přejímka se objevuje i v mnoha jiných romských dialektch jako *ulica* či *vulica*. Cf. ROMLEX.

⁴⁰⁹ Cf. maked. *вeрвeрница*, srb. *вeвeрница*, chorv. *vjeverica*, slovin. *veverica*, sloven. *veverička* ,veverka'; objevuje se i v některých dalších dialektch: gurbet. rom. *veverica*, dolenski dial., kalderaš., ursari, kosovské arli, sint. *veverica*, lotyš. rom. *veverkica*, maked. džambazi, bugurdži *ververica*. Cf. ROMLEX.

⁴¹⁰ Sémantický vztah mezi veverkou a kočkou je patrný i v jiných rom. dialektch, cf. např. velš. rom. *loli mačka*, *rukheski mačka* ,veverka', sint. dial. *rukheskeri mačka* ,veverka', cf. ROMLEX. Později došlo pravděpodobně z důvodu formální podobnosti k sémantické kontaminaci se španělským slovem *víbora* ,zmije'. Viz kapitola Lexikální morfologie.

⁴¹¹ Cf. čes., slov. *prach*, bulh. *пpax*, slovin. *prah*. Velmi běžné ve tvaru *praxo*, *praho* i v jiných romských dialektch. Cf. ROMLEX.

⁴¹² Asi tvar lokativu plurálu *praxende*.

⁴¹³ Cf. chorvat., slovin. *kralj*, srb. *кpалъ*, sloven. *král'*, čes. *král*. Běžné jako přejímka ve tvarech *kralo(s)*, *kralis* aj. i v jiných romských dialektch. Cf. ROMLEX.

⁴¹⁴ Cf. bulh., bělorus., rus., maked., ukr. *mpyn* ,mrtvola', slovin. *truplo* ,mrtvola', pol. *trup* ,mrtvola', maked. *mpynom* ,trup', čes., sloven., chorv. *trup*, srb. *mpyn* ,trup'. Tato slovanská přejímka se objevuje i v mnoha jiných romských dialektch, cf. ROMLEX.

⁴¹⁵ Cf. čes. *bob*, bulh. *боб*, sloven. *bôb*. Objevuje se běžně i v jiných romských dialektch. Cf. ROMLEX.

⁴¹⁶ Cf. srb., maked. *мачка*, slovin., sloven., chorv. *mačka* ,kočka'. Objevuje se i v mnoha jiných romských dialektch.

*grex*⁴¹⁷ > *gréjos* (Conde), *grecos* (Usoz), *crejete* (Borrow), *greco* (Trujillo);
*dosta*⁴¹⁸ > *dosta* (Usoz, Borrow);
plášť ‚plášť‘⁴¹⁹ > *plast*, *prast*, *brast* ‚deka, kabát‘ (bask), *plasta* (Conde, Trujillo, Coelho), *plastó* (Hill), *plastañá* (Trujillo), *plata* (Usoz, Borrow);
*сила*⁴²⁰ > *sisla* (Conde, Borrow, Trujillo), *сила* (Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *silno* ‚silný‘ (Usoz, Borrow, Trujillo), *posiláti* ‚silou‘ (Borrow);
*raca*⁴²¹ > *erratz* (bask);
*nebo*⁴²² > *nabó* (kat);
*rog*⁴²³ > *rogos* (Usoz), *rogo* (Trujillo);
*rak*⁴²⁴ > *raquí* (Usoz), *raco* (Borrow), *rascó* (Trujillo);
*svet*⁴²⁵ > *suete* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo), *suete* (Coelho)⁴²⁶;
**кърчѣма*⁴²⁷ > *khertxima* (bask), *kachima* ‚stánek‘ (Trujillo), *cachiman*, *cachimani* ‚stánek, obchod‘ (Sales Mayo), *caximbra* ‚taverna‘ (braz.);
*škorně*⁴²⁸ > *cornés* (Borrow);
*groš*⁴²⁹ > *grúje* (Conde), možná též *achtongorihá* (Sentmenat);
krupica ‚krupice‘ (staroslověnsky *krupa* ‚kroupy‘, *krupica* ‚drobná částička‘)⁴³⁰ > v

⁴¹⁷ Cf. srb. *грех*, slovin. *greh*, bělorus. *грэх*, rus. *грех*, bulh. *грях*, maked. *грев*, chorv. *grieh* ‚hřích‘. Objevuje se i v jiných romských dialekttech, cf. ROMLEX.

⁴¹⁸ Cf. čes. *dost*, pol. *dość*, sloven. *dost*, srb. *доста*, chorv. *dosta* ‚dost‘. Velice běžné i v ostatních romských dialekttech.

⁴¹⁹ Cf. čes., slov. *plášť*, srbsky *плашт*, chorvatsky *plaszt*, slovinsky, staročes. *plášč*. V jiných romských dialekttech se objevuje *plasta* ‚prostěradlo‘ (veršend.), *plasta/plašta* ‚kabát‘ (sint.), *plašta* ‚plášť‘ (velš. rom.), *plasta* ‚prostěradlo‘ (prekmurski dial.), *plasta* ‚plátno‘ (burgenland. rom.), cf. ROMLEX.

⁴²⁰ Cf. bulh., maked., srb., rus. *сила*, chorv., sloven. *сила*, pol. *siła*, čes. *síla*. Objevuje se i v některých dalších romských dialekttech: dolenski rom., kalderaš., bugurdži, maked. arli.

⁴²¹ Cf. slovin. *raca* ‚kachna‘. Bakker (1991) uvádí etymologii z maďarštiny (cf. maď. *réce*, *ruca* ‚(divoká) kachna‘ nebo z rumunštiny: cf. rum. *rață*, dle našeho názoru je však pravděpodobnější původ z jihoslovanského *raca* ‚kachna‘. Také Borretzky (1994) uvádí u slova *ráca* ‚kachna‘ etymologii ze srbochorvatštiny. Objevuje se místy i v jiných romských dialekttech.

⁴²² Cf. maked. *небото*, rus. *небо*, bulh. *небе*, bělorus. *неба*, sloven. *neba*, pol. *niebo*, čes. *nebe*. Objevuje se i v několika dalších romských dialekttech, cf. ROMLEX.

⁴²³ Cf. bulh., bělorus., srb. *poz*, chorv., slovin. *rog*, sloven., čes. *roh*. Objevuje se i v mnoha dalších romských dialekttech.

⁴²⁴ Cf. srb., bulh., mak., rus. *рак*, čes., sloven., pol., chorv. *rak*. Doloženo v mnoha romských dialekttech.

⁴²⁵ Cf. bulh. *свят*, maked. *светом*, pol. *świat*, sloven., slovin. *svet*, srb. *свем*, chorv. *svijet*, čes. *svět*. Objevuje se jako slovanská přejímka i v dalších romských dialekttech.

⁴²⁶ V caló doloženo ve významu ‚svět‘ a ‚lidé‘, druhý význam je pravděpodobně sémantickým kalkem ze španělštiny, cf. *todo el mundo* ‚všichni (lidé)‘.

⁴²⁷ Cf. čes., sloven., chorv., slovin. *krčma*, pol. *karczma*, dolnoluž. *kjarcma*, ukr. *кóрчма*, rus. *корчма*, maďar. *kocsma* (slovan. přejímka). Objevuje se v některých romských dialekttech (velš. rom., rumungro, lovar. *kirčima*, sofij. erli *kračma*, gurvari *korčma*, kalderaš. *kírčima*, *kírčma*, *kírčuma*, východoslov. rom. *karčma*, sint. rom. *karčima*, *kerčima*, *kerčema*). Cf. ROMLEX.

⁴²⁸ Cf. staročes. *škorně* ‚boty‘, objevuje se též v polštině, slovin. *škornji*. V romských dialekttech spíše vzácnější: dolenj. rom. *škornja*, fin. rom., velš. rom. *skorni*, litev. rom. *škorňa*, sint. dial. *škorni*.

⁴²⁹ Cf. čes. *groš* (starý stříbrný peníz), ukr. *гроші*, bělorus. *грошы*, pol. *grośiwo*. Objevuje se i v dalších rom. dialekttech: *guruša* (velš. rom.), *guruxa* (fin. rom.), *grošo* (kalderaš., sinti), *guršo* (sinti). Cf. ROMLEX.

iberských (para)romštinách v posunutém významu ‚rýže‘: *corpitza* (Sentmenat), *urpitça* (Vallmitjana), *corpichi* (Usoz, Borrow), *arcopicho* (Trujillo), *corpiche* (Trujillo), *colpiche* (Coelho), doloženo též v nedávných pramenech jako *curpichí* (Gordaliza), *corpicha/curpicha* (Montoya-Gabbarri) a taktéž v brazilské pararomštině. U tohoto slova se obvykle uvádí neznámý původ, domníváme se však, že navržená etymologie dobře odpovídá hláskovému vývoji v iberských (para)romštinách a zároveň sémantická modifikace ‚krupice/kroupy‘ → ‚rýže‘ je možná, vezmeme-li v potaz geografické rozšíření rýže v 15. a 16. století.⁴³¹

Další pravděpodobné slovanské přejímky:

rum. *brânză*, skrze slovanské jazyky⁴³² > *brinza* ‚maso‘ (Bright, Usoz, Borrow, Trujillo), ‚luštěnina‘ (Trujillo);

cicaj ‚kočka‘⁴³³ > *tzitzay* (kat, Sentmenat), *txitzaia* (bask), *chichai* (Conde), *chichojí* (Usoz, Borrow), *chichobo* (Coelho)⁴³⁴, *chichais* (Bright). Původ slova je dle našeho názoru možné hledat buď v deminutivní formě (*muca* ‚kočka‘ → *mucica* ‚kočička, koťátko‘ (kalderaš. dial.), *mačka* → *mačica* (východoslov. rom.) (cf. také maďarské slovo *cica* ‚kočička, koťátko‘) nebo v souvislosti s citoslovcem *čiči* (volání na kočku) objevujícím se v různých jazycích.

V iberských (para)romštinách najdeme i (dle našeho názoru slovanské) přejímky, které nemají obdobu v jiných romských dialektch.

Pravděpodobnou slovanskou přejímkou je iberoromské slovo *bato* ‚otec‘⁴³⁵>

---

⁴³⁰ V ostatních romských dialektch se základ *krup-* objevuje pouze ojedinele: v lotyš. rom. *kurpeņa* ‚kroupy‘, veršend. dial. *korpa* ‚otruby‘. Cf. ROMLEX.

⁴³¹ V jiných romských dialektch se ve významu ‚rýže‘ objevují evropské přejímky, např. z řec. *rýzi*, slovan. *ryža*, maď. *rizs*, turec. *pirinç*, něm. *Reis* apod.

⁴³² Zajímavou přejímkou objevující se v *caló* je slovo *brinza* s poněkud nejasně motivovanou modifikací významu ‚sýr‘ → ‚maso‘. Za nejpravděpodobnější považujeme domněnku, že se jedná o výpůjčku z některého ze slovanských jazyků (ve slovanských jazycích se slovo objevuje jako rumunská přejímka s významem ‚sýr‘, v tomto významu se jako rumunská výpůjčka objevuje i v rom. kalderaš. dial. Samotné rumunské slovo *brânză* je však neznámého původu (cf. Novák, 2007). Výpůjčka přímo z rumunštiny (nebo z některého z rom. dialektů) se nám nezdá příliš pravděpodobná. V případě významu ‚luštěnina‘ by mohlo jít o sémantickou kontaminaci s německým slovem *Linse* ‚čočka‘ (v sint. dial. *linza*).

⁴³³ Slovo *cicaj* ‚kočka‘ (Boretzky neuvádí etymologii) se objevuje v romských dialektch spíše vzácně (bulh. erli rom. *cicaj*, cf. ROMLEX). Ve všech iberských (para)romštinách je však doloženo.

⁴³⁴ Cf. *cicavní* (Boretzky).

⁴³⁵ Cf. srb. *bato* ‚bratr‘, ukr. *bat'ko*, rus. *bátuška* apod. ‚otec‘, maď. *bátya* ‚starší bratr‘, *bácsi* ‚strýc‘ (podle některých maď. slovníků pocházejí obě slova z dětské mluvy, jiné slovníky uvádějí slovanský původ). „V Čechách se říkává přílišnému dobráku, který nedovede nikomu nic odepřít, *bát'a*; na Moravě v témže smyslu říkají *bat'a*, ale užívají toho slova i k důvěrnému oslovení mužských osob (»jak se máte, baťo?«, jako se v Čechách říkává i cizím lidem »strýčku, kmotře« a pod.). V staré češtině je u Dalimila i j. doloženo oslovení »bát'o! (říká se tak bratru, ale i cizím mužům). Odtud příjm. Bát'a, Baťa, Batěk (...) Podle pravděpodobného výkladu Bernekrova, který srovnává rus. oslovení otce i cizích lidí *bát'a*, *bat'ka*, *bátuška*, bulh.-srb. *bašta*, jsou to vše domácí tvary slova *bratr* (...) podle *b* m. *br* pocházejí asi z mluvy dětské (...) A jako se říkávalo *bát'o* a říká v Rusku *bátuško* i lidem cizím, tak říkáme i my »milý brachu«

battou (kat), *batou* (kat), *bato* (kat, Sentmenat, bask, Conde, Bright, Borrow, Trujillo, Coelho), *abatíco* (Usoz, Borrow), *batu* (Usoz, Borrow, Trujillo), *batico* (Usoz), *batuces* (Trujillo), *bata* (Coelho), *pato* (Coelho), *patarró* (Coelho). Jedno ze slov, které je charakteristické pro iberské (para)romštiny. Nejčastěji se uvádí neznámá etymologie, slovanský původ (bez bližší specifikace) uvádí Ropero Núñez⁴³⁶, Boretzky udává, že slovo pochází ze slovanského *brat* (Boretzky, 1998, s. 100)⁴³⁷

rom. ? > *arapuchi* ‚želva‘ (Usoz, Borrow), *arapuche* ‚želva‘ (Trujillo), *charapuchi* (Usoz), *choropaguia* (Usoz), *arripichi-conchi* (Trujillo). V jiných rom. dialektech není doloženo. Borrow uvádí etymologii z rus. *чепенaxa* ‚želva‘. Fuentes Cañizares navrhuje, dle našeho názoru správně, že tvar *arripichi-conchi* je složenina, kterou srovnává s portugalským *sapoconcho* ‚želva (bahenní)‘, nevyklučuje ani kontaminaci se španělským dialektálním *carapuche*, *carapucho* (špan. *carapacho* ‚želví krunýř‘) a upozorňuje na rumunský výraz *broască țestoasă* ‚želva‘ (rum. *broască* ‚žába‘), cf. také slovensky *korytnačka* ‚želva‘, v některých lokalitách též ‚ropucha‘. Slovo *arapuche* se však také velmi podobá po formální (ale i sémantické stránce) slovu *ropucha* (cf. čes., sloven., pol., ukr. *ropucha*, litev. *rupūžė* ‚ropucha‘, lotyš. *rupucis* ‚želva‘) a případnou souvislost nelze dle našeho názoru vyloučit.

3.7.4.2.2 Německé přejímky

V iberských (para)romštinách jsme identifikovali i několik výpůjček z němčiny:

něm. *Kloster* ‚klášter‘ > *costuri* (Conde, Usoz, Borrow, Trujillo);

něm. *singen* ‚zpívat‘ > *singar* ‚zpívat‘ (Usoz), *singa* ‚píseň‘ (Usoz, Borrow, Trujillo);

něm. *Mus* ‚kaše‘ (velš. rom. *muza* ‚kaše‘) > *muza* ‚mouka‘ (katal. rom.), *maz* ‚jídlo‘ (braz. pararom.);

něm. *Schuhmacher* ‚švec‘ > *chumajarri* (kat);

něm. *Heller* ‚haléř‘⁴³⁸ > *jeriá* ‚peníze‘ (Usoz);

3.7.4.2.3 Přejímky z románských jazyků

Je přirozené, že iberské (para)romštiny obsahují četné lexémy z jazyků, s nimiž byly jejich mluvčí v bezprostředním kontaktu, tedy i z románských jazyků a baskičtiny. O

(nebo i »milá brachu«, jako »kluku všivá«) spíše osobám cizím než skutečnému bratru.“ (*Naše řeč*, Drobnoti, 1928).

⁴³⁶ „Palabra característica del caló andaluz, de origen gitano y, en éste seguramente de origen eslavo“ (cit. Corominas (1954), in: Ropero Núñez (1991, s. 114).

⁴³⁷ Cf. však také *bad* ‚děd‘ v jazyce Domů (Macalister, 1914, s.142).

⁴³⁸ Ojevuje se ve velš. rom. *hera*, *xara*, *sinti xajaria*, *xajera*, *xajri*, *xajro*, v angl. pararom. *hora*, cf. ROMLEX. Matras (2007, s. 24) uvádí, že toto slovo se objevuje pouze v sint. dial. a ve velš. a angl. rom. a uvádí původ z něm. *Heller*.

některých raných přejímkách jsme se již zmínili v souvislosti s morfológickou strategií jejich začleňování do romštiny.

Míšení iberské romštiny s kontaktními jazyky má však v pozdějších vývojových fázích za následek, že v mnohých případech již nelze hovořit o výpůjčkách z kontaktních jazyků. Dle jedné z teorií o vzniku pararomštin se dokonce naopak uvažuje o výpůjčkách z romštiny začleňovaných do majoritního jazyka (teorie relexifikace).

V této práci se přidržíme termínu výpůjčka či přejímka ve třech následujících případech: 1) lexém je začleněn do pararomštiny pomocí specifické morfologie, jeho tvar v pararomštině se tedy liší od tvaru v kontaktním jazyce; 2) lexém nepochází z jazyka okolního obyvatelstva, s nimiž jsou mluvčí v bezprostředním kontaktu, např. španělské výpůjčky v baskické pararomštině dokumentované ve starších pramenech; 3) lexém je doložen v nejranějších pramenech a spadá do kategorie tzv. kulturních výpůjček.

Výpůjčky z francouzštiny se objevují sporadicky zejména ve starších pramenech k baskické pararomštině, jako např. franc. *bleu* ‚modrý‘ > *blui(a)* ‚policista‘ (Bakker), franc. *punaise* ‚štěnice, napínáček‘ > *punaxa* (Bakker). Další francouzské přejímky bychom snad našli i v caló a zejména katalánské pararomštině, důkladnou analýzu z tohoto hlediska jsme zatím neprováděli.

V caló se nacházejí sporadicky výpůjčky z katalánštiny. Jako příklad přejímky z katalánštiny se často uvádí katal. *mateixo* > *matejo* (Usoz, Trujillo, Pabanó). Není nám známo, že by dosud byla provedena důkladná analýza slovníků caló, která by mohla odhalit další katalanismy.

Za katalánskou výpůjčku považujeme také tvar *begai* ‚krát‘ (Usoz, Trujillo, Pabanó), např. *duis begais* ‚dvakrát‘ (Usoz) (< katal. *vegada*, PL *vegades*). Tvar *vegada* (PL *vegadas*) je doložen i ve staré španělštině, jak však uvádí Dworkin (2005, s. 647), již koncem 15. století zastaral a jeho užívání bylo omezené. Navíc tvar *begai* lépe odpovídá dle našeho názoru hláskovému vývoji z plurálové formy *vegades*.

Výpůjčky ze španělštiny (a z portugalštiny) jsou dokumentovány v jazyce Romů žijících na území Portugalska. Předpokládá se, že tito Romové pocházejí původně z oblastí jižního Španělska.

Také v baskické (para)romštině jsou zaznamenány přejímky ze španělštiny (některé se však objevují i v baskičtině) jako *bentana* ‚okno‘ (špan. *ventana*, bask. *bentana*), *bilo* ‚vlas, chlup‘ (špan. *pelo*, bask. *bilo*), *biratu* ‚vidět‘ (špan. *ver*), *etxatu* ‚postrádat‘ (špan. *echar*), aj.

V mnohých případech je obtížné identifikovat, ze kterého jazyka výpůjčka

pochází, např. v bask. pararomštině je doložen tvar *sablia* ‚písek‘, pocházející pravděpodobně z franc. *sable* ‚písek‘, ovšem cf. též špan. *sablón* ‚hrubý písek‘. Slovo *angel* ‚anděl‘ ve slovníku markýze ze Sentmenat může být přejímka ze španělštiny i z katalánštiny, ve slovníku Condeho nacházíme přejímky, které mohou být španělské i portugalské, jako např. *agostuncho* ‚srpen‘ (špan., port. *agosto*), *barbuna* ‚vousy‘ (špan., port. *barba*).

Španělské přejímky v jiných iberských (para)romštinách mohou být dle názoru některých lingvistů považovány za důkaz předchozího jazykového kontaktu se španělštinou. Bezpochyby je tomu tak v případě portugalských Romů. Španělské výpůjčky obsažené např. v baskické či katalánské pararomštině však nemusejí vždy nutně znamenat, že Romové přišli do těchto oblastí ze Španělska. V kontextu pojetí pararomštiny jako tajného jazyka by se dalo dle našeho názoru spekulovat i o určitých pragmatických strategiích uplatňovaných při začleňování výpůjček tak, aby okolnímu obyvatelstvu zůstaly nesrozumitelné. V některých hraničních oblastech, např. v Katalánsku, jsou dokumentovány případy až kvadrilingvních Romů. Zejména v minulosti mohli tito Romové zvolit výpůjčku z kontaktního jazyka tak, aby jim okolní obyvatelé nerozuměli. Naopak v oblastech středního a jižního Španělska, kde Romové ovládali jen španělštinu a *caló*, se při začlenění španělské výpůjčky přetvářela její forma, mj. pomocí přidání specifického sufixu, např. *-uncho*, *-uno* apod. V současnosti spolu s rozšířením španělštiny i do původně nešpanělsky mluvících regionů by se dala předpokládat preference začleňování výpůjček pomocí sufixů, jak dokládá i Adiego (2005), který u svých informantů pocházejících z různých částí jižního Španělska a žijících nyní v Katalánsku zaznamenává španělské přejímky jako *mesúna* ‚stůl‘ (špan. *mesa*) a *xarerúnji*⁴³⁹ ‚hrnčíř‘ (špan. *jarrero*).

3.7.4.2.4 Několik romských slov nejasného původu

V iberských (para)romštinách jsme našli také několik slov nejasného původu, které se objevují v romských dialektech spíše vzácně:

rom. *raxami* ‚druh oděvu, kabát‘⁴⁴⁰ > *aljámi* (Sentmenat), *brialajámi* (Sentmenat), *garamoilak* (bask), *kharamiak* (bask), *jaráme* (Conde), *jamorri* (Conde), *erajamí* (Usoz, Borrow), *jarámi* (Borrow), *harame* (Coelho)

⁴³⁹ Adiego tu použil romský přepis, španělský přepis by byl *jarerruñi*.

⁴⁴⁰ Dle ROMLEXU nalezeno kelderáš., rom., rumungro, sint. *raxami* ‚kabát‘, velš. rom. *raxuni* ‚kalhoty‘, Boretzky (1994) uvádí sint. *rahmin* ‚kabát‘.

rom. *maxaró* ‚svatý‘⁴⁴¹ > *maxero* (kat), *magaro* (kat), *makharó* (kat), *majare* (kat), *macharé* (Sentmenat), *majaró* (Conde, Bright, Usoz, Borrow, Trujillo, Coelho), *manjaré* (Trujillo), *manjoró* (Trujillo), *majoril* (Bright), *majáriges* (Bright). Etymologie zůstává neznámá. Snad může souviset i s rom. *maxado* ‚(rituálně) nečistý‘⁴⁴².

Co se původu slova týče, španělský slovník DRAE navrhuje u výrazu *majareta* (aniž zmiňuje evidentní původ z *caló*) arabskou etymologii *maḥrūm* ‚mizerný‘. Slovník arabštiny⁴⁴³ uvádí slovo *maḥārim* ve významu ‚zakázaný, nedoknutelný, posvátný, svatý‘ a *maḥrūm* ‚zbavený něčeho, pozůstalý‘⁴⁴⁴. Arabská etymologie dle našeho názoru dobře odpovídá z hlediska fonologického i sémantického, Romisté se však zpravidla shodují na absenci arabského vlivu v romštině⁴⁴⁵. Uvažovat lze i o souvislosti s řec. *makarios* (řec. μακαριος, zkráceně μάκαρ ‚šťastný, požehnaný‘), které se objevuje i v Novém zákoně. Tento původ uvádí Borrow i Torrión. Vzhledem k faktu, že periferní romské dialekty často obsahují řecké přejímky, které v jiných dialektech nejsou doloženy, se lze přiklonit k řecké etymologii jako k pravděpodobnější, otázku původu tohoto slova však necháváme zatím nezodpovězenou.

3.7.4.2.5 Výpůjčky z argotu a slova neznámého původu

Ve smíšeném jazyce *caló* jsou již v nejstarších pramenech sporadicky dokumentovány opakující se výpůjčky ze starošpanělského argotu (*germanía*) a rovněž slova, u nichž dosud nebyla stanovena etymologie. Manuskript č. 3929 datovaný podle Hilla do konce 17. stol. či dle Adiega do 1. pol. 18. st. obsahuje výrazy mající své protějšky ve *Vocabulario de Germanía* z období Zlatého věku (Juan Hidalgo, 1609): *estiuar* ‚dát‘ (Hidalgo: *estivar* ‚trestat‘), *gumarra* ‚slepice‘ (Hidalgo: *gomarra* ‚slepice‘), *ojaragres* ‚punčochy‘ (Hidalgo: *alares* ‚punčochy‘) a výrazy založené na metafoře typické pro argot jako *feroz* ‚býk‘ (špan. ‚zuřivý, divoký‘), *piños* ‚zuby‘ (špan. *piñón* ‚piniový

⁴⁴¹ Cf. ROMLEX *masxari* ‚panna Marie‘ (lotyš. rom.), Boretzky (1998, s. 102) uvádí též *maxaró* (piemont. sint.).

⁴⁴² Cf. velš. rom. *máxado*, sint. *maxado*, *maxedo*, sepečides. *maxarime* ‚nečistota‘, doloženo též ve tvarech lovari *marhime*, *mahrime* a *magardo*, poslední dvě uvedeny <http://romafacts.uni-graz.at/index.php/culture/introduction/roma-culture-an-introduction>.

⁴⁴³ A dictionary of modern Arabic, online dostupné z: <http://dc339.4shared.com/doc/JV87vLBs/preview.html>, cit. 8.8.2012.

⁴⁴⁴ Také turecký etymologický slovník (<http://www.nisanyansozluk.com/>) uvádí arabskou výpůjčku *mahrūm* pocházející z arab. *maḥrūm* (< *ḥarama*) ve významu ‚zakázaný, vyloučený, zbavený něčeho‘.

⁴⁴⁵ Matras (2002: 25) uvádí: "The lack of Arabic influence in Romani - isolated items such as *dzet* ‚oil‘ (Arabic *zēt* ‚olive oil‘) can be explained as borrowing via Persian or Armenian - has generally been regarded as evidence either for an early migration preceding the Islamic conquests, or for a northern migration rout..."

oříšek'), *ratundi* ,cizrna' (cf. špan. *redondo* ,kulatý').⁴⁴⁶

Condeho slovník (1810) obsahuje výpůjčku z argotu *ampio* ,olej' (cf. Usoz: *ampio* ,olej', *lampión* ,olej' ve frankoprovincálském argotu), Bright (1818) uvádí *jalares* ,spodky' (Hidalgo 1609: *alares* ,punčochy'), v jeho slovníku se dále objevuje množství slov, jejichž původ se nám zatím nepodařilo určit. V dalším slovníku (Usoz) se kromě četných slov neznámého původu objevuje i několik slov typických pro argot jako *piltra* ,postel' (cf. Hidalgo), *polvorosa* ,cesta' (špan. ,prašná', cf. Besses), *pinsorra* ,veš' (cf. též Besses). Mnohá slova z argotu se objevují i v Borrowově slovníku *The Zincali*, jako např. *lima* ,košile'. Důkladná analýza slovníků Usoze a Borrowa by však pravděpodobně odhalila nejen výpůjčky z argotu, ale snad i některá další slova náležející ke starému - v jiných dialektech již zaniklému či ojedinělému - romskému dědictví.⁴⁴⁷ Autoři slovníků vydaných později (s výjimkou Coelho) již zcela zaměňují - ať již z neznalosti či ve snaze co nejlépe uspokojit tehdejší poptávku trhu a nabídnout co nejobsáhlejší slovník - argot a caló⁴⁴⁸. Relativně nedávné výzkumy caló však odhalují, že i přes jistý vliv argotu - Adiego (2005) uvádí výrazy *ampio*, *lima*, *polvorosa* - rozhodně nelze hovořit o masivním míšení. O vlivu caló na argot pojednáváme ve druhém dílu této práce.

4 Závěr prvního dílu

V první části práce jsme se zabývali variantami iberských (para)romštin, jejich vznikem, vývojem a lingvistickým popisem.

Nejprve jsme stručně seznámili čtenáře (mj. ne-romisty) se základní problematikou romského jazyka a romské lingvistiky. Vysvětlili jsme některé pojmy, s nimiž jsme posléze pracovali (např. pararomština, obecná romština), a vytýčili jsme základní okruhy problémů současné romistiky (např. rekonstrukce rané romštiny, klasifikace romských dialektů), které byly klíčové i pro naši práci.

V naší práci jsme vycházeli z hypotézy, že Romové přinesli na Pyrenejský poloostrov v 15. století archaický dialekt romštiny, který se v mnoha ohledech příliš nelišil od rekonstruované fáze tzv. rané romštiny. Obecnou, případně rekonstruovanou ranou romštinu jsme se proto snažili zvolit za východisko, od něhož jsme odvozovali

---

⁴⁴⁶ Nelze však vyloučit ani kontaminaci rom. slovem *riviti* ,hrách', které je řeckou výpůjčkou. Adiego (1998) uvádí neznámý původ. Cf. též Conde: *redúndi*, Usoz: *randundo*, *rendundes* ,cizrna', Borrow: *redundis* ,cizrna', doloženo i v argotu: Salillas (1896): *redundí* ,cizrna', Besses (1905): *redundi*, *rejundi* ,cizrna'.

⁴⁴⁷ Analýze caló v Borrowově slovníku se - alespoň částečně - věnoval Fuentes Cañizares. Jeho práci jsme bohužel měli k dispozici jen v neúplné elektronické podobě.

⁴⁴⁸ Tento fenomén nestojí v centru zájmu naší práce. Více o něm pojednává např. Buzek (2011).

následný vývoj iberských (para)romštin v jednotlivých jazykových subsystémech. Věnovali jsme se mj. vývoji fonologickému, morfologickému a lexikálnímu, částečně také syntaxi, pozornost jsme zaměřili i na problematiku pravopisu.

V historických pramenech ke *caló* a dalším iberským (para)romštinám se setkáváme se značnou různorodostí forem téhož slova. Ty souvisejí zjevně s lokálními odlišnostmi těchto variant, ale často také s velmi specifickou transliterací, která je mnohdy nejednotná i v rámci jednoho pramene a ztěžuje interpretaci zejména zvukové podoby popisovaného jazyka. Autoři se opírají o různé pravopisné systémy, mj. v případě katalánské a baskické (para)romštiny se často setkáváme s pravopisem španělským, francouzským a katalánským, resp. baskickým. Pro problematické hlásky (zejména sykavky a afrikáty, také velární /x/) se často používá i přepis z dalších jazyků (např. z němčiny, z italštiny, z angličtiny) nebo zcela osobitý pravopis. Také v *caló* se kromě španělského pravopisu uplatňují sporadicky i ortografické vlivy dalších jazyků či zcela osobitý přepis. Vzhledem k tomu, že autoři do svých slovníků často zahrnovali necitovaná starší díla od jiných autorů, která zpravidla ponechávali bez úprav v původní podobě, je dle našeho názoru velmi pravděpodobné, že se ve slovnících objevuje mimo jiné i starý španělský pravopis, který ještě v 18. století např. rozlišoval *b / v, c / ç / z, -ss- / -s-, x / g / j* či preferoval grafémy *ph, th, ch* a *y* ve slovech řeckého původu. Stopy tohoto archaického pravopisu, které lze ve starších slovnících *caló* vyzorovat, mohou komplikovat interpretaci zejména zvukové podoby tehdejšího *caló*.

V kapitole o fonologii jsme podrobně charakterizovali hláskový vývoj všech tří iberských (para)romštin. Každý zkoumaný jev jsme nejprve stručně popsali v rekonstruované rané romštině a v ostatních romských dialektech. Posléze jsme srovnali jeho vývoj či podobu v iberských (para)romštinách, přičemž jsme kladli důraz i na jazykový kontakt se španělštinou a dalšími jazyky či jazykovými variantami Pyrenejského poloostrova. Tento jazykový kontakt nastal již v 15. století, v úvahu tudíž bereme kromě současného stavu kontaktních jazyků i jejich diachronní vývoj.

Na základě jazykového materiálu extrahovaného ze slovníků a dalších pramenů k iberským (para)romštinám jsme dospěli k následujícím závěrům:

1) Palatalizace okluziv, která se vyskytuje v různých romských dialektech, byla pravděpodobně přítomna i v rané fázi iberské romštiny, přičemž různé výsledky palatalizovaných skupin /di/ a /ti/ v jednotlivých iberských variantách dle našeho názoru napovídají, že se původně jednalo spíše o palatalizované dentály než o afrikáty.

2) Typickým jevem popisovaných iberských (para)romštin je tzv. posílení

okluziv, které se v interní pozici v jazycích Pyrenejského poloostrova realizují povoleně jako frikativy. Výsledkem tohoto posílení může být vložení homorganické nazály či likvidy, desonorizace, příp. geminace. Vkládání homorganické nazály jsme místy zaznamenali i v jiných pozicích, např. před neznělými okluzivami, frikativou /x/ či afrikátou /č/.

4) Pro iberské (para)romštiny je dále charakteristická neutralizace protikladu aspirace, která je důsledkem jazykového kontaktu. Důsledkem jazykového kontaktu je v iberských (para)romštinách i neutralizace /b/ a /v/.

5) Z romského aspirovaného /th/ pokračují v iberských (para)romštinách zpravidla afrikáty, méně často sibilanty. Afrikáta /č/ pokračuje v některých případech v *caló* i z aspirovaného /kh/. Inventář afrikát je v iberských (para)romštinách chudší než se předpokládá v rané romštině, neboť se přizpůsobuje jazyku okolního obyvatelstva.

5) Velmi zajímavý je dle našeho názoru vývoj sibilant, který úzce souvisí s vývojem těchto hlásek v jazyce okolního obyvatelstva. Kromě pravidelného vývoje (např. /z/ > /s/, /š/ > /x/) jsme našli i doklad staré záměny sibilant, která byla v určitém období poměrně běžná ve španělštině a mohlo k ní pod vlivem jazykového kontaktu docházet i v *caló*.

6) V iberských (para)romštinách bývá zpravidla zachován fonologický protiklad raně romských sonor /r/ a (pravděpodobně retroflexního) /ř/, které se v iberských variantách realizuje pod vlivem jazykového kontaktu jako vícekmitová alveolární vibranta.

7) Nejčastějším výsledkem raně romské skupiny /*ndř/ je v iberských pararomštinách /nr/ (zejména v *caló* a katalánské pararomštině), nacházíme však i skupiny /ndr/ (nejčastěji v baskické pararomštině), /r/ (ojediněle se objevilo /ntr/ a /mbr/).

8) Ve všech iberských (para)romštinách je dále doloženo velké množství sporadických hláskových změn, jimž jsme věnovali samostatnou kapitolu.

Vývoj fonologického subsystému ve všech třech zkoumaných iberských (para)romštinách vykazuje řadu společných rysů, v některých ohledech se však iberské (para)romštiny mezi sebou liší. Mnoho změn (společných i specifických) je způsobeno jazykovým kontaktem a nedá se připsat společnému či samostatnému vývoji těchto variant. Některé změny však poukazují buď na společnou vývojovou fázi, nebo alespoň na intenzivnější vzájemný jazykový kontakt. Lingvisté zatím věnovali pozornost zejména společnému hláskovému vývoji /š/ > /x/ v mnoha slovech, který ukazuje na vliv

španělštiny při formování iberských pararomštin. Na našem jazykovém materiálu jsme však ukázali, že jevů zasluhujících podrobnější zkoumání je mnohem více.

V kapitole o morfologii jsme se zabývali především dochovanými pozůstatky raně romské morfologie, které jsme opět dokumentovali na jazykovém materiálu našeho korpusu iberských (para)romštin. Kapitola je rozdělena na oddíly pojednávajících o dochované romské jmenné (substantivní a adjektivní) flexi, o členu, zájmenech a deiktických adverbích a o slovesné flexi. Dva oddíly jsou věnovány také jmenné a slovesné lexikální morfologii. Mnohým z těchto jevů (mj. z oblasti deixe a slovesné a lexikální morfologie) dosud nebyla věnována v literatuře pozornost. Naopak morfologii pocházející z kontaktních jazyků, která je dobře popsána v lingvistických pracích o iberských pararomštinách, jsme se věnovali pouze okrajově.

V oddílu o jmenné morfologii jsme dokumentovali pozůstatky romského rodu, čísla a pádu substantiv i adjektiv, ale i jejich rozrušení pod vlivem jazykového kontaktu. Romská pádová morfologie se objevuje u substantiv pouze v ojedinělých pramenech dokumentujících flexivní fázi iberské romštiny. I v těchto pramenech jsme však již zaznamenali větší či menší rozrušení romského pádového systému, které se projevuje záměnou jednotlivých pádů. V iberských pararomštinách se pak zachovaly pouze lexikalizované zbytky pádu. Naopak pádová flexe osobních zájmen je byla zjevně produktivní po delší dobu, ale i ta se nakonec v iberských pararomštinách lexikalizovala a vybrané pádové tvary se začaly používat pro celé paradigma. Archaickým rysem romského pádového systému, který jsme našli v katalánské romštině z 19. století, je zájmeno v pádu obliquu ve funkci recipienta slovesa *dát* a v posesivní konstrukci.

Romský člen je v některých pramenech dochován, v mnoha případech pak došlo k univerbizaci členu a substantiva. V některých pramenech je dokumentován původní tvar členu 3PL *ol*. Demonstrativní zájmena jsou v iberských (para)romštinách doložena nejčastěji v dlouhých tvarech (*adava, akava* apod.), které se předpokládají v rané romštině. Stejně tak genitivní tvary substantiv jsou v *caló* a katalánské romštině doloženy v archaické nezkrácené podobě. V iberských (para)romštinách jsme našli i četné pozůstatky zájmen vztažných či tázacích, přivlastňovacích, neurčitých i záporných. Původní romské číslovky 1-10 jsou dobře dochovány, konzervativní je distribuce spojek mezi desítkami a jednotkami v raných pramenech, paradigma vyšších číslovek však bylo zjevně záhy rozrušeno.

V iberských variantách jsme dále identifikovali pozůstatky romské spony a četné neperfektivní i perfektivní slovesné kmeny, jejichž funkční opozice však v

pararomštinách zanikla. Produktivní sufixy osoby nacházíme v některých raných pramenech a v katalánské romštině 19. století, jejich lexikalizované pozůstatky (mj. 3SG, ale i 1SG, 2SG) se objevují ve všech iberských pararomštinách. Opozice v kategoriích času, aspektu a modality jsou dochovány pouze v katalánské romštině 19. stol. a ve slovníku Sentmenata. Z nefinitivních slovesných tvarů je dobře dochováno minulé participium a pozůstatky gerundia. Řešení infinitivu, který raná romština neměla, se ve flexivní fázi iberských romštin v jednotlivých pramenech různí a zdá se, že tato kategorie byla, alespoň v případě andaluského caló, záhy převzata z majoritního jazyka. V iberských (para)romštinách dále najdeme i pozůstatky raně romského vyjadřování modality, z nichž některé, jako např. tvar **ašti*, jsou v ostatních romských dialektech dochovány spíše ojediněle.

Téměř všechny raně romské jmenné derivační sufixy jsou, jak jsme ukázali, velmi dobře doloženy a některé zůstaly produktivní i v pozdějších vývojových fázích iberských (para)romštin (např. *-ipén*). Rané jmenné výpůjčky z jazyků Pyrenejského poloostrova byly nejprve začleňovány pomocí morfologie řeckého původu, jak bylo běžné i v rané romštině. Domníváme se, že později se začaly místo řecké morfologie uplatňovat specifické sufixy (např. *-incho/a*, *-uncho/a*, *-uno/a*), které mají dle našeho názoru původ v romských sufixech *-ica* a *-uno*. V iberských (para)romštinách jsme dále našli příklady tvorby pojmenování pomocí genitivní konstrukce. Romské slovesné valenční morfémy (mj. sufixy *-av-*, *-ar-*) jsou v iberských variantách velmi dobře doloženy. Adaptace slovesných výpůjček je konzervativní (nejčastěji sufix *-is-ar-*) a udržela se do značné míry do současnosti.

Pramenů dokumentujících flexivní fázi iberských variant je málo a netvoří dostatečně reprezentativní vzorek pro vyvození závěrů ohledně syntaxe. Nicméně je zřejmé, že již v rané fázi došlo k jistému rozrušení původní romské syntaxe a postupně byla nahrazována syntaxí většinového jazyka. Syntax iberských pararomštin je převzata z jazyků majority, zaznamenali jsme pouze ojedinělé odchylky, které mají svůj původ v syntaxi romské, jako např. sporadicky doložené postponované postavení zájmena ve funkci objektu vzhledem ke slovesu.

Pozůstatky romské morfologie v iberských (para)romštinách, které jsme dokumentovali na našem jazykovém materiálu, dobře odhalují archaický ráz původní iberské romštiny. Sledování procesu zanikání produktivní romské morfologie v iberských (para)romštinách je zajímavé i z obecně lingvistického hlediska.

V lexiku iberských (para)romštin jsme zaznamenali jednak předevropskou slovní

zásobu přítomnou i v ostatních romských dialektech (slova indická, íránská, arménská aj.), jednak četné staré přejímky z řečtiny. Některé z těchto řeckých výpůjček se objevují v romských (nejčastěji periferních) dialektech pouze velmi vzácně, jedna řecká přejímka, kterou jsme našli v caló (*pu, puli, pulía* ‚pták‘), pravděpodobně v ostatních romských dialektech nemá obdobu. V caló jsme dále našli dvě dle našeho názoru perské přejímky (*chardí-chadí* ‚trh, jarmark‘, *polliá* ‚dukáty‘), o nichž se romistická literatura nezmiňuje. Z evropských přejímek jsou v iberských (para)romštinách nejhojněji zastoupeny výpůjčky slovanské. Kromě přejímek běžných i v jiných romských dialektech (např. *pusca, pernicha, ulicha, dosta, sila* a mnoho dalších) se v iberských (para)romštinách objevují i slovanské výpůjčky, které se v ostatních dialektech objevují spíše vzácně (*cornés* < *škorně, khertxima, chichai*) či vůbec (*bato*). Jako slovanskou výpůjčku jsme identifikovali např. výraz *corpicha/corpiche/corpichi* apod. ‚rýže‘ (< *krupica*), typický pro iberské (para)romštiny, u něž literatura dosud uváděla neznámý původ. V iberských (para)romštinách jsme dále zaznamenali několik výpůjček z němčiny. V caló se objevuje také hodně výpůjček z argotu. Výpůjčky z okolních jazyků mohou být začleněny pomocí specifických sufixů. V některých případech se ve starších pramenech objevily výpůjčky z majoritního jazyka, který však neodpovídal dané variantě, např. španělské výpůjčky v baskické či katalánské (para)romštině.

Lexikum iberských (para)romštin vykazuje určitá specifika, která dle našeho názoru svědčí pro společný původ všech iberských variant. Výpůjčky v něm obsažené dokumentují kromě dlouhodobého pobytu na řecky mluvícím území také pobyt na území slovanském, pravděpodobně zejména jihoslovanském. Některé řecké a slovanské výpůjčky se v ostatních romských dialektech objevují pouze vzácně či vůbec a lze je považovat za archaismy. Je možné, že tito Romové přešli v 15. století i přes území střední Evropy, o čemž by mohly svědčit některé výpůjčky pocházející snad ze západoslovanských jazyků, dle našeho názoru však je nejprve třeba provést důkladnou analýzu těchto výpůjček zejména ze slavistického pohledu. Důkladná etymologická analýza některých starších i novějších slovníků caló dosud nebyla provedena.

Část druhá

VLIV CALÓ NA ŠPANĚLŠTINU

5 Romismy v nestandardních variantách španělštiny a dalších evropských jazyků

Jazyk Romů se začal šířit z Balkánu po Evropě nejpozději v 15. století. Od této chvíle se majoritní jazyky dostávaly do kontaktu s romštinou. O jejich vlivu na romštinu bylo pojednáno v předchozím dílu této práce. Jazykový kontakt je však vždy vzájemný, a tak i romština zanechala v jazycích okolního obyvatelstva své stopy, ač v nepoměrně menším měřítku. Romština však pronikala do majoritních jazyků velmi pozvolna a nejčastěji skrze argot, což bývá vysvětlováno užším kontaktem mezi marginálními skupinami obyvatel. Jednotlivé jazyky, resp. jejich nestandardní varianty se liší množstvím lexikálních přejímek z romštiny i mírou jejich užívání.

V této a následující kapitole se pokusíme o vymezení základních společných styčných bodů (či zásadních rozdílů) v pronikání romismů do nestandardních variant vybraných evropských jazyků, především s ohledem na srovnání se situací ve Španělsku. Cílem této kapitoly naopak není detailně obsáhnout či definovat tzv. tajné jazyky - staré či nové evropské argoty (argot chápaný jako mluva okrajových sociálních vrstev, cf. Čermák, 1997) či specifické slangy různých skupin obyvatelstva a v nich přítomné romské výpůjčky. Nebudeme se již zabývat ani romismy obsaženými ve smíšených jazykových kódech či etnolektech (pararomštinách), kterými hovoří romské obyvatelstvo (či osoby jsoucí s nimi v nejtěsnějším kontaktu). Za romismus budeme považovat slovo, které proniklo z příslušného romského dialektu do některé z nestandardních variant majoritního jazyka a používají jej ne-Romové.

Přítomnost romismů je doložena v nestandardních variantách či tajných jazycích na mnoha místech Evropy, např. ve Skandinávii (Ward, 1936; Van Den Eijnde, 1991; Ladefoged, 1998), na Britských ostrovech (Grant, 1998), v Nizozemí (Kluyver, 1934), ve Francii (Esnault, 1935; Max, 1972), v německy mluvících zemích (Kluge, 1901; Matras 1998), v Maďarsku (Nyusztay, 1920; Kakuk, 1997; Čengerová 2007), v českých zemích (Leeuwen-Turnovcová 1993)⁴⁴⁹, v Itálii (Pasquali, 1935; Scala, 2004), v Chorvatsku

---

⁴⁴⁹ Český argot se obdobně jako ostatní středoevropské argoty vyvíjel v těsném kontaktu s německým a po dlouhou dobu obsahoval převážně výpůjčky z hebrejštiny, resp. z jidiš. (Polovina slov německého argotu má původ v jidiš; značnou část slov z jidiš obsahuje i maďarský argot.) Počet romských slov byl až do 19. století poměrně malý, postupně však docházelo k nárůstu. Nejvíce romských slov (cca 35 %) bylo tradičně obsaženo v tzv. mluvčích světských. Světští lidé tvořili specifickou skupinu mezi lidmi bez pevného domova. Patřili k nim komedianti, provozovatelé kolotočů a houpaček, střeňnic a dalších pouťových atrakcí,

(Lapov, 2005), v Rumunsku (Graur, 1934; Leschber, 1995), v Bulharsku (Kostov 1956), v Turecku (Kostov 1970; Kyuchukov & Bakker 1999), ve Španělsku (Clavería 1953; Buzek 2004; Čengerová 2007 aj.).

Je příznačné, že ve starých (západo- a středo-)evropských argotech je romských slov obsaženo velice málo či žádná, a významnější příliv romských slov do těchto argotů začíná až v průběhu 18. a především v 19. století. Tato tendence je dokumentována ve střední Evropě v německém *Rotwelsch*⁴⁵⁰, na britských ostrovech⁴⁵¹ i na jihu Evropy ve španělském *caló*⁴⁵² a souvisí zejména s industrializací a vznikem specifické mluvy městské periferie a podsvětí.

Hlavní výpovědní hodnotu o pronikání romismů do majoritních jazyků mají nepochybně díla pojednávající o argotech, zejména historické i současné slovníky argotu. *Germanía*, zločinecká hantýrka rozšířená ve Španělsku především od XV. do XVII. století a zaznamenaná např. ve slovníku Juana Hidalga *Bocabulario de Germanía* (1609), však romismy neobsahuje, jak si všimá i Torrione⁴⁵³ výrazy z romštiny (kromě dvou

---

loutkáři, ale také část tuláků, brusiči nožů, provozovatelé různých podvodných her (do dnešních dnů se dochovaly „skořáčky“). Řada slov mluvy světských se shoduje s kriminálním argotem. Do mluvy světských patří např. výrazy *čaje, báro, bárovný, bul, bulovnice, čávo, čučky, devlínek, džukel, gáv, chaliben, chalovka* atd. Do současné nestandardní češtiny proniklo několik desítek romských výrazů. Některé světské výrazy již s velkou pravděpodobností zanikly nebo se používají pouze okrajově. Studie na toto téma chybí. V současném vězeňském slangu se některá romská slova udržela (např. *čúro, dárelit se, džuva, chynda, chyndit, káro, mindža, šéro* atd.). Poměrně dost jich také nacházíme v brněnské mluvě, tzv. hantecu (kromě jiných též *chala, chálka, love, čórmen*). Některá slova se užívají i v obecném argotu: *love, dylina, čór, čórnout* apod. (Cf. Hugo, 2006). V porovnání se španělštinou či maďarštinou se v češtině objevuje romských slov spíše méně.

⁴⁵⁰ "Rotwelsch, a term documented as early as 1250, is often used as an umbrella designation for German secret or special 'languages'. Its use in earlier sources reflects the existence of special vocabularies which drew mainly on archaic dialectal items and deliberate cryptolectal formations within the inherited German lexicon and morphology. Immigration and the absorption of migrants in the circle of secret-language users (...) had their impact on the composition of secret vocabularies in Germany and neighbouring regions especially from the 15th century onwards. While *Rotwelsch* varieties of earlier type, those based on a manipulated Germanic component, continued to exist, new secret forms of speech evolved either drawing on the same basis, or independently, incorporating vocabularies of Romance, Ashkenazic Hebrew, and later, in the 18th century, also of Romani origin." Matras, (1998a, s. 193).

⁴⁵¹ "The majority of the words (...) seem to have come into use in written English since the mid-eighteenth century, though of course they would have been used in speech for some considerable time before being written down. (...) A considerable number of these, possibly a majority, are first recorded in London slang and may have entered more general English usage by way of London. Several forms used in Cockney enjoy little or no distribution outside London at the moment. (...) However, there is no evidence that there was ever a huge tranche of Romani loans into English slang." Grant (1998, s. 175).

⁴⁵² "La simbiosis de las jergas de malhechores y gitanos en los bajos fondos sociales antiguos debió de realizarse con lentitud, y posiblemente no empieza a producirse hasta los últimos años del siglo XVII. (...) Desde el siglo XVIII la confusión entre germanía, o lenguaje especial de los delincuentes españoles profesionales, y el caló, o lengua de los gitanos españoles de remoto origen indio, debió ser corriente en España." Clavería (1953, s. 17-18).

⁴⁵³ "El primer documento de argot del marginalismo conocido en España, el *Bocabulario de Germanía* de Juan Hidalgo (...) no contiene voces gitanas. Esta lista de 1.270 entradas alfabéticas, que podríamos considerar como un léxico básico de los germanos, marginales y ladrones de la época, y al que tanto el pueblo como los letrados podían llamar *germanía, gerigonça, algarabía, guirigay...* etc. (la voz *caló* aparece

nepotvrzených etymologií)⁴⁵⁴. Ke sblíživání obou komunit tedy muselo docházet pozvolna. Naopak v pracích jako *El delincuente español* od R. Salillase (1896) nebo Bessesův *Diccionario del argot español* (1905)⁴⁵⁵ je caló zastoupeno velmi hojně. Obdobná situace přetrvává i ve slovnících argotu ve 20. století. Jak však uvádí na mnoha místech svého slovníku argotu Sanmartín Sáez (1999), mnohé romismy (či tzv. *gitanismy*) již zastaraly či zcela vyšly z užívání dnešní španělštiny.

Zaměňování argotu či jiného tajného jazyka s romštinou, případně pararomštinou, je doloženo během historie na různých místech Evropy. Smíšené varianty romštiny mnohdy funkci tajného jazyka skutečně plnily, z pragmatického hlediska se tudíž od jiných tajných jazyků neliší. Na rozdíl od jiných tajných jazyků však mluvčí pararomštin sdílejí pocit sounáležitosti s romským etnikem. (Cf. též Bakker 1998, s. 69-96). Zaměňování argotu a caló bylo od 18. století zcela běžné i ve Španělsku⁴⁵⁶ a výraz caló se používal jako synonymum argotu, stejně jako je tomu v portugalské *calão*).

Romismy ve španělštině nepocházejí z flektivního dialektu romštiny, ale z pararomštiny caló, které je již samo o sobě smíšeným jazykem romštiny a španělštiny. Obdobnou situaci bychom mohli nalézt na dalších místech Evropy, kde vznikly tyto smíšené varianty romštiny a majoritního jazyka.⁴⁵⁷ Oproti jiným jazykům jižní a západní Evropy proniklo do nestandardních variant španělštiny relativně velké množství

---

en el último tercio del XVIII), no contiene rastros del habla gitana, salvo uno o dos sustantivos de aún no probado parentesco." Torrión, (1998, s. 140).

⁴⁵⁴ Za substantivum s původem z caló přítomné již ve staré *germaníi* považuje Salillas (1896) *gao* ‚veš‘, které odvozuje ze slova *chugao* ‚veš‘ (cf. rom. *džuv* ‚veš‘), obdobu tohoto slova (*gaul* ‚veš‘) však přisuzuje termínu z germanie *gao*. *Gao* ve významu ‚veš‘ se objevuje ve slovníku caló u Trujilla (1844) a Coelha (1892), který mu přisuzuje původ z germanie. Slovo *gau* je doloženo ve francouzském argotu z konce 19. století Vidocq (2002, s. 65) uvádí slovo *gaux* ‚veš‘ (*gaux ou picantis* ‚pou, vermine‘). Další slovo ve starošpanělském argotu, které by snad mohlo pocházet z romštiny, je *pío* ‚vino‘ a *piorno* ‚borracho‘. Salillas romskou etymologii neuvádí, naopak poukazuje na souvislost se slovem *piota* ‚taverna‘ v italském argotu, cf. také *piolle* ‚taverna‘ ve francouzském argotu. Cf. Vidocq (2002, s. 108).

⁴⁵⁵ Bessesův slovník zahájil, jak uvádí Buzek (2010, s. 30-31) období popularity slovníků španělského argotu, které trvalo po celé 20. století a produkovalo díla různé kvality. V tomto období byly termíny argot a caló považovány téměř za synonyma a jejich rejstříky lze jen těžko odlišit. Besses zahrnuje do svého slovníku kromě romských slov také výrazy lidové, vulgární apod. Slovník se stal velmi populárním a čerpali z něj pozdější autoři slovníků argotu. Obsahuje část *Lenguaje jergal-lenguaje usual* (asi 5000 hesel) a obrácenou část *Lenguaje usual-lenguaje jergal* (asi 3500 hesel). Prameny, ze kterých Besses čerpal, zůstávají necitovány a dosud je přesně neznáme.

⁴⁵⁶ "Desde el siglo XVIII la confusión entre germanía, o lenguaje especial de los delincuentes profesionales, y el caló, o lengua de los gitanos españoles de remoto origen indio, debió ser corriente en España. Pero es un hecho que caló, la voz gitana que en general designa (...) la lengua de los gitanos en España, ha pasado a significar ininteligible jerigonza, y también lengua especial secreta de los delincuentes españoles. Y, por otra parte, caló ha venido significativamente a ser sinónimo en español de lo que en francés y en inglés se llama argot o slang, no ya como designación especial de la lengua de apaches y malhechores, sino como denominación por excelencia del lenguaje popular." Clavería (1951, s. 18-19).

⁴⁵⁷ Cf. např. Grant (1998).

romismů, z nichž některé jsou stále živé. Podle názoru Claverí je však počet *gitanismů* ve španělském argotu ustálen a nebude se tedy pravděpodobně zvyšovat, což lze předpokládat i vzhledem k stále menším kompetencím španělských Romů v caló.

Ve Španělsku velmi napomohla rozšíření romismů i již zmíněná módní vlna tzv. *flamenquismu*, zažívající největší rozmach v 2. polovině 19. století. Tohoto fenoménu si všímá již Clavería (1953), který upozorňuje na dva kanály (argot a *flamenco*), kterými pronikaly romismy do španělštiny.⁴⁵⁸ Podrobněji se jím pak zabývá Ropero Núñez (1991), který zároveň upozorňuje na časté zaměňování termínů *andaluz*, *gitano*, *flamenco*, *caló*, *germanía* aj. a tyto terminologické nedostatky nachází i ve slovníku DRAE. Terminologickými a jinými nedostatky v souvislosti se zachycením *gitanismů* ve španělských slovnících se systematicky zabývá Buzek (např. 2004, 2010).

5.1 Vymezení pojmu romismus

Romismy, které pronikly do nestandardních variant majoritních jazyků, patří ve své většině do tzv. původní romské slovní zásoby (slova indického původu a tzv. staré, tj. předeurovské, případně i staré řecké výpůjčky). Za romismus však považujeme v naší práci i tzv. nové výpůjčky z některého z evropských jazyků, s nímž byli Romové v minulosti v kontaktu, pokud se tato výpůjčka dostala do majoritního jazyka prostřednictvím romštiny. Jako příklad uvedeme slovo slovanského původu *pusca* ‚puška‘ obsažené ve španělské pararomštině caló, z níž následně proniklo do španělského argotu. Zatímco ve španělštině je - vzhledem k izolované geografické poloze Španělska - relativně snadné odhalit, že zmíněné slovo slovanského původu se dostalo do španělštiny skrze caló (a považujeme jej tedy v naší práci za romismus), v jiných jazycích - např. v maďarštině a rumunštině - není situace takto jednoznačná, neboť samy tyto jazyky obsahují četné výpůjčky z okolních slovanských jazyků. Toto je případ maďarského slova *puska*, které bylo tentokrát přejato nejspíše z některého ze slovanských jazyků, jak uvádí i Kniezsa (1974)⁴⁵⁹. Naopak v hovorové maďarštině přítomné slovo *duma* ‚řeč, konverzace, tlachání‘ (a jeho odvozeniny *dumál*, *dumázik*, *dumcsizik* ‚tlachá, žvaní‘, *dumás* ‚žvanivý‘, *dumcsi* ‚rozhovor‘ aj., jakož i složeniny

---

⁴⁵⁸ “Es un hecho que las voces de origen gitano son un elemento constitutivo de la lengua nada despreciable, aunque resulte un poco difícil determinar qué gitanismos fueron, durante largo tiempo, únicamente términos del argot delincuente o carcelario, antes de pasar a la lengua común, o cuáles se incorporaron directamente al lenguaje popular español a través del dialecto andaluz y al calor de la moda flamenca.” Clavería (1953, s. 360-361).

⁴⁵⁹ Kniezsa (1974, s. 724) sice nevylučuje ani původ slova přímo z něm. *Büchse*, jež následně přejaly slovanské jazyky, spíše se však přiklání k přejímce z některého slovanského jazyka.

dumagép ‚žvanil‘, dosl. ‚stroj na žvanění‘, *dumaláda* ‚rádio‘, dosl. ‚žvanivá bedna‘) je sice rovněž slovanského původu⁴⁶⁰, do maďarštiny se však dostalo prostřednictvím romštiny, která ho převzala z některého z jihoslovanských jazyků, jak uvádí Benkő (1976) v etymologickém slovníku maďarského jazyka⁴⁶¹, v naší práci jej tedy považujeme za romismus.

5.2 Obecná charakteristika romismů

Na základě srovnání výskytu romismů v nestandardních variantách španělštiny a maďarštiny (Čengerová, 2007) jsme dospěli k několika obecným tvrzením, z nichž mnohé lze aplikovat i na romismy přítomné v dalších evropských jazycích.⁴⁶²

1) Romismy se často značně či zcela přizpůsobují hláskovému systému hostitelského jazyka. Při stanovení míry adaptace romismů je však třeba v první řadě vědět, jak zní dané slovo v konkrétním romském dialektu, z něž byl romismus do majoritního jazyka přejat. I v romských dialektech zaznamenáváme totiž velmi často v důsledku kontaktu s majoritním jazykem změny v oblasti fonologického subsystému. Plné přizpůsobení hláskovému systému zaznamenáváme např. u výpůjček z *caló* ve španělštině, neboť již *caló* se zcela adaptovalo na fonologický subsystém majoritního jazyka (např. ztráta aspirace, změna artikulace některých hlásek aj.). Romismy přítomné v češtině (či maďarštině) obsahují místy hlásky, které jsou pro daný jazyk netypické a objevují se pouze u cizích slov, např. /dž/ u čes. *gádžo* (ale *čokl* z rom. *džukel*)⁴⁶³, (maď. *gádzsó*). Avšak některé rysy, jako posun přízvuku či ztráta aspirace (oproti obecné romštině) byl přítomen i ve výchozích romských dialektech.⁴⁶⁴ V některých případech

---

⁴⁶⁰ Souvisí s českým *dumat*, které bylo přejato z polštiny (Jungmann). Ve slovenských nářečích *dumat*, *duma* ‚mysl‘. Polsky *duma*, ukrajinsky *duma* ‚myšlenka‘, ‚epická píseň‘, v srbochorvatských nářečích *dumati* ‚přemýšlet, mluvit‘, *duma* ‚slovo‘, bulharsky *duma* ‚slovo‘, ‚řeč‘. Slovo *dumati* vzniklo patrně přesmykem **mud-*, které souvisí se slovem *moudrý* a německým *vermuten* ‚domnívat se‘. Cf. Machek (1971).

⁴⁶¹ "A duma cigány eredetű, vö. magyarországi, balkáni, csehországi stb. cig. duma ‚hang, beszéd‘. A cigány szó valamelyik déli szláv nyelvből származik." Benkő, (1976, s. 687).

⁴⁶² V rámci zjednodušení neuvádíme v této kapitole tvar v romském dialektu příslušného regionu, z něhož romismus v daném jazyce pochází, ale tvar v obecné romštině, pouze v případech významnějších odchylek uvádíme dialektální tvar. Příklady čerpáme z následujících prací: maďarština: *A magyar szlengszótár* (Kövecses, 1998, autor neuvádí etymologie), španělština: *Diccionario de argot* (Sanmartín Sáez, 1999), čeština: *Slovník nespisovné češtiny* (Hugo 2006), rumunština: *Dictionarul etimologic al limbii romane* (Ciorănescu, 2005), není-li uvedeno jinak. Zdroje ostatních příkladů uvádíme pod čarou.

⁴⁶³ V mluvě světských jsou však doloženy i varianty s /dž/: *džukel* ‚pes‘, *džuklice* ‚fena‘ aj. Cf. Hugo (2007).

⁴⁶⁴ Většina tradičních romismů v češtině pochází nejspíše z vymřelé české romštiny, případně ze sintskeho dialektu. Nelze však vyloučit, že některé romismy pocházejí i z východoslovenského dialektu, kterým v současnosti hovoří většina Romů na území České republiky. Ztráta aspirace je doložena u Puchmajera v české romštině (např. *čib* ‚jazyk‘, (cf. Puchmajer, 1821), objevuje se (alespoň místy) i v sintskech dialektech (cf. ROMLEX), naproti tomu ve východoslovenské romštině je protiklad aspirace zachován. Posun přízvuku je dokumentován i ve východoslovenské romštině. Detailní problematika dialektů středoevropského regionu přesahuje rámec této práce.

však mohou být zbytky aspirace (pokud je přítomna ve výchozím romském dialektu) zachovány i přes absenci aspirovaných hlásek v majoritním jazyce. Příkladem může být maď. *dikhel/dikház* ‚vidí‘, doložena je sporadicky i ve slangu tureckých homosexuálů (*phuri*, cf. Kyuchukov, 1999, s. 97).

2) Mezi nejvíce přejímané lexémy patří slovní druhy s plným lexikálním významem, nejčastěji substantiva (např. špan. *brejes* ‚roky‘ < caló *breje* ‚rok‘ < rom. *berš* ‚rok‘, *chaval* ‚kluk, používá se mj. při oslovení‘ < rom. *čhavale* -vokativ PL, *mollate* ‚vino‘ < rom. *mol*, *moljate* LOK), adjektiva (špan. *chungaló* ‚špatný, zlý‘ < rom. *džungaló*), a slovesa (špan. *camelar* < rom. *kamel* ‚miluje‘, špan. *currar* ‚pracovat; tlouci‘ < rom. *kuř-* ‚tlouci‘, špan. *chalar* ‚jít‘ < rom. *džal* ‚jde‘, špan. *chorar* ‚krást‘ < rom. *čor-* ‚krást‘). V některých případech může dojít ke změně slovního druhu, nejčastěji na základě posunu sémantického významu (špan. *parné* SUBST. ‚peníze‘ < rom. *parné* ADJ. ‚bílí, bílé PL‘, špan. *chungo* ADJ. ‚špatný, zlý‘ < rom. *džung* SUBST. ‚hnus‘). Mohou se však objevit i jiné slovní druhy, např. zájmena (např. špan. *menda* ‚já‘ < caló *menda* ‚já‘ < rom. *amendar* ‚my ABL‘ či *mandar* ‚já ABL‘.)

3) Z jednoho romského kmene může vzniknout pomocí afixů hostitelského jazyka velké množství nových lexikálních jednotek, např. z tvaru v caló *currar* (doložené též ve variantě *currelar*) ‚bít, pracovat‘ vznikají substantiva *curro*, *curre*, *curripén*, *currele*, *currelo*⁴⁶⁵. Stejný fenomén popisuje i Leschber (1995) v rumunštině⁴⁶⁶. Romský základ se může stát i součástí složeniny, jejíž druhá složka pochází z majoritního jazyka: cf. maď. *dumaláda* ‚televize‘ (rom. *duma* + maď. *láda* ‚bedna‘), *diliház* ‚blázinec‘ (rom. *dili* + maď. *ház* ‚dům‘).

4) Slova bývají často převzata i s romskými afixy (např. sufix *-ipén* v hovor. špan. *chachipén* ‚skvělý‘ < caló *chachipén* ‚pravda‘). Také romské afixy se mohou v některých případech následně uplatňovat i samostatně v argotu, jako např. sufixy *-os*, *-ete*, *-engher*, uplatňované (alespoň v prvních desetiletích) v rumunském tisku při umělém napodobování řeči Romů, jak zmiňuje ve své práci Graur (1934). V nestandardních variantách španělštiny se objevuje sufix *-eta*, doložený u adjektiv v pozdějších a současných pramenech ke caló, pocházející nejspíše původně z romského

---

⁴⁶⁵ V některých případech se daný morfém majoritního jazyka vyskytuje např. i v pararomštině, ze které argot čerpá, jako je tomu v případě caló.

⁴⁶⁶ "Transfer of such lexical and stylistic elements from Romani into Romanian led to a large number of derivatives in Romanian, consisting of the basic Romani lexemes, to which Romanian derivational morphology is added. Such linguistic creativity may be observed in the colloquial variants of many other languages as well." Leschber (1995, s. 153)

komparativního sufixu *-edér*, jak navrhuje Adiego (2005, s. 67)⁴⁶⁷: hovor. špan. *majara* i *majareta* ‚blázen‘, *pureta* ‚rodič; mladší člověk chovající se jako starší‘) či slovesný sufix *-el-/iñ-el-*. Všechny tyto sufixy jsou však doloženy již v *caló* a pojí se pouze s romskými kořeny, což do značné míry vyvrací tvrzení, že se jedná o sufixy produktivní v argotu.

5) Slovesa bývají často přejímána s romským sufixem osoby, nejčastěji *-(e)l* (3SG). Tento trend je patrný i v pararomštinách, jak jsme dokumentovali v prvním dílu práce. Zdá se však, že i v oblastech, kde pararomština nevznikly, pronikají slovesné romismy do majoritního jazyka často spolu se sufixem osoby: čes. *kamelit* ‚milovat‘, *dárelit se* ‚bát se‘, maď. *kamel* ‚miluje‘, *csórel* ‚krade‘, *dikhel* ‚vidí‘, *dzsal* ‚jde‘, *darál* ‚bojí se‘⁴⁶⁸. V některých případech se objevují i dubletní tvary typu špan. *chanar-chanelar* ‚znát, umět, rozumět něčemu‘, *dicar-diquelar* ‚vidět‘ (dvojí tvary jsou doloženy i v *caló*), maď. *csór-csórel* ‚krade‘, *kúr-kurel* ‚souloží‘, někdy i s maďarskou příponou *-áz(ik)* u tvaru bez *-el*: *dikház/dikhel* ‚vidí‘. Slovesný sufix osoby se často objevuje i v jiných deverbálních derivacích (čes. *chala*, *chálka*).

6) Mnohé romské výrazy nejsou zachyceny ve slovnících nebo u nich není uvedena romská etymologie⁴⁶⁹. Romismy nepatří mezi typické objekty zájmu lingvistů.

7) Frekvence znalosti mezi mluvčími se u jednotlivých romismů velmi liší. Některé romismy pronikly pouze do okrajových jazykových vrstev, jiné se běžně objevují v hovorovém jazyce a zná je většina rodilých mluvčích daného jazyka (mezi velmi běžné romismy patří např. ve špan. *chaval* ‚kluk‘, *currar* ‚pracovat‘, *molar* ‚líbit se‘ či v maď. *csaj* ‚dívka‘, *csávó* ‚kluk‘, též čes. *čokl* ‚pes‘)⁴⁷⁰.

5.3 Sémantické aspekty romismů

5.3.1 Nejčastější sémantické okruhy

Romismy, které pronikly do nestandardních variant majoritních jazyků, spadají v naprosté většině do některé ze sémantických okruhů, které jsme vymezili v rámci

⁴⁶⁷ Sanmartín Sáez (2002, s. 526, 711) považuje *-eta* za (španělský) deminutivní sufix, Adiego však dle našeho názoru přesvědčivě argumentuje proti španělskému (či katalánskému) původu.

⁴⁶⁸ Slovníkovým tvarem v maďarštině je 3SG. Infinitiv se tvoří přidáním sufixu *-ni*.

⁴⁶⁹ Převážná část výpůjček, u nichž slovníky uvádějí původ z *caló*, má nezpochybnitelný romský původ (tj. patří do staré slovní zásoby, případně se jedná o výpůjčku z řečtiny či jiného evropského jazyka, která se dostala do španělštiny prostřednictvím *caló*). Slovníky argotu se na romském původu většiny zkoumaných slov shodují, slovník DRAE uvádí romskou (resp. *caló*) etymologii jen v některých případech. U několika romských slov uvádí etymologii jinou nebo nejistou.)

⁴⁷⁰ Více ke srovnání frekvence znalosti a výskytu romismů v jednotlivých jazycích (mj. španělštině a maďarštině) a jejich zařazení do slovníků viz Čengerová (2007).

původní slovní zásoby.⁴⁷¹

Mezi nejvíce zastoupené okruhy patří (1) pojmy vymezující hierarchické vztahy v rámci rodiny a komunity, (2) lidské tělo a jeho funkce včetně činností a stavů vztahujících se k tělu, emocím a mysli a (3) pojmy vztahující se k životu ve společnosti (sem patří i názvy povolání a funkcí, kriminální činnost, peníze aj.)⁴⁷².

Ad 1) Pojmy vymezující hierarchické vztahy v rámci rodiny a komunity, např. romský výraz *gadžó* ‚ne-romský muž‘ a jeho ženský protějšek *gadží* pronikl do většiny evropských jazyků, a to buď ve svém původním významu, nebo v rozšířeném významu jako ‚muž/žena‘ (s případnými pozitivními či negativními konotacemi). Slovo se objevuje např. v češtině (*gádžo*, *gádžovka*⁴⁷³, v maďarštině (*gádzsó*, *gádzsi*), v rumunštině (*gagiu*, *gagică*), ve španělštině (*gachó*, *gachí*).

Ad 2) Lidské tělo a jeho funkce včetně činností a stavů vztahujících se k tělu, emocím a mysli, např. rom. *muj* ‚ústa‘ → maď. *muj*, špan. *mui*, *muy*, cf. též obrat *achantar la mui* ‚zmlknout‘; rom. *šeró* ‚hlava‘ → maď. *séró* ‚hlava‘; rom. *jakh* ‚oko‘ → špan. *acáis*, *sacáis*, *escáis*; rom. *pindřó* ‚noha‘, *pindřé* PL → špan. *pinrel* ‚noha‘; velmi časté je označení intimních partií: rom. *bul* ‚ zadek‘ → maď. *bula*, špan. *bul*, *bullate*, čes. *bul*, rum. *a buli* ‚souložit‘; rom. *kar* ‚penis‘ → maď. *kár*, *káró*, čes. *káro*, rum. *car*, *cárici*; rom. *mindž* ‚ženský genitál‘ → špan. *minche*, maď. *mindzsa*, čes. *mindža*; rom. *čuči*, *čuča* PL ‚prsa‘ → maď. *csöcs*, špan. *chucháis*; rom. *peló*, *pelé* PL → maď. *pél*, *péló* ‚penis‘. Další relativně běžnou kategorii tvoří slova vztahující se k tělu (např. vyměšování, pohlavní styk: rom. *khul/ful* ‚exkrement‘ → maď. *kula* ‚exkrement (vulg.)‘ (a deriváty: adj. *kulás*, verb. *kulál*), čes. *kulo* (velký kulový), špan. *ful*; rom. *mutr-* ‚močit‘ → maď. *mutrel*, *mutrózik*; rom. *xin-* ‚kálet‘ → špan. *jiñar*; čes. *chynda*, *chyndit*; rom. *rat* ‚krev‘ → špan. *araté* ‚krev, menstruace‘. K tělu se vztahují i výrazy jako rom. *xa-* ‚jíst‘, *xal* 3SG → maď. *halózik*, *kaja*, špan. *jalar*, čes. *chala*, *chálka*, rum. *a halí* ‚jíst‘; rom. *pi-* ‚pít‘ → maď. *pia* ‚alkohol, chlást‘, *piál* ‚pít, chlástat‘; rom. *mandřó/maró* ‚chléb‘ → maď. *máró*, špan. *manró*; rom. *mató* ‚opilý‘ → maď. *mátós*, rum. *machít*, *matól* ‚opilý‘; rom. *mol* ‚víno‘ → maď. *mólés* ‚lehce opilý‘; rom. *kuř-* ‚souložit‘ → maď. *kur*, *kurel* ‚souložit‘; rom. *bokh* ‚hlad‘ → špan. *boqui* ‚hlad; rom. *vaker-/raker-* ‚mluvit‘ → maď. *vakerál*, špan. *naquerar/araquerar*; rom. *dža-*

⁴⁷¹ Dochází tu však k určitému posunu, neboť za romismy považujeme i tzv. nové výpůjčky, které pronikly do majoritního jazyka skrze romštinu. Viz též 1. díl této práce.

⁴⁷² Detailnější přehled sémantických okruhů romismů ve španělštině a středoevropských jazycích viz též Čengerová (2009).

⁴⁷³ V obecné češtině je slovo *gádžo* (přechýlený tvar *gádžovka*) spojován s jazykem Romů a používán v kontextu s romskou komunitou. V komunitě světských lidí je *gádžo* člověk nepatřící do této komunity, vzhledem k typickému způsobu života se tak označuje např. divák.

,jít', *džal* 3SG, *džan* 3PL → maď. *džsal*, špan. *chalar*, rum. *geánă* ,jít, spěchat, utíkat'; rom. *sov-* ,spát' → maď. *szovel*, špan. *sobar*; rom. *rov-* ,plakat', *rin-* PERF → maď. *rovázik* ,plakat, stěžovat si', *rinyál* a mnoho dalších.

Ad 3) Pojmy vztahující se k životu ve společnosti. Do této kategorie patří názvy povolání či funkcí - mj. typických pro majoritní obyvatelstvo, např. policista, soudce, obecně nadřízený, např. substantivum *barander/barender/baranda* (z romského komparativu *bareder*, z *baró* ,velký') má v nestandardní španělštině různé sociolingvisticky diferenciované významy: znamená ,soudce', ,pán, velitel, šéf', ve vězeňském argotu i ,bachař', z rom. *beng* ,d'ábel' pochází čes. *benga* ,policista'. Velmi hojně zastoupeny jsou i termíny vztahující se k penězům, např. rom. *lové* ,peníze' → maď. *lówé*, čes. *love*, rum. *lovéle* ,peníze' a nejrůznější kriminální činnosti, např. rom. *čor-* ,krást' se objevuje ve španělštině *chorar*, *chorelar*, v maďarštině *csórel*, v němčině *schornen*, v rumunštině *cioran*, *ciordi*, *ciorti*, *ciordani*, v češtině *čórnout*.

5.3.2 Sémantický posun a modifikace významu

Původní sémantický význam zůstává často zachován (např. špan. *bul* ,zadek', *mollate* ,vino', *acáis* ,oči', *brejes* ,roky', *chuquel* ,pes'). Obecně jsou však romismy vnímány spíše pejorativně, jak se prokázalo i v našem sociolingvistickém výzkumu: rom. *vakerel* ,mluvit' → maď. *vakerál* ,tlachat'; rom. *pijel* ,pít' → maď. *piál* ,chlstat', rom. *čaj* ,rom. dívka, dcera' → špan. *chai* ,mladá prostitutka'.

V některých případech došlo k významovému posunu, případně k rozšíření či zúžení významu slova. Různé sémantické modifikace však nacházíme mnohdy již i v samotných romských dialektech, z nichž se romismy dostávají do majoritních jazyků. Příkladem takové běžné sémantické modifikace doložené v různých romských dialektech je např. významový posun na základě stejné vlastnosti: *loló* ,červený' → ,rajče' či *laló* ,němý, hloupý' → ,označení příslušníka okolního národa' (cf. *lalorró* ,Portugalec' ve španělském *caló*). Nicméně alespoň v některých případech je zjevné, že významová modifikace nastává až u romismu: např. v *caló majaró* ,svatý' → špan. argot a hovor. špan. *majara*, *majareta* ,blázen'; rom. *mang-* ,prosit' → *caló/špan. mangar* ,žebat' → špan. *mangar* ,krást'; rom. *rat* ,noc' → *caló rachí* ,noc' → špan. či galicij. (mj. v provincii Coruña) *rachí* ,flám'. Dalším příkladem může být romské adjektivum *phuró* ,starý' (*caló puró*), které proniklo do hovorové španělštiny ve formě *pureta* ,mladý člověk, který se chová jako starý', *purili* ,starý člověk, důchodce', ,konzervativní člověk', *puril* (v provincii

Coruña) ‚starší člověk‘, též ‚rodič‘.⁴⁷⁴

Sémantická modifikace může být v některých případech poměrně komplexně rozrůzněná, jako v případě slova *gadžo*. Romský výraz *gadžo* ‚ne-romský muž‘ a jeho ženský protějšek *gadží* pronikl do většiny evropských jazyků, a to buď ve svém původním významu, nebo v obecném významu jako ‚muž/žena‘ (s případnými pozitivními či negativními konotacemi). Slovo se objevuje např. v češtině (*gádžo*, *gádžovka*, v maďarštině (*gádzsó*, *gádzsi*), v rumunštině (*gagiu*, *gagică*), ve španělštině (*gachó*, *gachí*).

Španělští Romové nazývají v současné době Španěly výrazem nejčastěji *payos*, který pochází ze staré španělské *germanie* a proniklo do španělského povědomí stejně jako český *gádžo*. Ve španělském argotu, ale i v hovorovém jazyce se však objevuje i *gachó* a jeho ženský protějšek *gachí*. Sanmartín Sáez (2002) uvádí, že „toto slovo bylo převzato z caló *gachó*, *gachí* ‚muž nebo žena necikánského původu‘, ale došlo k pozměnění jeho významu, neboť již neoznačuje osobu necikánského původu, ale jakoukoli osobu.“⁴⁷⁵ Ve slovníku Španělské královské akademie (DRAE) se objevují obě slova (s označením *vulgar*), *gachó* ve významu ‚muž, zvláště jako milenec ženy‘ (srov. rumun. argot. *gagiu* ‚pán‘, ‚milenec‘) a *gachí* jako ‚žena‘, ‚dívka‘.

Z našeho sociolingvistického výzkumu (viz dále) vyplynulo, že ve španělštině je kromě neutrálních výrazů *gachó* někdy vnímán i jako ‚nedůvěryhodný, divný člověk‘, či dokonce ‚špatný, zlý‘ (v tomto významu se slovo objevuje zvláště v Latinské Americe), *gachí* je naopak častěji definována jako ‚hezká, atraktivní žena‘ (je možná dávná spojitost s bílou barvou pleti), ale také ‚prostitutka‘. *Gadží* ve významu milenka či prostitutka se objevuje i v argotu maďarském (*gádzsi*, může mít ovšem i neutrální význam ‚žena, dívka‘) a rumunském (*gagică* ‚milenka‘). Spojení *gadža* s milencem a *gadži* s milenkou či prostitutkou vychází dle našeho názoru z tradičního romského pojetí a domníváme se, že tohoto významu slova mohla nabýt nezávisle na kontaktu s argotem. Stewart (2005, s. 201) uvádí: „Mnoho Romů, které jsem znal, měli za milenky *gadži*, a někteří je dokonce na několik dnů nebo týdnů přivedli domů, aby žily s jejich rodiči (...). Ale jen zřídka se stávalo, že se *gadži* stala *Romňi*, protože většinou svému muži nerodila děti (...). Podobně jako sex se ženami z kvazipornografických obrázků na zdi, o kterém snili (...), neměl

---

⁴⁷⁴ V rumunském argotu se vyskytuje *purii* ‚otec‘.

⁴⁷⁵ „Este vocablo se ha tomado del caló *gachó*, *gachí* ‚hombre o mujer que no es gitano‘, pero ha sufrido una variación del significado, puesto que ya no designa a la persona no gitana sino a cualquier sujeto.“ Sanmartín Sáez (2002, s. 391).

tento sex pro Romy žádné společenské následky. Zdá se tedy, že Rom, který o své ženě mluvil jako o metaforické *gadži*, mohl *Romni* lichotit, obdivovat ji jako předmět sexuální touhy (...). Romové prezentovali tělesnou touhu jako *gadžovskou* (...). Stejná logika fungovala u Cikánek. Oslovením manžela jako ‚mého *gadže*‘ žena uznávala svou sexuální přitažlivost (jen s *gadži* se ženy pouštěly do veřejných sexuálních her).⁴⁷⁶ Z našeho výzkumu dále vyplynulo, že sporadicky dochází i k posunu významu *gadžó* ‚ne-Rom‘ → *gadžó* ‚Rom‘, kdy většinové obyvatelstvo vnímá slovo jako typicky romské a začne tak označovat i příslušníky tohoto etnika. V maďarštině jsme tak sporadicky zaznamenali definice *gádzsó* ‚Cikán‘, *gácsi* ‚Cikánka‘, ve španělštině *gachó* ‚Cikán‘.

6 Charakteristika výzkumu

6.1 Cíle výzkumu

Většina lingvistů se shoduje v tvrzení, že smíšený jazyk *caló* se nachází ve stadiu úpadku. Lexikální jednotky z *caló* však zanechaly ve španělštině významnou stopu. Ve slovnících španělštiny se objevuje asi 200 výrazů (cf. Buzek, 2004), desítky dalších slov však zůstávají bez lexikografické dokumentace i přes obecnou znalost ze strany španělských mluvčích. Slovníky argotu uvádějí některá slova jako vymizelá či nepoužívaná. Pokusíme se zjistit, do jaké míry tato tvrzení platí.

Naším původním cílem bylo zmapovat (formou dotazníků či rozhovorů) všechny romismy (*gitanismy*) vyskytující se v současných nestandardních variantách evropské španělštiny. Od tohoto záměru jsme však byli z časových a finančních důvodů nuceni odstoupit, a to především z těchto důvodů:

1) Neměli jsme možnost provést vlastní rozsáhlejší terénní výzkum marginálních argotů (např. zločinecký, vězeňský argot). Omezíme se tedy pouze na „obecný“ argot, do nějž spadají výrazy, které nejsou výsadou pouze jedné marginální skupiny obyvatel (např. delikventů, prostitutek, vězňů), ale zná je také alespoň část mluvčích, kteří nepatří do dané marginální skupiny, byť je nepoužívá.

2) Jazyk *flamenca* nebyl předmětem našeho zkoumání. Flamenkologové či osoby provozující *flamenco* chápeme z našeho pohledu rovněž jako marginální skupinu. Zabýváme se však výrazy, které se prostřednictvím *flamenca* dostaly do hovorové

---

⁴⁷⁶ V rumunském argotu může mít pojetí *gagiu* jako „pána“ a „milence“ navíc i historické důvody. Romové byli totiž na území Rumunska až do poloviny 19. století drženi jako nevolníci či otroci a k sexuálním kontaktům mezi nimi docházelo poměrně často.

španělštiny a objevují se i ve slovnících argotu.

3) Identifikovali jsme příliš velký počet romismů a nebylo možné je všechny zahrnout do našeho průzkumu. Předmětem našeho zkoumání se stalo 90 z nich.

Omezili jsme se na tři hlavní okruhy cílů:

1) Metodika zkoumání slovní zásoby, možnosti a omezení výzkumu.

2) Romismy, jejich výskyt v současné hovorové španělštině či obecném argotu a jejich gramaticko-sémantická charakteristika. (kvalitativní výzkum).

3) Zda a do jaké míry ovlivňují vybrané socio-geografické faktory (jako pohlaví, věk, vzdělání, region) znalost romismů u španělských mluvčích (kvalitativně- kvantitativní výzkum).

Romismy (či *gitanismy*) pronikly do hovorové španělštiny jednak skrze argot, jednak díky hnutí *flamenguismo*. Některá slova (např. *chaval*) jsou sice natolik běžná, že je zná nejspíše každý mluvčí španělštiny, u naprosté většiny tohoto lexika tomu tak však není. V dotazníkové části výzkumu jsme si proto kladli především následující otázky:

1) Je znalost romismů spíše doménou mužů? (Znalost argotu bývá spojována častěji s mužskou populací, cf. např. Hoyoz González, 1981, s. 32.)

2) Je znalost romismů vyšší v regionech, které jsou charakteristické větším počtem romské populace (Andalusie, Katalánsko, Madrid, Valencie) či silnějším vztahem k dědictví *flamenca* (Andalusie), či spíše v průmyslových oblastech s rozsáhlými periferiemi, kde hraje tradiční roli argot, např. Madrid⁴⁷⁷, Barcelona, případně jiné větší město⁴⁷⁸?

---

⁴⁷⁷ Madridská pouliční mluva (*cheli*) zažívala největší rozkvět v 80. letech 20. století. V současnosti se mísí i s jinými argoty. (Cf. Vigara Tauste, Ana María: *Aspectos del español hablado (Aportaciones al estudio del español coloquial)*. Madrid: SGEL, 1980, p. 32 ss.) Amatérské slovníčky madridského *cheli* citují např. následující výrazy: *curro* ‚práce‘, *currar* ‚pracovat‘, *molar* ‚líbit se‘, *pirarse* ‚odejít‘, *baranda* ‚šéf‘, *biruji* ‚zima‘, *camelar* ‚přesvědčit‘, *canguí* ‚strach‘, *chachi* ‚velmi dobrý‘, *chipén* ‚dobrý‘, *achantar la mui* ‚mlčet‘. Cf. např. amatérská prezentace, online dostupné z: <http://www.slideshare.net/lbarroso/vocabulario-cheli-de-supervivencia> (cit. 23. 9. 2012).

⁴⁷⁸ Amatérské internetové slovníčky z oblasti La Coruña uvádějí relativně dost romismů vyskytujících se v místním slangu, který užívá především mladší generace, např. *barandas* ‚hlupák, který si o sobě moc myslí‘, *bastas* ‚ruce‘, *bul* ‚ zadek, hýždě‘, *camelar* ‚obalamutit‘, *currar* ‚pracovat‘, *chanes* ‚osoba, která něco dobře ovládá, něčemu rozumí‘, *chanar* ‚něco dobře umět, ovládat, znát‘, *chinar* ‚obtěžovat, otravovat‘, *chinarse* ‚zlobit se, píchat si drogu‘, *chorizo* ‚zloděj‘, *chorar* ‚krást‘, *chungo* ‚něco špatného, zkaženého, pokazeného‘, *chuquel* ‚pes‘, *endiñar* ‚dát, vložit‘, *ful* ‚zničený, odpadky aj.‘, *ghiña* ‚exkrement‘, *jalar* ‚jíst‘, *juma* ‚facka‘ (špan. *hostia* ‚hostie, oplatka‘ znamená i facka), *junar* ‚špehovat, vyzvídat‘, ‚vidět‘, *kel* ‚dům‘, *marar(se)* ‚smát se‘, *mol* ‚calimocho, nápoj z coca-coly a vína‘, *nel* ‚nic‘, *pinrel* ‚noha‘, *plas* ‚bratr‘, *privar* ‚pít‘, *puchar* ‚znát, vědět‘, *puril* ‚starší osoba, rodič‘, *rachí* ‚večírek, fiesta‘, *truja* ‚cigareta‘, *hacer el paripé* ‚předstírat‘, *ja* ‚dívka‘, *pirarse* ‚odejít‘, *najarse* ‚prchnout‘, *atasavar* ‚zabít‘, *barrilete* ‚tlustý‘, *bute* ‚dobře‘, *gerolo* ‚hlava‘, *jambas* ‚dívky‘, *jiñar* ‚kálet‘, *veron* ‚velká osoba‘, *bata* ‚matka‘, *chavea* ‚dívka‘, *chinorro* ‚dítě, malý‘, *duguis* ‚dva‘, *guillar* ‚odejít‘, *janrol* ‚nůž‘, *julai/julay*, *julandrón* ‚homosexuál‘, *lumi* ‚prostitutka‘, *men*

Existují mezi jednotlivými romismy rozdíly, co se týče jejich znalosti v různých regionech?

3) Je znalost romismů podmíněná věkem? Existují romismy, které jsou doménou mladší generace?

6.2 Fáze výzkumu

Při vytýčení těchto cílů se naskytá otázka, jak nejlépe a nejefektivněji zkoumat toto okrajové lexikum, které často není zachyceno ve slovnících a vyskytuje se ponejvíce či výhradně v ústním projevu, přičemž je obecně vnímáno jako lexikum zabarvené, nespisovné a nezřídka i vulgární.

Naše práce byla rozdělena do několika fází:

1. fáze: identifikace romismů, které pronikly do nestandardních variant španělštiny

Jako prvotní základ nám sloužil - kromě slovníků romštiny a caló - zejména slovník od renomované autorky zabývající se argotem Julie Sanmartín Sáez⁴⁷⁹. Podkladem nám byly i starší španělské práce o argotu včetně slovníků (např. Salillas, Besses), DRAE⁴⁸⁰ a práce o jazyce *flamenca* (např. Roperó Núñez). V těchto slovnících jsme identifikovali romismy⁴⁸¹. V nestandardních variantách španělštiny se dle našich odhadů vyskytuje až 300 romismů (včetně variant a derivátů).

Příklad: Ve slovnících caló jsou dokumentovány tvary *arachí*, *tarachí*, *rachí* apod. ve významu ‚noc‘ (z obec. rom. *rat* ‚noc‘). Tyto tvary jsou dokumentovány i ve starším argotu (Salillas: *laracha*, *aracha* ‚noc‘; Besses: *aracha*, *laracha*, *tarachí*, *arachú* ‚noc‘). Ve slovníku Sanmartín Sáez se objevuje pouze tvar *rachí* s poznámkou, že slovo vyšlo z užívání⁴⁸².

,já', pañí', moč', sobar', spát', vreje', rok', věk', kilar', souložit', cf.

<http://foton.cyberbask.net/2010/05/19/koruno/> (cit. 29. 6. 2010).

http://inciclopedia.wikia.com/wiki/Anexo:Glosario_de_Koruño (cit. 22. 9. 2012).

<http://www.gradavirtual.com/foro/index.php?topic=26358.0:wap2> (cit. 22. 9. 2012).

⁴⁷⁹ Julia Sanmartín Sáez (*1968) vystudovala španělskou filologii na Valencijské univerzitě. Za svou doktorskou práci *El argot de la delincuencia* získala cenu Španělské královské akademie. V současné době působí na Valencijské univerzitě a tvoří součást výzkumné skupiny Val.Es.Col. (Valencia Español Coloquial). Mezi její nejvýznamnější publikace patří kniha *Lenguaje y cultura marginal: El argot de la delincuencia* (1998).

⁴⁸⁰ Diccionario de la Real Academia Española, Slovník Španělské královské akademie.

⁴⁸¹ Tj. romská slova zahrnující kromě indické a předevropské slovní zásoby také výpůjčky řecké, slovanské a další, které se v iberské romštině vyskytovaly při příchodu na Pyrenejský poloostrov. Naopak jsme se nezabývaly výrazy z argotu, které záhy pronikly do caló.

⁴⁸² "Rachí. (marginalidad) Noche. *Rachí* es un préstamo de caló que en la actualidad se encuentra en desuso." Sanmartín Sáez (2002, s. 723).

2. fáze: identifikace romismů v současném hovorovém jazyce

Dále jsme nejprve ověřili, že daný romismus je dokumentován na Internetu v současném živém jazyce⁴⁸³. Toto jsme prověřili pomocí vyhledávače Googlu⁴⁸⁴. Vyhledavač Google (ale i jakýkoli jiný vyhledavač) se dá do jisté míry považovat za rozsáhlý jazykový korpus. Obsahuje i velké množství materiálu neformálního a spontánního jazykového projevu, jehož zdrojem jsou především diskusní skupiny, chaty, blogy apod. Tento jazykový projev se velice blíží ústnímu projevu a svou barvitostí ho často i předčí, neboť výpovědi jsou často anonymní a tudíž „bez zábran“. Slovo nalezené ve vyhledavači Googlu a použité v konkrétní větě umístěné na webovou stránku v určitém časovém momentu uživatelem internetu se tudíž dá považovat za dokumentaci jeho výskytu v současném jazyce. Je však třeba mít na paměti to, že Internet neužívá celá populace, je třeba tudíž hovořit o existenci slova v jazyce uživatelů Internetu. Na rozdíl od jazykových korpusů nemá internetový vyhledavač možnost nalezené výsledky dále zpracovat (kvantifikovat). Hledání konkrétních lexikálních jednotek je dále zatíženo velkým množstvím irelevantních výsledků, jako jsou překlepy, zkratky a názvy institucí a firem, přezdívky, příjmení, toponyma atd., vyhledávání je tudíž zdlouhavé a vyžaduje pročitání všech textů. (Bylo by jistě žádoucí a užitečné nalézt postup, při kterém by se dařilo tyto zbytečné odkazy co nejvíce eliminovat.) Výhodu však přinášejí vzorky konkrétních autentických textů, z jejichž kontextu lze většinou vyvodit význam slova. Nevýhodou je, že Internet často neposkytuje žádné či ověřitelné informace o konkrétních uživateli, takže např. výskyt romismu v diskusi se nehodí pro sociolingvistickou analýzu, neboť o pisateli se nedá nic zjistit. Dle našeho názoru však může dobře posloužit jako prvotní podklad pro kvalitativní výzkum. Pro kvantitativní výzkum se internetové vyhledavače nehodí, neboť nalezené výsledky nelze jednoznačně vztáhnout k jasně ohraničenému celkovému souboru dat (jako je tomu např. u jazykových korpusů).

Při vyhledávání slov na Internetu jsme se zaměřovali výhradně na živý jazyk

---

⁴⁸³ Synchronní jazykový korpus CREA není pro stanovení existence/výskytu konkrétních romismů ve španělštině příliš vhodný, jak jsme dokázali již v naší diplomové práci (Čengerová, 2007). I přes značné a stále se zvyšující množství textů se v něm z důvodu jeho zaměření romismy až na několik výjimek nevyskytují. Pokud se daný romismus v korpusu vyskytuje, upozorníme na tuto skutečnost, v rozsáhlejší míře s ním však nebudeme pracovat.

⁴⁸⁴ Hlavním cílem Googlu je zachycovat, třídít a zpřístupňovat informace z celého světa a poskytovat je všem uživatelům. Celkem obsahuje přes 8 biliónů URL adres. Nabízí navíc různé možnosti tzv. pokročilého vyhledávání (vyhledávání v určitém jazyce – možnost zvolit ze 35 jazyků, časovém období, dále např. vyhledávání pouze v diskusních skupinách apod.). Google patří mezi 5 nejužívanějších internetových stránek na světě, v současné době je nejpoužívanějším vyhledavačem.

diskusí, blogů, sociálních sítí apod., a na současné publicistické texty. Za doklad výskytu v současném hovorovém jazyce jsme naopak nepovažovali metajazykové odkazy (např. slovníky), dále písň *flamenca*, poezii či beletrii (s výjimkou amatérské tvorby).

Příklad: V pokročilém nastavení vyhledávání v Googlu (omezeno pouze na španělský jazyk a region Španělsko) se tvary (s výjimkou *rachí*) objevují pouze jako vlastní jména (např. názvy souborů *flamenca* aj.) či přezdívky nebo v metajazykových odkazech vysvětlujících jejich význam. Tvar *rachí* (*rachi*) jsme našli v četných metajazykových odkazech na internetové slovníčky coruňského slangu (La Coruña, Galicie), dokumentován je však velmi hojně i v živém jazyce, jako např. v diskuzním příspěvku k blogu: Fuaaa neno, hoy vamos de rachi para celebrarlo! (2010, <http://elfreddycoruna.blogspot.cz/2010/09/aqui-teneis-los-papeluchos.html>). V dotazníku budeme nadále zkoumat pouze slovo *rachí*.

3. fáze: znalost vybraných romismů u španělských rodilých mluvčích - zkoumání formou dotazníků (metodika viz samostatná kapitola)

Vybrané romismy dokumentované v konkrétních větách na Internetu jsme následně zařadili do průzkumu formou dotazníků a rozhovorů. Průzkum má v tomto případě význam jedině tehdy, je-li podložen textovými důkazy. Zároveň je však dle našeho názoru velmi užitečný, neboť může pomoci odhalit detaily, které by zůstaly skryty, pokud bychom pracovali pouze s texty.

Během dotazníkového zkoumání se zaměřujeme jednak na výzkum kvalitativní (v centru naší pozornosti stojí zejména případné posuny či změny sémantického významu romismů oproti obecné romštině a *caló*, vnímání jejich expresivity apod.), pozornost však věnujeme i výzkumu kvantitativnímu (sledujeme zejména, zda socio-geografické rozdíly u respondentů ovlivňují jejich znalost romismů).

Příklad: Slovo *rachí* jsme zařadili do prvního elektronického dotazníku (446 respondentů). Z kvalitativního hlediska jsme zaznamenali posun původního významu ‚noc‘ → ‚večírek, zábava‘ (špan. *fiesta*). Předběžná analýza výsledků (procentuální zpracování, které nabízí server) vykazovala vyšší znalost v regionu Galicie. Následná upravená statistická analýza (viz dále) potvrdila vyšší znalost v Galicii jako významnou. Slovo jsme zařadili i do terénního výzkumu provedeného formou dotazníku mj. v regionu severního Španělska (166 respondentů), přičemž znalost v Galicii byla oproti jiným regionům rovněž větší.

4. fáze: analýza a interpretace výsledků (viz samostatná kapitola)

V kvalitativní části výzkumu sestavíme na základě sesbíraných dat gramaticko-

sémantickou charakteristiku romismů ve španělštině a provedeme zběžné srovnání s romismy přítomnými v jiných evropských jazycích (viz předchozí kapitola).

V kvantitativní části výzkumu se budeme snažit vytýčit základní trendy a tendence znalosti romismů mezi španělskými mluvčími v závislosti na jejich socio-geografických charakteristikách (pohlaví, věk, vzdělání, region), ovšem s omezeními vyplývajícími z metodiky výzkumu, jimž budeme věnovat i část diskuse.

6.3 Výběr zkoumaných slov

V nestandardních variantách španělštiny se dle našich odhadů vyskytuje až 300 romismů (včetně variant a derivátů). Při zkoumání slovní zásoby formou dotazníku či rozhovoru je však výběr slov nutné vždy omezit. Vzhledem k časovým i finančním možnostem jsme ustoupili od prvotního plánu zmapovat veškeré romismy přítomné v nestandardních variantách současné španělštiny a formou celkem tří elektronických dotazníků jsme zjišťovali údaje celkem o 90 slovech (a jejich variantách, viz příloha). U 22 slov (a jejich variant) jsme zároveň provedli terénní výzkum ve vybraných oblastech Španělska formou klasického papírového dotazníku.

Jednotlivá slova byla do výzkumu zařazena za předpokladu, že splňovala alespoň jedno z uvedených kritérií:

1) romismy mající obdobu i v argotu jiných jazyků (např. v maďarštině, češtině, rumunštině),

2) slova začleněná do běžné slovní zásoby španělských mluvčích (dle údajů DRAE nebo Sanmartín Sáez),

3) slova považovaná podle údajů slovníků argotu za vymizelá, neužívaná (byla vybrána náhodně jen některá) či užívaná v jiném významu.

Mnohá slova splňující výše uvedená kritéria jsme však z časových důvodů do výzkumu nezařadili.

Přehled zkoumaných slov podle dotazníků:

DOTAZNÍK 1 (elektronický)

balichó, baró/baré, bul/bullate, camelar, chachi/chachipen, chai/jai, chalado, chaval, chavea, chorar, chungo, currar, gachó/gachí, jala/jale, jebe, jil/jili/gili, lumi/lumia, magué, majara/majareta, mangante/mangar, manús, marar, mol/mollate, molar, mui/muy, de nel, paripé, parné, puchar/puchelar, queli/keli, quinar, rachí, acáis/sacáis, upre, yolo.

DOTAZNÍK 2 (elektronický)

chuquel, churi/churí, chanar, achantar la mui, de mal araté, chucháis, cangrí, calorro, brejes, chalar, ulicha, chipén, chivar, undebel, dicar, guripa, jolín, jiñar/giñar, lumia, pinrel, pira.

DOTAZNÍK 3 (terénní)

acáis/sacáis, achares, araté, balichó, bengui, brejes, bul, chai, chanar, chorar, chungaló, dicar, gachó/gachí, lumi, mol/mollate, mui, de nel, pinrel, pirar(se), puchar, rachí, (un)debel.

DOTAZNÍK 4 (elektronický)

bucabón/pucanar, (a)tasabar, (j)achares, andoba(l), arajay, baranda/barander, bastes, bato/bata, biruje/bajoril, bocata, busní/busnó, (da)buten, dabuti, cambri(l), chungaló/chungalí, junar/junelar, corajay, dacoí, errepañí, gache, gao, galipa, garlochí, jirlachó, joyoy, jonjabar/jujabar, julay, julandrón, lache/lacha, lacorra/lacorro, manró, mariben.

6.4 Metoda sběru a zpracování dat

6.4.1 Stručná obecná charakteristika průzkumu formou dotazníku

Dotazník patří ke klasickým metodám průzkumu. V lingvistických disciplínách se uplatňuje mj. v dialektologii (např. při tvorbě jazykových atlasů) a v sociolingvistice. Předmětem zkoumání mohou být nejen fonologické či morfosyntaktické jevy a lexikum, ale i postoje mluvčích k rozličným jazykovým otázkám apod. Dotazník může výzkum obohatit zejména o geograficko-sociodemografické údaje o respondentech. Oproti jiným metodám (v lingvistice např. vyhledávání určitého jazykového jevu v korpusu) však vyžaduje aktivní spolupráci respondentů, kteří musí být nejen vybráni předem stanoveným reprezentativním způsobem, a měl by jich být dostatečný počet, ale musí být též ochotni zodpovědět na otázky v dotazníku či rozhovoru. Toto s sebou nese nutnost maximální úspornosti rozsahu dotazníku, neboť příliš velké množství otázek k malé návratnosti dotazníků. Před zahájením průzkumu formou dotazníku či rozhovoru je nutné podniknout několik kroků:

1) stanovit hypotézu

2) určit informace, které je třeba získat k jejímu ověření

3) určit, jakým způsobem budeme informace získávat (v našem případě jsme zvolili formu dotazníků, která v našem výzkumu dominovala, následně jsme provedli v menším rozsahu též průzkum formou rozhovorů)

- 4) vymezit populaci, která má být zkoumána
- 5) určit, jakým způsobem bude proveden případný výběr reprezentativního vzorku, pokud není možné zkoumat populaci celou.

Součástí dotazníkového průzkumu je vždy:

- 1) vytvoření nástroje-dotazníku (v papírové formě či elektronický)
- 2) získání cílového vzorku respondentů.
- 3) získání odpovědí od respondentů (vyplnění dotazníku na místě, zaslání poštou, vyplnění online)
- 4) analýza dotazníku (kvalitativní, kvantitativní) a interpretace výsledků.

Protože jsme z finančních i osobních důvodů nemohli postavit stěžejní část našeho výzkumu na klasickém terénním výzkumu, který by vyžadoval dlouhodobý pobyt ve Španělsku, rozhodli jsme se pro kombinaci klasického terénního výzkumu provedeného ve Španělsku formou dotazníků a virtuálního terénního výzkumu formou internetových dotazníků. Tato kombinace metod s sebou přináší kromě nesporných výhod i jistá omezení a úskalí, o nichž pojednáme dále.

6.4.2 Poznámka k internetovému sběru dat

Elektronická podoba dotazníku a možnost jeho vypracování i vyplňování online velmi zjednodušuje terénní výzkum, neboť ten tak může být prováděn na dálku, rychleji a levněji. Forma elektronického dotazníku je v současnosti běžnou záležitostí využívanou v rozličných průzkumech (využívají ji např. soukromé firmy při zjišťování spokojenosti zákazníků či zaměstnanců, univerzity při studentských hodnoceních výuky apod.). Jak je patrné nejen z publikací věnovaných aplikaci elektronického dotazníku ve společenských vědách (cf. např. Schonlau et al., 2002; Best & Krueger, 2004), ale i z dotazníkových serverů nabízejících kromě komerčních tarifů za použití dotazníku i zlevněné tarify pro studenty a akademiky, elektronický dotazník a sběr dat po Internetu se začíná stávat poměrně běžnou a populární metodou. Na druhou stranu je třeba s touto metodou a především pak s interpretací výsledků získaných touto formou zacházet velice obezřetně.

Základní podmínkou online sběru dat je přístup k Internetu, který musí mít nejen osoba realizující výzkum, ale také respondenti, kteří vyplňují dotazníky. Tento faktor má za následek jednu z hlavních nevýhod online sběru dat, kterou je omezení na

internetovou populaci a vyloučení osob bez přístupu k Internetu.

Jak vyplývá ze statistických dat za rok 2011 zprávy *Perfil sociodemográfico de los Internautas* zveřejněné online španělskou organizací ONTSI⁴⁸⁵, španělská populace uživatelů Internetu starších 10 let, kteří se připojili alespoň jedenkrát za tři měsíce, dosahuje 27 miliónů osob (oproti 40 miliónům skutečné španělské populace starší 10 let). Oproti skutečné španělské populaci má tendenci být mladší (viz tabulka věk) a vzdělanější (viz tabulka vzdělání), s mírnou převahou mužů (52% mužů oproti 48% žen), z nejmladší věkové skupiny se 97% osob někdy připojilo k Internetu, zatímco z nejstarší zkoumané generace pouze 18%. Naopak nebyl zaznamenán velký rozdíl mezi uživateli z velkých či malých obcí. Každým rokem je patrný celkový nárůst počtu uživatelů Internetu. Ten však není ve všech regionech stejně rychlý, jak vyplývá z jiné zprávy, *Internet en España y en el mundo 2011*, zveřejněné na webových stránkách společnosti Tatum⁴⁸⁶. Mezi regiony nejrychleji rostoucí v tomto ohledu patří Rioja, Madrid a Baleáry, nejpomaleji proniká Internet do Murcie, Galicie, obou Kastilií, Extremadury a Andalusie.

Tabulka 27. Srovnání španělské skutečné a internetové populace podle věku⁴⁸⁷

Věk	Skutečná populace	Internetová populace
16-24 let	12%	18%
25-34 let	21%	27%
35-44 let	22%	26%
45-54 let	19%	18%
55-64 let	14%	8-9%
65-74 let	11%	3%

Tabulka 28. Srovnání španělské skutečné a internetové populace podle vzdělání⁴⁸⁸

Vzdělání	Skutečná populace	Internetová populace
Bez vzdělání	1%	0%
Základní	25%	11%
Středoškolské	44%	49%
Vysokoškolské	29%	40%

⁴⁸⁵ http://www.ontsi.red.es/ontsi/sites/default/files/perfil_sociodemografico_de_los_internautas_analisis_de_datos_ine_2011.pdf (cit. 30. 8. 2012).

⁴⁸⁶ http://www.tatum.es/publicaciones_consultapublicacion.asp?pmId=506 (cit. 30. 8. 2012).

⁴⁸⁷ Zaokrouhleno na celá čísla.

⁴⁸⁸ Alespoň občasné připojení k Internetu, zaokrouhleno na celá čísla.

Z výše uvedeného srovnání vyplývá, že populace španělských uživatelů Internetu neodpovídá skutečné populaci Španělska. Disproporce věku, pohlaví, vzdělání a jiných ukazatelů u obou populací nepředstavují dle našeho mínění velký problém, pokud je vzorek dostatečně velký, neboť se dají snadno odstranit pomocí standardizace, o níž bude pojednáno dále. Ani tak však výsledky průzkumu provedeného na uživatelích Internetu nelze zobecňovat, neboť při internetovém výzkumu zůstává vždy část populace vyloučena a s tímto faktem je třeba počítat i při interpretaci výsledků.

Jako další a dle našeho názoru závažnější nevýhoda online sběru dat se často uvádí jeho nahodilost založená na sběru dat od dobrovolníků. Jedinou výjimku tvoří online výzkum prováděný na uzavřené populaci - např. v konkrétní škole či podniku -, kde každý subjekt může být vybrán do výzkumu se stejnou pravděpodobností a navíc se každý vybraný subjekt průzkumu skutečně zúčastní, neboť „redukce negativním samovýběrem vzniká tehdy, když část jedinců, vybraných do vzorku, odmítla na výzkumu participovat. Tento typ redukce může vážně ohrozit reprezentativnost vzorku“ (Disman, 2002, s. 116). Do určité míry lze dle některých názorů zvýšit reprezentativnost vzorku následnou standardizací (složení vzorku se přizpůsobí poměrům v populaci), pokud disponujeme věrohodnými údaji o respondentech a pokud je respondentů dostatečný počet (cf. Best & Krueger, 2004).

Jako poslední závažná nevýhoda online dotazníku se často uvádí obtížná kontrolovatelnost respondentů, kteří se mohou pod pláštěm anonymity snadno vydávat za jinou osobu. Tomuto faktoru se však dle našeho názoru nedá zcela vyhnout ani při jiném typu dotazníku, např. i dotazník zasláný poštou konkrétní osobě může vyplnit osoba jiná. Za určitou průběžnou kontrolu elektronických dotazníků může být považováno okamžité automatické zaslání vyplněného dotazníku na e-mailovou adresu zadavatele, služba běžně nabízená internetovými servery pro sběr dat. Z průzkumu se tak mohou ihned vyloučit dotazníky vyplněné evidentně nesprávně nebo podezřele (např. věk 99 let; z celkového počtu více než 1400 dotazníků jsme během našeho výzkumu zaznamenali maximálně šest podobně nesmyslně vyplněných odpovědí) či osobami nepatřícími do cílové populace (v našem případě např. cizinci s jiným mateřským jazykem, španělští mluvčí z Latinské Ameriky apod.). Kontrola jednotlivých vyplněných dotazníků je možná i zpětně. Servery online sběru dat většinou také umožňují zamezení vícečetných odpovědí z jednoho počítače. Domníváme se, že úmyslně zkreslené odpovědi se u zcela anonymních respondentů sice objevit mohou, ale

je-li vzorek dostatečně rozsáhlý, nemohou závažně narušit výsledky získaných dat ani v případě, že zůstanou neobjeveny.

6.4.3 Postup dotazníkového průzkumu

6.4.3.1 Vytvoření dotazníku

V našem internetovém dotazníkovém průzkumu jsme využili služeb online sběru dat nabízených na britské webové stránce FreeOnlineSurveys.com, která nabízí za měsíční poplatek (v omezené míře i zdarma) širokou škálu možností, jak dotazník vytvořit. Pokyny k vytváření dotazníku jsou v angličtině, dotazník však může být zadáván v jakémkoli jazyce (v našem případě ve španělštině). Standardně je rozdělen do několika částí, které si zadavatel upravuje v konkrétním jazyce: název dotazníku, úvodní text adresovaný respondentům, jednotlivé otázky - neomezený počet, závěr (poděkování za vyplnění).

V dotaznících jsme využili jsme uzavřené i otevřené otázky s odpověďmi následujících typů:

- 1) výběr z více odpovědí - pouze jedna
- 2) výběr z více odpovědí - všechny, které vyhovují
- 3) odpověď ano - ne
- 4) prázdná kolonka

U každé otázky se standardně zadává, zda je odpověď povinná či ne. Zabraňuje se tak automaticky neúplnému vyplnění dotazníku: respondent musí vyplnit všechny povinné otázky, jinak se dotazník neodešle a není tudíž zahrnut ani do celkového zpracování. Dotazník lze uložit rozpracovaný a odeslat jej později. Ke zhotovenému dotazníku se automaticky vytvoří odkaz, který lze zasílat e-mailem nebo umístit na webové stránky.

V terénním dotazníku psaném španělsky jsme použili pouze model odpovědí do prázdné kolonky.

6.4.3.2 Způsob získání cílového vzorku respondentů a odpovědí

Vymezit populaci, která má být zkoumána, bylo v našem výzkumu poměrně složité. V ideálním případě by to byla celá španělská populace, resp. její reprezentativní vzorek, který by byl vybrán náhodně. Získat takovýto vzorek celé společnosti za účelem vědeckého bádání, navíc se skromnými finančními prostředky, je však velice obtížné,

zvláště je-li téma výzkumu tak okrajové jako v našem případě. Teoreticky se nám nabízela v zásadě tři řešení:

1) Získat přístup ke kontaktním údajům (telefonu, adrese či e-mailu) co největší části španělské populace z některé placené databáze, která se využívá běžně ke komerčním účelům. Tato možnost by byla nejspíše nejlepším řešením pro sestavení reprezentativního vzorku populace vybraného náhodně. Nevýhodou je však nejen relativně vysoká cena za koupi databáze, ale i nejistá (a pravděpodobně malá) návratnost dotazníků či ochota odpovídat na otázky po telefonu, neboť velká část takto oslovené populace je k průzkumům obecně značně nedůvěřivá. Kontaktovat velkou část populace po telefonu navíc nepřicházelo v úvahu z finančních důvodů. Přestože jsme tento způsob z výše uvedených důvodů nevyužili, domníváme se, že ve větším výzkumném projektu by se dal využít relativně úspěšně, alespoň jako alternativa k jinému způsobu.

2) Rezignovat na některé parametry a omezit se pouze na určitou skupinu obyvatel (např. oslovit učitele či studenty z vybraných škol různých španělských regionů). Aby byl vzorek skutečně reprezentativní, bylo by nejprve nutné zjistit buď počet dané populace ve všech regionech (např. počet studentů vysokých škol či jednoho typu vysoké školy, počet učitelů středních škol apod.), a posléze poměrově podle regionů vybrat náhodně vzorek jednotlivců z různých škol, nebo alternativně spočítat školy v jednotlivých regionech a z nich náhodně vybrat jen některé tak, aby byl poměr počtu zachován. Tento způsob by umožnil náhodně sestavit reprezentativní vzorek vymezené populace a kvantitativně porovnat rozdíly znalosti v jednotlivých regionech. Navíc je pravděpodobné, že návratnost dotazníků by v tomto případě byla relativně velká, zvláště pokud bychom jako cílovou skupinu zvolili pedagogy. Obáváme se však, že kvalitativní část výzkumu by v tomto případě mohla zůstat kvůli homogenitě populace poněkud okleštěna.

3) Snažit se získat kombinovanými metodami co největší počet respondentů z různých regionů, různého věku, vzdělání, posléze poměrově přizpůsobit získaný vzorek celé populaci, která vykazuje stejné charakteristiky. Výběr takto utvořeného vzorku může být po provedené standardizaci považován do jisté míry za reprezentativní, avšak zcela jistě nebude zcela náhodný. Co největší a nejvíce heterogenní vzorek se zcela jistě nejlépe hodí pro kvalitativní výzkum. Dle našeho názoru se v tomto případě nemusí nutně rezignovat ani na kvantitativní výzkum, jeho závěry však musí být interpretovány

velice obezřetně a v žádném případě nemohou být výsledné hodnoty považovány za absolutní.

V našem výzkumu jsme se po provedení pilotní studie a po důkladném zvážení všech možností, výhod a nevýhod nakonec rozhodli pro poslední uvedený způsob získání vzorku populace.

Respondenty pro online dotazníky jsme získávali následujícími způsoby:

1) oslovili jsme potenciální respondenty e-mailem obsahujícím hyperodkaz na dotazník a požádali je o spolupráci. E-mail jsme zaslali pracovníkům různých španělských škol, podniků, organizací a spolků, které jsme našli na Internetu. V e-mailu jsme uvedli délku dotazníku a předpokládanou dobu jeho vyplnění, dále že se jedná o anonymní dotazník sloužící k výzkumné doktorské práci v oblasti jazykovědy, že je zaměřen na znalost určitých slov a že nemají používat k jeho vyplnění žádné slovníky a jiné pomůcky, neboť neznalost slova je pro nás stejně cenná jako jeho znalost.

2) technikou sněhové koule (snowball), kdy jsme přímo v dotazníku (případně i v e-mailu) žádali respondenty, aby jej dále rozšířili mezi své přátele, známé apod.

3) pomocí inzerátů různého typu a znění. Inzeráty jsme vkládali zejména do bezplatných a vysoce navštěvovaných inzertních portálů, v posledním internetovém dotazníku jsme použili placenou službu Google AdWords.

Kvůli zpětné vazbě o efektivitě jednotlivých způsobů získávání respondentů jsme do každého online dotazníku zařadili povinnou otázku, jako se respondent o dotazníku dozvěděl.

Respondenty papírových dotazníků jsme žádali o jeho vyplnění přímo v terénu v několika vybraných španělských regionech. Výběr respondentů nebyl ani v tomto případě náhodný, neboť jsme neměli předem přístup ke kontaktním údajům celé ani vybrané populace daných regionů. Snažili jsme se alespoň zajistit co nejvíce respondentů obou pohlaví různých věkových kategorií a také maximální variabilitu prostředí, v nichž jsme respondenty oslovovali: v městech i menších obcích, v centru i na periferii, na ulicích, na sídlištích, v parcích, na hřištích, v obchodech, na nádražích, na letišti, ve vlacích, v přístavech, v restauracích a barech, na plážích, navštívili jsme i jedno romské centrum. Při oslovování jsme se nevyhýbali ani příslušníkům nejslabších sociálních vrstev, kteří zpravidla nepatří mezi respondenty internetových dotazníků.

Všichni respondenti byli upozorněni, že dotazník je anonymní a že se získanými daty bude nakládáno pouze jednorázově pro výzkumné účely. K e-mailové komunikaci s respondenty jsme si zřídili zvláštní e-mailovou schránku, kterou jsme po provedení výzkumu zrušili. Respondenti žádného z dotazníků neuváděli zneužitelné údaje (příjmení, adresy, rodná čísla, apod.). Jediným (nepovinným) identifikačním údajem u dotazníku byl e-mail.

6.4.4 Popis dotazníků. Problematické otázky

6.4.4.1 Elektronické dotazníky

Elektronické dotazníky byly standardně rozděleny na úvodní text (obsahoval oslovení a stejné informace, jako jsme uvedli do e-mailu adresovaného potenciálním respondentům). Následně byly zjišťovány údaje o respondentech:

- věk, rozdělen do čtyř kategorií: 15-30 let, 31-45 let, 46-65 let, 66 a více let. Tato věková rozpětí byla použita ve všech elektronických dotaznících a zdála jako vyhovující. Při následné statistické analýze se však ukázalo, že s ohledem na oficiální data ze sčítání lidu by bylo bývalo vhodné tato rozpětí posunout o rok směrem dolů.

- pohlaví

- mateřský jazyk: následoval výběr z možností: kastilština/španělština⁴⁸⁹, galicijština, katalánština/valencijština, baskičtina, jiný (volná kolonka). Tento údaj sloužil pouze pro naši kontrolu, že respondent nemá jiný mateřský jazyk, např. angličtinu. Bilingvní respondenti byli ve výzkumu ponecháni, pokud uvedli španělštinu jako jeden z mateřských jazyků.

- místo původu - následoval výběr možností podle regionů: Andalucía, Aragón, Asturias, Baleares, Canarias, Cantabria, Castilla y León, Castilla-La Mancha, Cataluňa, Comunidad Valenciana, Extremadura, Galicia, Madrid, Murcia, Navarra, País Vasco, Rioja, Ceuta y Melilla, América Latina, jiný (volná kolonka). Otázka místa původu je poněkud zavádějící, neboť region místa narození se nemusí nutně shodovat s aktuálním bydlištěm, i když Španělé zpravidla zůstávají věrni svému regionu. V tomto případě jsme záměrně ponechali na zvážení respondenta, který region uvede jako svůj. Alternativou by bylo zjišťovat regiony, kde se narodil, strávil dětství, studia a další delší období a kde aktuálně žije, což by značně komplikovalo nejen vyplňování dotazníku, ale i jeho

---

⁴⁸⁹ U prvního dotazníku byla uvedena pouze kastilština, což se pro některé mluvčí z mimokastilských oblastí ukázalo jako neprůchodné.

následnou analýzu, takto detailní údaje jsme navíc považovali v našem výzkumu za nepodstatné.

- e-mail – nepovinný údaj pro zájemce o výsledky výzkumu.

- dosažené vzdělání (základní, středoškolské, vysokoškolské, bez vzdělání, jiné - prázdná kolonka). Údaje o vzdělání nebyly v prvních dvou elektronických dotaznících zjišťovány, zařadili jsme je až do terénního a posledního elektronického dotazníku.

Stupeň dosaženého vzdělání nebyl u prvních dvou elektronických dotazníků zjišťován. Zařazen byl až u terénního a u třetího elektronického dotazníku.

Následoval soubor otázek zjišťujících znalost jednotlivých romismů.

V předposlední otázce jsme zjišťovali, jakým způsobem se respondent dozvěděl o dotazníku. V prvním dotazníku jsme ponechali volnou kolonku, ukázalo se však, že pro získání efektivnější zpětné vazby je vhodnější uvést předvýběr odpovědí s volnou kolonkou na možnost „jiné“.

Poslední nepovinná otázka (s volnou kolonkou) byla ponechána případným komentářům. Kolonka komentářů se velmi osvědčila, respondenti totiž relativně často uváděli své postřehy a připomínky k dotazníku i k romismům.

Po zodpovězení všech povinných otázek mohl respondent dotazník odeslat. Po jeho odeslání se objevilo poděkování za vyplnění dotazníku.

Obecným problémem u všech romismů je fakt, že se nejčastěji objevují v mluvené řeči, respondentům tudíž může být jejich písemná podoba v dotazníku nepovědomá. V některých případech se romismy mohou psát i různým způsobem, např. *jili* i *gili* ‚hlupák‘, *giñar* i *jiñar* ‚kálet‘, *keli* i *queli* ‚dům‘. V dotazníku jsme uváděli obě možné varianty.

6.4.4.2 První model elektronického dotazníku

První model dotazníku⁴⁹⁰ (viz příloha) sloužil pro prvních dvacet odpovědí jako dotazník testovací. Dotazník obsahoval 42 otázek. Protože služba on-line dotazníku zahrnovala i možnost editovat dotazník i po jeho vytvoření, mohli jsme ihned přikročit k odstranění některých nedostatků, aniž bychom zasahovali do průběhu sběru dat, např. na základě komentáře jedné respondentky jsme do úvodního textu zařadili informaci o délce dotazníku (náš dotazníkový server nenabízел nástroj *progress bar*).

Následoval výčet 35 slov (případně i jejich variant). U každého z nich měl respondent zvolit jednu z možných odpovědí:

---

⁴⁹⁰ První elektronický dotazník byl uzavřen 10. 5. 2008.

- *znám a užívám (conozco y uso)*

- *znám, ale neužívám (conozco, pero no uso)*

- *neznám (no conozco)*. Pokud dané slovo znal, měl napsat jeho význam. Tato formulace otázek však prokázala určité nedostatky: především výraz „užívání“ měl být lépe zasazen do kontextu. Navíc se ukázalo, že někteří respondenti se zdráhají přiznat, že užívají výrazy, které považují za vulgární. Respondenti také v některých případech uvedli, že slovo znají, neuvedli však nic do kolonky význam. Takovouto neúplnou odpověď jsme byli nuceni ohodnotit jako neznalost slova, i když to možná v některých případech neodpovídalo skutečnosti. Uvedení významu romismu jako doklad jeho znalosti pro nás však mělo větší váhu než prosté konstatování „znám“ i za cenu určitého zkreslení skutečnosti směrem k menší znalosti. V dalších dotaznících jsme již formulovali odpovědi tak, abychom tomuto zkreslení zabránili.

6.4.4.3 Druhý model elektronického dotazníku

Ve druhém dotazníku⁴⁹¹ (viz příloha) byly zohledněny některé nedostatky, které se projevily v prvním modelu, a zároveň se zkoumala znalost a význam dalších výrazů. Reagovali jsme především na komentáře k prvnímu dotazníku, který respondentům připadal příliš dlouhý. Dotazník jsme výrazně zkrátili: obsahoval 28 otázek, zkoumali jsme pouze znalost (nikoli užívání) 22 slov nebo spojení.

Struktura odpovědi při dotazu na slovo obsahovala možnosti *ano - ne - nevím*. Pokud respondent označil, že slovo zná, musel povinně vyplnit do prázdné kolonky jeho význam.

Při zkoumání romismů se také ukázalo jako problematické definovat slovo tak, aby nedocházelo k jeho záměně s případným homofonním protějškem ve španělštině nebo jiném jazyce. Pokud měl totiž romismus takovýto homofonní protějšek, respondenti uváděli zpravidla jeho význam, který je přirozeně napadl jako první (např. u romismů *bato/bata* ‚otec/matka‘ se objevoval často španělský význam slova *bata* ‚župan, plášť‘, u romismu *chorar* ‚krást‘ někteří respondenti uváděli pod vlivem galicijštiny či portugalštiny význam ‚plakat‘). Tyto odpovědi jsme pak byli nuceni považovat za neznalost romismu, i když teoreticky nelze vyloučit, že respondenti si pouze na druhý okrajový význam slova nevzpomněli. U romismů jsme ve druhém dotazníku začali uvádět jejich slovní druh, aby se zamezilo omylům (v prvním dotazníku např. všichni respondenti považovali substantivum PL *chucháis* ‚prsa‘ za sloveso, substantivum

---

⁴⁹¹ Druhý elektronický dotazník byl uzavřen 8. 12. 2008

mui/muy ‚ústa‘ označili mnozí za španělské příslovce s významem ‚velmi‘ apod.). Údaj o slovním druhu však mnohdy respondenti ignorovali, nejspíše z důvodu nepozornosti či neznalosti. V některých případech jsme jako pomůcku uvedli typické slovní spojení (např. *achantar la mui*) či jsme zařadili romismus do kontextu věty. Ani toto řešení však není ideální, neboť věta může odvést pozornost od romismu či naopak posloužit jako nápověda, i když respondent romismus nezná. Je třeba tudíž velmi důkladně zvažovat, zda a jakou větu či spojení v těchto případech použít.

Následně byla nutná z naší strany pečlivá analýza každé jednotlivé odpovědi, v níž respondent uvedl znalost romismu.

6.4.4.4 Třetí model elektronického dotazníku⁴⁹²

Třetí typ elektronického dotazníku⁴⁹³ (viz příloha) obsahoval rovněž 30 otázek. Zkoumali jsme 32 slov (a jejich variant), v některých případech jsme seskupili více slov do jedné otázky (otázka zněla: uveďte význam každého z níže uvedených slov, pokud ho znáte, následovala volná kolonka ke každému slovu). Tento typ otázek se velmi dobře osvědčil.

Oproti předchozím dotazníkům jsme zařadili údaj o vzdělání respondentů. Dále se tento dotazník od předchozích lišil v tom, že respondenti byli získáváni výhradně prostřednictvím placených inzerátů, jejichž distribuci a propagaci jsme nechali zcela na službě GoogleAdWords. (V několika výjimečných případech se objevili respondenti získaní metodou snowball). Zajímalo nás i to, kolik respondentů touto metodou získáme a zda se bude jejich složení lišit od předchozích dvou dotazníků.

6.4.4.5 Terénní dotazník

Průzkum pomocí terénního dotazníku⁴⁹⁴ (viz příloha) byl proveden v regionech Baskicko, Kantábrie, Asturie, Galicie a Kastilie-La Mancha. Z těchto regionů přirozeně pocházelo nejvíce respondentů, objevili se však i respondenti z jiných regionů.

Dotazník byl vyplňován přímo v terénu, musel tedy být maximálně úsporný. Byl oboustranný, na papíru A4. K usnadnění vyplnění jsme poskytovali tvrdou podložku a obyčejnou tužku.

Na první straně byl název (*Cuestionario*), krátké informace a instrukce o vyplnění adresované respondentovi a část s údaji o respondentovi (parte 1). Ta obsahovala

---

⁴⁹² V tabulkových přehledech uvádíme dotazníky v chronologickém pořadí podle uzavření dotazníku. Protože tento dotazník byl uzavřen jako poslední, nese v přehledech číslo 4.

⁴⁹³ Třetí elektronický dotazník byl uzavřen 11. 6. 2011.

⁴⁹⁴ Průzkum byl proveden během léta 2008. V přehledech nese číslo 3.

otázky na věk (volná kolonka), pohlaví (výběr muž-žena), mateřský jazyk (výběr: kastilština/španělština, katalánština/valencijská, galicijská, baskičtina, jiný-volná kolonka), místo původu (obec-volná kolonka, provincie-volná kolonka, región-volná kolonka), dosažené vzdělání (výběr- základní, střední, univerzita, jiné) a zaměstnání (volná kolonka). Kolonka zaměstnání sloužila spíše jako pomůcka pro případ, že by respondent nevyplnil dosažené vzdělání. Ukázalo se však, že respondenti nemají zábrany u vyplňování dosaženého vzdělání, problematická však byla otázka na věk, který se respondentka v jednom případě zdráhala uvést (provedli jsme zpětně odhad jejího věku). Jak jsme již předtím tušili, výběr z věkových rozpětí by byl vhodnější, volnou kolonku jsme zařadili spíše z důvodu úspory místa v dotazníku.

Následoval pokyn (větším tučným písmem), aby respondent obrátil stránku. Na druhé straně následoval výčet 22 slov (a jejich variant) a výrazů, u nichž měli respondenti do volné kolonky vypsát význam. Ke každému výrazu jsme uvedli příklad užití ve větě. Snažili jsme se o co nejobecnější větu, ze které by vyplynul slovní druh daného slova a zároveň by nebyl zřejmý jeho význam. Ve dvou až čtyřech případech však mohlo užití slova respondenty trochu navést, což se u dvou slov prokázalo chybným sémantickým významem, který rovněž zapadal do dané struktury věty. I u terénního dotazníku tudíž byla nutná pečlivá následná analýza odpovědí.

Dotazník dále obsahoval kolonku na poznámky pro tazatele: datum, místo sběru dat (např. vlakové nádraží v Oviedu) a další specifikace (např. respondent byl Rom). Tyto údaje jsme doplnili ihned po vrácení dotazníku.

6.4.5 Postup statistické analýzy dat získaných pomocí dotazníků

Nejprve jsme provedli pročištění dat získaných pomocí dotazníků. Z internetových dotazníků byly vyřazeny evidentně duplicitní záznamy, které pravděpodobně vznikly technickými nedostatky na straně serveru. Dále byly vyřazeny odpovědi od respondentů, jejichž mateřským jazykem nebyla španělština, od respondentů pocházejících z Latinské Ameriky a také dotazníky obsahující záznamy s nesmyslnými údaji v některém ze sledovaných faktorů. V prvním internetovém dotazníku jsme z původního počtu 525 odpovědí vyřadili 25 jako duplicitních a 21 jako jinak nevyhovujících, takže zbylo 479 respondentů (tedy 91% z původního počtu). Ve druhém internetovém dotazníku bylo z původního celkového počtu 543 získaných odpovědí 29 duplicitních a 17 jinak nevyhovujících, výsledný počet byl tedy 497 respondentů (91,5 %). V posledním internetovém dotazníku bylo z 373 odpovědí vyřazeno z nejrůznějších důvodů celkem 33

odpovědí, následná analýza proběhla u 340 respondentů (taktéž 91% z původního počtu). V terénním dotazníku jsme získali celkem 176 respondentů, z toho 11 jsme vyřadili kvůli neúplnému vyplnění, výslednou analýzu jsme provedli u 165 dotazníků (94% z původního počtu).

V další fázi byly všechny sledované vlastnosti (věk, pohlaví, vzdělání, region) převedeny na standardní kategorie společné pro všechny dotazníky. Těmto kategoriím byly přiděleny určité pracovní alfanumerické kódy (např. F-žena, M-muž). Věkové kategorie byly voleny tři až čtyři, každá z nich pokrývala rozpětí věků 15 až 20 let (viz přehled dotazníků). Úrovně vzdělání byly čtyři (bez vzdělání, základní, střední a vysokoškolské vzdělání). Respondentů bez vzdělání bylo ale vždy velmi málo, takže nebylo možno prokázat v této skupině jakoukoli statistickou významnost. Regionů bylo zkoumáno 18 (Ceuta a Melilla byly sloučeny do jednoho fiktivního regionu kvůli nízkému počtu jejich obyvatel a tedy i respondentů z nich). Znalost daného slova určitým respondentem byla označena hodnotou 1, jeho neznalost hodnotou 0. Pokud vysvětlení významu daného romismu určitým respondentem bylo v zásadním rozporu a bez jakékoli souvislosti s doloženým významem tohoto romismu, byla taková odpověď respondenta považována za neznalost daného slova.

Dotazníky ze své podstaty vždy obsahují pouze kvazi-náhodný výběr celkové populace. Skladba respondentů tedy není a ani nemůže být věrným odrazem složení španělské populace. Tento problém se v sociologii běžně řeší pomocí operace, která se nazývá standardizace výběrových dat. Principiálně tento postup spočívá v určení poměru mezi počtem obyvatel v populaci s určitou kombinací sledovaných faktorů a počtem respondentů v daném dotazníku se stejnou kombinací sledovaných faktorů. Vektor těchto poměrů pro všechny myslitelné kombinace sledovaných faktorů se nazývá standardizační tabulka. Ke konstrukci této tabulky byly využity údaje ze sčítání lidu ve Španělsku v roce 2001 (dostupné na adrese http://www.ine.es/censo_accesible/es/listatablas.jsp). Vzhledem k potřebě porovnatelnosti výsledků mezi jednotlivými dotazníky byla pro všechny dotazníky použita stejná data ze sčítání lidu a to ta, která obsahovala faktor úrovně vzdělání. Data obsahovala faktor věku seskupený do skupin s rozpětím 5 let. Drobným nedostatkem těchto dat ze sčítání lidu bylo, že tato pětiletá rozpětí byla o rok posunutá vzhledem k věkovým rozpětím použitým v dotaznících. Standardizační tabulka byla vypočtena pro každý dotazník zvlášť.

Za pomoci standardizačních poměrů bylo možno ve statistickém programu EpiInfo

3.5.3 určit, jaká by byla procentuální znalost daného slova ve španělské populaci, když jej zná určité procento respondentů daného dotazníku. Tento výpočet má určitou statistickou chybu, která je dána především počtem respondentů patřících do dané kategorie (čím větší počet respondentů v určité kategorii, tím menší chyba odhadu znalosti daného slova ve stejné kategorii v celé španělské populaci).

Vypočtení těchto standardizovaných odhadů znalosti určitého slova ve španělské populaci umožnilo sestavit fiktivní dotazník, který složením respondentů přesně kopíroval složení španělské populace. Bylo třeba sestavit tento fiktivní dotazník, aby následné statistické testy měly sílu, která bude odpovídat počtu respondentů nekorigovaného (reálného) dotazníku. Tento reprezentativní fiktivní dotazník mohl být dále analyzován sérií X^2 -testů ve statistickém programu R 2.14.2, aby se zjistilo, která kategorie určitého faktoru má pro dané slovo významně vyšší nebo nižší znalost mezi respondenty než zbytek kategorií stejného faktoru. Závislost těchto X^2 -testů při hledání odlišných kategorií u každého sledovaného slova byla korigována korekcí násobného testování jedné sady dat dle Holma. Výsledná korigovaná p-hodnota X^2 -testu byla považována za statisticky významnou, pokud byla $<0,05$.

Výsledky pro všechny dotazníky a všechna slova v nich jsou přehledně zobrazeny ve formě tabulek a grafů. Výsledky významně odlišných znalostí sledovaných slov byly zobrazeny do výsledkové matice a byly tak vizuálně identifikovány kategorie faktorů (věk, pohlaví, vzdělání a region původu), ve kterých se častěji vyskytují významně vyšší znalosti romismů. Rozdíly ve znalosti slov mezi regiony byly navíc zobrazeny do slepých map Španělska. Doplnkovou informací k těmto mapám jsou mapy, které ukazují homogenitu poměru mezi počtem respondentů a počtem obyvatel v jednotlivých regionech. Výpočet teoretického počtu obyvatel v jednotlivých regionech zahrnoval typově stejnou populaci jako v daném dotazníku (došlo k zohlednění parametrů věku, pohlaví a vzdělání). Výsledkové i doplňkové mapy byly vytvořeny v programu EpiInfo 3.5.3.

7 Charakteristika získaného populačního vzorku a interpretace získaných dat

Vzorek populace získaný v jednotlivých dotaznících je, jak dále uvidíme, v každém z dotazníků trochu odlišný. Pro přehled uvádíme u každého dotazníku nejprve

poměrové grafické znázornění populace dotazníku vzhledem ke španělské populaci. Tyto grafy je třeba mít na paměti při interpretaci výsledků vzešlých ze statistické analýzy.

V první řadě je totiž třeba si uvědomit, že i přes provedenou standardizaci dotazníkové populace a vypočtení procentuální znalosti jednotlivých slov ve fiktivním dotazníku není možné na výsledky nahlížet v jejich absolutní hodnotě. Jak jsme již uvedli v předchozí kapitole, výsledný výpočet má vždy určitou statistickou chybu, která se snižuje se zvyšujícím se počtem respondentů v dané kategorii. U slov, jejichž znalost vyšla v některých kategoriích jako statisticky významná, je třeba vzít v potaz především dva faktory: 1) zastoupení jednotlivých skupin respondentů (dle regionu, věku, pohlaví) v původním dotazníku 2) procentuální znalost daného slova ve fiktivním dotazníku. Čím méně respondentů a čím menší procentuální znalost slova, tím větší statistickou chybu může daný výsledek obsahovat. Tuto statistickou chybu znázorníme graficky jako úsečku u významných výsledků znalosti jednotlivých slov. Nyní se zaměříme na charakteristiku získaných vzorků populace a upozorníme na úskalí, která lze u každého dotazníku očekávat. Dále provedeme analýzu zkoumaných slov podle jednotlivých dotazníků a srovnáme výsledky slov, která byla zkoumána ve dvou (popř. ve třech) dotaznících.

Je třeba upozornit na to, že výsledky statistické analýzy jsou zajímavé pouze tehdy, pokud (nejlépe opakovaně) vykazují určité tendence, které se dají nějakým způsobem interpretovat. Vzhledem k charakteru populačního vzorku našich dotazníků (vzorek, který je sice relativně velký, ale nebyl vybrán náhodně z celé populace) je dále vhodné závěry podepřít i případnými dalšími argumenty, jak uvedeme dále.

Tabulka 29. Plán statistické analýzy

Datum uzavření	Počet respondentů	Počet použitých respondentů	Vzdělání	Rozpětí věků	Použité rozpětí věků	Granularita použitých věků	Kategorie věků	Standardizační tabulka†	Analyzovaný parametr 1	Analyzovaný parametr 2	Analyzovaný parametr 3	Analyzovaný parametr 4
10.5.2008	525	479	NE	15+ let	15+ let	15-20 let	A1:15-30 A2:31-45 A3:46-65 A4:66+	EduRegAgeGen	Region	Pohlaví	Věk	-
8.2.2008	543	497	NE	15+ let	15+ let	15-20 let	A1:15-30 A2:31-45 A3:46-65	EduRegAgeGen	Region	Pohlaví	Věk	-
1.5.2010	165	165	ANO	15-80 let	15-80 let	1 rok	A1:15-30 A2:31-45 A3+A4:46-80	EduRegAgeGen	Region	Pohlaví	Věk	Vzdělání
18.6.2011	373	340	ANO	15+ let	15+ let	15-20 let	A1:15-30 A2:31-45 A3:46-65 A4:66+	EduRegAgeGen	Region	Pohlaví	Věk	Vzdělání

†Edu – dosažené vzdělání, Reg – region, Age – věková kategorie, Gen - pohlaví

7.1.1 Dotazník 1 (elektronický)

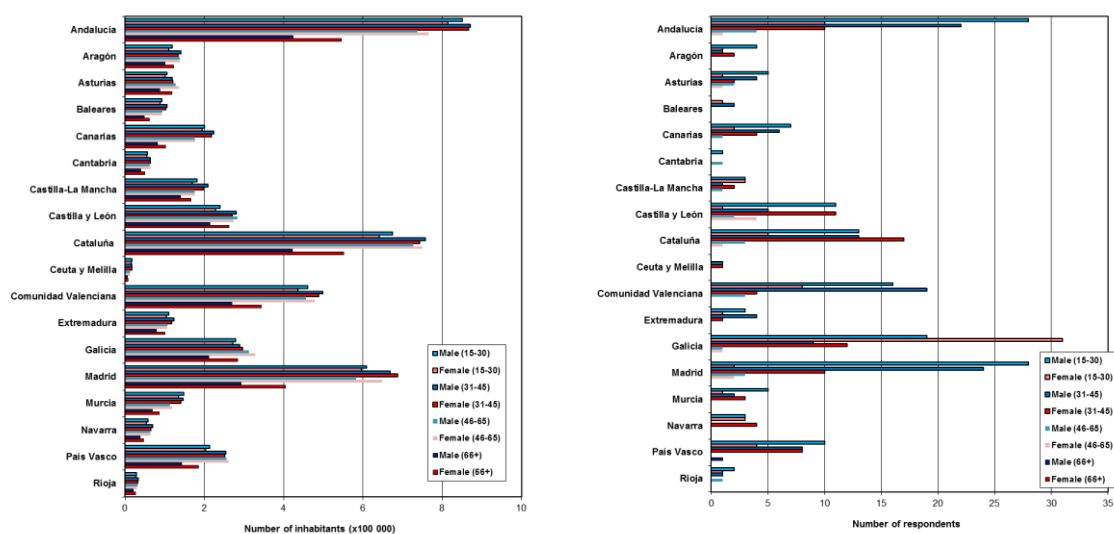
V prvním elektronickém dotazníku jsme po pročištění dat získali 479 respondentů (z původního celkového počtu 525 odpovědí). Věková kategorie 15-45 let tvořila 92% našich respondentů, respondentů starších 45 let bylo v prvním dotazníku pouze 33. V následující tabulce uvádíme přehled populace respondentů podle regionu, věku a pohlaví.

Tabulka 30. Dotazník 1: přehled populace respondentů podle regionu, věku a pohlaví.

Popisky řádků	A1F	A1M	A2F	A2M	A3M	A3F	A4M	Celkový součet
Andalucia	10	28	10	22	4	1		75
Aragon	1	4	2	1				8
Asturias	1	5	2	4	2	1		15
Balears	1			2				3
Canarias	2	7	4	6	1			20
Cantabria		1			1			2
Cataluna	5	13	17	13	3	1		52
CeutayMelilla			1	1				2
CLaMancha	3	3	2	1	1			10
CLeon	1	11	11	5	2	4		34
CValenciana	8	16	4	19	3			50
Extremadura	1	3	1	4				9
Galicia	31	19	12	9	1	1		73
Madrid	2	28	10	24	3	2		69
Murcia	1	5	3	2				11
Navarra	3	3	4					10
PVasco	4	10	8	8			1	31
Rioja	1	2		1	1			5

Ze srovnání populace Španělska s populací dotazníku (viz obrázek) jsou patrné dotazníku zejména velké disproporce v pohlaví (ve prospěch mužů, s výjimkou Galicie, kde naopak převažují ženy), v regionech pak zejména malé zastoupení v Katalánsku oproti silnému nadhodnocení Galicie. Ostatní poměry regionů odpovídají zhruba poměrům v celkové populaci, velké regiony jsou zastoupeny poměrově více než malé regiony.

Obrázek 5. Dotazník 1: srovnání skutečné a dotazníkové populace

7.1.1.1 Statisticky významné výsledky prvního dotazníku podle věku, pohlaví a regionů

7.1.1.1.1 Srovnání výsledků podle věku

Tabulka 31. Dotazník 1: srovnání výsledků podle věku

Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30	W31	W32	W33	W34	W3					
AgeCat	balichó	iaró	baró/baré	bul/bullate	camelar	hi	chacá	chajai	chalado	chaval	chavea	chorar	chungo	currar	ichó/gac	jala/jale	jebe	gil/gili/jili	lumi	magué	ara	majareta, mc	manús	marar	mol	mollate	molar	mui	de nel	paripé	parné	har/puchar	queli/keli	quinar	rachí	áis/sacá	upre	ok		
15-30 years			+																																					
31-45 years																																								
46-65 years																																								
66+ years																																								
Mean knowledge	0%	2%	3%	87%	76%	4%	89%	90%	19%	32%	88%	90%	63%	28%	0%	63%	21%	1%	90%	87%	1%	2%	5%	83%	7%	2%	85%	61%	4%	62%	1%	2%	11%	0%	2%					

Jak vyplývá z tabulky, u nejmladší generace se objevuje statisticky významná větší znalost pouze u slova *queli/keli*, které znalo 62% respondentů z fiktivního dotazníku. (Slovo *baró/baré* má příliš nízkou celkovou znalost, což vzhledem k vysokému zastoupení nejmladší věkové skupiny nelze vnímat jako směrodatný výsledek.) Nejmladší generace také vykazuje ve 3 případech významnou menší znalost (*gachó*, *gil/gili/jili*, *mui*). U skupiny 31-45 let se objevuje statisticky významná větší znalost u 4 slov (*gachó/gachí*, *gil/gili/jili*, *molar*, *mui/muy*). Kromě slova *mui/muy* (7%) se jedná o slova, jejichž průměrná znalost se pohybuje cca mezi 60% - 80%. U skupiny 46-65 let se objevuje významná větší znalost ve dvou případech (*marar*, *mol/mollate*), přičemž se jedná o slova s celkovou velmi nízkou znalostí (do 5%). Tento výsledek by mohl odpovídat ústupu (některých) romismů, o němž se zmiňují slovníky argotu. Naopak statisticky významná neznalost je v této věkové skupině dokumentována v 7 případech, z nichž 6 patří mezi slova obecně více známá (62-90%). Je však třeba vzít v potaz relativně nižší počet respondentů této věkové skupiny.

7.1.1.1.2 Srovnání výsledků podle pohlaví

Tabulka 32. Dotazník 1: srovnání výsledků podle pohlaví

Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30	W31	W32	W33	W34	W3					
Gender	balichó	iaró	baró/baré	bul/bullate	camelar	hi	chacá	chajai	chalado	chaval	chavea	chorar	chungo	currar	ichó/gac	jala/jale	jebe	gil/gili/jili	lumi	magué	ara	majareta, mc	manús	marar	mol	mollate	molar	mui	de nel	paripé	parné	har/puchar	queli/keli	quinar	rachí	áis/sacá	upre	ok		
Female																																								
Male			+																																					
Mean knowledge	0%	1%	4%	83%	73%	5%	86%	86%	23%	35%	85%	86%	63%	23%	0%	62%	22%	1%	86%	82%	2%	4%	8%	80%	9%	3%	79%	59%	5%	51%	1%	3%	12%	0%	2%					

Jak je patrné z přehledové tabulky, statisticky významně vyšší znalost vykazují ve

3 případech ženy (slova *paripé*, *parné*, *acáis/sacáis*), z toho slova slova *paripé*, *parné* jsou celkově více známá slova, slovo *acáis/sacáis* zná cca 12% respondentů. U mužů se objevila vyšší znalost u 6 výrazů (*bul/bullate*, *chavea*, *chorar*, *lumi/lumia*, *marar*, *de nel*), u nichž byla zaznamenána spíše nižší celková znalost (u jednotlivých slov se pohybuje mezi 3-35%).

7.1.1.1.3 Srovnání výsledků podle regionů

Tabulka 33. Dotazník 1: srovnání výsledků podle regionů

Region	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30	W31	W32	W33	W34	
Andalucía									+				+										+												+
Aragón																																			
Asturias																																			
Baleares																																			
Canarias																																			
Cantabria																																			
Cataluña																																			
Ceuta y Melilla																																			
Castilla-La Mancha																																			
Castilla y León																																			
Comunidad Valenciana																																			
Extremadura																																			
Galicia																																			
Madrid																																			
Murcia																																			
Navarra																																			
Pais Vasco																																			
Rioja																																			
Mean knowledge	0%	1%	3%	86%	75%	6%	89%	89%	22%	36%	88%	89%	64%	25%	0%	64%	22%	1%	88%	83%	2%	5%	7%	82%	10%	5%	83%	63%	7%	53%	0%	5%	12%	0%	

Andalusie a Galicie jsou regiony, které vykazují statisticky významnou znalost více slov. Zároveň se jedná o regiony, z nichž jsme získali hodně respondentů, bylo tudíž pravděpodobnější, že se mezi nimi najde i více těch, kteří slova znají. Znalost v méně zastoupeném regionu se naopak může jevit jako významně nižší, ačkoli tomu tak ve skutečnosti nemusí být. Úsečka chyby je v méně zastoupených regionech zpravidla delší. Problémem však nejsou více či méně zastoupené regiony, nýbrž ty s velmi nízkým počtem respondentů. Největší problém v nejméně zastoupených regionech pak představuje znalost 100%-ní nebo nulová. V těchto případech je totiž nulová i úsečka chyby. Tyto hodnoty však nemusejí odrážet skutečnost, neboť např. znalost méně běžného slova nemusela být mezi respondenty vůbec zachycena.

V Andalusii jsme zaznamenali statisticky významnou větší znalost u 5 slov (*chavea*, *gachó/gachí*, *mol/mollate*, *parné*, *acáis/sacáis*), přičemž celková průměrná znalost dle fiktivního dotazníku je u slov *gachó/gachí* 64%, *parné* 63%, *chavea* 22% a *mol/mollate* pouze 7% (nízké procento znalosti u posledního zmíněného slova mohlo být v dotazníku způsobeno častou záměnou s jiným homofonním slovem, které respondenti uváděli).

V Galicii se dle výsledků dotazníku objevuje statisticky významná větší znalost u 7 slov (*camelar, gil/jili, marar, de nel, paripé, puchar/puchelar* a *rachí*). Kromě slov *camelar, gil/jili* a *paripé* se jedná o slova s velmi nízkou průměrnou znalostí mezi respondenty (5-7%).

V Madridu jsme zaznamenali statisticky významnou větší znalost slova *lumi/lumia*, naopak významná nižší znalost byla dokumentována u slov *chorar, chungo, molar* a *parné*.

Ze čtyř dalších regionů, kde se objevuje statisticky významná znalost jednoho nebo dvou slov (Valencie *jala/jale*, Navarra *chorar, jala/jale*, Kastilie-León *chai/jai*, Baskicko *chorar* a *queli/keli*, v Murcii *manús*), pouze v případě Baskicka a Kastilie-Leónu lze však kvůli počtu respondentů uvažovat o relevantním výsledku.

Naopak pouze statisticky významná nižší znalost byla zaznamenána v regionech Kanárské ostrovy (u slova *gachó/gachí*) a Katalánsko (*chavea, gachó, gil/jili, lumi/lumia, paripé, parné*). Uvažovat by se dalo hypoteticky o faktorech, které mohou menší znalost těchto slov zapříčít, jako relativní geografická izolovanost Kanárských ostrovů či katalánština používaná na úkor španělštiny v Katalánsku.

7.1.2 Dotazník 2 (elektronický)

Ve druhém internetovém dotazníku jsme z původního počtu 543 odpovědí analyzovali data od 497 respondentů. V tabulce je uveden jejich přehled podle regionu, věku a pohlaví.

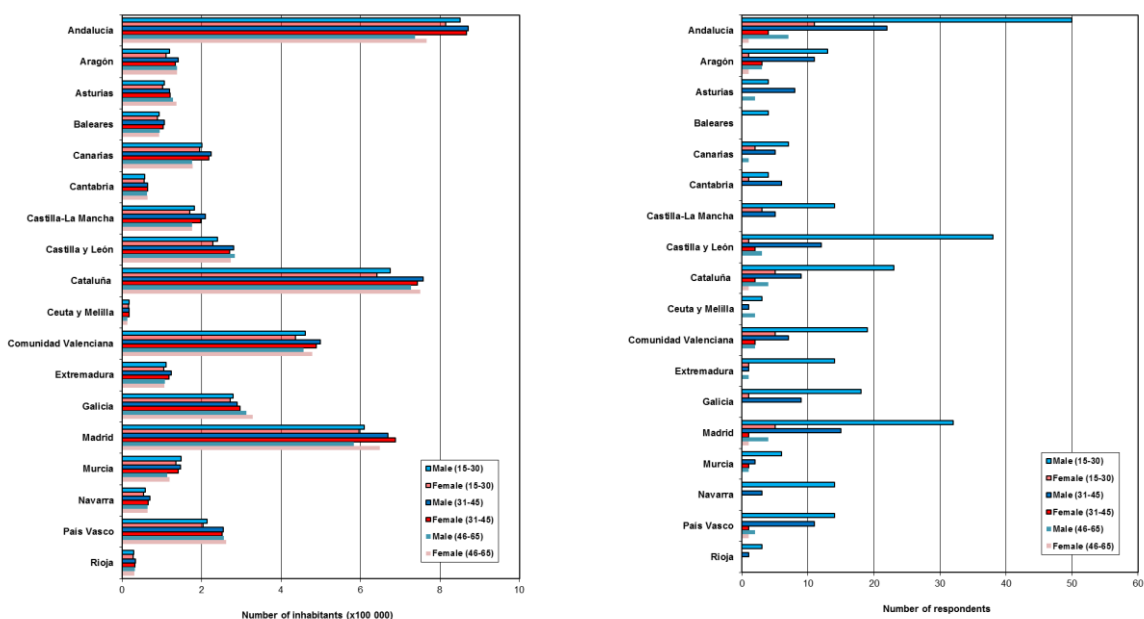
Tabulka 34. Dotazník 2: přehled populace respondentů podle regionu, věku a pohlaví.

Popisky řádků	A1F	A1M	A2F	A2M	A3F	A3M	Celkový součet
Andalucia	11	50	4	22	1	7	95
Aragon	1	13	3	11	1	3	32
Asturias		4		8		2	14
Balears		4					4
Canarias	2	7		5		1	15
Cantabria	1	4		6			11
Cataluna	5	23	2	9	1	4	44
CeutayMelilla		3		1		2	6
CLaMancha	3	14		5			22
CLeon	1	38	2	12		3	56
CValenciana	5	19	2	7		2	35
Extremadura	1	14		1		1	17
Galicia	1	18		9			28
Madrid	5	32	1	15	1	4	58
Murcia		6	1	2		1	10
Navarra		14		3			17
PVasco		14	1	11	1	2	29
Rioja		3		1			4

Populace druhého dotazníku (viz obrázek) vykazuje na první pohled značné odchylky skutečné od populace Španělska.

V dotazníku zaznamenáváme zejména značné disproporce v pohlaví (minimální zastoupení žen) i ve věku (drtivá většina respondentů spadá do nejmladší věkové kategorie). O něco lépe odpovídá poměrové zastoupení regionů, vezmeme-li v potaz pouze skupinu nejmladších mužů. I zde však nacházíme disproporce, mj. relativně málo respondentů z Katalánska a Valencie a nadhodnocenou Kastilii-León v poměru ke stejně velkým regionům. Z těchto důvodů považujeme získaný vzorek druhého dotazníku za poněkud málo reprezentativní, a to i po provedené standardizaci a vytvoření fiktivního dotazníku.

Obrázek 6. Dotazník 2: srovnání skutečné a dotazníkové populace

7.1.2.1 Statisticky významné výsledky druhého dotazníku podle věku, pohlaví a regionů

7.1.2.1.1 Srovnání výsledků podle věku

Tabulka 35. Dotazník 2: srovnání výsledků podle věku

Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21
Age	chuquel	churi	chanar	achantar la mui	mal ara	chucháis	cangrí	calorro	brejes	chalar	ulicha	chipén	chivar	undebel	dicar	guripa	jolín	jiñar	lumia	pinrel	pira
15-30 years			+	-		+	+			+		-				-		+			-
31-45 years			-	+		-	-					+		-		+		-			+
46-65 years			-	+				-				+				+					
Mean knowledge	9%	3%	29%	39%	7%	11%	18%	64%	2%	49%	3%	24%	75%	16%	11%	38%	79%	4%	13%	58%	17%

Z tabulky vyplývá, že významnější znalost vykazuje u 5 slov nejmladší generace (15-30 let), oproti 4 slovům převažujícím ve věkové skupině 31-45 let a 3 slovům ve věkové skupině 46-65 let. Vzhledem k disproporčnímu zastoupení věkových skupin v dotazníku (drtivá převaha nejmladší generace) je však třeba považovat tyto výsledky i po provedené standardizaci za diskutabilní. Na druhou stranu, jak je patrné z detailů znalosti jednotlivých slov (viz příloha), výsledky vykazují určité trendy ve znalosti v závislosti na věku: u některých slov pozorujeme s přibývajícím věkem respondentů vyšší procento znalosti (*achantar la mui*, *chipén*, *guripa*, *jolín*), u jiných slov je trend opačný, tj. znalost slova s přibývajícím věkem respondentů klesá (*chanar*, *chucháis*, *calorro*, *chalar*). Tyto tendence lze považovat za zajímavé.

7.1.2.1.2 Srovnání výsledků podle pohlaví

Tabulka 36. Dotazník 2: srovnání výsledků podle pohlaví

Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	
Gender	chuquel	churi	chanar	achantar la m	de mal arat	chucháis	cangrí	calorro	brejes	chalar	ulicha	chipén	chivar	undebel	dicar	guripa	jolín	jiñar	lumia	pinrel	pira	
Female						+						+		+								
Male																						
Mean knowledge	8%	4%	23%	48%	7%	6%	14%	63%	3%	44%	1%	27%	74%	12%	11%	47%	84%	1%	12%	61%	19%	

W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11
chuquel	churi	chanar	achantar la m	de mal arat	chucháis	cangrí	calorro	brejes	chalar	ulicha

W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21
chipén	chivar	undebel	dicar	guripa	jolín	jiñar	lumia	pinrel	pira

Z výsledků vyplývá, že ženy vykazují významnější znalost u 3 slov (*chucháis*, *chipén*, *undebel*). Jedná se o slova s celkově nižší znalostí (7-27%), což v kombinaci s malým počtem zastoupených žen nelze považovat za odraz jazykové reality.

7.1.2.1.3 Srovnání výsledků podle regionů

Tabulka 37. Dotazník 2: srovnání výsledků podle regionů

Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	
Region	chuquel	churi	chanar	achantar la m	de mal arat	chucháis	cangrí	calorro	brejes	chalar	ulicha	chipén	chivar	undebel	dicar	guripa	jolín	jiñar	lumia	pinrel	pira	
Andalucía			-							-				+		+						
Aragón				+																		
Asturias																						
Baleares																						
Canarias				-				-		-							-					-
Cantabria																				+		
Cataluña								-				-				-				-		-
Ceuta y Melilla																						
Castilla-La Mancha																						
Castilla y León							+							+	+					+		
Comunidad Valenciana																				-		
Extremadura							+											-				
Galicia			+	-																		
Madrid				+				+		+		+				+						
Murcia																						
Navarra		+																				
País Vasco											-											+
Rioja																						
Mean knowledge	9%	5%	27%	46%	6%	9%	15%	59%	2%	44%	2%	34%	77%	16%	12%	48%	80%	2%	17%	67%	19%	

W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11
chuquel	churi	chanar	achantar la m	de mal arat	chucháis	cangrí	calorro	brejes	chalar	ulicha

W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21
chipén	chivar	undebel	dicar	guripa	jolín	jiñar	lumia	pinrel	pira

Co se významné znalosti či neznalosti různých slov dle regionů týče, vykazuje druhý dotazník relativně velkou variabilitu. U některých slov je významná odchylka znalosti zaznamenána u dvou či více regionů.

Přestože Andalusie byla nejvíce zastoupeným regionem v dotazníkové populaci, nacházíme tu oproti očekávání pouze jednu statisticky významnou vyšší znalost (*undebel*) a dvakrát statisticky významnou nižší znalost (*chalar*, *chanar*), na rozdíl od početně silně zastoupené Kastilie-Leónu, kde se objevuje významná znalost u 4 slov.

Dalším regionem s vícečetnou statisticky významnou vyšší znalostí je Madrid (*achantar la mui*, *calorro*, *chalar*, *chipén*, *guripa*).

V Galicii je v tomto dotazníku zaznamenána statisticky významná znalost pouze u slova *chanar*, naopak nižší znalost se objevila u spojení *achantar la mui*.

V souladu s prvním dotazníkem dále pozorujeme několikrát statisticky významnou nižší znalost na Kanárských ostrovech (*achantar la mui*, *calorro*, *chalar*, *jolín*, *pinrel*) a v Katalánsku (*calorro*, *chipén*, *guripa*, *lumia*, *pinrel*).

7.1.3 Dotazník 3 (terénní)

V terénním dotazníku jsme přistoupili k analýze dat od 165 respondentů (z původních 176), které jsme rozdělili do 3 věkových skupin (15-30, 31-45, 46-80, poslední věková skupina byla sloučena kvůli malému počtu osob nejstarší věkové kategorie). Oproti prvním dvěma dotazníkům obsahuje terénní dotazník parametr vzdělání rozdělený do 4 skupin (bez vzdělání, základní vzdělání, středoškolské vzdělání, vysokoškolské vzdělání).

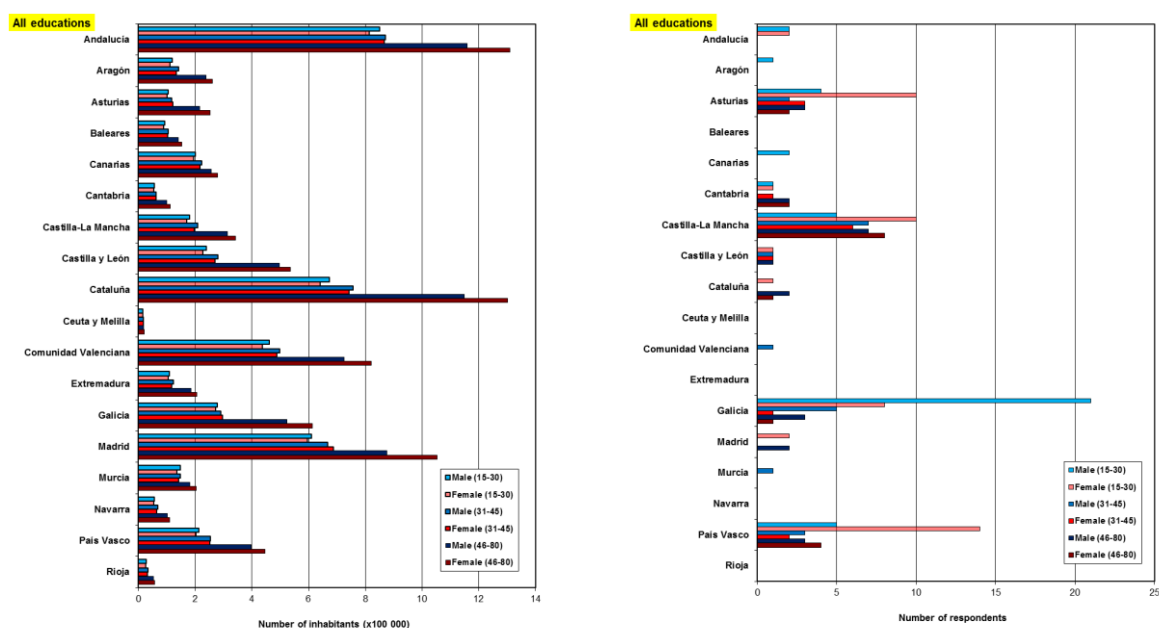
Do terénního dotazníku byla zařazena slova, která se objevila i v internetových dotaznících. Výslednou znalost romismů v tomto dotazníku tak můžeme srovnat se stejnými romismy obsaženými v jednom z internetových dotazníků.

Tabulka 38. Dotazník 3: přehled populace respondentů podle regionu, věku a pohlaví.

Popisky řádků	A1F	A1M	A2F	A2M	A3A4F	A3A4M	Celkový součet
Andalucia	2	2					4
Aragon		1					1
Asturias	10	4	3	2	2	3	24
Canarias		2					2
Cantabria	1	1	1		2	2	7
Cataluna	1				1	2	4
CLaMancha	10	5	6	7	8	7	43
CLeon	1		1	1		1	4
CValenciana				1			1
Galicia	8	21	1	5	1	3	39
Madrid	2					2	4
Murcia				1			1
PVasco	14	5	2	3	4	3	31

Hlavní nevýhodou populace terénního dotazníku je nulové zastoupení respondentů z regionů Baleares, Ceuta y Melilla, Extremadura, Navarra, a Rioja. Zároveň jsou velmi nadhodnoceny regiony Asturie, Kastilie-La Mancha, Galicie a Baskicko, ve kterých byl prováděn terénní výzkum.

Obrázek 7. Dotazník 3: srovnání skutečné a dotazníkové populace

Vzhledem ke čtyřem zkoumaným parametrům (region, pohlaví, věk, vzdělání) jsme provedli i vícerozměrné srovnání obou populací, a to na základě vzdělání. Získali jsme tak čtyři grafy pro každou populaci (viz dále vzdělání).

7.1.3.1 Statisticky významné výsledky třetího dotazníku podle věku, pohlaví a regionů

7.1.3.1.1 Srovnání výsledků podle věku

Tabulka 39. Dotazník 3: srovnání výsledků podle věku

Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22	
Age	áis/sacáis	achares	araté	balichó	bengui	brejes	bul	chai	chanar	chorar	chungaló	dicar	gachó/i	lumi	mol/mollate	mui	de nel	pinrel	pirar(se)	puchar	rachí	(un)debel	
15-30 years	+																						
31-45 years																							
46-80 years																							
Mean knowledge	30%	13%	5%	3%	2%	9%	28%	21%	25%	37%	20%	8%	45%	28%	2%	16%	15%	53%	65%	14%	10%	5%	
W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22		
acáis/sacáis	achares	araté	balichó	bengui	brejes	bul	chai	chanar	chorar	chungaló	dicar	gachó/i	lumi	mol/mollate	mui	de nel	pinrel	pirar(se)	puchar	rachí	(un)debel		
W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22													
dicar	gachó/i	lumi	mol/mollate	mui	de nel	pinrel	pirar(se)	puchar	rachí	(un)debel													

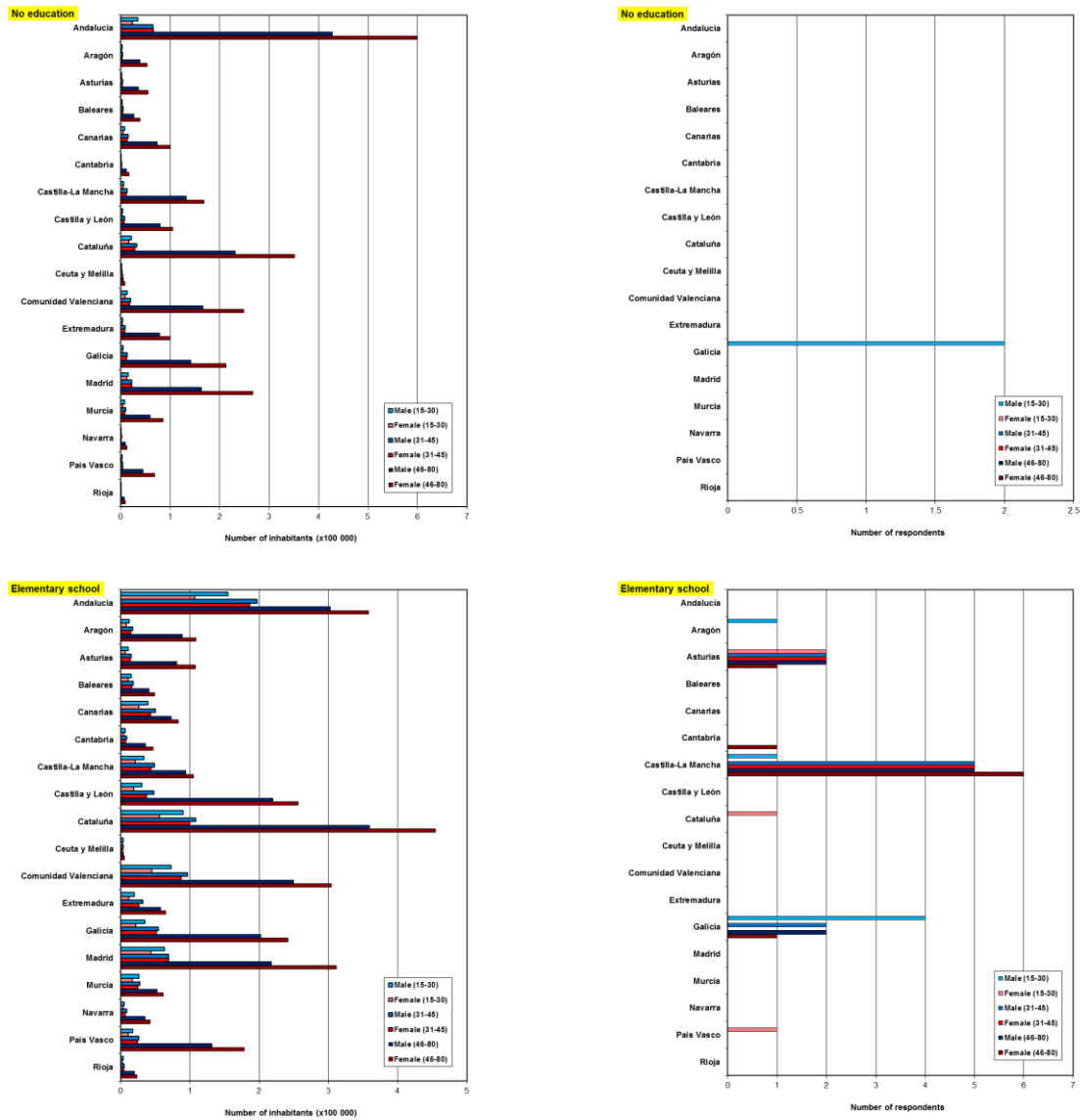
V tabulce se objevuje u nejmladší věkové skupiny jedna významná znalost (*acáis/sacáis*) a dva krát významná neznalost (*mui*, *pirar*). U věkové 31-45 let kategorie nacházíme významnou znalost jednoho slova (*pinrel*). Rozdíly mezi věkovými skupinami se nezdají být v tomto dotazníku příliš výrazné. U dvou slov (*mui*, *pinrel*) se však objevují stejné statisticky významné výsledky z hlediska věku i v internetových dotaznících.

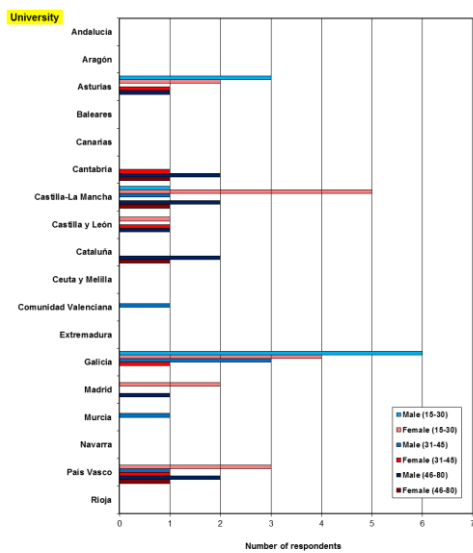
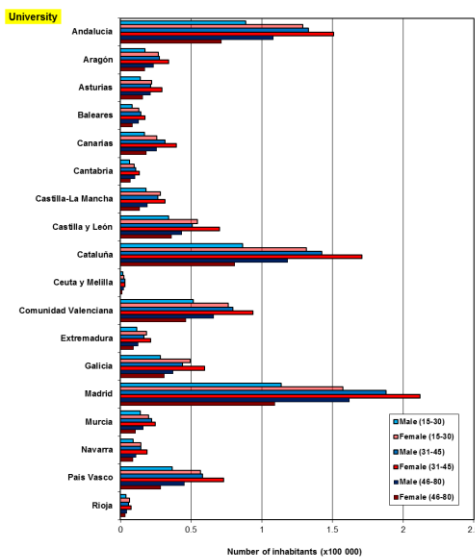
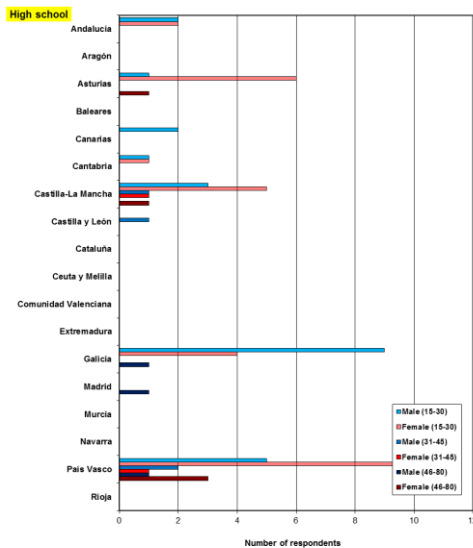
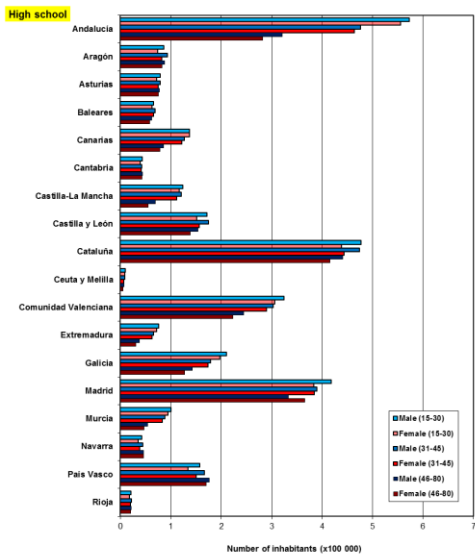
Protože nejmladší věková skupina byla ve všech dotaznících dobře zastoupena, považujeme tyto výsledky za relevantní.

7.1.3.1.2 Srovnání výsledků podle vzdělání

Následující obrázky ukazují zastoupení populace respondentů z hlediska vzdělání.

Obrázek 8. Dotazník 3: srovnání skutečné a dotazníkové populace podle vzdělání

Tabulka 40. Dotazník 3: srovnání výsledků podle vzdělání

Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22
Education	áis/sacá	achares	araté	balichó	bengui	brejes	bul	chai	chanar	chorar	chungaló	dicar	gachó/í	lumi	mol/mollate	mui	de nel	pinrel	pirar(se)	puchar	rachí	(un)debel
No education				+	+																	+
Elementary school						+					-											
High school							-				-	-				-						
University							+			+	+					+		+	+			
Mean knowledge	30%	11%	7%	5%	4%	10%	33%	22%	28%	41%	26%	15%	50%	28%	3%	24%	15%	53%	73%	18%	12%	7%

V tabulce pozorujeme následující trend: většinu běžnějších slov (průměrná celková znalost 26-73%) znají poměrově více vysokoškoláci, zatímco méně běžná slova (průměrná celková znalost 4-10%) se zdají být doménou osob se základním či žádným

vzděláním. Z důvodu chybějícího parametru vzdělání nemůžeme u těchto slov srovnat výsledky s elektronickými dotazníky.

7.1.3.1.3 Srovnání výsledků podle pohlaví

Tabulka 41. Dotazník 3: srovnání výsledků podle pohlaví

Gender	Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22
Female	acáis/sacáis	achares	araté	balichó	bengui	brejes	bul	chai	chanar	chorar	chungaló	dicar	gachó/í	lumi	mol/mollate	mui	de nel	pinrel	pirar(se)	puchar	rachí	(un)debel	
Male			+																+				
Mean knowledge		28%	11%	6%	3%	2%	9%	28%	20%	25%	38%	19%	10%	47%	27%	2%	18%	15%	52%	67%	13%	10%	5%

W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11
acáis/sacáis	achares	araté	balichó	bengui	brejes	bul	chai	chanar	chorar	chungaló

W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22
dicar	gachó/í	lumi	mol/mollate	mui	de nel	pinrel	pirar(se)	puchar	rachí	(un)debel

Z hlediska pohlaví zaznamenáváme vyrovnaný stav. Pouze jedenkrát se objevuje významná znalost u každého z pohlaví (*achares* u mužů, *pinrel* u žen). Porovnáme-li dotazníky mezi sebou, výsledky slova *achares* jsou v přímém rozporu (v internetovém dotazníku byla zaznamenána větší znalost u žen), u slova *pinrel* nebyl v internetovém dotazníku zjištěn významný rozdíl mezi pohlavím.

7.1.3.1.4 Srovnání výsledků podle regionů

Tabulka 42. Dotazník 3: srovnání výsledků podle regionů

Region	Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22
Andalucía	acáis/sacáis	achares	araté	balichó	bengui	brejes	bul	chai	chanar	chorar	chungaló	dicar	gachó/í	lumi	mol/mollate	mui	de nel	pinrel	pirar(se)	puchar	rachí	(un)debel	
Aragón																							
Asturias						+																	
Baleares	no respondents																						
Canarias																							
Cantabria																							
Cataluña																							
Ceuta y Melilla	no respondents																						
Castilla-La Mancha		+					+	+	+														
Castilla y León																							
Comunidad Valenciana																							
Extremadura	no respondents																						
Galicia																							
Madrid																							
Murcia																							
Navarra	no respondents																						
País Vasco																							
Rioja	no respondents																						

W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11
acáis/sacáis	achares	araté	balichó	bengui	brejes	bul	chai	chanar	chorar	chungaló

W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22
dicar	gachó/í	lumi	mol/mollate	mui	de nel	pinrel	pirar(se)	puchar	rachí	(un)debel

Výsledky vycházejí významně pouze v těch (čtyřech) regionech, kde byl proveden terénní výzkum, což není překvapivé. Na druhou stranu tyto výsledky samy o sobě nenesou příliš zajímavou informaci, neboť respondenti z jiných regionů byli zastoupeni

velmi málo. Relativně nejvyšší znalost slov zaznamenáváme v regionu Kastilie-La Mancha a Galicie. Porovnáme-li výsledky jednotlivých slov s jinými dotazníky, zaznamenáme tři shody vyšších znalostí v Galicii (*chanar, de nel, rachí*) a jednu shodu v Baskicku (*pirar*). Pouze tyto výsledky lze tudíž považovat za zajímavé.

7.1.4 Dotazník 4 (elektronický)

V posledním internetovém dotazníku jsme analyzovali data od 340 respondentů (z původních 373). Na rozdíl od prvních dvou internetových dotazníků jsme údaje rozšířili o parametr vzdělání, který byl rozdělen do 4 skupin (bez vzdělání, základní vzdělání, středoškolské vzdělání, vysokoškolské vzdělání).

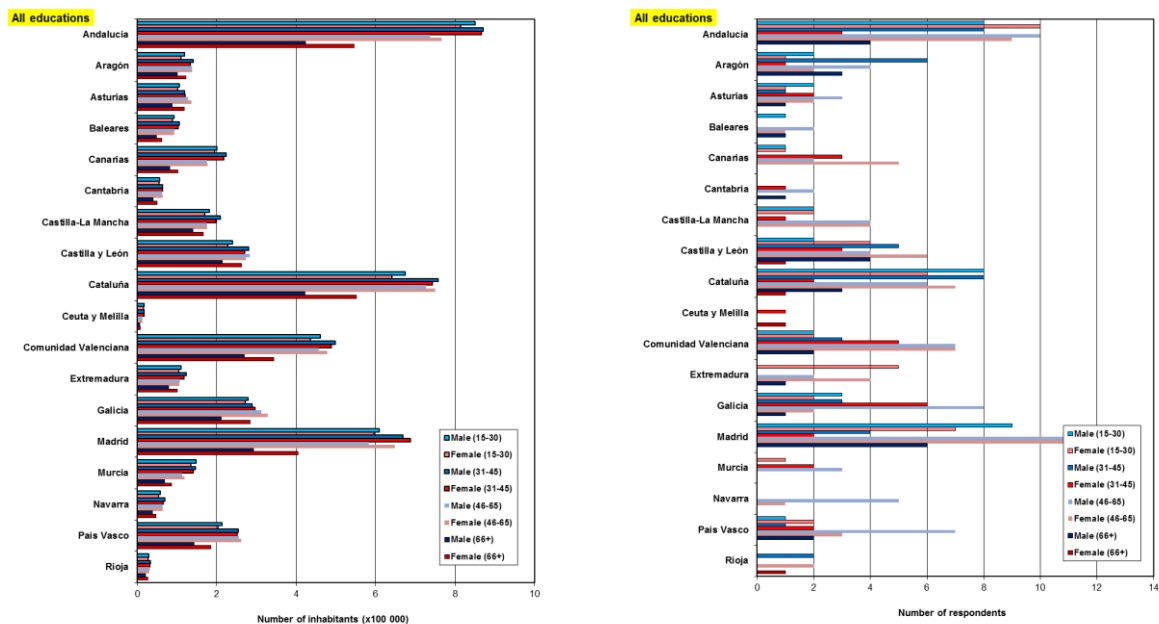
Tabulka 43. Dotazník 4: přehled populace respondentů podle regionu, věku a pohlaví

Region	A1F	A1M	A2F	A2M	A3F	A3M	A4F	A4M	Celkem
Andalucia	10	8	3	8	9	10		4	52
Aragon	1	2	1	6	2	4		3	19
Asturias	1	2	2	1	2	3		1	12
Balears		1			1	2		1	5
Canarias	1	1	3		5	2			12
Cantabria			1			2		1	4
Cataluna	6	8	2	8	7	6	1	3	41
CeutayMelilla			1				1		2
CLaMancha	2	2	1		4	4			13
CLeon	4	2	3	5	6	4	1	4	29
CValenciana	2	2	5	3	7	7		2	28
Extremadura	5				4	2		1	12
Galicia	2	3	6	3	2	8		1	25
Madrid	7	9	2	4	12	11		6	51
Murcia	1		2			3			6
Navarra					1	5			6
PVasco	2	1	2	1	3	7		2	18
Rioja				2	2		1		5

Vzorek populace čtvrtého dotazníku byl na rozdíl od předchozích internetových dotazníků získáván pouze placenou službou GoogleAdwords a je o něco méně rozsáhlý co do počtu respondentů. Na základě grafů (viz obrázky) lze konstatovat, že složení respondentů je - co se pohlaví i věku týče - poměrně pestré, oproti předchozím dotazníkům nezaznamenáváme výrazně vyšší podíl nejmladší generace ani jednoho z pohlaví. Všechny regiony jsou zastoupeny (nejvíce Andalusie - 52 respondentů), problematický je však nízký počet respondentů v malých regionech (Ceuta a Melilla - 2

respondenti, Kantábrie - 4 respondenti, další malé regiony 5-6 respondentů). Ve srovnání se skutečnou populací však významně převažuje skupina s vysokoškolským vzděláním, což je vzhledem ke způsobu získání vzorku zcela pochopitelné a předvídatelné. Srovnáme-li zastoupení v regionech, pozorujeme poměrově relativně rovnoměrné rozložení, které dokonce v mnoha případech odráží i populaci s daným stupněm vzdělání: nejvíce osob bez vzdělání a se základním vzděláním je ve španělské populaci v Andalusii, v tomto regionu je však zároveň méně osob s vysokoškolským vzděláním oproti Madridu či Katalánsku, čemuž poměrně dobře odpovídá i složení respondentů.

Obrázek 9. Dotazník 4: srovnání skutečné a dotazníkové populace

7.1.4.1 Statisticky významné výsledky čtvrtého dotazníku podle věku, pohlaví a regionů

7.1.4.1.1 Srovnání výsledků podle věku

Tabulka 44. Dotazník 4: srovnání výsledků podle věku

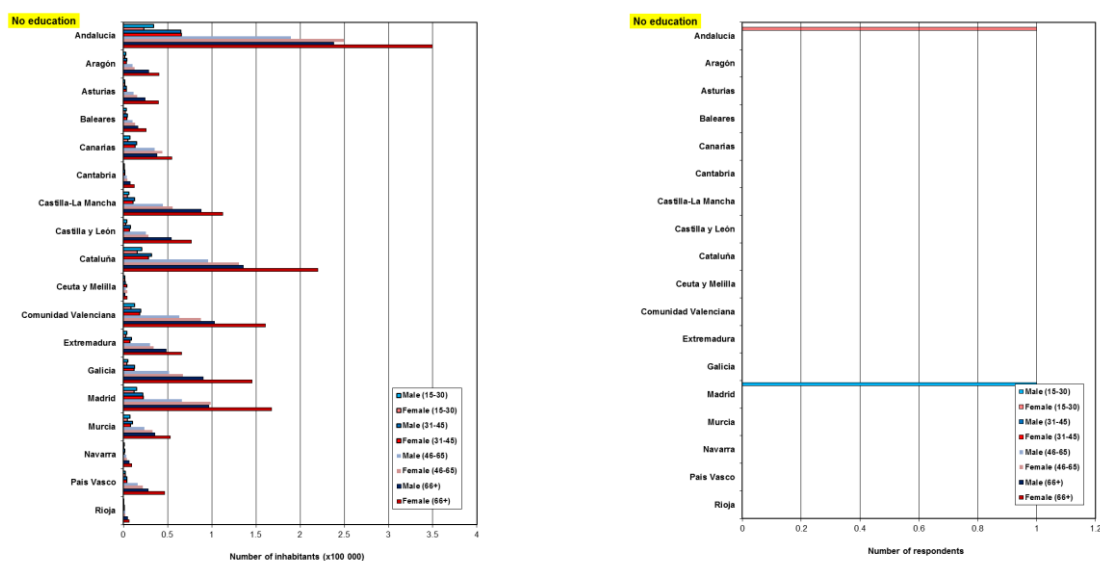
	Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30	W31
Age		bón,puca)	(a)tasabar	(j)achares	andoba(l)	arajay	nda,barz	bastes	jato,batruje,bajo	bocata	isni,busn	buten,dz	cambrí(l)	(galó,chu,ar	junel	corajay	dacoi	errepañí	gache	gao	galpa	garlochí	jirlachó	jojoy	sbar,juja	julay	ulandrón	che,lachorra	lacc	manró	marí	
15-30 years			+		-	+	-				-	-	+		-	+										+	+					
31-45 years					-				+					+			+											+				
46-65 years			-			-	+					-														-					-	
66+ years					+		+	+								+																+
Mean knowledge		4%	3%	9%	21%	4%	46%	2%	4%	51%	85%	5%	78%	7%	29%	38%	8%	9%	3%	19%	5%	16%	18%	5%	9%	6%	66%	66%	24%	4%	8%	
W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16																	
bucabón,puca)	(a)tasabar	(j)achares	andoba(l)	arajay	baranda,barz	bastes	bato,bata	biruje,bajori	bocata	busní,busnó	(da)buten,dz	cambrí(l)	chungaló,chu	junar,junelar	corajay																	
W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30	W31																		
dacoi	errepañí	gache	gao	galipa	garlochí	jirlachó	jojoy	jonjabar,juja	julay	julandrón	lache,lacha	lacorra,lacor	manró	mariben																		

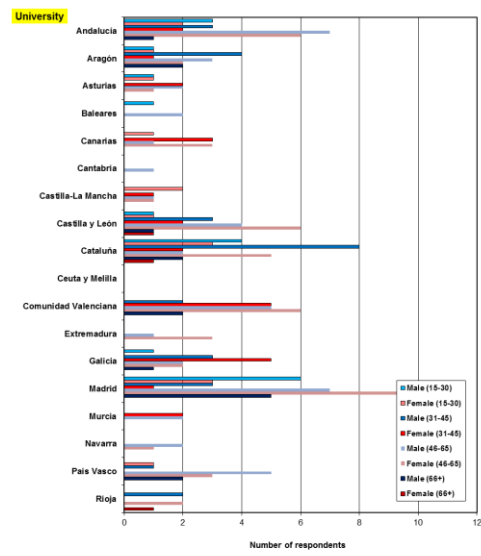
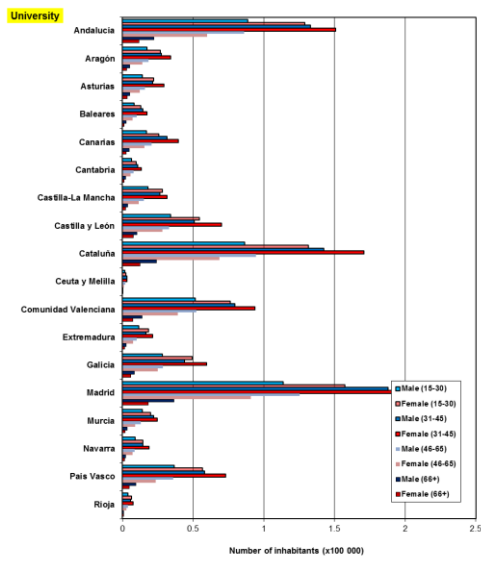
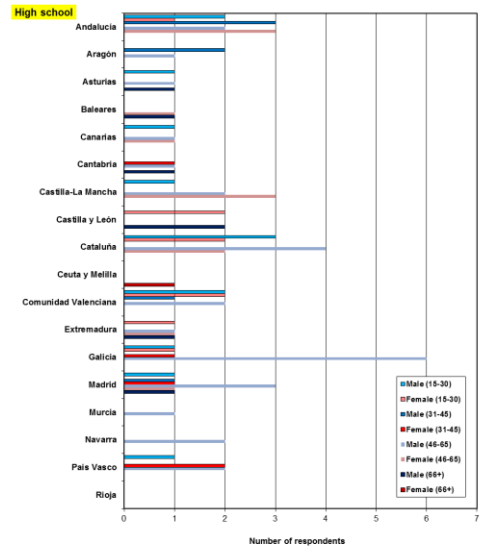
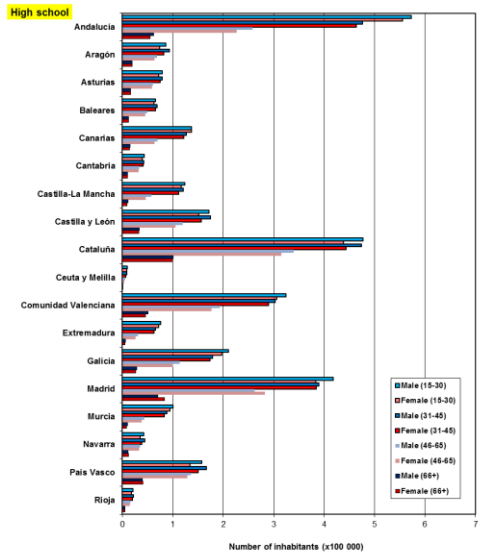
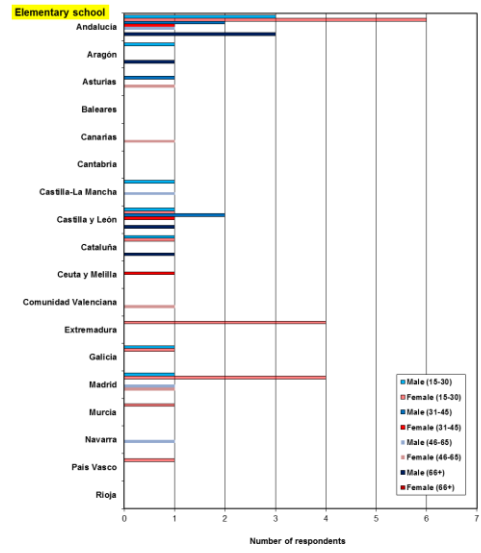
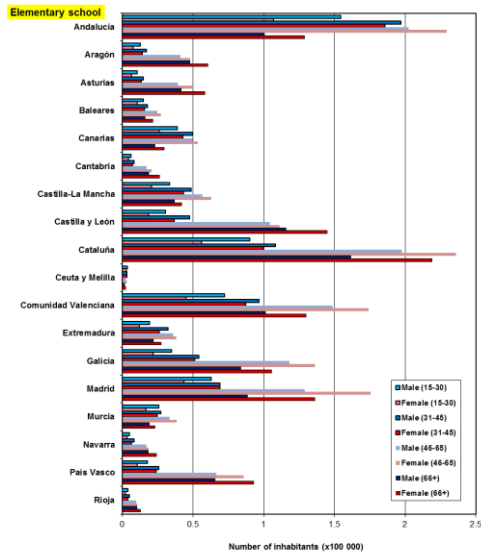
Z přehledu tabulky podle věku je patrné, že nejmenší znalost vykazuje věková skupina 46-65 let (u méně běžných slov *bucabón/pucanar, tasabar, arajay, busnó/busní, corajai, dacoí, joyoy, jonjabar, lacorro/lacorra, mariben* se jedná nejspíše o nulové hodnoty, které však nutně nemusejí být nulové ve skutečnosti, jak jsme již uvedli.). Více relevantní se nám jeví statisticky významná menší znalost několika běžnějších slov u nejmladší generace (*andoba/andobal, baranda/barander, biruje/bajoril, bocata, chungaló/chungalí, junar/junelar*). U nejmladší generace byla naopak zaznamenána významná větší znalost několika méně běžných slov (*bucabón, arajay, busnó/busní, corajay, joyoy, jonjabar, lache/lacha*), z větší části se zároveň jedná o tatáž slova, které zná významně méně věková skupina 46-65 let. Skupina 31-45 let vykazuje významnou znalost u pěti slov (*bato/bata, chungaló/chungalí, dacoí, gao, julandrón*), z nichž tři jsou celkově velmi málo známá (*bato/bata, dacoí, gao*). Nejstarší věková skupina (66+) vykazuje statisticky významnou větší znalost celkem sedmi slov, která vykazují spíše menší celkovou znalost. Tento výsledek by mohl odpovídat ústupu (některých) romismů, o němž se zmiňují slovníky argotu. Na druhou stranu je však nutné při zobecňování závěrů brát v potaz i relativně nižší počet respondentů této věkové skupiny (33 osob).

7.1.4.1.2 Srovnání výsledků podle vzdělání

Následující obrázky ukazují zastoupení populace respondentů z hlediska vzdělání.

Obrázek 10. Dotazník 4: srovnání skutečné a dotazníkové populace podle vzdělání

Tabulka 45. Dotazník 4: srovnání výsledků podle vzdělání

Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30			
Education	bón,puca)	tasaba)	achare)	indoba)	arajay	nda,barc	bastes	vato,batr	ruje,bajc	bocata	isni,bus)	buten,dc)	ambri)	l(galó,chu)	var,junel	corajay	dacoi	errepañí	gache	gao	galpa	garlochí	jirlachó	joyoy	abar,juja	jujay	ulandrónche,	lach'	rira,lacc	manró	me		
No education																																	
Elementary school		+								-	-		-	+	+	+																	
High school																																	
University		-	-			+				+	+	-	+	-																			
Mean knowledge	4%	3%	9%	21%	4%	46%	2%	5%	55%	87%	5%	81%	5%	25%	36%	8%	8%	4%	17%	6%	14%	16%	5%	9%	6%	71%	71%	21%	5%	8%			
W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16																		
bucabón,puca)	(a)tasabar	(j)achares	andoba(l)	arajay	baranda,barc	bastes	bato,bata	biruje,bajori	bocata	busní,busnó	(da)buten,dc)	cambri(l)	chungaló,chi	junar,junelar	corajay																		
W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30	W31																			
dacoi	errepañí	gache	gao	galipa	garlochí	jirlachó	joyoy	jonjabar,juja	jujay	julandrón	lache,lacha	lacorra,lacori	manró	mariben																			

V tabulce pozorujeme dvě skupiny slov, přičemž skupinu několika celkově málo známých slov (*tasabar, cambri, junar/junelar, corajay, errepañí, gache, gao, jirlachó, joyoy, jonjabar, lache/lacha, lacorro/a, manró, mariben*) znají významně více respondenti se základním vzděláním, všechna běžnější slova (*baranda/barander, biruje/bajoril, bocata, buten/dabuti, julay, julandrón*) naopak znají významně více respondenti vysokoškoláci. (Skupina bez vzdělání měla pouze 2 respondenty, stála tudíž zcela mimo analýzu.) Ač by bylo předčasné výsledky dotazníku zobecňovat, lze nastítnit hypotézu, že každá ze skupin romismů by mohla reprezentovat odlišnou sociálně diferencovanou jazykovou vrstvu (např. argot na předměstích versus studentský slang). V úvahu je však třeba vzít i případné regionální rozdíly mezi respondenty (např. v některých regionech je zastoupeno více vysokoškoláků).

7.1.4.1.3 Srovnání výsledků podle pohlaví

Tabulka 46. Dotazník 4: srovnání výsledků podle pohlaví

Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30		
Gender	bón,puca)	tasaba)	achare)	indoba)	arajay	nda,barc	bastes	vato,batr	ruje,bajc	bocata	isni,bus)	buten,dc)	ambri)	l(galó,chu)	var,junel	corajay	dacoi	errepañí	gache	gao	galpa	garlochí	jirlachó	joyoy	abar,juja	jujay	ulandrónche,	lach'	rira,lacc	manró	me	
Female		+	+			+											+	+														
Male				+			+	+																								
Mean knowledge	6%	3%	9%	16%	6%	40%	2%	4%	49%	84%	7%	78%	8%	27%	36%	10%	9%	3%	19%	6%	15%	18%	6%	12%	9%	65%	68%	28%	6%	8%		
W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16																	
bucabón,puca)	(a)tasabar	(j)achares	andoba(l)	arajay	baranda,barc	bastes	bato,bata	biruje,bajori	bocata	busní,busnó	(da)buten,dc)	cambri(l)	chungaló,chi	junar,junelar	corajay																	
W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30	W31																		
dacoi	errepañí	gache	gao	galipa	garlochí	jirlachó	joyoy	jonjabar,juja	jujay	julandrón	lache,lacha	lacorra,lacori	manró	mariben																		

V dotazníku se objevuje významná znalost v 8 případech u žen (*bucabón/pucanar, achares/jachares, baranda/barander, corajay, dacoi, garlochí, joyoy, jujabar/jonjabar*), ve 3 případech u mužů (*andoba/andobal, bastes/bastos, bato/bata*). Ve všech případech se jedná o slova méně běžná, což opět implikuje pochybnost, do jaké míry může výsledek zobrazovat realitu.

7.1.4.1.4 Srovnání výsledků podle regionů

Tabulka 47. Dotazník 4: srovnání výsledků podle regionů

Region	Word	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16	W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30	
Andalucía	bón,puca)	+		+		+				-	-	-	+	-	+						+		+		+							
Aragón																+																
Asturias																																
Baleares																																
Canarias																																
Cantabria																																
Cataluña																-																
Ceuta y Melilla																																
Castilla-La Mancha																																
Castilla y León							+				+																					
Comunidad Valenciana																																
Extremadura																																
Galicia																																
Madrid																																
Murcia																																
Navarra																																
Pais Vasco																																
Rioja																																
Mean knowledge		4%	4%	7%	19%	5%	43%	2%	4%	51%	85%	6%	80%	5%	25%	39%	10%	10%	3%	17%	8%	18%	17%	6%	10%	9%	68%	69%	25%	6%	8%	

W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7	W8	W9	W10	W11	W12	W13	W14	W15	W16
bucabón,puca)	(a)tasabar	(j)achares	andoba(l)	arajay	baranda,barc:bastes	bato,bata	biruje,bajoril	bocata	busní,busnó	(da)buten,dɛ:cambri(l)	chungaló,chu:unar,junelar	corajay			

W17	W18	W19	W20	W21	W22	W23	W24	W25	W26	W27	W28	W29	W30	W31
dacoi	errepañí	gache	gao	galipa	garlochí	jirlachó	jojoy	jonjabar,juja:julay	julandrón	lache,lacha	lacorra,lacorr	manró	mariber	

Z tabulky vyplývá, že statisticky významná vyšší znalost slov je nejvíce (11x) zastoupena v Andalusii (*bucabón/pucanar*, *jachares/achares*, *arajay*, *busnó/busní*, *cambri/cambri*, *corajay*, *gache*, *garlochí*, *jojoy*, *jujabar/jonjabar*, *lache/lacha*), přičemž se jedná o slova méně známá (celková znalost se pohybuje mezi 4-25%). Zároveň se v Andalusii objevuje statisticky významná nižší znalost tří slov (*biruje/bajoril*, *bocata*, *buten/dabuti*), jejichž celková průměrná znalost se pohybovala mezi 51-85%. U některých slov, která vykazují statisticky významnou větší či menší znalost v Andalusii, se dá pozorovat určitá zajímavá korelace se vzděláním: slova, která znají více vysokoškoláci, jsou méně známá v Andalusii. Naopak slova *cambri*, *corajay*, *gache*, *jojoy*, *jonjabar* a *lache/lacha* jsou známější u osob se základním vzděláním i v Andalusii. Tato souvislost by se dala vysvětlit počtem andalusických respondentů: oproti jiným regionům jsou o něco méně zastoupeni vysokoškoláci, naopak více než v jiných regionech je zastoupeno základní vzdělání. Stejný trend je patrný i ve španělské populaci. Z toho důvodu považujeme zjištěnou korelaci za zajímavou.

Z dalších regionů se objevuje významná neznalost u dvou spíše známých slov v Katalánsku (*junar/junelar*, *julay*). V Kastilii-Leónu zaznamenáváme významnější znalost 4 slov (*baranda/barander*, *biruje*, *junar/junelar*, *julay*), z nichž tři jsou známější i u vysokoškoláků (*baranda/barander*, *biruje/bajoril*, *julay*). Výsledek by na první pohled sice mohl poukazovat na další korelaci se vzděláním, je však třeba vzít v úvahu i to, že počet vysokoškoláků byl v regionu Kastilie-León nadhodnocen. Dalším regionem s

vícečetnou významnou znalostí je Extremadura (5 slov - *corajay, gao, galipa, garlochí, jujabar/jonjabar*, z nichž 3 jsou známější u respondentů se základním vzděláním, kteří jsou zároveň v Extremaduře relativně více zastoupeni). Ve třech případech byla u těchto slov pozorována vyšší znalost zároveň i v sousedním regionu, Andalusii.

V Madridu se objevují 3 významně známá slova (*biruje, chungaló/chungalí, julandrón*), z nichž dvě jsou typická pro respondenty-vysokoškoláky.) Madridská populace - skutečná i dotazníková - je charakteristická celkově vyšší vzdělaností. Tento výsledek tudíž rovněž považujeme za zajímavý.

Ojedinělá vyšší znalost se objevuje v početně málo zastoupeném regionu Rioja, dané slovo navíc vykazuje velmi nízkou celkovou znalost, výsledek tudíž nepovažujeme za směrodatný.

7.1.5 Slova zkoumaná ve více dotaznících

Interpretace získaných dat z dotazníkového průzkumu je dále podpořena možností srovnat výsledky znalosti 23 slov, která byla zkoumána ve více než jednom dotazníku (ve většině případů v jednom elektronickém a v terénním dotazníku). Podrobnější údaje k jednotlivým slovům uvádíme v příslušných přílohách.

Acáis/sacáis

Slovo jsme zkoumali ve dvou dotaznících: v prvním elektronickém a v terénním.

Znalost v prvním dotazníku (přepočítaná na fiktivní dotazník) oscilovala mezi 11 - 12%. Je však možné, že znalost slova je ve skutečnosti vyšší: respondenti považující tvar *sacáis* za sloveso *sacar* si možná jiný význam neuvědomili. Z hlediska věku se neprojevil u respondentů významný rozdíl ve znalosti, statisticky významnou větší znalost však projevili respondenti z Andalusie a ženy. Vzhledem ke struktuře prvního dotazníku může být tato větší „znalost“ u žen dána větší pečlivostí ve vyplňování významů, může však být způsobena i tím, že ženy mohou mít blíže k jazyku *flamenca*.

Znalost v terénním dotazníku oscilovala mezi 28-30%. Toto vyšší procento může být dáno určitou nápovědou v podobě věty, která byla v terénním dotazníku u slova uvedena. Statisticky významná znalost se projevila u nejmladší věkové kategorie (nejvíce zastoupené), z hlediska regionů pak v Kastilii-La Mancha, která byla rovněž jedním ze čtyř nejvíce zastoupených regionů.

Za zajímavý statisticky významný výsledek považujeme zaznamenanou vyšší znalost v Andalusii, která by mohla odpovídat hlubší tradici *flamenca*. Další výsledky u tohoto slova nejsou vzhledem k výše uvedeným skutečnostem dle našeho názoru příliš

zajímavé, pokud se v dalších případech neprokáže u žen větší znalost slov typických pro *flamenco*.

Achares/jachares (dar achares/jachares)

Znalost spojení *dar (j)achares* jsme zjišťovali ve třetím elektronickém a v terénním dotazníku.

Znalost dle elektronického dotazníku oscilovala po standardizaci mezi 7 - 9%. Z hlediska věku ani vzdělání nebyl zaznamenán výrazný rozdíl, větší znalost projevily ženy. Statisticky významná znalost se objevila v Andalusii.

V terénním dotazníku oscilovala znalost spojení *dar achares* mezi 11 - 13%. Tato lehce vyšší znalost může být dána uvedeným běžnějším tvarem *achares*, které je běžně doloženo i na Internetu (viz příklady v příloze), zatímco méně časté počáteční *j-* uvedené v závorce v elektronickém dotazníku mohlo respondenty lehce mást. Z hlediska věku, vzdělání ani regionu nebyl zaznamenán výrazný rozdíl. Větší znalost však vykazovali muži.

Rozdíl mezi pohlavími v elektronickém a terénním dotazníku může být způsoben tím, že zatímco ženy mohou mít blíže k jazyku *flamenco (jachares)*, muži se lépe orientují v obecném argotu (*achares*). Vyšší znalost v Andalusii dobře odpovídá dle našeho názoru charakteru zkoumaného spojení, v terénním dotazníku byla Andalusie zastoupena málo, případná vyšší znalost se tudíž nemusela projevit.

Arate/araté (de mal araté)

Spojení jsme sledovali ve druhém internetovém a v terénním dotazníku. Znalost spojení *de mal araté* ve druhém elektronickém dotazníku osciluje mezi 6 - 7%. Významná odchylka znalosti se neprojevila v žádném ze zkoumaných parametrů.

V terénním dotazníku se znalost spojení *de mal/mala araté* pohybuje mezi 5 - 7%. Ani zde není zaznamenán žádný statisticky významný rozdíl ve znalosti. Oba dotazníky vykazují shodně nízkou znalost slova. Na základě těchto výsledků můžeme konstatovat, že slovo se ze současného jazyka nejspíše vytrácí. (Sanmartín Sáez uvádí, že slovo je téměř neznámé).

Balichó

Slovo *balichó* jsme zkoumali v prvním elektronickém a v terénním dotazníku.

V elektronickém dotazníku ukazovala znalost slova na 0%, nebyla tedy téměř

zaznamenána (pouze 3 respondenti uvedli znalost slova a jeho význam). Z tohoto důvodu také nevyšel žádný statisticky významný výsledek.

V terénním dotazníku se znalost pohybovala mezi 3 - 5%. Významná vyšší znalost byla zaznamenána u osob bez vzdělání, kterých však byl malý počet, výsledek tudíž nelze považovat za prokazatelný. Oba dotazníky vykazují velmi nízkou znalost slova (Sanmartín Sáez uvádí, že slovo se již neužívá).

Brejes

Znalost tvaru *brejes* jsme zkoumali ve druhém elektronickém dotazníku a v terénním dotazníku.

V elektronickém dotazníku kolísala znalost mezi 2 - 3%, přičemž v žádné kategorii nevyšly statisticky významné výsledky.

V terénním dotazníku oscilovala znalost slova mezi 9 - 10%, přičemž vyšší znalost mohla být ovlivněna i použitím slova ve větě, byť obecné (*tiene muchos brejes*). Statisticky významnější znalost byla zaznamenána v jednom z nejvíce zastoupených regionů (Kastilie-La Mancha), což nepovažujeme za příliš zajímavý výsledek, a dále u osob se základním vzděláním. I u tohoto slova jsme v obou dotaznících zaznamenali nízkou znalost slova (Sanmartín Sáez uvádí, že výraz byl nahrazen modernějším tvarem *tacos*). Naopak v coruňském slangu⁴⁹⁵ je doložen tvar *vreje/breje* ‚rok, věk‘, což také mohlo ovlivnit poněkud vyšší výslednou znalost v terénním dotazníku (terénní výzkum byl veden i ve městě La Coruña).

Bul/bullate

V prvním elektronickém dotazníku jsme zkoumali znalost variant *bul/bulla/bullate*. V terénním dotazníku jsme zkoumali pouze znalost varianty *bul*.

Znalost slov v prvním dotazníku oscilovala mezi 3 - 4%. Významná vyšší znalost byla zaznamenána u mužů. Naproti tomu znalost slova *bul* v terénním dotazníku se pohybovala mezi 28 - 33%. Významně vyšší pak byla v regionu Kastilie-La Mancha (jeden z nejvíce zastoupených regionů) a dále u vysokoškoláků, významně nižší pak u středoškoláků.

Rozdíl ve znalosti v obou dotaznících je dán dle našeho názoru třemi faktory:

1) v prvním dotazníku častá záměna variant *bulla/bullate* se španělskými výrazy

---

⁴⁹⁵ Cf. amatérské slovníčky coruňského slangu na Internetu.

bullicio, bulla a *bullaje* ‚hádka, hluch, rozruch‘ (které jsme neuznali), mohla způsobit, že respondenti si další význam neuvědomili,

2) v terénním dotazníku byly ukázky vět (*mé tetelo por el bul*), které mohly v některých případech způsobit snazší pochopení významu z kontextu, popř. jeho uhodnutí,

3) terénní výzkum probíhal v především v severních regionech včetně galicijského města La Coruña, kde je dle amatérských internetových slovníků v místním slangu doložen i tvar *bul*.

Chachi/chachipen/chipen

Tvary *chachi* a *chachipen* jsme zkoumali v prvním elektronickém dotazníku, tvar *chipén* ve druhém elektronickém dotazníku.

V prvním elektronickém dotazníku oscilovala znalost mezi 73 - 76%. Významná znalost byla zaznamenána u žen. Ve druhém dotazníku se znalost slova pohybovala pouze mezi 18 - 27%. Větší znalost projevily ženy, dále osoby 31-45 let a 46-65 let a region Madrid. Nízká znalost byla naopak zaznamenána v Katalánsku a u nejmladší věkové skupiny. Zdá se, že tvar *chipen/chipén* je méně běžný než tvar *chachi (chachipen)*. Tvary *chachi* i *chipén* jsou doloženy v madridském *cheli*, což by mohlo vysvětlovat významnou znalost slova *chipén* zaznamenanou ve druhém elektronickém dotazníku v regionu Madrid, ale i u osob starších věkových kategorií (největší rozkvět *cheli* je datován do poč. 80. let 20. století).

Chai/jai

V prvním elektronickém dotazníku jsme zkoumali slova *chai/jai*, v terénním dotazníku pouze slovo *chai*.

V prvním dotazníku se znalost pohybovala mezi 5 - 6%. Byla zaznamenána významně vyšší znalost v Kastilii-Leónu.

V terénním dotazníku oscilovala znalost mezi 20 - 22%. Rozdíl je nejspíše dán častou záměnou s jiným slovem v prvním dotazníku, v terénním dotazníku byla záměna eliminována ukázkou ve větě, zároveň však mohlo dojít k usnadnění pochopení významu z kontextu věty. Z regionů v terénním dotazníku vyšla znalost významně v hojně zastoupeném regionu Kastilie-La Mancha, naopak malá znalost byla zaznamenána v Baskicku.

Chalado/chalar

Slovo *chalado* jsme zkoumali v prvním elektronickém dotazníku. Znalost se pohybovala mezi 86 - 89%, významně větší znalost se projevila ve věkové kategorii 31-45 let a u žen, naopak významná menší znalost byla zaznamenána v nejstarší věkové kategorii.

Ve druhém elektronickém dotazníku jsme zkoumali sloveso *chalar*. Znalost oscilovala mezi 44 - 49%. Významněji se projevila ve věkové kategorii 15-30 let a v regionu Madrid, nižší znalost byla zaznamenána na Kanárských ostrovech, v Baskicku a v Andalusii.

Z obou dotazníků vyplývá, že výrazy znají spíše respondenti mladších věkových kategorií. Zcela jasná sestupná tendence s přibývajícím věkem je patrná u druhého dotazníku, u prvního dotazníku pak zaznamenáváme menší znalost respondentů skupiny 46-65 let (respondentů nad 65 let bylo velmi málo).

Chanar

Sloveso *chanar* jsme zkoumali ve druhém elektronickém a v terénním dotazníku.

V elektronickém dotazníku oscilovala znalost slovesa mezi 23 - 29%. Statisticky významná větší znalost se projevila u věkové kategorie 15-30 let a v Galicii. Významná menší znalost se naopak objevuje u věkové skupiny 31-45 a 46-65 let a dále v Andalusii.

V terénním dotazníku se znalost pohybovala mezi 25 - 28%. Statisticky významná větší znalost byla zaznamenána v Galicii, menší znalost v Kastilii-La Mancha.

Při srovnání je zejména zřejmé, že znalost slova vyšla v obou dotaznících velmi podobně. Galicie vyšla jako region s vyšší znalostí významně v obou dotaznících. Tento výsledek je v souladu s údaji amatérských internetových slovníků, které uvádějí sloveso *chanar* „něco dobře umět, ovládat, znát“ jako nedílnou součást coruňského slangu. Stejně tak sestupná tendence znalosti s přibývajícím věkem je patrná u obou dotazníků.

Chorar

Sloveso *chorar* bylo zkoumáno v prvním elektronickém dotazníku a v terénním dotazníku.

V internetovém dotazníku oscilovala znalost mezi 32 - 36%. Statisticky významná větší znalost byla zaznamenána u mužů a dále v regionech Navarra a Baskicko, menší znalost v regionu Madrid.

V terénním dotazníku oscilovala znalost mezi 37 - 41%. Významně větší znalost

byla zaznamenána u vysokoškoláků, menší naopak u osob se základním vzděláním.

Z výsledků se dá předpokládat, že znalost slova v populaci může být kolem 30%. Lehce vyšší znalost v terénním dotazníku mohla být způsobena tím, že terénní výzkum byl veden především v oblastech severního Španělska a právě tyto regiony vyšly významně i v prvním dotazníku.

Chungaló/chungalí

Ve čtvrtém dotazníku (posledním elektronickém) jsme zkoumali znalost slov *chungaló/chungalí*, v terénním dotazníku pouze tvar *chungaló*.

V elektronickém dotazníku oscilovala znalost mezi 25 - 29%. Významná větší znalost byla zaznamenána u věkové skupiny 31-45 let a v regionu Madrid. Významně menší znalost se projevila u nejmladší věkové skupiny (15-30 let).

V terénním dotazníku se znalost pohybovala 19 - 26%. Větší znalost byla zaznamenána u vysokoškoláků.

Z výsledků vyplývá, že znalost slova v populaci se může pohybovat kolem 20%. Zároveň je nutné poznamenat, že lehce vyšší procento znalosti v prvním dotazníku může být způsobeno přítomností tvaru *chungalí*, jehož výskyt se zdá četnější i na Internetu (viz příloha).

Dicar

Sloveso *dicar* jsme zkoumali ve druhém elektronickém dotazníku a v terénním dotazníku.

V elektronickém dotazníku oscilovala znalost mezi 11 - 12%. Větší znalost byla zaznamenána v regionu Kastilie-León, který byl hojně zastoupený a znalost se tudíž mohla snáze projevit.

V terénním dotazníku jsme zaznamenali znalost 8 - 15%. Statisticky významná menší znalost byla zaznamenána u středoškoláků.

Celková průměrná znalost slova vyšla v obou dotaznících po standardizaci velmi podobně.

Gachó/gachí

Slovo *gachó/gachí* jsme zkoumali v prvním elektronickém a v terénním dotazníku.

V elektronickém dotazníku se znalost pohybovala mezi 63 - 64%. Významněji se

projevila u věkové kategorie 31-45 let a dále v regionu Andalusie. Menší znalost byla naopak zaznamenána u nejmladší věkové skupiny, dále na Kanárských ostrovech a v Katalánsku.

V terénním dotazníku oscilovala znalost mezi 45 - 50%. Významně se neprojevila u žádné kategorie.

Menší znalost v terénním dotazníku může být dána nízkým počtem respondentů z Andalusie, kteří byli naopak v prvním elektronickém dotazníku hojně zastoupeni.

Lumi/lumia

Varianty těchto slov jsme zkoumali v prvním a druhém elektronickém a v terénním dotazníku.

V prvním elektronickém dotazníku jsme zkoumali varianty *lumi/lumí/lumia*. Znalost oscilovala mezi 21 - 22%. Jako významně vyšší se projevila v regionu Madrid a dále u mužů, nižší znalost byla zaznamenána v Katalánsku.

Ve druhém elektronickém dotazníku jsme zkoumali pouze variantu *lumia*. Znalost se pohybovala mezi 12 - 17%. Statisticky významná větší znalost byla zaznamenána dále v regionech Kantábrie a Kastilie-León. Naopak menší znalost se projevila v regionech Valencie a Katalánsku.

V terénním dotazníku jsme zkoumali variantu *lumi*. Znalost oscilovala mezi 27 - 28%. Neprojevila se významně v žádné kategorii.

Celkově lze říci, že v katalánsky (a valencijsky) mluvících oblastech je znalost slova nižší. Respondenti z těchto oblastí často uváděli význam katalánského slova *llum* ‚světlo‘.

Mol/mollate

Varianty *mol/mollate* jsme zkoumali v prvním elektronickém a v terénním dotazníku.

V prvním elektronickém dotazníku oscilovala znalost mezi 5 - 8%. Větší znalost byla zaznamenána v Andalusii a u věkové skupiny 46-65 let.

V terénním dotazníku se znalost pohybovala mezi 2 - 3%. Neprojevila se významně v žádné kategorii.

V obou dotaznících bylo zaznamenáno nízké procento znalosti.

Mui

Slovo *mui* jsme zkoumali v prvním, druhém i terénním dotazníku.

V prvním elektronickém dotazníku oscilovala znalost mezi 7 - 10%. Jako statisticky významná se ukázala větší znalost ve věkové skupině 31-45 let a v regionu Madrid. Naopak menší znalost byla zaznamenána u věkové skupiny 15-30 let.

Ve druhém elektronickém dotazníku jsme zkoumali spojení *achantar la mui* ‚mlčet‘. Znalost spojení se pohybovala mezi 39 - 48%. Významně větší znalost se projevila ve věkové skupině 31-45 let a 46-65 let a v regionech Aragón a Madrid. Menší znalost byla naopak zaznamenána u nejmladší věkové skupiny v regionech Kanárské ostrovy a Galicie.

V terénním dotazníku oscilovala znalost slova *mui* mezi 16 - 24%. Statisticky významná vyšší znalost byla zaznamenána u vysokoškoláků. Významná menší znalost byla zaznamenána u nejmladší věkové skupiny a u středoškoláků.

Relativně velký rozdíl znalosti v dotaznících je dán jednak s občasným zaměňováním s homofonním španělským slovem v prvním dotazníku (mnozí respondenti uváděli význam španělského adverbia *muy* ‚velmi‘), jednak užitím slovesa *achantar* ve druhém dotazníku (a spojení *achantar la mui* v terénním dotazníku), které možná respondenti znali spíše než substantivum *mui*. V obou elektronických dotaznících pozorujeme významnější znalost u věkové skupiny (31-45 let) a regionu (Madrid), což by mohlo opět odpovídat přítomnosti slova v madridském *cheli*. Ve všech třech dotaznících pak zaznamenáváme významný ústup znalosti u nejmladší věkové skupiny. Tendence růstu znalost s přibývajícím věkem je naopak patrná ve všech dotaznících.

Nel (de nel)

Spojení *de nel* jsme zkoumali v prvním elektronickém a terénním dotazníku.

V prvním elektronickém dotazníku oscilovala znalost spojení mezi 2 - 5%. Větší znalost byla zaznamenána u mužů a dále v regionu Galicie.

V terénním dotazníku ukázali respondenti 15%-ní znalost spojení. Významně větší znalost byla zaznamenána v regionu Galicie, významně menší znalost v regionu Asturie. Vyšší procento znalosti v terénním dotazníku je dáno nejspíše oblastmi severního Španělska, kde byl proveden terénní výzkum.

V obou dotaznících se projevila významná znalost v Galicii. Tento výsledek odpovídá údajům obsaženým ve slovníčcích coruňského slangu, v nichž je zaznamenáno slovo *nel* ‚nic‘).

Pinrel

Slovo *pinrel* jsme zkoumali ve druhém elektronickém a v terénním dotazníku.

V elektronickém dotazníku se znalost pohybovala mezi 58 - 67%. Významně větší znalost byla zaznamenána u věkové skupiny 31-45 let a v regionu Kastilie-León, menší znalost se projevila u nejmladší věkové skupiny a v Katalánsku.

V terénním dotazníku oscilovala znalost 52 - 53%. Významně větší znalost byla zaznamenána u věkové skupiny 31-45 let, dále u vysokoškoláků a u žen. Významně menší znalost se objevila u osob se základním vzděláním.

Dotazníky se shodují na věkové skupině 31-45 let, u níž se projevila statisticky významná znalost. Celková znalost slova se pohybuje zhruba mezi 50 - 60% v obou dotaznících.

Pira/pirarse

Slovo *pira* jsme zkoumali ve druhém elektronickém dotazníku. Celková znalost respondentů se pohybovala mezi 17 - 19%. Vyšší znalost byla zaznamenána u respondentů z Baskicka.

V terénním dotazníku jsme zkoumali sloveso *pirar(se)*. Znalost oscilovala mezi 65 - 73%. Významně větší znalost se projevila u vysokoškoláků a v regionech Galicie a Baskicko. Významně menší znalost byla zaznamenána u věkové skupiny 15-30 let a u středoškoláků.

Zdá se, že i v tomto případě jsou procenta znalosti ovlivněna oblastmi, kde byl prováděn výzkum, přičemž u obou dotazníků pozorujeme významnější znalost v Baskicku. Z grafů znalosti podle věku je patrné, že slovo je spíše lehce na ústupu.

Puchar/puchelar

Slovesné varianty *puchar/puchelar* jsme zkoumali v prvním elektronickém dotazníku. Znalost se pohybovala mezi 4 - 7%. Významně větší znalost jsme zaznamenali v regionu Galicie.

Sloveso *puchar* jsme zkoumali v terénním dotazníku. Znalost oscilovala mezi 13 - 18%. Neprojevila se významně v žádné kategorii. Vyšší procento znalosti je pravděpodobně dáno hojně zastoupeným regionem Galicie, který se v prvním dotazníku projevil jako významný, co se týče znalosti. Sloveso *puchar* ‚znát, vědět‘ je doloženo v coruňském slangu, což odpovídá významně vyšší znalosti v regionu Galicie.

Rachí

Slovo *rachí* jsme zkoumali v prvním elektronickém a v terénním dotazníku.

V elektronickém dotazníku se znalost slova pohybovala mezi 2 - 5%. Významně vyšší znalost byla zaznamenána v regionu Galicie.

V terénním dotazníku oscilovala znalost mezi 10 - 12%. Významně vyšší znalost byla zaznamenána u žen a v Galicii. Vyšší procento znalosti v terénním dotazníku opět dokládá hojné zastoupení regionu Galicie, která vyšla významně v obou dotaznících. Také slovo *rachí* ‚večírek, flám, fiesta‘ je obsaženo v coruňském slangu.

(Un)debel

Varianty slova *(un)debel* jsme zkoumali ve druhém elektronickém a v terénním dotazníku.

Ve druhém dotazníku se znalost pohybovala mezi 12 - 16%. Vyšší znalost byla zaznamenána v regionech Andalusie, Kastilie-León a dále u žen, naopak menší znalost se objevila u věkové skupiny 31-45 let.

V terénním dotazníku oscilovala znalost mezi 5 - 7%. Významně se projevila u osob bez vzdělání, kterých však byl velmi malý počet. Celkově lze konstatovat, že oba dotazníky vykazují nízké procento znalosti.

8 Závěr druhého dílu

Ve druhé části práce jsme se zaměřili na problematiku romismů ve španělštině. Ústředním bodem této části práce byl kvalitativně-kvantitativní sociolingvistický výzkum dotazníkového charakteru, který si kladl za úkol zmapovat znalost vybraných romismů (a jejich sémantického významu) mezi respondenty. Cílem bylo jednak ověřit samotnou metodologii, zejména možnosti a omezení internetového výzkumu pro studii tohoto typu, jednak zachytit možné sémantické modifikace romismů a dále případné tendence týkající se znalosti jednotlivých romismů ze strany respondentů ve vztahu k jejich věku, pohlaví, vzdělání a regionu.

Závěry k této části práce tudíž rozdělíme na tři tematické okruhy:

- 1) závěry metodologické
- 2) závěry kvantitativního výzkumu

8.1 Závěry metodologické

Jednou z našich snah během výzkumu bylo ověřit metodologické možnosti zkoumání lexika romského původu. Toto lexikum je v nestandardních variantách španělštiny hojně zastoupeno (co se týče počtu lexikálních jednotek), jeho znalost ze strany španělských mluvčích je však velmi heterogenní. Na základě několika kritérií jsme vybrali vzorek 90 romismů. Výskyt těchto výrazů jsme nejprve dokumentovali v jazyce internetových diskuzí, blogů, chatů, sociálních sítí. Následně jsme výrazy podrobili dotazníkovému zkoumání, a to pomocí tří internetových a jednoho terénního dotazníku a několika rozhovorů. Náš výzkum přinesl několik metodologických postřehů.

Zkoumání znalosti konkrétního lexika dotazníkovou formou je poměrně problematické, neboť příliš dlouhý dotazník není pro respondenty atraktivní. Za cílem ověření metodologie by bylo jistě vhodné opakovaně zkoumat stejná slova v několika různých dotaznících. V tomto případě bychom však museli rezignovat na vyšší počet zkoumaných slov. Vzhledem k tomu, že primárním úkolem naší práce bylo přinést informace o romismech ve španělštině, přistoupili jsme ke kompromisu: 23 slov jsme (z důvodu možného srovnání) zkoumali ve více než v jednom dotazníku, ostatní slova jsme zařadili pouze do jednoho z (internetových) dotazníků.

Romismy patří ve španělštině až na výjimky mezi lexikum okrajové a téměř výhradně orální. To s sebou přináší neustálenost pravopisných, výslovnostních i gramatických forem (např. *giñar/jiñar, el/la araté/arate*), která v některých případech může způsobit u respondenta dojem, že se mu výraz jeví jako nepovědomý. Několik romismů má navíc ve španělštině homofonní protějšky se zcela jiným významem. Tento fakt se ukázal u prvního dotazníku jako problematický: respondenti poměrně často zaměňovali romismus za španělské stejně znějící slovo, přičemž nebylo možné zjistit, zda romismus neznali či zda si na něj pouze v daný okamžik nevzpomněli. V dalších dotaznících jsme se těmto omylům snažili zabránit opisem či příkladem užití v krátké větě, z něhož vyplývalo, o jaký slovní druh se jedná. Tento způsob však mohl mít místy efekt opačný a napovědět respondentovi v některých případech význam slova.

Respondenty internetových dotazníků jsme získávali několika způsoby. Metoda přímého oslovení e-mailem převažující v prvním dotazníku měla největší návratnost.

---

⁴⁹⁶ Závěry kvalitativního výzkumu nalezne čtenář v kapitole Sémantické aspekty romismů. Podrobnější informace k významům jednotlivých zkoumaných slovům jsou uvedeny v příloze.

Jako nejúspěšnější se však oproti našemu původnímu očekávání ukázala metoda získávání formou samosběru na základě inzerátu GoogleAdwords, použitá v posledním internetovém dotazníku, která přinesla nejreprezentativnější vzorek respondentů.

I přes často zastávaný skeptický názor vůči užití internetových dotazníků jako metody vědeckého bádání lze konstatovat, že náš výzkum přinesl velmi uspokojivé výsledky. Při analýze výsledků jsme postupovali velmi obezřetně, a to jednak s přihlédnutím k problémům vyplývajícím ze zvolené metody, které jsme popsali v příslušných kapitolách, jednak s přihlédnutím k získané dotazníkové populaci respondentů, která se přirozeně lišila v jednotlivých dotaznících a neodpovídala skutečné populaci.

Jako nejčastější a nejzávažnější argument proti internetovému výzkumu bývá uváděna nahodilost získaného populačního vzorku. Náš opakovaně provedený internetový výzkum však dokázal, že tento problém lze minimalizovat či alespoň zmenšit jednak důkladným statistickým zpracováním včetně standardizace jednotlivých dotazníků, jednak dostatečně velkým počtem respondentů.

Za jeden z nejdůležitějších předpokladů úspěchu internetového dotazníkového výzkumu považujeme právě dostatečně velké množství respondentů všech zkoumaných kategorií. V našem případě se ukázalo, že optimální by bylo získat minimálně 20 respondentů z každé dílčí zkoumané kategorie, např. 20 mužů vysokoškolského vzdělání ve věku 31-45 let z regionu Rioja (v ideálním případě by poměry populace vzorku měly zhruba odpovídat poměrům ve skutečné populaci).

Statistické zpracování samo o sobě nezaručuje, že výsledky absolutně odpovídají realitě. Analýza výsledků jednotlivých dotazníků, kategorií i slov v našem výzkumu však odhalila některé tendence i logické souvislosti, které zcela jasně dokazují, že nejsou výsledkem pouhé nahodilosti a lze je považovat za velmi relevantní.

8.2 Závěry kvantitativního výzkumu

8.2.1 Závěry z hlediska věku

Výsledky znalosti některých romismů vykazují určité trendy v závislosti na věku (pouze v některých případech se jedná o statisticky významnou odchylku): u některých slov pozorujeme s přibývajícím věkem respondentů vyšší procento znalosti (např. *mui/achantar la mui*, *chipén*, *guripa*, *jolín*, *andoba/andobal*, *baranda/barander*, *chavea*), což by mohlo svědčit o pozvolném ústupu těchto romismů. U menšího počtu slov je

trend opačný, tj. znalost slova s přibývajícím věkem respondentů klesá (*chanar, chucháis, calorro, chalar, queli/keli*). V některých případech se objevuje významnější znalost pouze v jedné věkové skupině, nejčastěji 31-45 let, bez další znatelné vzestupné či sestupné tendence v závislosti na věku. V ojedinělých případech se může jednat o módní vlnu, např. slang v určité oblasti (viz dále coruňský slang), další závěry však považujeme v tomto ohledu za ukvapené. U mnoha slov nepozorujeme z hlediska věku rozdíly. U slov zkoumaných ve více dotaznících si výsledky z hlediska věku relativně dobře odpovídají, významné rozdíly nebyly zaznamenány. Celkově lze konstatovat, že kromě dokumentovaného ústupu znalosti některých romismů se nejví kategorií věku jako příliš relevantní.

8.2.2 Závěry z hlediska pohlaví

Na základě výsledků jednotlivých dotazníků rozhodně nelze prohlásit, že by znalost romismů jakožto okrajového lexika byla doménou mužů. Mnohokrát byla naopak zaznamenána vyšší znalost u žen. V některých případech lze přičíst vyšší znalost u žen např. pečlivějšímu vyplňování dotazníku (v některých případech muži uvedli znalost a neuvedli význam romismu). Jedná se však spíše o ojedinělé případy, které nesehrály ve výsledcích, jak se ukázalo, statisticky významnou roli. Zároveň nebyla prokázána žádná výraznější souvislost mezi znalostí slov jazyka *flamenca* a pohlavím. Obecně lze říci, že pohlaví se nezdá být pro znalost romismů příliš významné. Rozdílné výsledky ve znalosti jednotlivých slov lze pravděpodobně spíše přičíst jiným faktorům, např. nerovnoměrnému zastoupení žen v dotaznících (ve většině dotazníků převažovali respondenti-muži). Nelze vyloučit ani vliv vzdělání, který v prvním a druhém dotazníku nebyl zkoumán. Určitou korelaci mezi kategorií vzdělání a pohlaví jsme zaznamenali u žen se základním vzděláním, které početně převažovaly ve čtvrtém dotazníku nad muži stejné kategorie: významně vyšší znalost méně běžných slov, kterou jinak vykazovaly, jak dále uvidíme, obecně spíše osoby se základním vzděláním, se tu projevila u žen. Na druhou stranu je však nutné upozornit na fakt, že ve stejném dotazníku byla shoda ve statisticky významné vyšší znalosti daných slov u žen a osob se základním vzděláním pouze ve třech případech.

8.2.3 Závěry z hlediska vzdělání

Kategorie vzdělání byla do výzkumu zahrnuta až ve třetím a čtvrtém dotazníku. V obou dotaznících byl zaznamenán stejný trend: většinu celkově běžnějších slov znají

významněji více vysokoškoláci, zatímco méně běžná slova se zdají být spíše doménou osob se základním vzděláním. Z důvodu chybějícího parametru vzdělání u prvních dvou dotazníků jsme nemohli srovnat výsledky slov zkoumaných ve více dotaznících. Je však možné a zdá se být i pravděpodobné, že každá z obou skupin romismů reprezentuje odlišnou sociálně diferencovanou jazykovou vrstvu (např. argot na předměstích versus studentský slang). V úvahu je však třeba vzít i regionální rozdíly mezi respondenty (např. v některých regionech bylo zastoupeno více respondentů-vysokoškoláků). Ve čtvrtém dotazníku je korelace regionu a vzdělání patrná u početně více zastoupených vysokoškoláků z Madridu a osob se základním vzděláním z Andalusie, což však nijak nesnižuje význam, který se zdá mít pro znalost romismů faktor vzdělání. Je tudíž škoda, že v prvních dvou dotaznících nebyl tento parametr přítomen.

8.2.4 Závěry z hlediska regionů

Z výsledků jednotlivých dotazníků jednoznačně vyplynulo, že regiony Andalusie a Madrid vykazovaly opakovaně vyšší znalost jednotlivých romismů než jiné regiony. Bylo však patrné, že se nejedná o celkovou znalost všech romismů, ale spíše o romismy typické pro jednotlivé regiony. Andalusie vykazovala ve čtvrtém dotazníku značnou shodu se sousedním regionem - Extremadurou. Spojitost Andalusie s jazykem *flamenco* byla v mnoha případech patrná, zjevně jí však nelze přičíst všechny romismy dokumentované jako celkově známější v tomto regionu. Zdá se, že důležitým faktorem je i vzdělání. Mnohé romismy, které ukazovaly významnější znalost v Madridu, pocházejí z madridské pouliční mluvy *cheli*. Jistá korelace byla zaznamenána mezi věkem respondentů a znalostí slov pocházejících z *cheli*, která zažívala největší rozkvět koncem 70. a počátkem 80. let.

Některé další romismy významně převažovaly poměrně překvapivě v severních regionech, mj. v Galicii, jak prokázaly nejen internetové dotazníky, ale i terénní výzkum vedený v těchto regionech. Mnohá z těchto slov zároveň více znali mladší respondenti. I když Galicie patří (stejně spolu s dalšími oblastmi severního Španělska) celkově k regionům s méně početnou romskou populací, v provincii La Coruña žije více než třetina Romů z celé Galicie. (Cf. Xunta de Galicia, 2002). V tomto ohledu lze přičíst velký význam současnému slangu zaznamenanému v provincii La Coruña obsahujícímu výrazy romského původu, z nichž mnohé vyšly významně pouze v regionu Galicie.

Jako významné z hlediska znalosti se sporadicky objevily i jiné regiony, zejména pokud byly v daném dotazníku početně více zastoupeny.

Statisticky významná menší znalost romismů byla opakovaně zaznamenána v regionech Katalánsko a Kanárské ostrovy. Lze předpokládat, že geografická izolace je příčinou nižší znalosti romismů na Kanárských ostrovech. V případě Katalánska nelze vyloučit příčinu jazykovou (katalánština), jakékoli závěry by však v tomto případě mohly být ukvapené.

Celkově lze říci, že faktor regionu je pro znalost jednotlivých romismů významný.

Závěr práce

V prvním dílu práce jsme se zabývali variantami iberských (para)romštin, jejich vznikem, vývojem a lingvistickým popisem. Při popisu těchto variant jsme vycházeli z rozsáhlého jazykového materiálu různé datace (mj. slovníků a sekundárních pramenů k iberským pararomštinám), z něhož se nám podařilo extrahovat velké množství prokazatelně romských etymologií. V centru pozornosti stála z pochopitelných důvodů zejména španělská pararomština - caló, věnovali jsme se však poměrně podrobně i dalším variantám (katalánské a baskické (para)romštině).

Vycházeli jsme z hypotézy, že Romové přinesli na Pyrenejský poloostrov v 15. století archaický dialekt romštiny, který se v mnoha ohledech příliš nelišil od rekonstruované fáze tzv. rané romštiny. Obecnou, případně rekonstruovanou ranou romštinu jsme se proto snažili zvolit za východisko, od něhož jsme odvozovali následný vývoj iberských (para)romštin v jednotlivých jazykových subsystémech. Věnovali jsme se mj. vývoji fonologickému, morfologickému a lexikálnímu, částečně také syntaxi, pozornost jsme zaměřili i na problematiku pravopisu. Konzervativní ráz iberských (para)romštin dokazujeme na mnoha místech naší práce.

Vývoj fonologického subsystému ve všech třech zkoumaných iberských (para)romštinách vykazuje řadu společných rysů, v některých ohledech se však iberské (para)romštiny mezi sebou liší. Mnoho změn (společných i specifických) je způsobeno jazykovým kontaktem a nedá se připsat společnému či samostatnému vývoji těchto variant. Některé změny však poukazují buď na společnou vývojovou fázi, nebo alespoň na intenzivnější vzájemný jazykový kontakt.

Pozůstatky romské morfologie v iberských (para)romštinách, které jsme dokumentovali na našem jazykovém materiálu, dobře odhalují archaický ráz původní iberské romštiny. Také lexikum iberských (para)romštin vykazuje určitá specifika, která

dle našeho názoru svědčí pro společný původ všech iberských variant. Výpůjčky v něm obsažené dokumentují kromě dlouhodobého pobytu na řecky mluvícím území také pobyt na území slovanském, pravděpodobně zejména jihoslovanském. Některé řecké a slovanské výpůjčky se v ostatních romských dialektech objevují pouze vzácně či vůbec a lze je považovat za archaismy. Objevuje se i několik výpůjček z němčiny a románských jazyků, případně *caló* zaznamenáváme již ve starých pramenech určité ovlivnění argotem. Podrobné výsledky našeho zkoumání uvádíme v souhrnné kapitole na konci první části této práce.

Na tuto naši práci lze dále navázat v několika ohledech: 1) důkladná jazyková analýza některých pramenů ke *caló* stále ještě nebyla provedena a jistě by přinesla další cenné i překvapivé poznatky; 2) v mnohých regionech Španělska dosud nebyl proveden terénní výzkum mezi romským obyvatelstvem, který by zaznamenal aktuální znalost a podobu jeho *caló*.

Ve druhé části práce jsme se zaměřili na problematiku romismů ve španělštině. Ústředním bodem této části práce byl kvalitativně-quantitativní sociolingvistický výzkum dotazníkového charakteru, který si kladl za úkol zmapovat znalost vybraných romismů (a jejich sémantického významu) mezi respondenty. Cílem bylo jednak ověřit samotnou metodologii, zejména možnosti a omezení internetového výzkumu u tohoto typu výzkumu, jednak zachytit možné sémantické modifikace romismů a dále případné tendence týkající se znalosti jednotlivých romismů ze strany respondentů ve vztahu k jejich věku, pohlaví, vzdělání a regionu.

Náš výzkum přinesl několik metodologických postřehů, které podrobně uvádíme v příslušné kapitole. Za nejdůležitější jsme považovali ověřit metodu internetových dotazníků, která obecně bývá kritizována zejména kvůli nahodilým výsledkům, které přináší. Náš výzkum však dokázal, že při dostatečném počtu respondentů a důkladné a obezřetné analýze získaných dat lze i z tohoto typu výzkumu získat velmi zajímavé výsledky v podobě jednoznačných tendencí i logických souvislostí, které sice neposkytují absolutní obraz reality v celé populaci, zcela jistě však mohou být dle našeho názoru považovány za relevantní.

Romismy, které pronikly do nestandardních variant majoritních jazyků, spadají v naprosté většině do určitých typických sémantických okruhů. Původní sémantický význam zůstává často zachován, obecně jsou však romismy vnímány spíše pejorativně. V některých případech došlo k významovému posunu, případně k rozšíření či zúžení významu slova. V našem dotazníkovém výzkumu jsme dokumentovali některé

významové posuny, které nejsou zaznamenány ve slovnících (nepočítáme-li amatérské internetové slovníčky lokálních slangů).

Ze zkoumaných faktorů (věk, pohlaví, vzdělání, region) se ve větší mířejevily jako významné pro znalost či neznalost romismů pouze faktory vzdělání a region, u nichž jsme opakovaně zaznamenali stejné tendence a zároveň logické korelace s ostatními faktory. Předpokládaná vyšší znalost některých romismů se potvrdila v Madridu a Andalusii, vyšší znalost některých romismů vykazovala oproti původnímu očekávání i Galicie (naš terénní výzkum provedený následně v Galicii potvrdil vyšší znalost mj. ve městě La Coruña). Tento výsledek je zcela v souladu s vyšší koncentrací romského obyvatelstva v daných lokalitách, která se zdá mít pro znalost romismů v majoritní populaci určující vliv. Naopak se nepotvrdila předpokládaná vyšší znalost romismů u mužů.

Na výsledky našeho zkoumání by se dalo navázat terénním výzkumem ve třech výše zmíněných regionech, který by se zaměřil na skupiny respondentů s různým vzděláním.

Resumen

El presente trabajo está dividido en dos partes.

En la primera parte nos ocupamos de las variantes del romaní que surgieron y evolucionaron en la Península Ibérica después de la llegada de los roma en la primera mitad del siglo XV. A lo largo de la descripción de estas variantes - caló español (hispanorromaní), catalanorromaní y vascorromaní - partimos de un extenso material lingüístico (diccionarios y fuentes secundarias) del cual hemos logrado extraer un considerable número de etimologías romaníes. Por razones comprensibles, nos centramos en el caló (hispanorromaní), pero tampoco las demás variantes del romaní ibérico quedan fuera de nuestra atención. Nos ocupamos únicamente de manera esporádica del pararromaní brasileño que asimismo se originó en la Península.

En el primer capítulo ofrecemos una breve introducción a la lengua romaní (en cuanto a su origen, historia y clasificación), explicamos algunos términos que usamos a lo largo del trabajo (pararromaní, romaní común, etc.) y esbozamos algunos de los problemas actuales con que se enfrenta la lingüística romaní (reconstrucción del romaní temprano, clasificación de los dialectos romaníes) que son importantes para nuestro trabajo.

En nuestro trabajo partimos de la hipótesis de que los roma trajeron a la Península un dialecto romaní de carácter arcaico y conservador, que en muchos aspectos se parecía al romaní en su fase temprana hablado en el período bizantino. Por eso en la mayoría de casos optamos por elegir las formas del romaní común (o las formas del romaní temprano reconstruido) como punto de partida para el siguiente análisis de la evolución del romaní ibérico. Nos centramos en la evolución del plano fonológico, morfológico y léxico, en menor medida nos centramos en la sintaxis y en la ortografía.

A menudo, las fuentes del caló (y de otros pararromaníes ibéricos) históricas destacan por la gran diversidad de formas de una misma palabra. Esta diversidad posiblemente tiene mucho que ver con las diferencias locales (o individuales) de las variantes del romaní hablado. Las transliteraciones específicas de las formas (que muchas veces difieren incluso en una fuente) hacen más difícil la interpretación de los sonidos registrados. No es raro que los autores se apoyen en varios sistemas ortográficos, sobre todo en el caso del catalanorromaní y vascorromaní nos podemos

encontrar a la vez con la ortografía española, francesa y catalana o vasca, respectivamente. Para transcribir algunos sonidos (las sibilantes y africadas y la velar /x/) se usa frecuentemente la transliteración de otros idiomas extranjeros (p. ej. italiano, inglés, alemán) o una transliteración de todo peculiar. También en el hispanorromaní se imponen esporádicamente, además de la prevaleciente ortografía castellana, influencias de otros idiomas o una ortografía peculiar. Tomando en consideración que los autores regularmente incluían en sus diccionarios también fuentes más antiguas no citadas que dejaban en su forma original, resulta según nuestra opinión muy probable que en los diccionarios se hallen voces escritas en la antigua ortografía castellana que todavía en el siglo XVIII distinguía p. ej. *b / v, c / ç / z, -ss- / -s-, x / g / j*, o prefería grafemas *ph, th, ch, y* en palabras de origen griego. Las huellas de esta ortografía arcaica, que aparecen en los diccionarios de caló, pueden complicar la interpretación de algunos sonidos.

En el capítulo sobre la evolución fonológica caracterizamos de manera pormenorizada la evolución de las tres variantes del romaní ibérico. Al caracterizar varios fenómenos presentes en el romaní ibérico partimos siempre del romaní temprano/común y de la comparación con otros dialectos romaníes. También hacemos hincapié en el contacto con las lenguas mayoritarias de la Península. Este contacto empezó ya en el siglo XV, por eso nos centramos no solamente en el estado actual de las lenguas mayoritarias, sino también en su desarrollo diacrónico. En base al material extraído de los diccionarios, y de otras fuentes, podemos constatar las siguientes conclusiones sobre las variantes del romaní ibérico:

1) La palatalización de las oclusivas en algunas posiciones, que se encuentra también en otros dialectos romaníes, estuvo probablemente presente en la fase temprana del romaní ibérico. Los resultados de los grupos /di/ e /ti/ en las variantes ibéricas sugieren, según nuestra opinión, que se trataba más bien de las dentales palatalizadas que de las africadas.

2) Un rasgo típico de las variantes del romaní ibérico es la fortición de las oclusivas sonoras que en la posición interior se realizan como fricativas en las lenguas de la Península. El resultado de la fortición puede ser la inserción de una nasal homorgánica o de una líquida, la desonorización o la geminación. Hemos advertido la inserción de la nasal homorgánica también en otras posiciones, p. ej. delante de las oclusivas sordas, algunas fricativas o africadas.

3) En todas las variantes del romaní ibérico hemos advertido, como resultado del

contacto lingüístico, la neutralización de la oposición de aspiración y de los fonemas /b/ y /v/.

4) La oclusiva aspirada romaní /th/ da como resultado en los (para)rromaníes ibéricos una africada y menos frecuentemente una sibilante. La africada /č/ proviene también de la oclusiva aspirada /kh/ en algunos casos. El inventario de las africadas es más pobre en las variantes ibéricas que en el romaní común.

5) La evolución de las sibilantes en el romaní ibérico es, según nuestra opinión, muy interesante y tiene una estrecha relación con la evolución de estos sonidos en las lenguas mayoritarias. Además del desarrollo regular (p. ej. /š/ > /x/) hemos encontrado documentación de la confusión entre las sibilantes, que era bastante común en dicho período en el castellano y bajo la influencia del contacto fácilmente podía ocurrir en el caló también.

6) En los (para)rromaníes ibéricos suele conservarse la oposición fonológica de las sonoras del romaní temprano /r/ y /ř/ (probablemente de carácter retroflexivo) que tiene lugar en las variantes ibéricas, bajo la influencia del contacto, como una vibrante alveolar múltiple.

7) En las variantes del romaní ibérico, el grupo consonántico /*ndř/ del romaní temprano da como resultado /nr/ en la mayoría de los casos (sobre todo en el caló y en el catalanorromaní), ocasionalmente /ndr/ (sobre todo en el vascorromaní), /r/ e incluso, en casos aislados, /ntr/ y /mbr/.

8) En todas las variantes del romaní ibérico hemos documentado un gran número de cambios fonológicos esporádicos a los que hemos dedicado un capítulo aparte.

De lo anterior resulta que la evolución del subsistema fonológico de las tres variantes ibéricas presenta una serie de rasgos comunes. Por otro lado, las variantes del romaní ibérico difieren entre sí en algunos aspectos: muchos cambios (comunes y específicos) son atribuibles al contacto con lenguas mayoritarias y no pueden ser consideradas como prueba de un desarrollo común o separado; algunos cambios hacen referencia a una fase común o un contacto más estrecho entre las variantes ibéricas. Hasta ahora los lingüistas han centrado su atención sobre todo en el desarrollo común de /š/ > /x/, presente en muchas palabras de las tres variantes, que apunta a una influencia del castellano a lo largo de la formación de las variantes del romaní ibérico. Sin embargo, nuestro material lingüístico demuestra que hay muchos otros fenómenos fonológicos que merecen una investigación más detallada.

En el capítulo siguiente nos hemos centrado en los vestigios de la morfología

romaní, conservados en las variantes del romaní ibérico y documentados en nuestro material lingüístico. Nos ocupamos de la flexión nominal, pronominal y verbal y de la morfología léxica. Algunos de los fenómenos que describimos no han sido tratados en la literatura previa en este campo. En cuanto a la morfología nominal, hemos documentado residuos del género, número y caso romaní que, sin embargo, se encuentran en declive bajo la influencia del contacto con las lenguas de la Península. El uso de los casos romaníes está documentado esporádicamente en algunas fuentes más antiguas, aunque también en estos documentos advertimos una tendencia hacia la desintegración manifestada por la confusión entre varios casos. En los (para)romaníes ibéricos se han conservado únicamente los restos del caso romaní en forma lexicalizada. La flexión pronominal obviamente fue productiva durante más tiempo, pero también esa, al final, ha quedado reducida a algunas formas lexicalizadas. Un rasgo arcaico es el pronombre en el caso oblicuo (documentado en el romaní catalán del siglo XIX) utilizado en función del receptor del verbo 'dar' y en la construcción posesiva.

El artículo romaní está documentado abundantemente, aunque en muchos casos se produjo la unverbización del artículo y del sustantivo. En algunas fuentes se documenta la forma arcaica del artículo 3PL *ol*, que se ha perdido en la mayoría de los dialectos romaníes europeos. Los pronombres demostrativos tienen, en la mayoría de los casos, las formas largas (*adava*, *akava*, etc.) que se suponen en el romaní temprano. También los residuos lexicalizados de las construcciones de genitivo (p. ej. *foresquero*) contienen rasgos arcaicos, puesto que se documentan en la forma original no abreviada. En los (para)romaníes ibéricos hemos encontrado también restos de pronombres relativos, interrogativos y posesivos. Los numerales originales de 1 a 10 se han mantenido, la distribución de las conjunciones (entre 11-19) no presenta innovaciones en las fuentes tempranas, aunque es evidente que el sistema de números altos se desintegró pronto.

En las variantes ibéricas hemos identificado restos de la cópula romaní y un gran número de temas verbales de perfecto e imperfecto, cuya oposición funcional, sin embargo, desapareció. Los sufijos de persona romaníes están documentados en el romaní catalán del s. XIX, sus residuos lexicalizados (sobre todo 3SG, pero también 1SG, 2SG) aparecen en todos los pararromaníes ibéricos. La oposición funcional de las categorías de tiempo, aspecto y modo se documenta solamente en el diccionario de Sentmenat y en el romaní catalán del s. XIX. El participio de pasado está documentado abundantemente; los restos del gerundio, esporádicamente. La solución del infinitivo,

que el romaní temprano no tenía, difiere en la fase flexiva del romaní ibérico, y parece que esta categoría, por lo menos en el caló, fue tomada de la lengua mayoritaria muy pronto. Se documenta también la forma modal del romaní temprano, *ašti*, que en otros dialectos romaníes se ha conservado raramente.

Casi todos los sufijos derivativos del romaní temprano están bien documentados y algunos (como, p. ej. *-ipén*) se mantuvieron activos incluso en las fases posteriores de la evolución de los (para)romaníes ibéricos. Los préstamos nominales acogidos poco después de la llegada a la Península fueron adaptados a través de los morfemas de origen griego, tal como ocurría en el romaní temprano. Suponemos que más tarde empezaron a imponerse, en vez de los sufijos griegos, unos sufijos específicos (p. ej. *-incho/a*, *-uncho*, *-uno*) que, según nuestra opinión, tienen su origen en los sufijos romaníes (*-ica*, *-uno*), y que fueron reforzados por los sufijos castellanos. En los (para)romaníes ibéricos hemos encontrado ejemplos de formación de palabras a través de la construcción de genitivo. Los sufijos romaníes que alteran la valencia verbal (*-av-*, *-ar-*) están documentados abundantemente en las variantes ibéricas. La adaptación de los préstamos verbales es conservadora (el sufijo *-is-ar* es el más frecuente) y se ha mantenido en gran medida hasta hoy.

Las fuentes que documentan la fase flexiva de las variantes ibéricas son pocas y no constituyen una muestra suficiente para extraer conclusiones en cuanto a la sintaxis. Sin embargo es evidente que ya en la fase temprana se produjo una desintegración de la sintaxis romaní que poco a poco fue sustituida por la sintaxis de la lengua mayoritaria. Hemos advertido solo algunas desviaciones sintácticas que pueden ser atribuidas a la sintaxis romaní, como por ejemplo, la posposición del pronombre personal en función de objeto con relación al predicado.

Los vestigios morfológicos del romaní que hemos documentado en nuestro material lingüístico revelan claramente el carácter arcaico del romaní ibérico.

En el léxico observamos voces de origen indio, iraní, armenio, griego, etc. que se hallan también en otros dialectos romaníes. Algunos de estos préstamos aparecen raramente en otros dialectos romaníes: un préstamo griego encontrado en el caló (*pu*, *puli*, *pulía* 'pájaro') no aparece en otros dialectos. También hemos encontrado en el caló dos voces que, según nuestra opinión, son de origen iraní (probablemente persa) y que no han sido descrito en la literatura (*chadí/chardí* 'mercado, feria', *polliá* 'dinero'). Las variantes del romaní ibérico contienen muchos préstamos eslavos. Algunos de ellos son comunes en otros dialectos romaníes (p. ej. *pusca* 'pistola', *pernichá* 'edredón', *ulichá*

'calle', *dosta* 'bastante', *sila* 'fuerza'), otros aparecen esporádicamente en otros dialectos (*cornés* 'zapatos', *khertxima* 'taberna', etc.) o incluso aparecen únicamente en el romaní ibérico (*bato*, probablemente de origen eslavo). Hemos identificado un préstamo eslavo (*corpicha/corpiche* 'arroz' < *krupica* 'sémola'), típico de los pararromaníes ibéricos, que los lingüistas consideran de origen desconocido. En los (para)romaníes ibéricos hemos encontrado unos préstamos alemanes. En el caló hay muchos préstamos del argot. Los préstamos de las lenguas mayoritarias pueden ser adaptados a través unos sufijos específicos. En algunas fuentes más antiguas aparecen préstamos que no se corresponden con la lengua mayoritaria circundante, p. ej. préstamos castellanos en el vasco- o catalanorromaní.

El léxico de las variantes del romaní ibérico manifiesta unos rasgos peculiares que atestiguan el origen común de estas variantes. Los préstamos presentes en estas variantes reflejan una larga estancia en el territorio griego y una estancia en el territorio eslavo, sobre todo eslavo meridional. Algunos préstamos griegos y eslavos no son comunes en otros dialectos romaníes y pueden ser considerados arcaísmos. No podemos excluir que los antepasados de los gitanos pasaron también por la Europa central (a parte de los préstamos alemanes encontramos unos préstamos típicos de lenguas eslavas occidentales), sin embargo, sería precipitado llevar conclusiones definitivas.

En la segunda parte nos centramos en la problemática de los romismos (gitanismos) presentes en el español no estándar. Después de la caracterización general de los romismos y su contextualización en el marco europeo hemos procedido a realizar nuestra investigación sociolingüística de carácter cualitativo y cuantitativo. Nos hemos servido de varios diccionarios (sobre todo de argot) para elegir una muestra de romismos, cuya presencia en el español actual hemos verificado en el lenguaje de Internet (blogs, discusiones, redes sociales, etc.), y después hemos investigado el conocimiento de los romismos elegidos entre los hablantes nativos del español. Para la investigación hemos usado el método del cuestionario. Al primer objetivo de esta parte del trabajo corresponde la comprobación de la metodología adecuada para este tipo de investigación. El segundo objetivo ha sido detectar posibles modificaciones semánticas y eventuales tendencias que puedan revelar en qué medida el conocimiento de los romismos está relacionado con la edad, sexo, educación y región de los encuestados.

El léxico de origen caló aparece con abundancia en las variantes no-estándar del español si consideramos el número de voces. El conocimiento de los romismos por parte de los hablantes españoles es, sin embargo, muy heterogéneo. En base a algunos

critérios hemos elegido una muestra de 90 romismos que hemos sometido a una investigación mediante un cuestionario. Hemos usado tres cuestionarios electrónicos (online) y un cuestionario en papel. A continuación formulamos algunas observaciones metodológicas.

La investigación acerca de un léxico extenso es siempre problemática, ya que un cuestionario demasiado largo no es atractivo para los encuestados. Para verificar nuestra metodología sería oportuno investigar las mismas palabras repetidas veces en varios cuestionarios. En este caso deberíamos resignarnos a un número menos elevado de palabras investigadas. Dado que la tarea primordial de este trabajo ha sido obtener informaciones sobre los romismos presentes en el español, hemos investigado 23 palabras en más de un cuestionario (para poder comparar los resultados), el resto de las palabras ha sido incluido solo en uno de los cuestionarios.

Los romismos pertenecen (con unas excepciones) al léxico marginal y casi exclusivamente oral. Esto trae consigo una variabilidad de formas ortográficas, gramáticas y de pronunciación (p. ej. *giñar/jiñar, el/la araté/arate*). La variedad de formas puede ocasionar que un romismo no parezca conocido al encuestado. Además, algunos romismos tienen sus parejas homófonas españolas, con un significado diferente entre sí. Este hecho ha ocasionado problemas en el primer cuestionario: los encuestados muchas veces confundieron las dos palabras y no fue posible averiguar si no conocían el romismo o no se acordaban de él en el momento de completar el cuestionario. En los siguientes cuestionarios hemos tratado de evitar este problema a través de una descripción o un ejemplo de uso en una frase corta, donde queda claro de qué clase de palabra se trata. Pero tal frase ejemplar quizá haya podido tener un efecto contraproducente y dar pistas a los encuestados en lo que atañe al significado.

Los encuestados han sido obtenidos de varias maneras. El contacto por e-mail, que prevalecía en el primer cuestionario, ha tenido la mayor respuesta. Sin embargo, contrariamente a nuestras expectativas, la recolección espontánea en base a un anuncio puesto en GoogleAdwords, usada en el último cuestionario, ha traído la muestra de encuestados más representativa.

En cuanto al uso de los cuestionarios electrónicos en la investigación científica, a pesar de la opinión escéptica que reina entre los lingüistas, podemos constatar, que nuestra investigación ha revelado resultados muy satisfactorios. Al analizar los resultados hemos procedido con mucha cautela, considerando por una parte los problemas que se producen al elegir este método, y tomando en cuenta por otra parte la

población de encuestados obtenida que naturalmente difería en los cuestionarios y no respondía a la población real.

El argumento más frecuente y más relevante contra la validez de la investigación hecha por Internet que suele mencionarse es la casualidad de la muestra de población. Sin embargo, nuestra investigación demostró en repetidas ocasiones que este problema puede reducirse, por una parte a través de la elaboración estadística detenida, incluida la post-estratificación, y por otra parte a través de un número elevado de encuestados.

El número suficiente de los encuestados de cada categoría investigada es así una de las condiciones más importantes del éxito. En nuestro caso se ha demostrado que sería óptimo obtener al menos 20 encuestados de cada categoría parcial investigada, por ejemplo, 20 hombres de educación universitaria, de 31-45 años y de la región Rioja (en el caso ideal, las proporciones de la población de la muestra deberían responder en líneas generales a las proporciones en la población real).

La elaboración estadística no garantiza por sí misma que los resultados obtenidos respondan absolutamente a la realidad. Sin embargo, nuestro análisis ha revelado algunas tendencias y relaciones lógicas que claramente prueban que no se trata de resultados casuales, sino que pueden considerarse relevantes.

Desde el punto de vista cuantitativo, hemos llegado a las siguientes conclusiones:

Conclusiones acerca del factor de la edad:

Los resultados del conocimiento de algunos romismos manifiestan unas tendencias con relación a la edad (pero solo en algunos casos se trata de una desviación estadísticamente significativa): en algunas palabras observamos un mayor porcentaje de conocimiento conforme avanza la edad de los encuestados (p. ej. *mui/achantar la mui*, *chipén*, *guripa*, *jolín*, *andoba/andobal*, *baranda/barander*, *chavea*), que podría ser testimonio de una retirada gradual de estos romismos. En un menor número de palabras, la tendencia es opuesta, es decir, el conocimiento de la palabra decrece conforme avanza la edad de los encuestados (p. ej. *chanar*, *chucháis*, *calorro*, *chalar*, *queli/keli*). En algunos casos el conocimiento más alto aparece solo en una categoría de edad, con más frecuencia en el grupo de 31-45 años, sin otra tendencia creciente o decreciente en relación a la edad. En algunos casos podría tratarse de una moda, por ejemplo del *slang* de alguna región. Otras conclusiones, según nuestra opinión, no pueden ser extraídas en este momento. En relación a la frecuencia de uso, la edad no es un factor importante en la mayoría de los casos. En las palabras investigadas en más cuestionarios, los resultados son relativamente comparables, no hemos advertido

diferencias importantes. Generalmente podemos constatar que - salvo la retirada documentada en algunos romismos - la categoría de edad no parece ser muy relevante.

Conclusiones acerca del factor del sexo:

En base a los resultados de los cuestionario no puede afirmarse concluyentemente que el conocimiento de los romismos sea objeto de conocimiento de los hombres. Por el contrario, muchas veces hemos advertido que las mujeres han muestran un conocimiento mayor. En algunos casos podemos atribuir ese conocimiento más elevado de las mujeres a un mayor cuidado a la hora de rellenar el cuestionario (en algunos casos, los hombres no han escrito el significado a pesar de haber marcado el conocimiento la palabra). Pero se trata más bien de casos singulares que no han jugado un papel decisivo y estadísticamente importante en los resultados. A su vez, no se ha comprobado relación alguna entre el sexo y el conocimiento de las palabras gitanas del lenguaje de flamenco. Los resultados más bien parecen ser atribuibles a otros factores, como a la representación no equilibrada de las mujeres en los cuestionarios (en la mayoría de los cuestionarios prevalecían los hombres). Tampoco puede excluirse la influencia del factor de la educación que no se veía reflejada en el primer y en el segundo cuestionario. Se ha observado una correlación entre las categorías de sexo y de educación en el caso de las mujeres con educación primaria, que prevalecían en el cuarto cuestionario sobre los hombres de la misma condición: las personas con educación primaria generalmente demostraban más conocimiento de las palabras menos comunes, lo que ha sido advertido también las encuestadas en el cuarto cuestionario, aunque una correspondencia entre la educación y el sexo estadísticamente significativa ha sido documentada solo en tres casos.

Conclusiones acerca del factor de la educación:

La categoría de la educación ha sido incluida solamente en el tercero y cuarto cuestionario. En ambos cuestionarios se ha comprobado la misma tendencia: las personas con la educación universitaria generalmente demuestran un mayor conocimiento de las palabras más comunes, mientras que las palabras menos comunes parecen ser dominio de las personas con educación primaria. A causa de la falta del parámetro de la educación en el primer y en el segundo cuestionario, no hemos podido comparar entre sí los resultados de las palabras investigadas en más cuestionarios. Es sin embargo posible, y parece ser probable, que cada uno de los dos grupos de romismos representa un estrato de la lengua socialmente diferenciado (p. ej. el argot de las periferias vs. el *slang* estudiantil). También hay que tomar en consideración las

diferencias regionales entre los encuestados (p. ej. en algunas regiones había más encuestados con educación universitaria). En el cuarto cuestionario, la correlación entre la región y la educación es evidente en los dos grupos más numerosos: el de los encuestados con educación universitaria de Madrid y el de los encuestados con educación primaria de Andalucía. Este hecho no disminuye la importancia que parece tener el factor de la educación para el conocimiento de los romismos. Por eso es de lamentar que el factor de la educación haya sido incluido sólo en el tercero y el cuarto cuestionario.

Conclusiones acerca del factor de la región:

En base a los resultados podemos constatar que los encuestados de Andalucía y de Madrid han manifestado repetidas veces un mayor conocimiento de romismos que los encuestados de otras regiones. Sin embargo es evidente que no se trata del conocimiento de todos los romismos, sino que podemos distinguir romismos típicos para cada una de las dos regiones. En el cuarto cuestionario hemos advertido resultados muy parecidos en dos regiones vecinas - Andalucía y Extremadura. La conexión entre Andalucía y el lenguaje empleado en el flamenco ha sido notable en muchos casos, pero no todos los romismos más conocidos en Andalucía pueden ser atribuidos al flamenco. La educación también parece jugar un papel importante. Muchos romismos más conocidos en Madrid provienen de la jerga *cheli*. Una correlación ha sido advertida entre la edad de los encuestados y el auge de *cheli*, que data de finales de los años sesenta y principios de los años ochenta.

Sorprendentemente, en el caso de otros romismos, el conocimiento más alto se ha manifestado en algunas regiones del Norte, sobre todo en Galicia, lo que han verificado no solo los cuestionarios electrónicos, sino también la investigación de campo realizada en estas regiones. Al mismo tiempo, muchos de estos romismos eran conocidos por encuestados más jóvenes. Aunque Galicia pertenece (junto con otras regiones de la España septentrional) a las regiones con una población gitana menos numerosa, en la provincia de La Coruña vive más de un tercio de todos los gitanos de Galicia. Un papel significativo juega, sin duda alguna, el *slang* coruñés actual (el *koruño*), documentado por los aficionados en varios diccionarios de Internet, que contiene numerosos romismos. El conocimiento de muchos de estos romismos ha sido significativamente más alto solamente en Galicia.

En casos esporádicos hemos advertido un conocimiento más alto en otras regiones, sobre todo en las que tenían un número de encuestados elevado.

Un conocimiento más bajo ha sido documentado repetidamente en Cataluña y en las Islas Canarias. Quizá podría suponerse que el aislamiento geográfico de las Islas Canarias sea la causa del conocimiento más bajo en esta región y, en el caso de Cataluña, la presencia del catalán. Una conclusión definitiva sería, sin embargo, precipitada.

En general podemos constatar que el factor de la región es importante para el conocimiento de los romismos.

Desde el punto de vista cualitativo, hemos llegado a las siguientes observaciones:

El significado semántico muchas veces se corresponde con el que tiene o tenía la palabra en el caló. En algunos casos se nota un cambio semántico que se produjo al penetrar la palabra en el argot, lo que documentan también los diccionarios de argot. Nuestra investigación ha revelado algunas de estas modificaciones.

Bibliografie

- ACKERLEY, F. G. Basque Romani. *Journal of Gypsy Lore Society*, 1929, series 3, vol. 8, s. 50-94.
- ACKERLEY, F. G. The Romani Speech in Catalonia. *Journal of the Gypsy Lore Society, New Series*, 1914-15, 8, s. 99-140.
- ADIEGO, I.-X. Catalan Romani (caló català) in the work of Juli Vallmitjana: an initial appraisal. *Zeitschrift für Katalanistik*, 2012a, 25, s. 305-320.
- ADIEGO, I.-X. Del romaní comú als calós ibèrics. *Llengua i literatura: Revista annual de la Societat Catalana de Llengua I Literatura*, 2004, no. 15, s. 211-236.
- ADIEGO, I.-X. Describing Caló Relics of Today. *Documentación Social: Revista de Estudios Sociales y de la Sociología Aplicada*, 2002a, 137, s. 99-114.
- ADIEGO, I.-X. En torno al origen de la voz “guillarse” ‘irse, huirse’. *Boletín de la Real Academia Española*, tomo LXXXI – cuaderno CCLXXXII/2001. Asociación de los gitanos de Burgos: Historia del pueblo gitano. 2001. [online]. Dostupné z: http://www.apgitanaburgos.org/pagina_historia_bis.htm. [cit. 01-06-2010].
- ADIEGO, I.-X. *The oldest attestation of the Romani language in Spain: the Aucto del finamiento de Jacob (16th century)*. 7th International Conference on Romani Linguistics, (Praha, 2006). Konferenční příspěvek, v tisku.
- ADIEGO, I.-X. *The Romani voiceless palatal fricative š in Iberian Romani dialects*. 10th International Conference on Romani Linguistics, (Barcelona, 2012b). Konferenční příspěvek, v tisku.
- ADIEGO, I.-X. The Spanish Gypsy Vocabulary of Manuscript 3929, Biblioteca Nacional de Madrid (18th Century): A Rereading. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1998, series 5, vol. 8, no. 1, s. 1-18.
- ADIEGO, I.-X. The first Caló dictionary ever published in Spain (Trujillo 1844): An analysis of its sources. *Romani Studies*; Dec 2005a, series 5, vol. 15, no. 2, s. 125-143.
- ADIEGO, I.-X. *The Vestiges of Caló Today*. In: General and Applied Romani Linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics. Munich: Lincom, 2005b, s. 60-78.
- ADIEGO, I.-X. *Un vocabulario español-gitano del Marqués de Sentmenat (1697-1762): edición y estudio lingüístico*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, 2002b, 138 s.
- ADIEGO, I.-X. When George Borrow met Spanish Romani. *George Borrow Bulletin*, 2008,

no. 36, s. 15-28.

ADIEGO, I.-X. & MARTÍN, A. I. George Borrow, Luis de Usó y sus respectivos vocabularios gitanos. *Revista de Filología Española*, 2006, LXXXVI, no. 1, s. 7-30.

ALONSO, A. *Historia del ceceo y del seseo españoles*. Bogotá: Instituto Caro y Cuervo, 1951.

ARENDS, J. - MUYSKEN P. - SMITH, N. (eds.) *Pidgins and Creoles: An introduction*, XV, John Benjamins Publishing Company, 1994.

A. R. S. A. A Spanish Gypsy Vocabulary. *Journal of Gypsy Lore Society*. 1889, no. 1, s. 177-178.

BAGHBIBI, H. R. The Zargari language: An endangered European Romani in Iran. *Romani Studies*, 2003, vol. 13, s. 123-148.

BAKKER, P. Basque Romani: A preliminary grammatical sketch of a mixed language. In *In the margin of Romani. Gypsy languages in contact*. Amsterdam: Institute for General Linguistics, 1991, s. 56-90.

BAKKER, P. Notes on the genesis of Caló and other Iberian Para-Romani varieties. In *Romani in Contact. The History, Structure and Sociology of a Language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1995.

BAKKER, P. Para-Romani languages versus secret languages: Differences in origin, structure and use. In *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1998, s. 69-96.

BAKKER, P. - CORTIADE, M. (eds.) *In the Margin of Romani. Gypsy Languages as Contact Languages: Studies in Language Contact I*. Amsterdam: Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap, 1991.

BAKKER, P. - MOUS, M. (eds.) *Mixed Languages. 15 case studies in language intertwining*. Amsterdam: IFOTT, 1994

BAKKER, P. - MUYSKEN, P. Mixed languages and language intertwining. In *Pidgins and Creoles: An Introduction*. xv, John Benjamins Publishing Company, 1994, s. 41-52.

BAKKER, P. - VAN DER VOORT, H. Para-Romani languages: an overview and some speculations on their genesis. In *In the Margin of Romani. Gypsy Languages as Contact Languages*. Amsterdam: Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap, 1991.

BEČKA, J. *Úvod do paštského jazyka*. Praha: Academia, 1982.

BENKŐ, L.: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1976.

- BESSES, L. *Diccionario de argot español*. Cádiz: Universidad de Cádiz, 1984.
- BEST, S. J. - KRUEGER, B. S. *Internet Data Collection*. A Sage University papers series. Quantitative Applications in the Social Sciences. Thousand Oaks: Sage Publications, 2004.
- BORETZKY, N. Der Romani-Wortschatz in den Romani-Misch-Dialekten (Pararomani). In *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1998.
- BORETZKY, N. *Kommentierter Dialektatlas des Romani*. Teil 1, Vergleich der Dialekte. Wiesbaden: Harrassowitz, 2004.
- BORETZKY, N. *Kreolsprachen, Substrate und Sprachwandel*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1983.
- BORETZKY, N. *Studien zum Wortschatz des Romani*. Veliko Tarnovo: Faber, 2012.
- BORETZKY, N. *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteuropäischen Raum : mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1994.
- BORETZKY, N. - IGLA, B. Romani mixed dialects. In *Mixed Languages. 15 case studies in language intertwining*. Amsterdam: IFOTT, 1994, s. 35-68.
- BORROW, G. *Embéo e Majoró Lucas*. [online] The project Gutenberg e-book, 2009. Přepis edice z Madridu, 1837. Dostupné z: <http://www.gutenberg.org/files/29470/29470-0.txt>. [cit. 9-9-2012]
- BORROW, G. *The Zincali; or, An account of the Gypsies of Spain. With an original collection of their songs and poetry*. Philadelphia: Campbell, 1843.
- BRIGHT, R. *Travels from Vienna to Lower Hungary with Some Remarks on the State of Vienna during the Congress, in the Year 1814*. Edinburgh: Archibald Constable and comp., 1818.
- BUZEK, I. *Historia crítica de la lexicografía gitano-española*. Brno: Masarykova univerzita, 2011.
- BUZEK, I. *La visión del gitano en la lexicografía española*. Olomouc 2003. Doktorská práce na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.
- BUZEK, I. *La imagen del gitano en la lexicografía española*. Brno: Masarykova univerzita, 2010.
- BUZEK, I. La creatividad léxica documentada en los diccionarios de caló. *Revista de Lexicografía*, La Coruña, Universidade da Coruña, Španělsko, 2009, no. XV, s. 19-30.
- CAMPUZANO R. *Orijen, uso y costumbres de los jitanos y diccionario de su dialecto. Con las voces equivalentes del castellano y sus definiciones*. Madrid: Imp. de M.R. y Fonseca, 1848.
- CANO AGUILAR, R. Cambios en la fonología del español durante los siglos XVI y XVII. In

- Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel. 2^a edición. 2005, s. 825-857, Capítulo 32.
- CANO AGUILAR, R. (ed.) *Historia de la lengua española*. 2^a edición, Barcelona: Ariel, 2005.
- CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de. *Novelas ejemplares*, Editorial Progreso, Moscú 1976. Český překlad: *Příkladné novely*, Odeon, 1997.
- CIORANESCU, A. *Dicționarul etimologic al limbii romane*. București: Saeculum, 2005.
- CLAVERÍA, Carlos. Estudios sobre los gitanismos del español, *Revista de Filología Española*, Anejo LII, Madrid, 1951.
- CLAVERÍA, C. Notas sobre el gitano español. In *Strenae: Estudios de filología e historia dedicadas al Prof. Manuel García Blanco*. Serie de Filosofía y Letras, 16. Salamanca: Acta Salamanticensia, 1962, s. 109-119.
- CLAVERÍA, Carlos. Nuevas notas sobre los gitanismos del español. *Boletín de la RAE*, 1953, vol. 33, s. 73-93.
- COELHO, A. *Os ciganos de Portugal: com um estudo sobre o calão*. Lisboa: Imprensa Nacional, 1892.
- CORTIADE, M. Romani versus Para-Romani. In *In the Margin of Romani. Gypsy Languages as Contact Languages: Studies in Language Contact I*. Amsterdam: Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap, 1991, s. 1-15.
- ČENGEROVÁ, Z. Odras tradičních romských postojů, hodnot, symboliky a životních zkušeností v argotu čtyř jazyků. [online] *Člověk*, 2009. Dostupné z: <http://clovek.ff.cuni.cz/rservice.php?akce=tisk&cisloclanku=2010051501>. [cit. 13-9-2012]
- ČENGEROVÁ, Z. *Výrazy z romštiny ve španělštině a maďarštině*. Praha, 2007. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.
- ČERMÁK, P. *Fonetika a fonologie současné španělštiny*. Praha: Karolinum, 2005.
- ČEVELOVÁ, P. *Španělština a caló – jazyky v kontaktu*. Praha, 2006. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.
- D. A. de C. *Diccionario del dialecto gitano. Orígen y costumbres de los gitanos. Contiene mas de 4500 voces con su correspondencia castellana y sus definiciones*. Barcelona: Imprenta Hispana, 1851.
- DANIEL, B. *Dějiny Romů*. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 1994.
- DÁVILA, B. - PÉREZ, B. *Apuntes del dialecto caló o gitano puro*. Madrid: Diana, 1943.
- DE LOS REYES SERRANO, J. - FERNÁNDEZ SUÁREZ, R. *Chipí Calí. Curso de introducción a*

- la lengua gitana*. Curso para la integración gitana. Ayuntamiento de Jerez, Delegación de Educación y Cultura, 1987. Nevydaná práce.
- Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*. Lisboa: Academia das Ciências de Lisboa. Editorial Verbo, 2001.
- DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociolingvistická znalost*. Praha, Karolinum, 2002, 374 s.
- DUVAL, D. *Penarró calorró (...) / Diccionario gitano (...)*. Linares: Federación de Asociaciones Culturales Cristianas de Andalucía, 2003.
- DWORKIN, S. N. La transición léxica en el español bajomedieval. In *Historia de la lengua española*. 2ª edición. Barcelona: Ariel. 2005, s. 643-656. Capítulo 25.
- ELŠÍK, V. *Modely klasifikace romských dialektů*. Handout ke kurzu Dialektologie a dějiny romštiny. [online]. Dostupné z: <http://ulug.ff.cuni.cz/lingvistika/elsik/ydialrom.php> [cit. 1-3-2012].
- ELŠÍK, V. - MATRAS, Y. *Markedness and language change: The Romani sample*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2006.
- ESCUADERO, J. P. Algunes dades sobre els gitanos de Catalunya i la seva llengua. *Treballs de sociolingüística catalana*. 2000, s. 53 - 54.
- ESNAULT, G. Ciganismes en français et gallicismes des cigains. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1935, series 3, 14, s. 72-86.
- FINK, A. *How to Conduct Surveys. A Step-by-Step Guide*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2009.
- FLORES LÓPEZ, J. *Epítome de gramática gitana*. Španělsko. Nevydaná práce.
- FRAZER, A. *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- FUENTES CAÑIZARES, C. *Apuntes sobre el caló en la obra de George Borrow*. Madrid: Vision Libros, 2008.
- GAMELLA, J. F. et al. La agonía de una lengua. Lo que queda del caló en el habla de los gitanos. Parte I. Métodos, fuentes y resultados generales. [online] *Gazeta de Antropología*. Núm. 27 /2 · 2011, artículo 39. Dostupné z: http://www.ugr.es/~pwlac/G27_39Juan_Gamella-y-otros.pdf. [cit. 11-3-2012].
- GAMELLA, J. F. et al. La agonía de una lengua. Lo que queda del caló en el habla de los gitanos. Parte II. Un modelo de niveles de competencia y formas de aprendizaje. Voces y campos semánticos más conocidos. [online] *Gazeta de Antropología*. Núm. 28 /1 · 2012, artículo 9, cit. Dostupné z: http://www.ugr.es/~pwlac/G28_09Juan_Gamella-y-otros.html [cit. 20-9-2012]
- GELARDO, J., BELADE, F. *Sociedad y cante flamenco. El cante de las minas*. Murcia:

Editorial Regional de Murcia, 1985.

GERSTNER, K. A magyar nyelv szókészlete. In *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai kiadó, 2003.

GÓMEZ ALFARO, A. *Velký proticikánský záťah*. Řada Interface. Centre de recherches tsiganes. Olomouc: UPOL, 1999 Přel. J. Černý.

GONZÁLEZ, J. E. - ALGARA, A. El fonema nasal posnuclear en el español: un estudio diacrónico. *Letras*, vol. 51, n. 80, 2009, s. 117-135.

GORDALIZA APARICIO, F. R. La lengua gitana en Palencia: restos y orígenes. *Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses*, 2001, n. 72, s. 207-249.

GRAUR, A. Les mots tsiganes en roumain. *Bulletin Linguistique Romane*, 1934, 2, s. 108-200.

GUILLÉN MONJE, G. Elementos eslavos en el caló. *Eslavística Complutense*, 2003, 3, s. 143-152.

GUSMAO, M. et al. A Perspective on the History of the Iberian Gypsies Provided by Phylogeographic Analysis of Y-Chromosome Lineages. [online] *Annals of Human Genetics*, 2008, s. 1-13. Dostupné z: <http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/j.1469-1809.2007.00421.x>. [cit. 20-8-2009]

HANCOCK, I. F. Is Anglo-Romanes a creole? *Journal of Gypsy Lore Society*, 1970, series 3, 49, s. 41-44.

HANCOCK, I. F. On the Migration and Affiliation of the Domba: Iranian Words in Rom, Lom and Dom Gypsy. In *Romani in Contact. The History, Structure and Sociology of a Language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 1995.

HIDALGO, J. Bocabulario de Germanía (1609). In *Gregorio Mayans y Siscar, Orígenes de la lengua española*. Madrid: Librería de Victoriano Suárez, 1873, s. 226-267. [digitalizovaná verze]. Dostupné z: <http://www.ucm.es/BUCEM/cebrija/40334.php?q2=Hidalgo%2C+Juan> [cit. 20-8-2012]

HILL, J. M. A Gypsy-Spanish Word List. *Revue Hispanique*, 1921, LIII, s. 614-615.

HOLUB, J. - KOPEČNÝ, F. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952.

HOLUB, J. - LEYER, S. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.

HOYOZ GONZÁLEZ DE, M. Una variedad en el habla coloquial: la jerga "cheli". [online] *Cauce*, 1981, núm. 4, s. 31-39. Dostupné z: http://cvc.cervantes.es/literatura/cauce/pdf/cauce04/cauce_04_004.pdf. [cit. 23-9-

2012]

HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Černobílý život*. Praha: Gallery, 2000.

HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.

HÜBSCHMANNOVÁ, M. *Základy romštiny*. Praha: Academia, 1973.

HÜBSCHMANNOVÁ, M. - ŠEBKOVÁ, H. - ŽIGOVÁ, A. *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Fortuna, 2001.

HUGO, J. et al. *Slovník nespisovné češtiny*. Praha: Maxdorf, 2006.

CHOLI DARÓCZI, J. - FENYÉR, L. *Romano-ungriko cino alavari. Cigány- magyar kisszótár. Ungriko-romano cino alavari. Magyar-cigány kisszótár*. Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (Országos Cigány Ismeretterjesztő Munkabizottsága), 1984.

CHRISTUS REX *Pater Noster* [online]. Dostupné z: <http://www.christusrex.org/www1/pater/index-or.html>. [cit. 3-9-2012]

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA. *Demografía y población / Cifras de población y Censos demográficos. Censo de Población y Viviendas 2001*. [online]. Dostupné z: http://www.ine.es/censo_accesible/es/listatablas.jsp, [cit. 20-4-2010]

JAKOUBEK, M. - PODUŠKA, O. *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno: Doplněk, 2003.

JIMÉNEZ, A. *Vocabulario del dialecto Jitano, con cerca de 3000 palabras y una relacion esacta*. Valencia: Jimeno, 1847.

JIMÉNEZ GONZÁLEZ, N. ¿El romanó, el caló, el romanó-kaló o el gitañol? *Anales de Historia Contemporánea*, 2009, vol. 25, s. 149-161.

JUHÁSZ, J. et al. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999.

KAKUK Mátyás: *Cigány közvetítésű jövevényszavak a magyar nyelvben*. Az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Testülete, Szolnok, 1997.

KAKUK, Mátyás: A magyar nyelv cigány jövevény szavaiból. *Magyar Nyelv*, 1993, 89, s. 194-204.

KELLER, A. Einfluss des Spanischen auf die Sprache der in Spanien lebenden Zigeuner. *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 1892, 16, s. 165-173.

KENRICK, D. Caló Borrowings by an English Romany Family. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1974, series 4, vol. 1, no. 1, s. 45-47.

KENRICK, D. *Cikáni na cestě z Indie do Evropy*. Ed. řada Interface. Centre de recherches tsiganes. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. Překlad: H. Berková

KENRICK, D. Romani English. *International Journal of the Sociology of Language*, 1979,

19, s. 79-88.

KIS, T. (ed.) *A szlengkutató útjai és lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.

KISS, J. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti tankönyvkiadó, 1995.

KLUGE, F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter, 1989.

KLUGE, F. *Rotwelsch. Quellen und Wortschatz der Gaunersprache und der verwandten Geheimsprachen*. Straßburg: Karl Trübner, 1901.

KLUIVER, A. Romani words in Dutch slangs. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1934, series 3, 13, s. 1-8.

KNIEZSA, I. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, II. kötet. Budapest: Akadémiai kiadó, 1974.

KOSTOV, K. Ciganski dumi v bulgarskite tajni govori. *Izvestija na Instituta za Bulgarski Ezik*, 1956, 4, s. 411-425.

KOSTOV, K. Lehnwörter zigeunerischen Ursprungs im türkischen Argot. *Balkansko Ezikoznanie*, 1970, 14, s. 83-97.

KOTSINAS, Ulla-Brit. 1996. *Stockholm-slang. Folkligt språk från 80-tal till 80-tal*. Stockholm: Norstedts, 1996.

KÖVECSESE, Z. *Magyar szlengszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998.

KRÁTKÝ, R. *Hantýrka pro samouky*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004.

KRINKOVÁ, Z. La incorporación de los préstamos españoles en el caló: la rivalidad entre sufijos a la luz del corpus. *Romanistica Pragensia*, v tisku.

KRUTWIG SAGREDO, F. Los gitanos vascos. *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, 1986, vol. 32, s. 383-387.

KYUCHUKOV, H. - BAKKER, P. A note on Romani words in the Gay slang of Istanbul. In *Grazer Linguistische Studien* 1999, 51, s. 95-98.

LAPESA, R. *Historia de la lengua española*. 9.ª edición, 9.ª reimpresión. Madrid: Gredos, 1997.

LAPOV, Z. The Romani groups and dialects in Croatia: With a special emphasis on the Romani borrowings in the Croatian language. In: *General and Applied Romani Linguistics*. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics, edited by Schrammel, B., Halwachs, D. W. & Ambrosch, G. Munich: Lincom Europa, 2005, s. 79-89.

LEEUVEN-TURNOVCOVÁ, J van: *Historisches Argot und neuer Gefängnislang in Böhmen*.

- Teil 1. Wörterbuch. Berlin, Harrassowitz 1993. XIV, 362 s.
- LEIGH, K. Romani elements in present-day Caló. In *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1998, s. 241-282.
- LESCHBER, C. Romani lexical items in colloquial Rumanian. In *Romani in contact: History, structure and Dialectology*, 1995, Amsterdam: J. Benjamins. 151-176.
- LIPSKY J. M. Spontaneous nasalization in the development of Afro-Hispanic language. *Journal of Pidgin and Creole Languages*, 1992, vol. 7, no. 2, Amsterdam: John Benjamins B. V., s. 261-305.
- LUNA, J. C. de. *Gitanos de la Bética*. Madrid: Epesa, 1951.
- MACALISTER, R. A. S. *The Language of the Nawar or Zutt, the Nomad Smiths of Palestine*. Series Gypsy Lore Society Monograph, vol. 3. Publ. B. Quaritch, 1914.
- MACHADO, J. P. *Dicionário etimológico da língua portuguesa*. Lisboa: Livros horizonte, 1987.
- MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1971.
- MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957.
- MANN, A. B.: *Romský dějepis*. Praha: Fortuna, 2001.
- MARTÍN CAMACHO, J. C. Observaciones sobre el papel de la analogía en los procesos morfológicos. *Revista de investigación Lingüística*, 2007, n. 10, s. 173-191.
- MATRAS, Y. *Language Contact*. New York: Cambridge University Press. 2011.
- MATRAS, Y. Mixed languages: a functional-communicative approach. *Bilingualism: Language and Cognition*, 2000, vol. 3, no. 2, Cambridge University Press, s. 79-100.
- MATRAS, Y. Para-Romani revisited. In *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 1998.
- MATRAS, Y. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- MATRAS, Y. (ed.) *Romani in Contact. The History, Structure and Sociology of a Language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 1995
- MATRAS, Y. The classification of Romani dialects: A geographic-historical perspective. In *General and applied Romani linguistics*. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics. Munich: Lincom Europa. 2005, s. 7-26.
- MATRAS, Y. The Romani element in German secret languages: Jenisch and Rotwelsch. In *The Romani Element in Non-Standard Speech*, Wiesbaden: Harrassowitz. 193-230. 1998a.
- MATRAS, Y. (ed.) *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz

Verlag. 1998b.

MATRAS, Y. et al. Angloromani. A Different Kind of Language? *Anthropological Linguistics*, vol. 49, no. 2, 2007.

MAX, F. Apports tziganes dans l'argot français moderne. *Etudes Tsiganes*, 1972, n. 10, s. 12-18.

MAYO, F. de Sales/ QUINDALÉ, F. *El gitanismo. Historia, costumbres y dialecto de los gitanos. Con un epítome de gramática gitana, primer estudio filológico publicado hasta el día, y un diccionario caló-castellano (...)* Madrid: Librería de Victoriano Suárez, 1870.

McLANE M. F. Romani Speech Domains in Spain and Portugal. In *Papers from the 4th and 5th Annual Meeting of the Gypsy Lore Society*, :J. Grumet (ed.), 1985, 2, New York.

McLANE, M. F. The Caló of Guadix: A Surviving Romany Lexicon. *Anthropological Linguistics*, 1977, vol. 19, no. 7, s. 303-319.

MIKLOSICH, F. Zigeunerische Elemente in den Gaunersprachen Europas. In *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 1876, 83, s. 535-562.

MULCAHY, F. D.: Studies in Gitano Social Ecology: Linguistic Performance and Ethnicity. *International Journal of the Sociology of Language*, 1979, 19. Romani Sociolinguistics. The Hague: Mouton Publishers, s. 11-28.

MUZEUM ROMSKÉ KULTURY, kol. autorů: Romové – O Roma. Brno: Moravské zemské muzeum, 1999.

Naše řeč – archiv [online]. Báťa, Baťa. (Drobnosti). 1928, 12, č. 9 Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2530>. [cit. 20-8-2012].

NAVRÁTIL, P. a kol.: Romové v české společnosti. Praha: Portál, 2003.

NIŞANYAN, S. *Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. [online]. Dostupné z: <http://www.nisanyansozluk.com/?k=pul>[cit 24-7-2012]

NOVÁK, L. K pôvodu slova bryndza. In *Chatreššar 2006*. Ročenka Ústavu srovnávací jazykovědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Ed. T. Mařík. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2007, s. 53-62.

NOVOTNÝ, M. *Zákulisí slov podruhé*. Praha: Motto, 2004.

NOWAK, S. *Metodologie sociologických výzkumů*. Praha: Svoboda, 1975.

NYUSZTAY, Antal: Czigányszók a magyarban. *Magyar Nyelv*, 1920, 16, s. 160.

ONTSI: *Perfil sociodemográfico de los Internautas*. [online]. Dostupné z: http://www.ontsi.red.es/ontsi/sites/default/files/perfil_sociodemografico_de_los_internautas_analisis_de_datos_ine_2011.pdf. [cit. 30.8.2012]

- PABANÓ, F. M./ MANZANO LÓPEZ, F. *Historia y costumbres de los gitanos. (...) Diccionario español-gitano-germanesco. Dialecto de los gitanos*. Barcelona: Montaner y Simón, 1915.
- PASQUALI, P. S. Romani words in Italian slangs. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1935, series 3, vol. 14, s. 44–51.
- PENNY, R. Evolución lingüística en la baja edad media: evoluciones en el plano fonético. In *Historia de la lengua española*. 2a edición. Barcelona: Ariel. 2005, s. 593-612. Capítulo 23.
- PIROČKINAS, A. *Čekų – lietuvių, lietuvių – čekų kalbų žodynas*. Vilnius: Leidykla žodynas, 2004.
- PISTOR, J. Berwick-upon-Tweed: Romani words in an English dialect. In *The Romani Element in Non-Standard Speech*, Wiesbaden: Harrassowitz. 1998, s. 231-242.
- PRAT VALLRIBERA, J. *Los gitanos*. Barcelona: Dopesa, 1978.
- PYM, R. J. *The Gypsies of Early Modern Spain, 1425-1783*. New York: Palgrave, 2007.
- QUINTANA RODRÍGUEZ, A. *Geografía lingüística del Judeoespañol: estudio sincrónico y diacrónico*. Bern: PeterLang SA, 2006.
- RAMÍREZ-HEREDIA, J. de D. *A propósito de nuestro idioma*. [online] Union Romani. Dostupné z: <http://www.unionromani.org/ftp/idioma02.asc> [cit. 20-7-2012]
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Espasa, 2001.
- REBOLLEDO, T. *A Chipicallí (La lengua gitana)*. Granada: Imprenta de F. Gómez de la Cruz, 1900.
- REBOLLEDO, T. *Gitanos y Castellanos. Diccionario gitano-español y español-gitano*. Barcelona-Buenos Aires: Maucci, 1909.
- REGUEIRA, X. L. Nasalización en gallego y en portugués, *Estudios de Fonética Experimental*, 2010, XIX, s. 72-110.
- RISHI, W. R. *Romani Punjabi English Dictionary*. Punjab: Language Department, 1981, 187s.
- ROMÁN FERNÁNDEZ, M. *Aportación a los estudios sobre el caló en España*. Valencia: Universitat de Valencia, 1995.
- ROMÁN FERNÁNDEZ, M. El dialecto gitano-español, caló: Análisis semántico del léxico conservado en la provincia de Valladolid. *Neuphilologische Mitteilungen*, 1995, 96, s. 437-451.
- ROMANI PROJECT MANCHESTER. Romani Linguistics Webside. [online]. Dostupné z: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>. [cit. 21-9-2011]
- ROMANO RÁCZ, S. *Kárpáti cigány-magyar, magyar-kárpáti cigány szótár és nyelvtan*.

- Budapest: Balassi Kiadó, 1994.
- ROMERO GUALDA M. V. *Gitanismos*. Ediciones Rialp: A. S. Gran Enciclopedia Rialp, 1991.
- ROMLEX. Romani Projekt Graz. [online]. Dostupné z: <http://romani.uni-graz.at/romlex/>.
- ROPERO NÚÑEZ, M. *El léxico caló en el lenguaje de flamenco*. Sevilla: Secretariado de publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1991.
- ROSTÁS-FARKAS, G. - KARSAL, E. *Cigány-magyar, magyar-cigány szótár*. Debrecen: Kossuth Kiadó, 2001.
- SALILLAS, R. *El delincuente español. El lenguaje : (estudio filológico, psicológico y sociológico) : con dos vocabularios jergales. El caló jergal*. Biblioteca virtual Miguel de Cervantes, 1896. [online]. Dostupné z: <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/08145085499769451867857/index.htm> [cit. 06-06-2008]
- SALVADOR PLANS, A. Los lenguajes 'especiales' y de las minorías en el siglo de oro. In *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel. 2.a edición. 2005, s. 771-797. Capítulo 30.
- SAN ROMÁN, T. *Vecinos gitanos*. Madrid: Akal, 1976.
- SÁNCHEZ, A. *Gran Diccionario de uso del español actual*. Alcobendas - Madrid: Sociedad General Española de Librería, 2001.
- SÁNCHEZ AROCA, M. (dir.) *Estudi sobre la població gitana de Catalunya*. Fundació Pere Tarrés. Projectes Socials. [online]. Barcelona : Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar i Família, 2005. Dostupné z: <http://www20.gencat.cat/docs/dasc/01Departament/08Publicacions/Ambits%20tematics/Serveis%20socials/08estudipoblaciogitanacat05/2005EstudipoblaciogitanaCat.pdf> [cit. 19-7-2012]
- SANMARTÍN SÁEZ, J. *Diccionario de argot*. Madrid: Espasa, 1999.
- SCALA, A. L'elemento lessicale zingaro nei gerghi italiani della malavita: nuove acquisizioni. *Quaderni di semantica*, 2004, vol. 25, n. 1, s. 103-127.
- SCHONLAU, M. et al. *Conducting Research Surveys via E-mail and the Web*. Santa Monica: RAND, 2002.
- SPOLSKY, B. *Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- STEWART, M. *Čas Cikánů*. Brno: Barrister & Principal, 2005. Přel. S. Prudká
- SZARVAS, G. - SIMONYI, Z. et al. *Lexicon linguae hungaricae aevi antiquioris. Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékekről a nyelvújításig*. Budapest: Hornyánszky Viktor Akadémiai könyvkereskedése, 1890.

- SZTOJKÓ, I. *Magyar-roma kéziszótár (Ungriko-romano vasteski alava)*. Szeged: Genvin Bt., 2002.
- ŠEBKOVÁ, H. - ŽLNAYOVÁ, E. *Romaři čhib – učebnice slovenské romštiny*. Praha: Fortuna, 2001.
- TATUM *Internet en España y en el mundo 2011*. [online]. Dostupné z: http://www.tatum.es/publicaciones_consultapublicacion.asp?pmId=506 [cit. 30-8-2012]
- THOMASON, S. G. - KAUFMAN, T. *Language Contact, creolization and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press, 1988.
- TORRIONE, M. *Diccionario caló-castellano de don Luis Usoz y Río (un manuscrito del siglo XIX)*. Perpignan: Université de Perpignan, 1987.
- TORRIONE, M. *Del dialecto caló y sus usuarios: la minoría gitana de España. Materiales para una identidad ss. XVIII & XIX. Vocabulario temático-ilustrado del caló: siglo XVIII & principios XIX según el arabista José Antonio Conde/Manuscrito autógrafo 1809-10*. Perpignan, 1988. Nevydaná doktorská práce. Université de Perpignan.
- TORRIONE, M. La lengua del gitano de España, seña de identidad excluyente (siglos XV-XIX), In *Lengua libertad vigilada*. Toulouse: Université de Toulouse, 1993, s. 129-153.
- TREIMER, Karl. *Das tschechische Rotwelsch. Entstehung und Schichten*. Heidelberg: Carl Winter. 1937.
- TRUJILLO, E. *Vocabulario del dialecto gitano*. Madrid: Imprenta de D. Enrique Trujillo, 1844.
- VAN DEN EIJNDE, A. Romani vocabulary in Swedish slang. In *In the Margin of Romani: Gypsy Languages in Contact*, Amsterdam: Publikates van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap, n. 58, 1991, s. 185-192.
- VEKERDI, J. A magyarországi cigány nyelvjárások szótára. In *Tanulmányok a cigány gyermekkel foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból VII*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara, 1983.
- VEKERDI, J. *Dictionary of Gypsy Dialects in Hungary*. Budapest: Terebess Kiadó, 2001.
- VERDONK, R. Cambios en el léxico del español durante la época de los Austrias. In *Historia de la lengua española*. Barcelona: Ariel. 2ª edición, 2005, s. 895-916. Capítulo 34.
- VICENTE, G. *Auto de las gitanas*. Barcelona: Ediciones Orbis, 1984.
- VIDOCQ, E.-F. *Dictionnaire argot-français*. Paris: Boucher 2002.
- WAGNER, M. L. Stray notes on Spanish Romani, Chapter 2: Cryptolalic formations in other Romani dialects. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1937, series 3, vol. 16, s. 27-32.

- WARD, H. G. Romani words in Swedish slang. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 1936, series 3, vol.15, s. 78–85.
- WARDHAUGH, R. *An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell, 1992.
- WOLF, Siegmund A. *Deutsche Gaunersprache. Wörterbuch des Rotwelschen*. Hamburg: Buske. 1985.
- XUNTA DE GALICIA. *A comunidade xitana en Galicia, 1990-2000*. Galicia: Xunta de Galicia, 2002.
- YANTORNO, M. *Del romanó al caló, a la luz de los testimonios escritos. Primeras noticias históricas del romanó*. [online]. Dostupné z: http://www.tristeyazul.com/hinvestigacion/Del_Romano_al_Calo.html. [cit. 20-7-2012]
- ZAMORA VICENTE, A. *Dialectología española*. Madrid: Editorial Gredos, 1985.
- ZAVADIL, B. *Baskičtina - lingvistická interpretace*. Praha: Karolinum, 2010.
- ZAVADIL, B. *Vývoj španělského jazyka I*. Praha: Karolinum, 1998.